TEFSİR

TARİHİ, ÇEŞİTLERİ VE KONULU TEFSİR

Prof. Dr. **Davut Aydüz**

Tefsir Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsir

Tefsir Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsir

Prof. Dr. Davut AYDÜZ

TEFSIR TARIHI, ÇEŞITLERI VE KONULU TEFSIR

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Sayfa Düzeni
Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN
978-605-5557-00-3

Yayın Numarası
88

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası
Sarnıç Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir / İZMİR
Tel: (0232) 252 20 96
Ocak 2010

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey/İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Işık Akademi Yayınları
Kısıklı Mahallesi Meltem Sokak No: 5
34676 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20
www.akademiyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

İkinci Bölüm
TEFSİRDEKİ FARKLILIKLAR VE TEFSİR ÇEŞİTLERİ

Birinci Kısım
KUR'ÂN TEFSİRİNDEKİ FARKLILIĞIN SEBEPLERİ

İkinci Kısım
TEFSİR ÇEŞİTLERİ

ÖNSÖZ

İndiği dönemden günümüze kadar gençliğini ve tazeliğini muhafaza etmiş, –şüphesiz kıyâmete kadar da edecek olan– yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerim, aslı olduğu gibi muhafaza edilen tek mukaddes kitaptır. Çünkü O, ilâhî bir muhâfaza altındadır.

Müslümanlar, ilk günden itibaren Kur'ân'ı anlamak için gayret sarfetmişler, muhakkak bu gayret kıyâmet kopana kadar da devam edecektir. Çünkü Kur'ân, kıyâmet'e kadar canlı kalacak bir mesajdır. Onun için Müslümanlar, O'nu okumaya, üzerinde düşünmeye, tefsir ve te'vîl edip hayatlarında tatbîk etmeye devam edeceklerdir. Kur'ân'ın tefsirinde hedef, okuyup anlaşılması ve ona göre yaşanması için gönderilen bu ilâhî kitabın herkesin rahatlıkla anlayabileceği duruma getirilmesidir. Müfessirler içinde bu hedefi çok iyi yakalayanlar olduğu gibi, hedeften uzaklaşanlar da olmuştur. Fakat niyetinin samimiyetine göre her bir müfessir sevâbını inşallah alacaktır.

Müfessirler genellikle, kendilerinden evvel gelen âlimlerin sözlerini, gerek tercih edilecek bir görüş veya zor bir kavramın îzahı ve gerekse tenkit yönünden ele alarak, eserlerine kaydetmişlerdir. İslâm'ın ilk beş altı asrından sonra, zamanla içtimâî hayatta mukallitlikten daha ileri gidemeyen bir durgunluğun meydana gelişinin, tefsir ilminde de bir donukluk meydana getirmesi tabii idi. Birkaç asırdan beri Avrupa'da meydana gelen fikrî ve ilmî hareketler, İslâm âleminde de bir uyanma hareketi meydana getirmişti. Pusulanın keşfi, matbaanın yaygınlaşması, Dekart'ın fikirleri, Galile ve Newton gibi âlimlerin keşifleri İslâm

âleminin gözünü açmış, olumlu uyanış hareketlerine vesîle olurken, Avrupa'nın ilhâdî ve dehrî felsefe ve fikir cereyanları, İslâm âleminin birçok bölgelerinde, bilhassa Hindistan ve İran'da bâtınî hareketlerin yeniden zuhûruna sebep olmuştu. Üçüncü Selim ve İkinci Mahmut devirlerindeki ıslahat, Gülhâne Hattı, Islahât-ı Hayriye, Necit'te Vahhabî, Mağrib'de Sultan Süleyman el-Alevî'nin hareketleri gibi olaylar meydana gelmeye başlamıştı. Bu durum karşısında birçok İslâm ülkesinde bilhassa Mısır ve Hindistan'da ilim adamları harekete geçmişler, yeni görüş ve anlayışla, ilmin de ışığı altında diğer ilimlerde olduğu gibi, Kur'ân-ı Kerim tefsirinde yeni ufuklar açmışlardı. Hiç şüphesiz milâdî XIX. asır, Müslümanlar arasında dinî hareketlerin canlandığı bir asır oldu. İlim adamları tefsir ilmindeki durgunluğa ve taklitçiliğe bir son vermeye çalıştılar. İslâm dininin, ilme karşı bir tutumu olmadığı noktasından hareket ederek yeni metot ve arayışlara yöneldiler.

"Kur'ân Müslümanlığı" veya "Yeniden Kur'ân'a dönelim" şeklindeki seslerin yükseldiği günümüzde, tefsir çalışmalarına ait en faydalı metodun hangisi olduğu konusu, günümüz Müslümanının üzerinde durması gereken önemli bir konudur. Çünkü "Kur'ân Müslümanlığı" ve "Yeniden Kur'ân'a dönelim" şeklindeki söylemlerden kastedilen, hakikaten Kur'ân'dan gerektiği şekilde istifade değil, "Sünnet"i devre dışı bırakma hareketidir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus, günümüzde Kur'ân'dan daha iyi nasıl istifade edebiliriz meselesidir. Yani bu hususta takip edilecek metot ne olmalıdır? Yaşadığımız asrın insanına, rahatlıkla anlayacağı bir dil ve üslupla Kur'ân hidâyetini sunmak isteyen son dönem İslâm âlimleri, eski usulleri de göz ardı etmeksizin, yeni yöntem arayışlarına girmişlerdir. Bu metodoloji arayışları çerçevesinde, konuları Kur'ân veya sûre bütünlüğü içerisinde işlemeyi hedefleyen ve bunu yaparken de Kur'ân'ın genel ilke ve prensiplerini devamlı olarak göz önünde bulunduran yeni bir tefsir metodu ortaya çıkmıştır. Tefsir çalışmalarında, asrımız insanının Kur'ân'dan en iyi istifade edebileceği veya problemlerinin çözümünü bulabileceği bir metot olan bu yeni yöntemin adı, Konulu Tefsir metodudur.

Biz bu çalışmamızda, önce Tefsir Tarihi hakkında bilgi vereceğiz. Bu başlık altında; tefsir, te'vîl, tercüme ve meâl kelimelerinin tanımlarını

yapacak, tefsire duyulan ihtiyaç, Peygamber Efendimizin tefsiri, Sahâbe, tâbiîler ve tâbiîler sonrası devrin tefsiri konularını ele alacağız.

Daha sonra ise, tarih boyunca Kur'ân'ın tefsir ediliş şekilleri hakkında bilgi vereceğiz. Son bölümde ise, –genel kanaate göre bu asırda ortaya çıktığı kabul edilen– ve "Herhangi bir konuyu, Kur'ân veya sûre bütünlüğü içerisinde ele alıp, ister aynı, isterse değişik sûrelerde olsun konuyu uzaktan ve yakından ilgilendiren Mekkî ve Medenî tüm âyetleri toplayarak, mümkün mertebe nüzûl sırasını göz önünde bulundurmak şartıyla ve Kur'ân'ın genel üslûbu çerçevesinde çeşitli mukâyeseler yapmak sûretiyle, istenileni ortaya çıkarmaktır" şeklinde tarif edebileceğimiz konulu tefsir hakkında geniş bir şekilde bilgi vereceğiz

Çalışmamızın ikinci baskısına ilâveler ve bazı düzeltmeler yaparak üçüncü baskıyı hazırladık. Birinci baskıda "Giriş" bölümünde kısaca yer verdiğimiz "Tefsir Tarihi" bölümünü, genişlettik ve "Birinci Bölüm" yaptık. Buradan hareketle çalışmamızın birinci baskısı "Tefsir Çeşitleri ve Konulu Tefsir" ismiyle yayınlanmışken, ikinci ve üçüncü baskıyı "Tefsir Tarihi, Tefsir Çeşitleri ve Konulu Tefsir" şeklinde değiştirdik. Ayrıca "Tefsir Çeşitleri" bölümünde, mümkün mertebe her tefsir çeşidi için misaller vermeye gayret ettik. "Konulu Tefsir" bölümünde de, küçük bazı değişiklikler ve ilâveler yaptık.

Çalışmamızın Tefsir Târihi ve Tefsir Çeşitleri bölümünü gözden geçirip tavsiyelerini esirgemeyen Prof. Dr. Yakup ÇİÇEK, Prof. Dr. İdris ŞENGÜL ve Doç. Dr. İsmail ALBAYRAK Beylere ve Konulu Tefsir bölümünü gözden geçirip tavsiyelerini esirgemeyen Prof. Dr. Mevlüt GÜNGÖR ve Prof. Dr. Veli ULUTÜRK Beylere teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Gayret bizden, doğruya muvaffakiyet Allah'tandır.

Prof.Dr. Davut AYDÜZ

Ocak 2010 - Adapazarı

Birinci Bölüm

TEFSİR TÂRİHİ

TEFSİR TÂRİHİ

Müslümanlar Kur'ân'ı ilk defa, vazifelerinden birisi de Kur'ân'ı tebyîn olan Hz. Peygamber'den (sallallâhu aleyhi ve sellem) sorarak öğrenmişler... daha sonra gelenler Sahâbeden... daha sonra gelenler ise Sahâbeden öğrenenlerden öğrenmişler... daha sonrakiler ise kendi gayret ve uğraşıları ile Kur'ân'ı anlamaya çalışmışlardır. Asırların geçmesiyle, Kur'ân'ı anlama metotları yani tefsir metotları da değişmiştir. Başlangıçtan zamanımıza kadar, lügat, belâgat, edebiyat, nahiv, fıkıh, mezhep, felsefe, tasavvuf ve daha pek çok açıdan tefsirler meydana getirilmiş, bu çeşitli alanlardaki tefsirlerde farklı usuller ortaya çıkmıştır. Sözü edilen bu faaliyetler, tefsire yönelik bir târih süreci oluşturmaktadır ki, buna da "Tefsir Târihi" denilmektedir.

Biz bu bölümde, Tefsir, Te'vîl, Tercüme ve Meâl kelimeleri üzerinde durduktan sonra, Peygamber Efendimizin tefsiri, Sahâbe, tâbiûn ve tebe-i tâbiîn tefsirleri üzerinde de duracak ve tefsir süreçlerine genel bir bakış yapacağız.

A. TEFSİR, TE'VİL, TERCÜME, MEÂL

1. Tefsir

تفسير "Tefsir" kelimesi, فسر "fesr" kökünden türemiş, تفعيل "tef'îl" vezninde bir mastardır. Fesr, örtülü bir şeyi açmak, açıklamak ve ortaya çıkarmak mânâlarına gelir. Doktorun, hastalığı teşhis etmek maksadıyla

hastanın şişedeki kanına bakmasına “fesr” denildiği gibi[1], yine hastalığı teşhis maksadıyla tetkîk ettiği kana bakmasına ve bu kanın konulduğu şişeye de “fesr” denir.[2] Ancak, “fesr”in duyu organlarıyla kavranabilecek bir kapalılığı açmak değil, akıl ile kavranabilecek bir mânâyı açıklığa kavuşturmak mânâsına geldiği de kabul edilir.[3]

Tefsir kelimesinin taklîb tarikiyle türediği iddia edilen (سفر) masdarı da, Araplar arasında kapalı bir şeyi açmak, aydınlatmak ve ortaya çıkarmak gibi manalarda kullanılmaktadır.[4] Bundan dolayıdır ki kadın yüzünü açtığında Araplar (سفرت المرءة) derler.[5] Burada zikrettiğimiz söz konusu iki kelimenin anlam bakımından benzerlikler taşıması ve Arap dilinde mevcut olan “taklîb sanatı” göz önüne alınacak olursa (تفسير) kelimesinin bu iki kökten de türediği ileri sürülebilir. Durum böyle olmakla beraber Emin el-Hûlî: (فسر) veya (سفر) masdarlarının her ikisinde de keşfetmek, ortaya çıkarmak anlamı vardır; ancak (سفر) kelimesinde maddî zâhirî bir keşf, (فسر) sözcüğünde ise manevî bir keşf söz konusudur, diyerek mana ile ilgili olması bakımından (تفسير) lafzının (فسر)’den türemiş olduğunu ileri sürmektedir.[6]

“Tefsir” kelimesinin تفسرة “tefsire” kökünden türemiş olduğu da savunulmuştur. “Tefsire” de, doktorun hastalığı teşhis için, hastanın şişedeki kanına bakması[7] mânâsına geldiği gibi, yine teşhis için tetkîk edilen kan mânâsına da gelir.[8]

“Tefsir” de kapalı bir şeyi açmak ve ortaya çıkarmak mânâlarına gelir. Ancak bu kelime çokluk mânâsına delâlet eden tef’îl kalıbından geldiği için “fesr”in kuvvetlisidir ki, iyice açmak, açıklığa çıkarmak ve izah etmek demektir. Kur’ân-ı Kerim’de bu mânâda kullanılmıştır.

---

1 İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, Beyrut 1374, V, 55; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, Beyrut 1972, II, 147.
2 Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, Beyrut trs., s. 380.
3 Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, İstanbul 1979, Mukaddime s. 26; Râgıb, *Müfredât*, s. 380; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Ankara 1988, I, 18.
4 İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, V, 55; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 147.
5 ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 147.
6 Emin Hûlî, *et-Tefsîr ma’âlimu hayâtihi ve menhecuhu’l-yevm*, Mısır 1944, s. 5; Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, İstanbul 2008, s. 26.
7 Mehmet Sofuoğlu, *Tefsire Giriş*, s. 239.
8 İbn Manzûr, *Lisân*, V, 55; Râgıb, *Müfredât*, s. 380; M. Sofuoğlu, *Tefsire Giriş*, s. 239.

وَلاَ يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلاَّ جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا "Onların sana getirdiği her misale karşı biz sana mutlaka (o batılı yok edecek) gerçeği ve en güzel açıklamayı getiririz." (Furkân, 25/33)

Türkçede tefsir, "yorum ve Kur'ân tefsirine dâir yazılmış kitap" mânâlarında kullanılmaktadır. Ayrıca Arapçada "şerh" kelimesiyle eş anlamlı olarak "ilmî ve felsefî eserleri izah etmek" mânâsında da kullanılmıştır.[9]

Tefsirciler, tefsirin ıstılahî mânâsını çeşitli şekillerde tarif etmişlerdir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

"O, Allah kelâmının açıklamasıdır", yahut "O, Kur'ân lafızlarının ve mefhumlarının açıklayıcısıdır."[10]

Diğer bir tanıma göre ise; *"İnsan gücü ve Arap dilinin verdiği imkân nisbetinde Allah'ın muradına delâlet etmesi bakımından Kur'ân metninin içerdiği manaları ortaya koymak."*[11] diye tanımlanabilir. Buna göre müfessir Arap dili ve belagati ile ilgili bütün enstrümanları kullanarak kendi bilgi birikimiyle Allah'ın maksadını (kastu'l-mütekellim) Kur'ân lafızlarından çıkarmaya çalışmalıdır.[12]

"Tefsir, mânâya açık bir şekilde delâlet edecek bir lafızla âyetin mânâsı, durumu, kıssası ve iniş sebebini açıklamaktır."[13]

Tefsirin âlimler arasındaki yaygın anlamı: "Kur'ân-ı Kerim'in mânâlarını keşfetmek, ondaki müşkül ve garîb lâfızlardan kastedilen şeyi açıklamak" demektir.[14] Ancak bu mânâda tefsir kelimesi yalnız Kur'ân'a has bir açıklama olmayıp, ilmî, edebî ve fikrî eserlerdeki izahları da içerir. Beyân ehline göre tefsir kelimesi kapalı ve anlaşılmaz olan sözün kapalılığını giderip açıklayacak şekilde sözü uzatıp fazlalaştırmaktır.[15]

---

9 Sadreddin Gümüş, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları*, İstanbul 1990, s. 19-21.

10 Emin el-Hûlî, *Kur'ân Tefsirinde Yeni Bir Metot*, (trcm. Mevlüt Güngör), İstanbul 1995, s. 13, el-Mebâdu'n-Nasriyye, el-Hayriyye baskısı, 1320/1902, s. 25-26.

11 ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, Beyrut 1988, II, 5; ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, Mısır 1976, I, 15.

12 Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 26.

13 S. Şerif Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, Beyrut 1988, s. 63.

14 Tefsirin anlamıyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. *Lisânu'l-arab*, *es-Sıhâh* ve *Tâcu'l-Arûs*, ilgili madde; ez-Zerkeşî, *el-Bürhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, II, 147; ez-Zürkanî, *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, II, 5; ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, I, 13-15; İsmail Cerrahoğlu, *Tesir Usûlü*, Ankara 1991, s. 213-214.

15 Tehânevî, *Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn*, İstanbul (Ofset), 1984, II, 1115-1116.

"Tefsir; insan gücünün yettiği kadarıyla Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın murâdını araştıran bir ilimdir". Tanımda, "insan gücünün yettiği kadarıyla" diye kayıtlama yapmak gerekmektedir. Çünkü insanın, Allah'ın murâdını tam olarak anlamaya gücü yetmez.[16]

Bazıları da tefsiri şöyle tanımlamışlardır: "Âyetlerin inişlerini, durumlarını ve kıssalarını, nüzûl sebeplerini, sonra Mekkî ve Medenî, muhkem ve müteşâbih, nâsih ve mensûh, hass ve âmm, mutlak ve mukayyed, mücmel ve müfesser oluşlarını, helâlı haramı, va'di ve vaîdi, emri ve nehyi, ibret ve emsâli gösteren bir ilimdir."[17]

Tefsir ilminin konusu, bütünüyle Kur'ân âyetleridir. Tefsir, Kur'ân'ın bütün âyetlerini ve kelimelerini araştırma konusu yapar. Bu ilmin gâyesi; gerek bu dünyada, gerekse öbür dünyada kişilerin selâmete ve saâdete ulaşmalarını sağlamak için Allah'ın kitabını, O'nun ifâde etmek istediği maksada yakın olarak anlamak, anlatmak ve faydalı sonuçlar çıkarmaya çalışmaktır.

2. Te'vîl

تأويل "Te'vîl" kelimesi, آلَ-يَؤُولُ-اَوْلٌ kökünden (تفعيل) tef'îl vezninde bir mastar olup, geri döndürmek (rücû' ettirmek) ve herhangi bir şeyi varacağı yere vardırmak mânâsınadır.[18] Ayrıca açıklamak, beyân, tefsir, keşf, îzâh, tercüme, netice gibi anlamlarda da kullanılır.

Istılâh olarak, zâhirî birbirine uygun olan mânâyı iki ihtimalden birine reddetmektir. ez-Zerkeşî'ye göre ise; âyetin muhtemel olduğu mânâlardan birine rücû ettirilmesidir.[19]

Tefsir ilmindeki ıstılâhî mânâsı ile te'vîl[20] değişik şekillerde tanımlanmıştır.[21] Bu tanımlar her ne kadar ifade bakımından fark-

---

16 Seyyid Mursî İbrahim el-Beyûmî, *Menâhicu't-Tefsir Beyne'l-Kadîm ve'l-Hadîs*, Kahire ts. , s. 3-4.

17 es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1987, II, 1191.

18 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI, 32; Râgıb İsfahanî, *Müfredât*, s. 31; Âsım Efendi, *Kamus Tercemesi*, İstanbul 1304-1305, III, 1160.

19 ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 148; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 19-27.

20 ez-Zehebî, *et-Tefsir*, 1, 21; Yusuf Işıcık, *Kur'ân'ı Anlamada Temel Bir Problem Te'vîl*, Konya 1997, s. 62.

21 İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 19-27.

lı ise de genellikle aynı mânâya yakın tariflerdir. Fakat daha çok şu tanımın üzerinde durulmuştur: Te'vîl, âyetin, taşıdığı anlamlardan birine ircâ edilmesidir.[22] Başka bir tarife göre ise te'vîl; ister zâhirine uygun düşsün ister düşmesin, bir sözün tefsir ve beyanıdır. Bu tarife göre te'vîl, tıpkı tefsir gibidir ki, doğru yapıldığında benimsenir, bâtıl olduğunda ise, benimsenmez ve zemmedilir. Başta İbn Cerîr olmak üzere birçok müfessir, eserlerinde te'vîl kelimesini tefsir anlamında kullanmışlardır.[23]

el-Begavî'nin, te'vîl ve tefsir tarifi şöyledir:

"Te'vîl; âyet-i Kerime'yi öncesi ve sonrasına uygun olan muhtemel mânâsına, Kitap ve Sünnet'e ters düşmeksizin, istinbat yoluyla hamletmektir. Tefsir ise âyeti, nüzûl sebepleri, diğer durumları ve kıssası itibariyle açıklamaktır."

Mâturîdî'ye göre:

"Tefsir; âyetten murat olunan mânânın öyle olduğunu kesin olarak söylemek ve o mânânın kastedildiğine Allah'ı şahit tutmaktır. Bu şekilde yapılan tefsir, şayet kesin bir delile dayanıyorsa sahihtir; dayanmıyorsa, yasaklanmış olan re'y tefsiridir. Te'vîl ise: Kesin kaydıyla söylemeden ve Yüce Allah'ı şahit tutmadan, âyetin muhtemel olduğu mânâlardan birini tercih etmektir."[24]

Bir diğer tarife göre te'vîl: "Meşrû bir sebep veya delilden ötürü âyeti zahirî manasından alıp, kendisinden önceki ve sonraki âyete mutabık, kitâb ve sünnete uygun manalardan birine hamletmek."[25] demektir.

3. Tefsir ile Te'vîl Arasındaki Farklar

Bazen, tefsir ve te'vîl lafızları birbiri yerine kullanılmış ve bunların

---

[22] ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 148; es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 1189; ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, 1, 13-22.

[23] Yusuf Işıcık, *Te'vîl*, s. 62.

[24] Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed, *Te'vîlât*, İstanbul 2005, I, 3-4; Zehabî, age., I, 19.

[25] ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 150; es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 1190; Akk, Hâlid Abdurrahman, *Usûlü't-tefsir ve kavâiduhu*, Beyrut 1986, s. 51; Şahinoğlu, M. Nazif, "Te'vîl", *İA*., XII, 216.

ikisi de kullanılış bakımından aynı mânâdadır, diyenler olmuşsa da,[26] bazılarına göre aralarında şu farklar vardır:

1. Te'vîl'de, tefsir lafzında olduğu gibi, anlamın doğruluğunda kesinlik yoktur. Tefsirde, "Allah Teâlâ şu ibareden şu hükmü, şu mânâyı murat etmiştir" diye kesin hüküm vardır. Bu cihetle tefsir kat'î bir delile ve şâri'in beyanına tevakkuf eder. Böyle kat'î bir delile istinat etmezse re'y ile tefsir olur ki, bu şer'an menedilmiştir. Te'vîl ise, lafızdan murad-ı ilâhiyyeyi beyanda kat'iyet bulunmayarak lafzın ihtimallerinden birini tercihten ibarettir. İlk devirde bir ihtiyat tedbiri olarak te'vîl lafzı, tefsir lafzından daha çok kullanılmıştır. Yine bundan hareketle İbn Kuteybe (Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân), Taberî (Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân) ve Mâturîdî (Te'vîlât) gibi ilk müfessirler, tefsirlerine tefsir yerine te'vîl adını vermişlerdir.[27]

2. Te'vîl'de, Allah'ı şâhit göstermek yoktur. Zira te'vîl eden, murat edilen şeyden haber vermemekte ve "Allah bununla şunu murat veya kastetmiştir" dememekte, fakat, "bu söz insanların konuşmalarında şu vecihlere yönelir ve Allah da en iyi bilir" demektedir.

3. Tefsirde sadece bir vecih vardır, te'vîl ise birçok vecihleri muhtevidir.

4. er-Râgıb el-İsfahânî'ye göre; tefsir, te'vîl'den daha geneldir, tefsir umumiyetle lafızlarda, te'vîl ise mânâlarda kullanılır. Meselâ, rüya te'vîli gibi. Te'vîl ekseriya ilâhiyat konularında yazılmış kitaplarda, tefsir ise bu kitaplarda kullanıldığı gibi, bunların dışında yazılan eserlerde de kullanılır.

5. Tefsir kelimesinde dâima doğruya isâbet bahis konusu olduğundan, o makbuldür. Te'vîl ise makbul olma veya olmama bakımından iki kısma ayrılır. Makbûl olmayan te'vîl kendisine bakıldığı zaman hoş olmayan,

---

26 ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 149 vd.; Arthur Jeffery, (tarafından neşredilen) *Mukaddemetân fi Ulûlmi'l-Kur'ân ve humâ Makaddimetu Kitâbi'l-Mebâni ve Mukaddimetu İbn Atiyye* (Mukaddimetân), Mısır 1954, s. 172-174; es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 1189-1191; *Lisânu'l-Arab*, V, 55; ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, I, 19-22; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Mukaddime, I, 27-28; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 21-27.

27 es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 1189; ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, I, 19-22; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 21.

âyetin ileri ve gerisi ile mutabakat etmeyen ve delilleri eksik olandır. Bu vasıfların bulunmadığı te'vîl ise makbûl kabul edilir.

6. Tefsir, lâfzın taşıdığı zâhirî mânâyı, te'vîl ise bâtınî mânâyı beyan eder. Yani tefsir, lafzın sözlük anlamı çerçevesinde sadece lâfzın zâhirini açıklar. Te'vîl ise, lâfızlarda kastedilen mananın ötesine geçerek bâtınî anlamları ortaya çıkarır.[28]

7. Âlimlerin ekserisinin ifadelerinden anlaşıldığına göre tefsir rivâyete, te'vîl ise dirâyete râcidir. Çünkü tefsirin mânâsı keşfetmek ve açıklamaktır. Yüce Allah'ın kat'î olarak muradının tayin edilmesi Peygamber Efendimizin beyanına ve âyetlerin inişini müşahede eden, Peygamberimizle münasebeti olan sahabenin nakline bağlıdır. Te'vîlde ise, bir delile dayanarak lâfzın muhtemel olduğu mânâlardan birinin tercihi söz konusudur. Tercih bir içtihada dayanır. Lâfızların müfredatı ve Arapların üslûplarına vukuf ve bunlardan mânâ istinbat etme kabiliyeti, bu içtihadın esaslı unsurlarıdır.[29]

8. Tefsir, peygamberlere mahsustur. Te'vîl ise hem peygamberlere, hem de başkalarına ait olabilir. Zira tefsir, mânânın tahkik ve tayin edilmesidir. Bu da ancak Allah indinden olabilir. Te'vîlde ise lügavî ihtimaller bahis mevzuudur.[30]

9. Tefsir, kelimenin kesin anlamı, te'vîl ise, kesinlik olmadan kelimenin taşıdığı anlamlardan birini tercih etmektir.

10. Tefsir, kelimelerin açıklaması için, te'vîl de cümlelerin açıklamasında kullanılır. Şu kelimenin tefsiri şu, şu mânânın te'vîli şudur denilir.

11. Tefsir ve Te'vîl, Kur'ân'ı anlamada birbirini takip eden iki merhaledir. Bu görüş sahiplerine göre; Tefsir: Kur'ân âyetlerini anlama ve mânâlarını açıklama demektir. Te'vîl ise: Âyetlerdeki kapalılık ve müşkülü giderme, âyeti doğru anlama, âyetten bir takım hükümler, incelikler, hakîkatler ve işâretler çıkarma demektir. Öyleyse Kur'ân'ı doğru bir şekilde anlamak için, bu iki merhaleye riâyet etmek gerekir ki, birinci merhale; Kur'ân'ın tefsiri, ikinci merhale ise; Kur'ân'ın te'vîlidir.

---

[28] Akk, *Usûlü't-tefsîr*, s. 52.

[29] Ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn*, 1, 22.

[30] Arthur Jeffery, *Mukaddemetân*, Kâhire 1954, s. 172.

Birinci merhalede müfessir; Kur'ân'ın lafızlarını ve kelimelerini, diğer âyetler, sahih hadisler, Sahâbe ve tâbiûndan gelen rivâyetlerle açıklamaya çalışır. Âyetin varsa sebeb-i nüzûlünü, nâsih ve mensûhunu, kırâat vecihlerini ve i'rabını zikreder. Bütün bunlarla müfessir, sahih rivâyete ve sahih ilme dayanarak âyetin zâhirini tefsir ve ilk anda akla gelen yakın mânâları zikretmiş olur. Böylece müfessir iki merhaleden birincisini, yani âyetin zâhirî mânâsını açıklamış olur.

Müfessir, ikinci merhaleye gelince; birinci merhaledeki tefsir bilgilerinden hareketle âyetin te'vîline başlar. Âyeti, te'vîl için de; âyetin cümle ve terkiplerine dikkatlice bakar. Bu hususta aklına ve tefekkür gücüne dayanarak âyetin derinliklerine nüfûz etmeye çalışır. Âyetin incelik ve işâretlerine, kendisine ilhâm ettiği mânâlara dikkat ederek, âyetten bir takım hakîkatler ve hükümler çıkarmaya çalışır. İnsanın ilk anda aklına gelmeyen uzak mânâları da düşünür, âyette yanlış anlaşılmaya sebebiyet verecek bazı noktaları ve şüpheleri izâle etmeye çalışır. Âyeti te'vîl eden kişinin yaptığı bütün bu işler, bizzat kendi tecrübesine, Kur'ân hakkındaki bilgi birikimine ve birinci merhalede âyetin tefsirinde topladığı bilgiye bağlıdır. Yaptığı te'vîl, âyetin tefsiri adına topladığı bilgilere ters olmamalıdır, yoksa te'vîli hatalı bir te'vîl olur. Güvenilir bir te'vîl için, birinci merhale dediğimiz tefsir merhalesi katiyyen ihmal edilmemeli ve yapılan te'vîl, tefsirle çelişmemelidir.[31]

Bütün bu söylediklerimizden hareketle tefsir; sebeb-i nüzûl, nesih, kırâat ve rivâyet ilimleri gibi bazı ilimleri bilmeye bağlıdır. Bu ilimleri bilen kimseler tefsir yapabilir. Te'vîl ise; ilâhî mevhibeye, bu husustaki meleke, tedebbür ve birikime bağlıdır. Onun için bunlar her müfessire nasip olmayabilir. Dolayısıyla te'vîl yapan bir kimsenin te'vîlinin sahih olabilmesi için tefsiri bilmesi gerekir, fakat bu her müfessir te'vîl yapabilir demek değildir. Çünkü bu Allah'ın bir lütfudur ve onu istediğine verir.

Meselâ Peygamber Efendimizin ashabının çoğunluğu az-çok Kur'ân tefsirini biliyordu. Ama tefsiri ile beraber Te'vîlini bilen çok azdı. Bunların başında da Peygamberimizin اَللّٰهُمَّ فَقِّهْهُ فِي الدِّينِ وَ عَلِّمْهُ التَّأْوِيلَ "Allahım O'nu

[31] Salâh Abdulfettah Hâlidî, *et-Tefsiru'l-Mevdûî*, Ürdün 1997, s. 14-15.

dinde fakîh (anlayışlı) kıl ve O'na te'vîli öğret."[32] duâsına mazhar olan İbn Abbas gelmektedir.

Buhârî'nin rivâyetine göre, İbn Abbâs (radıyallahu anh) dedi ki: "Hz. Ömer (radıyallahu anh) beni, Bedir savaşına katılmış Sahâbenin ileri gelenleri ile birlikte (sohbet ve istişâre meclislerine) alıyordu. Bu hâl, sanki birilerinin zoruna gitmişti: "Bunu niye bizimle birlikte cemaate alıyorsun, bizim onun kadar çocuklarımız var?" diye Hz. Ömer'e şikâyette bulunanlar oldu. Hz. Ömer onlara: "Onun kimlerden olduğunu biliyorsunuz" diye cevap ver(ip geçiştir)di.

Bir gün beni çağırıp yine onlarla birlikte meclise aldı. Bu sefer, sırf beni(m liyâkatımı) onlara göstermek için beni çağırdığını anlamıştım. Hz. Ömer (radıyallahu anh): "Cenab-ı Hakk'ın *İzâ câe nasrullahi ve'l-fethu* kavl-i şerifi hakkında ne dersiniz?" diye sordu. Cemaatten bazıları:

"Yardıma ve fethe mazhar olduğumuz zaman Allah'a hamdetmek ve istiğfarda bulunmakla emrolunduk" diye cevap verdi. Bazıları hiçbir şey söylemedi.

Hz. Ömer (radıyallahu anh) bana dönerek: "Ey İbn Abbâs, sen de mi böyle söylüyorsun?" dedi. Ben: "Hayır" dedim ve sustum. Hz. Ömer: "Öyleyse söyle, sen ne diyorsun?" diye bana söz verdi. Ben dedim ki: "Bu sûre Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) ecelidir, kendisine bu sûre ile haber verilmiştir. Bu sûrede Cenab-ı Hakk (Resûlüne şöyle demiştir): "Allah'ın nusreti ve fethi geldiği zaman, bil ki bu senin ecelinin artık yakınlığına işarettir. Öyle ise hamdederek Rabbini tesbih et ve ona istiğfàrda bulun. O tövbeleri kabul edicidir."

Bu te'vîl üzerine Hz. Ömer: "Bundan ben de senin söylediğini anlıyorum" dedi.[33]

Bu rivâyette, Bedir ashâbı olan yaşlı Sahâbeler, Nasr Sûresi'ni zâhirî mânâsı üzerine sahih bir şekilde tefsir etmişlerdir. İbn Abbas da bu tefsiri bilmekle beraber, tefsirin bir adım ötesine geçerek âyetleri te'vîl etmiştir.

---

32 İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddin İsmâîl, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Kâhire 1980, I, 3; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, Beyrut 1328, II, 331; Ahmed b. Hanbel, *Müsned* I, 269; Buhârî, *Fedâilü Ashâbi'n-Nebiyy*, 24.

33 Buhârî, *Tefsir* 4, *Menâkıb* 25, *Meğâzî* 50, 85; Tirmizî, *Tefsir*, *Feth* (Nasr) 3359.

4. Tercüme

Tercüme kelimesi; kök itibariyle, dört harfli/rubâî ترجم "terceme" veya üç harfli/sülâsî رجم "receme" fiilinden türemiştir. Sözlükte; "bir kelâmı, bir dilden başka bir dile çevirmek", "bir sözü diğer bir dilde tefsir ve beyân etmek", "bir lafzı, kendisinin yerini tutacak bir lafızla değiştirmek" gibi mânâlara gelirse de, bu kelimenin bundan başka mânâları da vardır:

1. Tercüme kelimesi "bâb" başlığı, yani bir kitapta yer alan bölüm adı anlamına gelir.

2. Bir kimsenin hayatını anlatması mânâsında kullanılır. Dilimizde kullandığımız tercüme-i hâl bu anlamdadır.

3. Kendisine ulaşılmayan kişiye bir sözü tebliğ etmek, ulaştırmak demektir.

4. Bir sözü, söylendiği dilde tefsir etmeye de tercüme denir. Meselâ İbn Abbâs hakkında "O, Kur'ân'ın tercümanıdır." denilmesi bu mânâdadır.

5. Bir sözü, kendi dilinden başka bir dile tefsir edip açıklamaya da tercüme denir.

6. Sözün bir dilden diğer bir dile nakletmeye tercüme, bu sözü nakledene de tercümân denir.[34] Bugün kullandığımız tercüme kelimesi, buradaki mânâya tahsis edilmiş gibidir.

Tercüme kelimesinin ıstılahtaki mânâsı "bir kelâmın mânâsını diğer bir lisanda dengi bir tabir ile aynen ifade etmektir."[35]

Tercüme İki Kısımdır:

1. *Harfî veya Lafzî Tercüme*: Nazmında ve tertibinde aslına benzetilmesi gözetilen veya diğer bir deyimle mürâdifi mürâdifinin yerine koymayı esas alan tercümedir. Bu şekildeki tercüme, tercüme edilecek metindeki her kelimenin birer birer ele alınıp, onların yerine geçebilecek diğer dildeki lafızların her yönden gözden geçirilerek yerine konulması şeklinde yapılan bir tercümedir. Asıl metnin anlamını aksettirmesi bakımından bu tercüme

---

34 ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, I, 23; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 27-28.

35 Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Mukaddime, I, 9.

tarzı, edebî eserlerde özellikle Kur'ân-ı Kerim'de kullanımı son derece güç, hatta bazen imkânsız görülen bir yöntemdir.[36]

2. *Tefsirî Tercüme*: Asıl dildeki kelimelerin tertibine ve nazmına bağlı kalmaksızın herhangi bir sözün anlamını bazı şerh ve izahlarla başka bir dile nakletmektir. Bu tercüme tarzında önemli olan, tercüme edilecek metindeki gaye ve maksatların güzel bir şekilde ifade edilebilmesidir. Yani harfî tercümenin esas niteliği sayılan "Nazmında ve tertibinde asla benzeme" özelliği bu tercüme tarzında söz konusu değildir. Bundan dolayı tefsirî tercüme, harfî tercüme gibi zor bir tercüme olarak görülmemektedir. İşte bu özelliği sebebiyledir ki, günümüz tercümelerinde daha çok tefsirî tercümeye itimat edilmekte ve bu tercüme tarzı daha üstün tutulmaktadır.[37]

Tercümenin, Elmalılı'nın dediği gibi; aslının anlamına tamamen uygun olması için açıklıkta, delâlet ettiği mânâda, özetlemede, etraflıca açıklamada, umûmî mânâda, özel mânâda, kayıtsız ve şartsız olmada.. kısacası ilimde ve sanatta, asıldaki anlatım tarzına uygun olması gerekir. Aksi halde tam bir tercüme değil, eksik bir anlatım olur. Sade bir dille yazılıp yalnız akıl ve mantığa hitap eden ve edebî ağırlığı olmayan eserlerin, ilmî seviyeleri yüksek dillere tercümesi mümkün görülürse de, hem akla, hem de kalbe, yahut yalnız zevk ve hislere hitap eden ve dil açısından edebî değeri ve sanat zevkine hâiz olan eserlerin tercümesinde başarı sağlamak çok zordur.[38]

5. Kur'ân'ın Bir Tercümesi Yapılabilir mi?

Kur'ân-ı Kerim'in tercüme edilebileceğini söyleyenler, O'nun tefsirî tercümesini kastetmiş, asla harfî tercümeyi kastetmemişlerdir. Kur'ân'ın harfî tercümesinin yapılamayacağı hususunda İslâm âlimleri icmâ ile ittifak halindedirler.[39] Çünkü O'nun lafız, edebî özellikleri ve i'câzı buna imkân vermez. Ayrıca bu, harfî tercümenin aslının yerine geçme iddiası

---

36 Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, İstanbul 1998, s. 90.

37 ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, II, 121; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 29; Muhsin Demirci, *age.*, s. 91.

38 Elmalılı, *age.*, Mukaddime, I, 9.

39 ez-Zürkânî, *Menâhil*, II, 121vd.; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 29.

taşıması sebebiyle Kur'ân'ın yerine konması ihtimalini de taşır. Oysa Kur'ân'ın benzerini meydana getirmek, yine Kur'ân'a göre[40] mümkün değildir. Fakat tefsirî tercüme için böyle bir durum söz konusu değildir. Bir de tefsirî tercümeden doğan hatalar, eksiklik ve noksanlıklar Kur'ân'ın metnine değil, tercüme eden kişiye izâfe edilir. Kısacası Kur'ân'ın hangi dile çevirisi olursa olsun, bu çeviri asıl mânâyı ifade etmekten çok uzaktır. Bu gerçeği hem İslâm âlimleri, hem de Avrupalı müsteşrikler itiraf etmişlerdir. Kur'ân tercümesini ölçü kabul ederek Kur'ân hakkında hüküm vermek ve O'nu bu ölçüye göre değerlendirmek ise çok yanlış ve mahzurludur. Bu değerlendirme eksik bilgiden kaynaklanan bir değerlendirmedir. Netice itibariyle Allah kelâmını hak etmediği bir konuma oturtmaktır ki, bu da Kur'ân'a yapılan ve fakat zararı insanlığa yönelik olan büyük bir haksızlıktır. Bu haksızlık tamamen eksik ölçmek ve değerlendirmekten kaynaklanır.[41]

6. Meâl

Meâl kelimesi de, te'vîl kelimesi gibi أول "evl" kökünden türemiş "mimli masdar", ya da bir şeyin varacağı yer ve gâye mânâsında "ism-i mekân"dır. Te'vîlden meydana gelen (elde edilen) ürün demektir. Ayrıca, "bir şeyi eksiltmek" mânâsını da içermektedir.[42]

Kur'ân-ı Kerim'in lafzî olarak tam bir tercümesi yapılamayacağına göre, O'nu sadece aslına yakın bir şekilde ifâde etmeye çalışılmış ve buna Kur'ân'ın tercümesi denmekten kaçınılmış, tercüme yerine ***meâl*** lafzı kullanılmıştır.

Istılahta, bir sözün mânâsının her yönü ile aynen değil de, biraz noksanı ile ifade edilmesine meâl denir. İşte Kur'ân-ı Kerim tercümesi için kullanılan meâl kelimesi, O'nu, aynen tercümeye imkân olmadığına, daha doğrusu yapılan işte bir eksikliğin mevcut olduğunu belirtmek içindir.[43]

---

40 Bkz. Bakara, 2/23; İsrâ, 17/88.
41 Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 29-33; Süleyman Mollaibrahimoğlu, *3 Makale*, İstanbul 2000, s. 32-33.
42 Elmalılı, *age.*, Mukaddime, I, 30.
43 Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 33.

7. Meâle Duyulan İhtiyaç

Kur'ân-ı Kerim'i aynen tercüme etmek mümkün değildir. Hadd-i zâtında insan sözünün bile bir dilden başka bir dile tıpatıp tercümesi fevkalâde zor, hatta imkânsızdır. Hal böyle iken, Allah'ın kelâmının bütün incelikleriyle, tüm mânâ ve maksadıyla aynen tercümesi nasıl mümkün olsun? Ama "harfiyyen tercüme imkânsızdır" deyip, milyonlarca Müslümanı Allah'ın kelâmını, onun mânâ ve maksatlarını, muhtevâ ve mazmununu öğrenmekten mahrum bırakmak da elbette doğru değildir. Bu yüzden, mümkün olduğunca İlâhî mesajı doğru bir şekilde yansıtmaya çalışarak ve beşer tâkatının el verdiği bütün gayretleri bu uğurda sarfederek, Arapların dışındaki insanların da onu anlamalarını sağlamak gerekir. Eğer bu esnâda, onun lafızlarındaki mûcizevî kudret, ifâdelerindeki zevk ve letâfet yansıtılamıyor, dolayısıyla bu tür özellik ve incelikleri kayboluyorsa, bunu da, "eksik de olsa, hiç olmamasından daha iyidir" düşüncesiyle, kabul etmek lâzımdır. Aksi takdirde, pek çok Müslüman ve bunların dışındaki diğer insanlar, Kur'ân'ı anlamaktan mahrum kalabilirler. Ancak, yapılan tercümenin eksik ve yetersiz olduğunu itiraf ve ifâde etmek için, "meâl" kelimesinin kullanılması da gereklidir. Zira tercüme aslın yerini tutar, "meâl" ise, aslın yerini tutmaz; o sözün, biraz eksiğiyle başka bir dile aktarılmasıdır. O halde, yapılan tercümelerin tıpatıp aslın yerini tutmadığını, bazı yönlerden eksik kaldığını, onu aynen tercümeye imkân olmadığını belirtmek için, "meâl" kelimesi isim olarak özellikle kullanılmalıdır.[44]

Buraya kadar serdedilen mâlumattan, Kur'ân'ın bütün özellik ve inceliklerini, mânâ ve maksatlarını edâ ederek tercümesinin mümkün olmadığı anlaşılıyor. Bu durumu ileri sürerek Kur'ân'ın başka dillere çevrilmesine itiraz edenler olabilir. Nitekim böyle de olmuştur. Ancak, unutmamak gerekir ki, Kur'ân sadece Araplara nâzil olmamıştır. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) evrensel bir mesaj sunmuştur. Onun bu misyonu, Kur'ân-ı Kerim'de *"âlemlere rahmet."* (Enbiyâ, 21/107), *"bütün insanlara gönderilmiş beşîr/müjdeleyici ve nezîr/uyarıcı"* (Sebe',

---

[44] İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 33

34/28; Fâtır, 35/24) olarak gönderilmiş olmak gibi ifâdelerle belirtilmektedir. Tebliğ ettiği Kur'ân'ın da bütün beşeriyete indirildiğini beyan eden pek çok âyet mevcuttur (Bkz. A'râf, 7/158; En'âm, 6/19; Hac, 22/49; Sebe', 34/28). Dolayısıyla, Kur'ân'daki emir ve yasaklar, kural ve kaideler, hüküm ve hikmetler Araplar kadar, dilleri farklı olan diğer Müslümanları da, hatta bütün insanları da ilgilendirmektedir. O halde Kur'ân, Arapların dışındaki Müslümanların onu anlayıp kavramaları, emir ve yasaklarına şuurlu bir şekilde uymaları, kıssa ve hikmetlerinden ibret almaları... diğer insanların da üzerinde düşünüp tedebbür etmeleri, tahkik ve tetkiklerde bulunmaları... için, eksik ve yetersiz de olsa onların dillerine tercüme edilmeli; ancak bunun "meâl" olduğu da belirtilmelidir.

Kur'ân-ı Kerim, sadece Türkçe değil; hiçbir dile aynen çevrilemez. Her ne kadar Farsça, Fransızca, İngilizce gibi bazı diller, kelime hazinesi açısından zengin iseler de, yine de Kur'ân'ın bütün mânâ ve maksatlarıyla bu dillere tercüme edilmesi mümkün olmamakta, bu açıdan bu diller de yetersiz kalmaktadır. Buna rağmen, hemen hemen bütün bu dillere yapılan çevirilere "Kur'ân tercümesi" denmiş, sadece içinde yaşadığımız toplum, Kur'ân'a duyduğu sevgi ve saygının bir gereği olarak tercümeye "meâl" deme nezâket ve inceliğini göstermiştir.

B. KUR'ÂN-I KERİM'İN TEFSİRİ

1. Tefsirin Konusu, Gayesi ve Şerefi

Her ilmin kendine has bir konusu olduğu gibi tefsirin de bir konusu vardır. Bu konu da Kur'ân ve onun içerdiği yüce manalardır. Çünkü tefsir ilmi, Kur'ân'da yer alan âyetlerin içerdiği anlamları, yüce hakikatleri ve derin nükteleri araştırıp ortaya çıkaran bir ilimdir.

Tefsir, Kur'ân'ın yüce gerçeklerini ortaya çıkarırken bunu elbette ki bir gayeye yönelik olarak yapmaktadır. Söz konusu gaye de, hiç kuşkusuz insanlığa hidâyet yolunu açık ve net bir şekilde gösterip, onların dünya ve âhirette mutlu olmalarını sağlamaktır. Bu, esasen Kur'ân'ın da yegâne gayesidir. Çünkü insan dünya denilen bu imtihan alanında kendi kendine

yeterli bir varlık değildir. Yani yaratılış gayesine uygun hareket tarzlarının belirlenmesinde ve Cennet'e giden yoldaki tehlikelerden sakınmasında herhangi bir yol gösterici, bir mürşid, bir rehber olmadan insanın sırf aklı ve duygularıyla hareket etmesi mümkün görünmemektedir. Çünkü insanoğluna hayır-şer, güzel-çirkin, iyi-kötü arasında bir tercih yapma kabiliyetiyle beraber sorumluluktan hoşlanmayan bir nefis, hevâ ve unutkanlık gibi duygular da verilmiştir. Dolayısıyla insana başta, Allah'ın kendisinden ne istediği, iyi bir kul olmanın gereklerinin neler olduğu, imâna, adâlete, güzel ahlâka ve gerçekten mükerrem olmaya lâyık iken, irâdesini Allah'ın rızâsı hâricinde kullanması, menfî yöne sarfetmesi ve ilâhî teklifin aksine hareket etmesi durumunda âhirette ne ile karşılaşacağı gibi hususların bildirilmesi gerekmektedir.[45]

Şerefi: Bir ilmin, bir mesleğin veya bir sanatın şerefi ve değeri, şu üç unsura bağlıdır: Konusu, gayesi ve kendisine olan ihtiyaç. Meselâ, konu itibariyle kuyumculukla debbağlık (dericilik) aynı değerde değildir. Birincinin konusu altın, gümüş; ikincinin konusu ise, kokmuş deridir. Gaye itibariyle meselâ tıp sanatı çöpçülükten daha şereflidir. Çünkü birincinin gayesi bedenin sağlığı, ikincinin gayesi ise sokakların temizlenmesidir. İhtiyaç hasebiyle de meselâ, fıkha duyulan ihtiyaç, tıbba olan ihtiyaçtan fazladır. Çünkü dünyada hiç bir olay yoktur ki, fıkhî hükümlerle ilişkisi olmasın. Şu halde fıkha ihtiyaç geneldir. Tıbba olan ihtiyaç ise; insanların hasta olanlarına mahsustur.

Bundan dolayı tefsir ilmi sözü edilen üç yönden de şerefe sahiptir: Konusu itibariyle şereflidir, çünkü konusu, en şerefli olan Allah'ın Kelâmı'dır. Gaye itibariyle de en şereflidir, çünkü kendisinden amaçlanan şey, sonsuz mutluluğa ulaşmaktır. Çok fazla ihtiyaç hissedilmesi itibarıyla da en şereflidir, çünkü dinî ve dünyevî bütün güzelliklere ulaşmak şer'î ilimlere bağlıdır. Bunun da kaynağı Allah'ın Kitabı'dır. Bundan dolayı tefsir ilmi konusu, gayesi ve kendisine duyulan şiddetli ihtiyaç sebebiyle, ilimlerin en şereflisidir.[46]

---

45 Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 37-38.

46 Cevdet Bey, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, (Hazırlayan: Mustafa Özel), İstanbul 2002, s. 37; İsmâil Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 7-8.

2. Kur'ân-ı Kerim'in Tefsirine Duyulan İhtiyaç

Kur'ân-ı Kerim, بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ "mânâsı açık bir Arapça ile" (Şuarâ, 26/195) Cenab-ı Hak tarafından Peygamberimize vahyedildi. Her kavme, kendilerinin diliyle teblîgatta bulunan bir resûlün gönderilmesi, ilâhî bir kanundur.

Dilleri bozulmadığı için, Kur'ân'ın indiği devrin Arapları Kur'ân'ı anlıyorlardı. Ancak, sözlük anlamlarını bilmekle beraber anlayamayacakları meseleler de vardı. Bu yüzden İbn Haldûn'un ifade ettiği "Kur'ân Arapların diliyle ve belâgat üslûplarıyla indi. Arapların cümlesi O'nu anlıyorlar, müfredat ve terkipler halinde mânâlarını biliyorlardı." hükmü, haklı olarak tenkide uğramıştır. "Kur'ân-ı Kerim'in Arap dilinde nazil olmasıyla bütün Arapların bunu anlaması iktiza etmez" diyen Ahmet Emin, bugünkü misallerle bile bu iddiayı teyit etmektedir. Fransızca veya İngilizce yazılan bir kitabı bütün Fransızlar veya İngilizler anlayamazlar. Çünkü bir kitabı anlayabilmek için söz konusu dilden başka, aklen ve kültür bakımından kitabın seviyesine ulaşmış olmak da şarttır.[47] Evet, "Kur'ân-ı Kerim Arap dili ile inmiştir", diye Arapça konuşanların hepsinin, onun en ince ve girift bütün mânalarını anlamaları gerekmez. Hele bugünkü Arap âleminde konuşulan Arapçanın, Kur'ân'ın nâzil olduğu Arapçadan fersah fersah uzak olduğu bilinen bir gerçektir. Maalesef Kur'ân'ın nâzil olduğu fasih Arapça gitmiş, onun yerini gayr-i fasih, âmmîce bir dil almıştır. Binâenaleyh onların da Kur'ân'ı anlayabilmeleri için, belli bir eğitim ve öğretimden sonra, onun seviyesinde bir kültüre ulaşmaları lâzımdır.

Hadislerden de anlaşılıyor ki Kur'ân-ı Kerim'deki bazı âyet ve kelimeler hususunda bazı sahabiler gerek Hz. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve gerekse âlim sahabilere müracaat ederdi. Bir taraftan müteşâbih âyetler, diğer taraftan Arap alfabesinin o zamanki büyük noksanlığı sayılan hareke ve noktaların bulunmayışı, nihayet muhtelif kırâatların mevcudiyeti, Kur'ân-ı Kerim'in bazı yerlerini tefsir etmek ihtiyacını zarûri kılmıştır.[48]

Bu ihtiyaçtan hareketle, يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ

47 Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm*, el-Kâhire 1965, s. 195.

48 M. Tayyib Okiç, *Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri*, İstanbul, 1995, s. 144-145.

رِسَالَتَهُ *"Ey Peygamber! Sana Rabbinden gönderileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçilik görevini (insanlara) ulaştırmamış olursun..."* (Mâide 5/67), وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ *"...Sana Kur'ân'ı gönderdik ki, insanlara indirileni onlara açıklayasın..."* (Nahl, 16/44) âyetlerinde de ifade edildiği gibi Kur'ân'ın tefsiri Peygamber Efendimizle başlamıştır. O da bu fonksiyonunu yerine getirmek için Kur'ân'da tefsirine ihtiyaç duyulan bazı âyetleri açıklığa kavuşturmuştur. Bu sebeple Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem), aralarında bulunduğu sürece ashabın Kur'ân yorumuna hem ihtiyaç duyulmamış, hem de onlar böyle bir durumda Kur'ân'ı tefsir etmekten teeddüb etmişlerdi. Ancak bir taraftan, Resûl-i Ekrem'in âhirete irtihâl etmesi sebebiyle onların vahye dayanan bu masum kaynağa müracaat etme imkânlarının ortadan kalkmış olması, diğer taraftan da İslâm'ın geniş bir coğrafyaya yayılması sebebiyle daha önce görülmeyen birtakım meselelerin ortaya çıkması ve bu coğrafyalarda yaşayan insanların, mensup oldukları kültürlerin tesirinde kalarak bazı fikirlerini Kur'ân'a dayandırma gayretleri, ashabı da Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir etmeye yöneltmiştir.[49]

Ashab, umumiyetle Kur'ân'ı en iyi anlayan insanlar idi. İnançları saf idi. Eski medeniyetlerin ve felsefelerin tesiri altında yetişmemişlerdi. Başka kavimlerle karışmadıkları için lisan zevkleri bozulmamıştı. Âyetler ve onlarla alâkalı hâdiseler arasındaki irtibatları biliyorlardı. Kur'ân'ı iyice anlamak hususunda tam bir teveccühleri vardı. Ondan tam mânâsıyla istifade ettiler, ondaki mânâları ruhlarına sindirmeye çalıştılar. Anlayamadıkları âyetler hakkında, çeşitli vesilelerle Peygamberimizin izahlarına da muttali olduklarını unutmamak lazımdır. İşte bu hususiyetlerinden dolayı Kur'ân'ı en iyi anlayanların sahâbiler olduğu kabul edilir.

Sahâbe arasında, tabiatıyla, Kur'ân'ı anlama bakımından seviye farkları vardı. Kur'ân'la meşguliyet, Peygamberle müsâhebet, aklî muhâkeme kabiliyeti, Arap dili ve şiirine vukuf, târihî malûmat derecelerine göre Kur'ân hakkındaki bilgileri de farklı oluyordu. Sahâbenin temâyüz ettikleri sıfatlarına rağmen en ileri gelenlerinin dâhi anlayamadıkları âyetler vardı. Bundan dolayı Kur'ân'ın açıklanmasına ihtiyaç vardı.[50]

---

49 Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 39.
50 Suat Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsiri*, İstanbul 2006, s. 14-15.

Görüldüğü üzere Kur'ân-ı Kerim'in tefsirine büyük bir ihtiyaç vardır. Vâkıa Kur'ân, bir belâgat mu'cizesidir. Birçok meseleleri, hükümleri pek açık, herkesin anlayabileceği lâfızlar ile beyan buyurmaktadır. Fakat ilmî, edebî, ahlâkî, hukukî, içtimaî hakîkatler ne kadar vâzıh bir tarzda yazılmış olursa olsun, bunları anlamada şerhlere, îzahlara ihtiyaç duyulur. Bu cihetledir ki, en belîğ ediplerin, en muktedir müelliflerin eserleri hakkında birçok şerhler, hâşiyeler yazılmıştır.

Biraz önce de söylediğimiz gibi, Ashâb-ı Kirâm, Kur'ân'ın birçok âyetini anlıyorlardı. Anlamadıkları yerleri de Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e veya sahâbeden ileri gelenlere soruyorlardı. Onun için onların zamanlarında yazılı tefsirlere pek lüzum görülmeyebilirdi. Hâlbuki İslâm Dîni, yalnız bir zamânâ, yalnız Arap kavmine mahsus değil, bütün müstakbel zamanlara, kavimlere de şâmil, umumî bir dindir. Bu sebeple Kur'ân'ın mânâsından her Müslüman kavmin bihakkın istifâde etmesi bir zorunluluktur. Bu istifâde ise ancak tefsir vasıtasıyla gerçekleşebilir.

Öte yandan herkes, kendi anlayışına göre Kur'ân'a mânâ verse, Kur'ân'ın beyânatından hüküm çıkarsa birçok hakîkatler kaybolur. Birçok hatalar meydana gelir, birçok ihtilâflar yüz gösterir, Müslümanlar arasında gerekli olan birlik ve beraberlikten eser kalmaz. Binaenaleyh Kur'ân-ı Kerim'in güzelce anlaşılması için salâhiyet sahibi, dinî ilimlerde vesâirede mütebahhir olan İslâm âlimleri tarafından tefsirler yazılmasına dâimâ ihtiyaç vardır.

Kur'ân, mü'minlerin şahsî ve içtimaî hayatlarını düzenlemek gayesiyle, teşriî hükümler vazediyordu. Bu hükümleri istinbat etmek, sadece Arapçayı bilmekle mümkün olmaz. Geçmiş ümmetlerin, husûsiyle Ehl-i Kitab'ın sapıttıkları mevzuları bildiriyor, tahrif ettikleri hâdiseleri düzeltiyor, ihtilafa düştükleri meseleleri hallediyordu. İstikbalde vukûa gelecek bazı olaylar ve keşiflere işaret ediyor, uhrevî hayat hakkında son derece mücmel bilgiler veriyordu.[51] Onda manaları kolayca anlaşılabilecek nitelikte âyetler olduğu gibi, manalarının anlaşılmasında hâricî bir

---

[51] Ö. N. Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1973, I, 105-107, muhtasaran.

delile ihtiyaç gösteren müteşâbih âyetler de bulunmaktadır.[52] Çünkü bu nevi âyetler birden fazla anlam içermektedirler. Bu sebepledir ki, onlara müteşabih (anlam bakımından birbirine benzeyen) denilmektedir. Sözgelimi, İstivâ, Arş, Kürsî, Levh-i mahfuz, Sidre-i müntehâ vb. lafızlarla, pek çok nassın oluşturduğu müteşâbihâtın te'viline de ihtiyaç bulunmaktadır.

Kur'ân metninde birden fazla anlam içermeleri sebebiyle murâd-ı ilâhînin ne yönde tecelli ettiğini tercihde zorluk olan müteşâbih, ism-i işâretler, ism-i mevsuller ve zamirlerle işaret edilen şahısların kimler olduğu hususunu konu edinen müphem, zahiri itibariyle birbirine muhâlif gibi görünen müşkil, kısa ifadelerden ibaret olmaları sebebiyle lâfzen delâletleri açık olmayan mücmel naslar yer almaktadır. Bu yüzden söz konusu nitelikteki nasların tefsirine de ihtiyaç bulunmaktadır.

Kur'ân, müminlerin şahsî ve içtimâî hayatlarını düzenlemek gayesiyle amelî, yani ibâdet, hukuk ve muamelatla ilgili hükümler getirmiştir. Bu hükümleri ortaya çıkarmak yalnızca Kur'ân metnini lügavî açıdan çözmekle mümkün değildir. Bunun için onu öncelikle kendi bütünlüğü içerisinde ele almak, ardından da Peygamber Efendimizin sahih sünnetinden, ashâbın şahsî tercihlerinden, esbâb-ı nüzul rivayetlerinden kısacası, ilk muhatapların kültürlerinden yararlanmak suretiyle tefsir etmek gerekmektedir.[53] Bazı önemli özelliklerini hülâsa ettiğimiz böyle bir kitabın, herkes tarafından kolayca ve incelikleriyle anlaşılması elbette kolay değildir.

Tefsirin gerekliliğini ortaya koyan bir başka önemli husus da, mesajı evrensel olan Kur'ân metninin Arapça bir dille gönderilmiş olmasıdır. Bunun anlamı, eğer Kur'ân Arapçanın dışındaki diğer dillere tercüme ve tefsir yoluyla nakledilmezse, o zaman onu sadece söz konusu dili bilenlerin okuma ve anlamaları mümkün olacak, aksi durumda ondan yararlanmak imkânsızlaşacaktır. Hâlbuki Kur'ân, hem Peygamber Efendimize, hem de onun şahsında ümmetin bütün âlimlerine ilâhî mesajın tebliğ sorumluluğunu yüklemektedir. Bu tebliğin muhatapları içerisinde tabii ki inan-

---

52 Bkz. Al-i İmrân 3/7.

53 Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 40-41.

mayan insan toplulukları da söz konusudur. Hal böyle olunca Kur'ân'ın pek çok dile tercüme ve tefsir edilmesinde, İslâm'ın geleceği bakımından sayısız yararlar vardır. Bu yüzdendir ki, Kur'ân bu görevi Müslüman âlimler üzerine farz kılmıştır.[54]

Aynı zamanda Kur'ân-ı Kerim, anlaşılmak, getirdiği prensipler üzerinde iyice düşünmek ve gereğince de amel etmek için indirildiğini haber veriyor ki, bu durum da Kur'ân'ın tefsir edilmesini gerektirir. Bu âyetlerden birkaç örnek:

كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الأَلْبَابِ "Biz sana feyizli ve bereketli bir kitap indirdik ki insanlar onun âyetlerini iyice düşünsünler ve aklı yerinde olanlar ders ve ibret alsınlar." (Sa'd, 38/29)

أَفَلاَ يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا "Kur'ân'ı düşünmeleri gerekmez miydi? Yoksa kalplerinin üzerinde üst üste kilitler mi var?" (Muhammed, 47/24)

وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ "Yemin olsun: Biz ders alınsın diye Kur'ân'ın anlaşılmasını kolaylaştırdık. Haydi, var mı düşünen ve ibret alan?" (Kamer, 54/17, 22, 32, 40)

3. Müfessirin Bilmesi Gerekli Olan İlimler

Kur'ân-ı Kerim'in mânâ ve maksadını ortaya koymaya, Allah'ın kelâmını îzâh ve açıklamaya çalışan kişilerin bilmesi gereken bazı ilimler vardır. Yoksa önüne gelen herkes tefsir yapamaz. Yapsa da yaptığı iş tefsir olarak kabul edilemez.

Mes'ûliyetli bir iş olan Kur'ân'ın tefsiri için uyulması gerekli bazı şartlar vardır. Bunlar, Dînî-Ahlâkî şartlar ve İlmî şartlar olmak üzere iki kategoride değerlendirilecektir.

a. *Dînî ve Ahlâkî Şartlar*

1. Allah'ın Kitabı'nı tefsir etmek isteyen bir kimse, sahîh bir i'tikat ve kuvvetli bir îmâna sahip olmalı, Kur'ân ahlâkı ile ahlâklanıp, Sünnet-i Nebevîye'ye sıkı sıkıya sarılmalıdır. Çünkü kötü i'tikat sahiplerinin yazacakları tefsirler, kendi bozuk kanaatlarının ortaya konduğu bir kitap ola-

[54] Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 44.

caktır. Peygamber Efendimizin (sallallâhu aleyhi ve sellem) sünnetlerine riâyet etmeyenlerin yazacakları tefsirler de, itimattan mahrûm, manevî feyizden nasipsiz olacaklardır. Hele ilhâd erbâbının yazacakları tefsirler, İslâm bünyesini tahrip gibi hâince bir maksat için yazıldığından, bunları ele almak bile câiz değildir.

2. Kur'ân'ı tefsir etmek isteyen bir kimse, bu niyetinde ihlaslı olmalıdır. Yani, yalnız Yüce Allah'ın rızâsını kazanmak, Kur'ân'a hizmet ve Müslümanların istifadesine arzetmek niyetiyle, Kur'ân'ı doğru bir şekilde tefsir etmelidir. Yoksa başka duygu ve düşüncelerle, kendi hevâ ve hevesine uyarak ve başka çıkarlar düşünerek tefsir yazılmaz. Zira bu düşünceyle yola çıkan bazı bid'at ehli kimseler, kendi zayıf ve boş itikatlarını teyit düşüncesiyle tefsir yazmışlardır. Bunların bazıları esas niyetlerini gizleyerek sûret-i haktan görünmüş, halkı Selef-i Sâlihînin doğru yolundan ayırmak gayesiyle kalplere şüphe bırakacak meseleler üzerinde durmuşlardır.

b. İlmî Şartlar veya Müfessirin Bilmesi Gerekli Olan İlimler

1. Bir kitabı anlayabilmek için her şeyden önce o kitabın dilini bilmek gerekir. Kur'ân-ı Kerim'i anlamak ve tefsir edebilmek için de başta, Sarfıyla, Nahviyle ve Etimolojisiyle (iştikâk ilmi) Arapçayı çok iyi bilmek gerekir. Mücâhid hazretleri şöyle demiştir: "Allah'a, Peygamber'e, âhiret gününe iman eden bir insan için Arapçayı bilmedikçe Kelâmullah hakkında söz söylemesi helal olmaz."

2. Belâgat ilmi. (Meânî, Beyân ve Bedî'). Bunların birincisi sayesinde, kelâm terkiplerinin ifade ettiği anlamın özellikleri ve nitelikleri bilinir. İkincisiyle, kelâm terkiplerinin delâlet ettiği hususların açıklık ve kapalılık yönünden özellikleri bilinir. Üçüncüsüyle de, kelâmın güzelleştirme ve süsleme yollarının bilincine varılır. Bu üç ilim, belagat ilminin bir bütünü olmakla birlikte, müfessirin düşüncesinde temelli bir şekilde bulundurulması gereken ilimlerin en büyüklerindendir. Çünkü müfessirin mutlaka Kur'ân i'câzının muktezasını sürekli göz önünde bulundurması gerekir. Bu da ancak bu üç ilim sayesinde kavranabilir.

3. Hadîs ve hadîs usûlü ilmi.

4. Fıkıh ve fıkıh usûlü ilmi.

5. Kur'ân ilimleri. (Esbâb-ı nüzûl, nâsih-mensûh, muhkem-müteşâbih vb.)

6. Kırâat ilmi. Kur'ân'ın nasıl okunacağı ancak kıraat ilmine vâkıf olunarak öğrenilir. Bir de anlamlardaki muhtemel vecihlerden bazısı bazısına tercih edilir. Bu da kıraat ilmi sayesinde hallolur. İşte bu gibi sebeplerden dolayı müfessir olan zatın kıraat ilminde bir hissesi olması gerekir.

7. Vehbî ilimler: Bu ilim, bildiği ile âmil olan âlimlere özgüdür. من عمل بما علم وَرَّثه الله علم ما لم يعلم "Kim bildiği ile amel ederse, Allah ona bilmediği nice gerçekleri keşf ve ihsan eder."[55] hadîsi ile bu ilme işaret buyurulmuştur•.

Bir tür ilâhî bir ihsan olan vehbî ilim, insanın gücü dâhilinde değildir. Bu durumda Allah'ın Kelâmı'nı tefsir etme düşüncesinde olan bir kişiye "Sen bu ilmi elde edeceksin, yoksa "Kur'ân hakkında, ilmi olmaksızın söz söyleyen, Cehennem'deki yerine hazırlansın."[56] tehdidine dâhil olursun!" demek abes değil midir? gibi bir soru akla gelebilir. Bu soruya şöyle cevap verebiliriz: Vehbî ilmin kendisi istenmiş olsaydı, bu soru sorulabilirdi. Ancak durum böyle değildir. İstenen şey, vehbî ilim gibi Rabbânî bir ihsana hak kazanabilmek için bunu gerçekleştiren sâlih amel, zühd, verâ' gibi özel davranışlardır. İlâhî ihsan elde edilmezse de, onu kazandıracak sebeplere sarılmak insanın gücü dâhilindedir.

8. Usûlu'd-Din (Kelâm ilmi.)[57] Kur'ân-ı Kerim'de öyle âyetler vardır ki, zâhiri tecsim ve teşbih gibi âlemlerin Rabbi olan Yüce Allah'ın kendisiyle vasıflandırılması imkânsız olan sıfatları haber vermektedir. Usûl-i Din bilginleri bu gibi âyetlerin te'vîl edilmesi, bunların Allah'a isnadının câiz veya muhal olduğunun araştırılması konusunda yegâne kaynaktır. Bundan dolayı müfessirin bu ilmi de bilmesi gerekir.

9. Hz. Muhammed'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) Siyeri: Bu konuyu derinlemesine bilmek gerekir. İslâm Târihindeki olaylar ve savaşlarla ilgili âyetlerin iyice değerlendirilebilmesinde bunun büyük bir önemi vardır.

55 el-İsbehânî, Ebu Nuaym Ahmed b. Abdullah, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Esfiyâ*, Beyrut 1967, X, 15.

56 Tirmizî, *Tefsiru'l-Kur'ân*, 1.

57 es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 1197 vd.; ez-Zehebî, *et-Tefsir*, I, 265-268.

Hazret-i Peygamber hakkında bilgisiz olan bir müfessir, yaptığı çalışmalarda nasıl güvenilir olabilir?

10. Sosyoloji, Psikoloji, Astronomi, Fizik, Kimya, Tıp, Tarih vb. ilimler.[58]

Güvenilir bir tefsir için en azından bu ilimleri bilmek gerekir. Bu ilimlerden yoksun kimselerin yapacağı tefsirler, hatalarla dolu olacağı gibi, aynı zamanda ilmî ciddiyetten de uzak olacaktır.

Bütün bunlarla birlikte Bedîüzzaman gibi bazı âlimler, bu asırda bir kişinin Kur'ân tefsiri yazamayacağı görüşündedir. Kur'ân, bütün ilimlerden bahsettiği ve bir kimsenin de bu ilimlerin hepsini bilmesinin mümkün olamayacağından dolayı, Kur'ân'ın tefsiri heyet halinde yazılmalıdır. Yani belirli ilim dallarında mütehassıs olan Müslüman âlimler tarafından meydana getirilen ilmî bir heyet tarafından yazılmalıdır.

C. HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.S.) KUR'ÂN'I TEFSİRİ

Yüce Allah'ın rahmet ve hikmeti, ilahî kitabı insanlara vahiy sûretiyle göndermeyi iktiza ettiği gibi, vahye mazhar olan Peygamberin de O'nu bizzat açıklamasını istemiştir. Allah'ın kitabının mânâ ve ahkâmını, Peygamber'in izah etmesi bundan dolayı gereklidir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'deki hakikatları bize en iyi öğretecek, bizzat kendisine kitap gelen seçkin zât Hz. Peygamber'dir (sallallâhu aleyhi ve sellem). O, Kur'ân tefsirinin aslı ve esasıdır. Zira Kur'ân O'na indirilmiştir. O, mutlak olarak Kur'ân'ı insanlar içinde en iyi bilen ve en iyi anlayandır. Bu bakımdan O, mübelliğdir ve tebyinle mükelleftir. Bu hususlar âyetlerde açık olarak belirtilmiştir. Bu sebepledir ki, Kur'ân kendisinin tefsir edilmesini yine evvelâ kendisi istemiştir. O halde ilk tefsir hareketi, İslâm'ın kendi bünyesinden doğmuştur.

Evet, Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) tebliğ ve tebyinle mükelleftir. Çünkü tebliğ, peygamberliğin esaslarından biridir. Tebliğsiz peygamber olmaz. Bu bakımdan Kur'ân-ı Kerim'de gerek Hz. Peygamber'e

58 Hasan Yûnus Hasan Ubeydu, *Dirâsât ve Mebâhis fî Târîhi't-Tefsir ve Menâhici't-Tefsir*, Kâhire ts. , s. 9-14; Ömer Nasuhî Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, I, 123-141.

ve gerekse diğer peygamberlere âit tebliğ emirleri çok fazladır: يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ "Ey peygamber, sana Rabbin tarafından gönderileni herkese bildir. Böyle yapmazsan peygamberlik vazifeni yapmamış olursun. Allah seni insanlardan korur". (Mâide, 5/67) İşte bu âyet-i kerîme de tebliğin peygamberlik vazifesinin esası ve peygamberin bu vazifeyi yapmakla mükellef olduğunu beyân etmektedir. Hz. Peygamber'in tebliğ edeceği şeyi, herkesten iyi bileceğinde şüphe yoktur. Bu bakımdan Kur'ân-ı Kerim'in tefsiri denilince, ilk olarak akla Hz. Peygamber gelir. Zira tebliğ iki şekilde yapılır: Birisi, risâleti yani Kitabı tebliğ, diğeri de mânâlarını açıklamak ve bildirmektir.[59] Burada, konuyla ilgili birkaç âyeti hatırlatmakta fayda vardır:

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ "Biz sana da Kur'ân'ı indirdik. Ta ki insanlara, kendilerine ne indirildiğini açıkça anlatasın ve ta ki insanlar da iyice fikirlerini kullansınlar". (Nahl, 16/44)

إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللهُ "İnsanlar arasında Allah'ın sana bildirdiği şekilde hükmetmen için Biz, sana kitabı gerçeğin, hakkın ta kendisi olarak indirdik." (Nisâ, 4/105)

وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلاَّ لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ "Ey Resûlüm, sana bu kitabı indirmemiz, sırf onların, hakkında ihtilaf ettikleri gerçekleri açıklaman ve sırf iman edecek kimselere hidâyet ve rahmet olması içindir." (Nahl, 16/64)

ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ "Sonra O'nu açıklamak da, bize aittir." (Kıyâme, 75/19) Bazı âlimlere göre buradaki açıklamaktan murat, Hz. Peygamberin tebyin ve tefsir etmesidir.[60]

Kur'ân'ın en sağlam müfessiri yine Kur'ân'dır. Çünkü bazı âyetler, diğer bazılarını tefsir eder.[61] Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsirinden sonra, O'nun ilk müfessiri Hz. Peygamber'dir. Onun için tefsirde, hadislerden müstağnî olmak, söz konusu değildir.

---

59 eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, Mısır ts. , III, 26.

60 Jeffery, A., *Mukaddemetân*, s. 195.

61 ez-Zerkeşî, *el-Bürhan*, II, 175; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, İstanbul, ts. , s. 299.

1. Miktar İtibariyle Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Tefsiri

Resûlullah Efendimize (sallallâhu aleyhi ve sellem) gelen vahiyler, çoğu zaman ashab tarafından anlaşıldığı için hiçbir açıklamayı gerektirmezdi. Böylesi durumlarda O (sallallâhu aleyhi ve sellem), inen âyetleri tebliğ etmekle yetinirdi. Ancak bazen de bunun tersi olur, açıklama zarureti doğardı. O zaman da genellikle Peygamberimiz ihtiyaç kadar tefsir ederdi. İşte buradan hareketle Peygamberimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) Kur'ân'ın ne kadarını izah ettiği mevzuunda ihtilâf edilmiştir. "Kur'ân'ın bütün âyetlerini yahut tamamına yakın ekseriyetini beyan etmiştir." diyenler olduğu gibi, "Tefsir ettiği âyetler sayılacak kadar azdır." diyenler de olmuştur. Bu hususta kat'î bir delil bulunmadığından, ayrıca haberlerin sıhhati için ileri sürülen şartlar farklı olduğundan (meselâ, bilhassa tefsir sahasında, sayısı çok olan *mürsel* haberler, bazıları indinde sahih sayılırken, bazılarınca geçerli delil sayılmayan zayıf haberler cümlesinden addedilmektedir.) bu sahada, geniş çerçeveli müstakil bir araştırma yapılmadığından, bu mesele hakkında fikir beyan edenler, umumî prensiplerden ve birtakım ipuçlarından hareket ederek hüküm çıkarmışlardır.

1. Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) tefsir ettiği miktar hakkında Hz. Âişe'nin sözü:

"Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), Cebrail'in kendisine öğrettiği, sayılabilecek kadar mahdut âyet hâricinde, Kur'ân'dan bir şey tefsir etmezdi."[62]

2. Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) çok az tefsir ettiğini iddia edenler:

Bunlar Gazzâlî, Suyûtî ile son asır bilginlerinden Ahmed Emin ile Kâsım el-Kaysî gibi âlimlerdir.

3. Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) Kur'ân'ın tamamını açıkladığını iddia edenler:

Bu iddiayı ortaya atanların başında İbn Teymiyye gelir.[63]

Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem), Kur'ân'dan ne kadarını izah

---

62 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Beyrut 1988, 1, 37.
63 İbn Teymiyye, *Mukaddime fî Usûli't-Tefsir*, Tanta, 1988, s. 65.

ettiğine dair biri ifratın, diğeri de tefritin ifadesi olan her iki iddianın delillerini serdedip münakaşasını yapan muhterem hocam Suat Yıldırım, kendi şahsî görüşünü şöyle ifade eder:

"Her iki tarafın delillerinde de, tabiatıyla hakikat payı vardır. Onların hatası, bunları miktarınca takdir etmeyip, çok büyük neticeleri bu delillere bina etmeye çalışmış olmalarındadır. Kanaatimiz odur ki Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ne birincilerin dediği kadar az tefsir etmiş, ne de İbn Teymiyye'nin iddia ettiği gibi Kur'ân'ın tamamını veya tamamına yakın ekseriyetini izah etmiştir. Bu kanaatten dolayıdır ki her iki tarafın aşırılığını tenkit ettik. Hadis kitapları ile belli başlı rivâyet tefsirlerini taramak neticesinde bu kanaate sahip olduk. Ulaşmış olduğumuz netice, mevhum ve müphem bir orta yol taraftarlığından uzak, ayrıntılı bir araştırma sonucunda, oldukça netleşmiş bir kanaatin ifadesidir... Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) mükellef olduğu kadarı ile Kur'ân'ı beyan etme işini yerine getirmiştir. İtikad, ibadet ve amelî hükümlere dair mücmel âyetleri, teferruatına varıncaya kadar açıklamış, bunlardan murad-ı ilâhîyi kavliyle ve fiiliyle beyan etmiştir. Bu kısma dâhil olan âyetlerden, âlimlerin içtihatlarıyla ulaşabilecekleri bir kısım mücmel âyetleri ise açıklamadığı da olmuştur. Bundan dolayı sahabe devri de dâhil olmak üzere, bazı âyetlerin tefsirinde farklı içtihatlar bulunagelmiştir.

Uhrevî ahvale dair âyetleri, terğîb ve terhîb babından olan âyetleri, bir kısım mugayyebata, ibrete medar olan kıssalara ait âyetleri tavsif ve tasvir ederek, bazen temsil yolunu kullanarak, insanların anlayacakları tarzda açıklamış ve teferruatlarını bildirmiştir. Kezâ bazı müphemleri vuzuha kavuşturmuş, maksudu tayine medar olacak lügavî izahlarda bulunmuş, müşkil âyetleri tavzih etmiştir.

Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), insanların ilmî seviyelerinin terakkî etmesi ile daha iyi anlayacakları birtakım müteşâbih âyetleri, kezâ Arap diline vâkıf olmakla anlaşılabilecek âyetleri izah etmemiştir. Ayrıca normal bir kültür seviyesine sahip olanların idrâk edebileceği hususları da açıklamasına lüzum kalmamıştır. Ancak bu neviden olan âyetler hakkında suale muhatap olduğu hâllerde, muhatabın aklî seviyesine göre izahta bulunduğu vâkidir.

Böylece O (sallallâhu aleyhi ve sellem), Allah Resûlü olarak yapmış olduğu izahlarını bir tarafa atarak, Kur'ân'ı re'yine göre tefsir etmek isteyenlere meydanı boş bırakmadığı gibi, âyetlerin tamamını veya ekserisini kat'î bir tefsire kavuşturmak suretiyle, Kur'ân tefsirini de tenzîl (Allah tarafından indirilen) gibi nakledilen bir hâle getirmemiş ve tefsiri dondurmayarak akılların ve istidatlarının kıyamete kadar onda yeni yeni vecihler bulabilmesini mümkün kılmıştır."[64]

2. Hz. Peygamber'in Tefsirinin Özellikleri

Hz. Peygamber'in tefsiri, Kur'ân'ın mücmel olan âyetlerini tafsîl, umumî hükümlerini tahsîs, müşkilini tavzih, neshe delâlet etme, müphem olanı açıklama, garip kelimeleri beyan etme, tavsif ve tasvir ederek müşahhas hale getirme, edebî incelikleri muhtevî âyetlerin maksadını bildirme gibi belli başlı kısımlara taalluk eder.[65]

Ahkâma, âhiret ahvâline, kısas ve ahbâra ait bazı hususlar vardır ki, Kur'ân'da zikredilmezler. Bunların tefsiri Peygamberimize bırakılmıştır. "Biz sana da Kur'ân'ı indirdik. Tâ ki insanlara, kendilerine ne indirildiğini açıkça anlatasın" (Nahl, 16/44) âyetiyle, Hz. Peygamber açıklamakla mükellef kılınmıştır. O'nun beyanı; kavliyle, fiiliyle ve ikrarıyla olurdu. Bundan dolayı Hz. Peygamber Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) ashabının, Kur'ân'ı ve O'nunla amel etmeyi, onar onar âyetler halinde öğrenmelerini temin ediyordu. Bu öğretimin teferruâtı hakkında fazla bilgimiz yoktur. Yalnız şunu söyleyebiliriz ki, Hz. Peygamberin (sallallâhu aleyhi ve sellem) âyetleri tefsir etmesi, programlı bir takrir şeklinde olmayıp müteaddit vesilelerle oluyordu.[66]

Sünnet, Kur'ân'ı iki şekilde beyân eder:

Birincisi, kitaptaki mücmeli beyândır. Meselâ, namaz vakitleri, zekâtın miktarı, hac menâsikinin beyânı gibi.

İkincisi ise, Kitapta bulunmayan bir hüküm koyar. Zira Kur'ân, "Hz. Peygamber'e itaatin, ancak Allah'a itaat olduğunu" (Nisâ, 4/80) ve "O'nun

64 Suat Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'ân'ın Tefsiri*, s. 52-53.
65 Suat Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'ân-ı Tefsiri*, s. 24.
66 Suat Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'ân-ı Tefsiri*, s. 26.

hevâ ve hevesine göre konuşmayacağını" (Necm, 53/3) ve "Peygamber size ne getirdi ise onu alınız, sizi neden nehyetti ise, ondan çekininiz" (Haşr, 59/7), kezâ "Allah ve Peygamberi bir işe hükmettiği zaman gerek mümin olan bir erkek, gerek mümine olan bir kadın için işlerinde kendilerine muhayyerlik yoktur. Kim Allah'a ve Resûlüne isyân ederse muhakkak ki o apaçık bir sapıklık yoluna sapmıştır" (Ahzâb, 33/36), şeklinde beyân buyurmaktadır. O halde Kur'ân'da bulunmayan bir mesele hakkında Hz. Peygamber'in bir sünneti varsa, bu sünnet hüküm makamına kâim olarak, o meseleyi farz veya haram kılabilir.

Meselâ, Allah Teâlâ, iki kız kardeşi bir nikâh altında toplamayı haram kıldı. (Nisâ, 4/23) Fakat bir kadınla birlikte, onun halasını veya teyzesini bir nikâh altında toplamanın haram oluşu, Peygamber Efendimizin (sallallâhu aleyhi ve sellem) hadîsi ile sabittir.[67] Kezâ, bir kısım süt emme ve sütkardeşi olmayla meydana gelen haramlığı Yüce Allah şu sözlerle "Sizlere... sizi emziren (süt) analarınız, süt kardeşlerinizle evlenmek haram kılınmıştır." (Nisâ, 4/23) beyân etmiştir. Sünnet ise[68], âyette zikri geçen iki kişiye, hala, teyze, erkek kardeş kızı, kız kardeş kızı gibi diğer süt akrabalarını da ilave etmiştir.[69]

Kur'ân'daki hükümlerin ekserisi küllî olduğundan, o küllî hükümleri izâh ve açıklamak için dâima sünnete ihtiyaç duyulmuştur. Başlangıçtan beri sünnet, İslâmî teşri'in ikinci kaynağı olmuştur.[70] Sünnet aynı zamanda Kur'ân tefsirinin kaynaklarından biridir. Zira o da, Kur'ân gibi vahye dayanmakta ve onunla aynı kaynaktan gelmektedir. Kur'ân'ın emir ve yasaklarına itaat etmek nasıl gerekli ise, sünnete itaat etmek de öyledir. Bu hükmü hem Kur'ân'da, hem de Resûlullah'ın hadislerinde görmekteyiz. Şöyle ki, Yüce Allah –biraz önce zikrettiğimiz âyetlerde de görüldüğü gibi– sünnetin de vahiy mahsûlü olduğunu, dolayısıyla onun emir ve yasaklarına uyulmasını, peygambere itaat etmenin Allah'a itaat etmek olduğunu… bize bildirmektedir. Netice itibariyle, sünnet (hadis) mutlak olarak, Kur'ân'ın

---

67 Buhârî, *Nikâh* 27; Müslim, *Nikâh* 37, 39.

68 Buhârî, *Şehâdet* 7, *Nikâh* 20; Müslim, *Radâ* 1, 2, 9.

69 Hz. Peygamber'in tefsir örnekleriyle ilgili ayrıntı için bkz. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 47-64; Suat Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsiri.*

70 İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 46-47.

hem bağlayıcı tefsiri, hem de tamamlayıcısıdır. Bilhassa namaz, oruç, hac ve zekât gibi ibâdetler ve evlenme, boşanma, alış-veriş ve diğer hukukî alanlarla ilgili âyetlerin tatbîki tamamen sünnetin tefsirine bağlıdır.[71]

Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) Kur'ân'ı tefsir ettiğini, muhtelif hadis mecmualarındaki rivâyetlerden öğrenmekteyiz. O'nun bu tefsiri, hadis mecmualarının "Kitâbu't-tefsir" bölümünü oluşturmuştur.

Resûlullah Efendimizin (sallallâhu aleyhi ve sellem) tefsiri daha ziyade sahâbe sorularına cevap verme şeklinde gerçekleştiği için, her şeyin kendisine sorulamadığı düşünülürse tefsirinin de azlığı söylenebilir. Gerçekten de hadis mecmualarındaki Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) tefsirine ayrılan kısımlar, tefsir kitaplarındaki tefsirlere göre azdır. Fakat yine muteber hadis kitaplarında Hz. Peygamberin (sallallâhu aleyhi ve sellem) gerektiğinde âyetleri tefsir ettiğini gösteren ve bir bölüm oluşturacak sayıya ulaşan hadisleri mevcuttur.[72]

3. Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) Tefsirinin Önemli Kısımları ve Bu Kısımlara Dair Misaller[73]

a. *Kur'ân'ı, Kur'ân'la Tefsiri*

Bilindiği gibi tefsir yollarının en güzeli ve doğrusu, Kur'ân'ın yine Kur'ân ile açıklanmasıdır.[74] Zira Kur'ân'ın bir yerinde umumî olan, bir başka yerinde tahsis edilir. Herhangi bir âyette mücmel olan husus, bir başka âyette mufassal olarak zikredilmiş olabilir. Bunlara ait misaller çoktur. Kur'ân'ın açıklanmasında bu yola başvurmanın ilk nümûnelerini de Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) tefsirinde buluyoruz.

الَّذِينَ آمَنُواْ وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ اُولٰٓئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُم مُّهْتَدُونَ "İman edip imanlarına zulüm bulaştırmayanlar var ya, işte korkudan emin olma onların hak-

[71] Sadrettin Gümüş, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları*, s. 52.

[72] Cerahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 41-47, 64-68; *Tesir Usûlü*, s. 233; Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, I, 33-55.

[73] Konu ile ilgili başlıkları ve misalleri, bu konuda müstakil bir çalışması olan muhterem hocam Suat Yıldırım Bey'in, "*Peygamberimizin Kur'ân Tefsiri*" isimli kitabından özetleyeceğiz. s. 143-229.

[74] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1, 3.

kıdır, doğru yolda olanlar da onlardır." (En'âm, 6/82) âyeti inince, "İçimizde nefsine zulmetmeyen kim var?" diyerek, bu durum Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) ashâbına ağır gelmişti. Bunun üzerine Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) dedi ki: "Mesele zannettiğiniz gibi değil, buradaki zulüm Lokman'ın oğluna dediğidir: Evladım sakın Allah'a ortak koşma. Çünkü şirk elbette büyük bir zulümdür." (Lokman, 31/13)[75]

Böylece Peygamberimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem), başka bir âyete dayanarak, umumî bir mânâyı tahsis etmiş ve yanlış anlamanın önüne geçmiştir.

b. Mücmeli Beyan Etmesi

Hırsızlık yapanlar hakkında Kur'ân'da

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالاً مِنَ اللهِ "Hırsız erkek ile hırsız kadının irtikâb ettikleri bir suça karşılık ve Allah tarafından insanlara ibret verici bir ukûbet olmak üzere ellerini kesiniz." (Mâide, 5/38) buyurulur. Âyette umumî olarak zikredilen hırsızlığın, cezâlandırmaya müstahak olan sınırını, Resûlullah Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle tahsis ve tebyîn etmiştir: "Çeyrek dînar veya daha fazla miktar çalanın eli kesilir."[76]

Peygamber Efendimizin (sallallâhu aleyhi ve sellem) ibâdetlere ve muâmelelere dair mücmel âyetleri beyan etmesinin örnekleri sayılamayacak kadar çok ve teferruatlıdır. Fıkıh mevzularına göre tertip edilmiş olan sahih hadis kitapları, hep bu neviden olan açıklamalarla doludur.

c. Kur'ân'ın Mânâsını Tekit Sûretiyle Beyanı

Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) Kur'ân'ı açıklama tarzlarından biri de sünnetin, Kitabın mânâsına uygun bir şekilde vârit olması şeklinde görülür. Beyanın bu tarzından maksat, hükmün takviye edilmesidir. Yoksa aynı mânâ, âyette de ifade edilmiştir. Âyetin ifade ettiği hüküm ve mânâ, farklı vesilelerle belirtilmek sûretiyle kuvvet kazanmakta ve böylece Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) hatırlatma vazifesini yerine getirmektedir.

---

75 Buhârî, *Tefsir* 20.

76 Ebû Davud, *Hudûd* 11.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالأَنصَابُ وَالأَزْلاَمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ "Ey iman edenler! Şarap, kumar, putlara kurban kesilen sunaklar, fal okları, şeytana ait murdar işlerden başka bir şey değildir. Bunlardan geri durun ki felah bulasınız!" (Mâide, 5/90) âyeti nâzil olunca Resûlullah Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem): "İçki haram edildi."[77] demek sûretiyle, âyetin ihtiva ettiği hükmü tekit ederek açıklamıştır.

d. Umûmu Tahsis Etmesi

Lafız ve/veya mânâ bakımından kapsamına giren bütün fertleri kapsayan lafza, umûm lafız denir. Umumî lafızlar bazen tahsis olunur. Kur'ân, Kur'ân ile tahsis edildiği gibi, sünnet ile de tahsis edilebilir. Nitekim bunun aksi, yani sünnetin umûmiyetinin Kur'ân ile tahsis olunduğu vakidir. Resûlullah Efendimizin (sallallâhu aleyhi ve sellem) bütün dinî beyanatı vahiy ve ilhama istinat ettiğinden, sünnetin Kur'ân'ı tahsis etmesi caiz olur.

الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِئَةَ جَلْدَةٍ "Zina eden kadın ve erkeğin her birine yüz değnek vurun." (Nûr, 24/2) âyetinde zina eden herkese yüz değnek vurulması umumî olarak emredilmiş, Peygamber Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) bu emri; bekârlara tahsis etmiş, evli olan erkek ve kadın için ise recm cezasını tespit etmiştir.[78]

e. Mutlakı Takyit Etmesi

Peygamber Efendimizin (sallallâhu aleyhi ve sellem) Kur'ân'ı açıklama şekillerinden biri de, ondaki bazı mutlak lafızları takyit etmek sûretiyle olmuştur.

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُواْ أَيْدِيَهُمَا جَزَاء بِمَا كَسَبَا نَكَالاً مِّنَ اللهِ "Hırsız erkek ile hırsız kadının irtikâp ettikleri suça bir karşılık ve Allah tarafından insanlara ibret verici bir ukûbet olmak üzere ellerini kesiniz." (Mâide, 5/38) âyeti mutlak bir âyettir. Yani hırsızın hangi elinin ve nereden kesileceğini belirtmemiştir.

---

[77] es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Mısır 1314, II, 314.

[78] Recm hakkındaki hadisler için bkz. İbn Mâce, *Hudûd* 7; Müslim, *Hudûd* 13; Ebû Davud, *Hudûd* 23; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III, 260-261.

Âyetteki bu mutlaklık, sünnet tarafından "sağ elin bilekten kesileceği" şeklinde takyit edilmiştir, kayıtlanmıştır.[79]

f. Müşkili Tavzih Etmesi

Müşkilü'l-Kur'ân; Kur'ân-ı Kerim âyetleri arasında ihtilaf ve tenâkuz (birbirine zıt) gibi görülen durumdur[80] ki, aslında Allah'ın Kelâmı'nda böyle bir hâlin mevcûdiyeti söz konusu olamaz. Çünkü Yüce Allah bu hususu bertaraf edecek şekilde şöyle buyurmuştur: أَفَلاَ يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلاَفًا كَثِيراً *"Kur'ân'ı gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer Kur'ân Allah'tan başkasına ait olsaydı, elbette içinde birçok tutarsızlıklar bulurlardı."* (Nisâ, 4/82) Birbirine zıtmış gibi görülen âyetler arasında aslında zıtlığın olmadığının izah edilmesi gerekir. Sahabe ve sonradan gelen bazı âlimlerin bu nevi izahları bulunduğu gibi, Peygamber Efendimizin de bazı müşkilleri izah ettiğini görmekteyiz.

Ebû Sümeyye diyor ki: وَإِنْ مِنْكُمْ إِلاَّ وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا "*Sizden hiç kimse yoktur ki cehenneme varmasın. Bu Rabbinin katında kesinleşmiş bir hükümdür.*" (Meryem, 19/71) âyetindeki vürûd'un mânâsı hakkında ihtilâfa düştük. Câbir İbn Abdullah'a rastladım, ihtilâfımızı, yani bir kısmımızın "Mü'min Cehennem'e girmez.", diğer bir kısmımızın da "Herkes Cehennem'e girer." dediğini söyledim. Elleriyle kulaklarını tutarak: "Sağır olsunlar, Resûlullah'tan şöyle işitmediysem:

Buyurdu ki: (Âyette geçen) *vürûd*, *duhûl*, yani girmek manasınadır; hiçbir muttaki veya kâfir yoktur ki Cehennem'e girmesin. Fakat mü'minlere, Hz. İbrâhim'e olduğu gibi serin ve selâmet olur; hatta ateşin, (yahut Cehennem'in, dedi) onların serinliğinden dolayı hışırtısı vardır. *"Sonra Allah'ı sayıp günahlardan sakınan müttakileri kurtararak zalimleri dizüstü çökmüş vaziyette orada bırakacağız."* (Meryem, 19/72)[81]

Buradaki işkâl/müşkillik şundan ileri gelmektedir: Âyette "*Sizden hiç*

---

[79] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 177; eş-Şâfiî, *er-Risâle*, (thk. M. Seyyid Gaylânî), Kâhire 1969, s. 104.

[80] Süyûtî, *İtkân*, 2, 724; İsmâil Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 179.

[81] Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, 3, 328-9; İbn Kesîr, Meryem Sûresi 71-72. Âyetlerin tefsiri; Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-Ummâl*, 2, 8.

kimse yoktur ki cehenneme varmasın. Bu Rabbinin katında kesinleşmiş bir hükümdür." (Meryem, 19/71) buyurulmaktadır. Hâlbuki birçok âyette muttakilerin Cehennem'de yanmayacağı bildirilmektedir. Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) bütün, insanların Cehenneme gireceğini, fakat mü'minler için, Hz. İbrâhim'e olduğu gibi, ateşin *"serin ve selâmet olacağını"* (Enbiya, 21/69) beyan etmek suretiyle bu işkâli gidermiştir.

Şu hadisler de mezkûr âyetin izahına dairdir:

Hz. Hafsa diyor ki: Resûlullah'ın şöyle dediğini işittim: "Bedir veya Hudeybiye gazvesine iştirak eden herhangi bir Müslüman'ın Cehennem'e girmeyeceğini ümit ederim." Bunun üzerine dedim ki: "Ya Resûlellah, Allah Teâlâ *"İçinizden oraya (Cehennem'e) girmeyecek hiç kimse yoktur. (Oraya girmeleri) Rabbinin, üzerine aldığı kesinleşmiş bir hükümdür."* (Meryem, 19/71) buyurmuyor mu?" Peygamber Efendimiz: "Yüce Allah'ın *"Sonra müttakileri kurtarır ve zalimleri orada öyle diz üstü çökmüş olarak bırakırız."* (Meryem, 19/72) buyurduğunu işitmedin mi?" dedi.[82]

İbn Mes'ûd'un merfû olarak rivâyetine göre Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem): Yani: "Bütün insanlar oraya gelir, sonra da amelleri ile oradan çıkarlar."[83] demiştir.[84]

g. Mübhemi Beyan Etmesi

Kur'ân'da, herhangi bir sebeple kapalı ve muğlâk bırakılan, haklarında kat'î izahın ancak nakle mütevakkıf olduğu mübhem hususlar, Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) tarafından açıklanmıştır.

حَافِظُواْ عَلَى الصَّلَوَاتِ والصَّلاَةِ الْوُسْطَى وَقُومُواْ لله قَانِتِينَ "Namazlara, hele salat-ı vustaya dikkat edin ve kalkıp huşû ile Allah'ın divanında durun." (Bakara, 2/238) âyetindeki "*es-Salâtu'l-vustâ*"nın ikindi namazı olduğu Peygamberimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) tarafından bildirmiştir.[85]

---

[82] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6, 285; İbn Mâce, Zühd 33, (Ha. No. 4281); *Taberî*, Meryem Sûresi 71. Âyetin tefsiri.
[83] Tirmizî, *Tefsir*; 20; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1, 435.
[84] Suat Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsiri*, s. 181-182.
[85] Tirmizî, *Tefsiru'l-Kur'ân* 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 7.

h. Neshi Beyan Etmesi

Nesih; "şer'î bir hükmün başka bir şer'î delil ile kaldırılması" demektir. Kur'ân-ı Kerim'deki âyetlerden herhangi birinin hükmünün mensûh olduğuna dair, Peygamberimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) tarafından söylendiği rivâyet edilen bir hadis yoktur. Sünnetin neshi beyan etmesi, neshe delâlet etmek sûretiyledir.

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ اللهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِندَ اللهِ "Sana hürmetli ayı ve bu ayda savaşmanın hükmünü sorarlar. De ki: "O ayda savaşmak büyük bir günahtır. Fakat insanları Allah yolundan engellemek, Allah'ı inkâr etmek, Mescid-i Haram'ı ziyareti yasaklamak, o mescidin cemaatini yani Müslümanları oradan çıkarmak ise, Allah nazarında daha büyük günahtır." (Bakara, 2/217) âyeti, haram aylarda savaşmanın haram olduğunu tasrih etmektedir. Taberî'nin ifadesine göre: "Te'vîl ehli bu âyetin mensuh mu yahut hükmünün sâbit mi olduğunda ihtilaf etmişlerdir." Taberî, her iki görüş sahiplerinin mütalaalarını naklettikten sonra devam ederek diyor ki: "Bize göre doğru olan Atâ b. Meysere'nin şu sözüdür: Haram aylarda müşriklerle kıtali nehyeden hüküm, وَقَاتِلُواْ الْمُشْرِكِينَ كَآفَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَآفَّةً "...ve müşrikler nasıl sizinle topyekün savaşıyorlarsa siz de onlarla topyekün savaşın" (Tevbe, 9/36) âyetiyle neshedilmiştir. Tevbe Sûresi 36. âyetin, Bakara Sûresi 217. âyeti neshettiğini şundan dolayı kabul ettik ki; haram ayların bir kısmında, Resûlullah Efendimizin (sallallâhu aleyhi ve sellem) Huneyn'de Hevâzin ile, Tâif'te Sakîf kabilesiyle savaştığı ve Ebû Âmir'i, oradaki müşriklerle savaşmak üzere Evtâs'a gönderdiği hususundaki haberler meşhur olmuştur. Bu vak'a Şevvâl ve Zilka'denin bir kısmında olmuştu ki, bunlar haram aylardandır. Böylece malûm olur ki, bu aylarda savaşmak haram olsaydı ve bu iş günah sayılsaydı, Resûlullah Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) bu fiili işlemekten en uzak duran insan olurdu."[86]

Şu halde Peygamber Efendimizin (sallallâhu aleyhi ve sellem) bu davranışı, haram aylarda savaşmayı, mutlak olarak nehyeden âyetin mensuh olduğuna delâlet etmiştir.

---

[86] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Bakara, 217. âyetin tefsiri.

ı. Amelî Olarak Tefsir Etmesi

Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem), birçok âyetlerde emrolunan hususları, bizzat tatbîk ederek göstermiş, böylece o âyetlerden ilahî muradın ne olduğunu iyice açıklamıştır.

Selman-ı Fârisî'den gelen bir rivâyete göre: Bir adam Resûlullah'a gelip "es-selâmu aleyke (sana selâm olsun)" dedi. O da "ve aleyke ve rahmetullah (selâm ve Allah'ın rahmeti sana da olsun)" diye karşılık verdi. Sonra bir başkası geldi, "es-selâmu aleyke ve rahmetullah (selâm ve Allah'ın rahmeti sana olsun)" dedi. Resûlullah Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem): "ve aleyke ve berekâtullah (bunların aynısı, ayrıca Allah'ın bereketi sana da olsun)" dedi. Sonra bir başkası gelip "es-selâmu aleyke ve rahmetullahi ve berekâtuhu (selâm, Allah'ın selâmı, rahmeti ve bereketi sana olsun)" dedi. Peygamberimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem): "ve aleyke (bunların aynısı sana da olsun)" dedi. Bunun üzerine o adam: "Yâ Resûlallah, anam babam sana feda olsun, sana falan ve falan adam gelip selâm verdiler, sen de onlara, bana verdiğin karşılıklardan daha fazlasıyla mukâbele ettin" dedi. Resûlullah Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) de cevaben: "Sen bize artık söylenecek bir şey bırakmadın ki! Yüce Allah: "Şayet size selam verilirse, siz de ondan daha güzel bir tarzda selamı alın, en azından verilen selâmın misli ile karşılık verin!" (Nisâ, 4/86) buyuruyor; biz de sana aynısıyla mukâbele ettik."[87]

Peygamber Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) böylece وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِاَحْسَنَ مِنْهَآ أَوْ رُدُّوهَا "Şayet size selam verilirse, siz de ondan daha güzel bir tarzda selamı alın, en azından verilen selâmın misli ile karşılık verin!" (Nisâ, 4/86) âyetini amelî olarak göstermiş olmaktadır.

i. Lügavî Îzahlarda Bulunması

Peygamberimize sorulan sorular üzerine âyette geçen bazı kelimeleri açıkladığı görülmektedir. O'nun açıklamaları; teferruata girmeden, soranın durumuna göre, en kısa yoldan mânânın anlaşılmasını hedefler. Bundan dolayı bazen sadece kelimenin mürâdifini söyler, bazen geniş

[87] Taberî, *age.*, Nisa 86. âyetin tefsiri.

tarifte bulunur yahut ondan maksadın ne olduğunu bildirir. Biz bu konuda da bir tek misalle iktifa edeceğiz.

التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدونَ "O tövbe edenler, o ibadet edenler, o hamd edenler, oruç tutanlar, o rükû edenler, o secdeye kapananlar…" (Tevbe, 9/112) âyetindeki "sâihûn" kelimesinin hangi mânâya geldiği sorulunca Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Oruç tutanlar." demek olduğunu söylemiştir.[88]

j. Tavsîf Ederek Açıklaması

Allah Resûlü'nün (sallallâhu aleyhi ve sellem) Kur'ân'ı açıklama tarzlarından biri de, O'nda zikredilen bir konunun, birtakım vasıflarını belirtmek sûretiyle, insanların akıllarına ve kalplerine daha iyi yerleştirmek gayesine yöneliktir. Tavsif etmesi; terhîb-tergîb, şer'î bir meseleyi açıklama, övülen veya zemmedilen şahıs veya durumların evsafını belirtme vs. için olur.

فَمَن يُرِدِ اللّهُ أَن يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلإِسْلاَمِ "Hâsılı, Allah kimi doğru yola koymak isterse, onun kalbini İslâm'a açar." (En'âm, 6/125) âyeti nazil olunca Resûlullah Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) buyurmuş ki: "Nur kalbe girince genişler ve açılır." Sordular: "Bu hâlin (dışarıda) görünen bir alâmeti var mıdır?" Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Ebediyet yurduna yönelmek, aldanma diyarından uzaklaşmak, ölüm gelmeden önce ölüme hazırlanmaktır." buyurmuştur.[89]

k. Temsillerle Açıklaması

Meseller, Kur'ân-ı Kerim'de mühim bir yer işgal eder. Tezkîr, teşvik, zecr, ibret, takrîr; mânâları akla yaklaştırma, mücerret mânâları hissedilir bir hale getirme, mesellerin faydalarındandır. Bu gibi hikmetlere binâen Cenâb-ı Hak kitabında birçok mesel îrad etmiş, Resûlullah Efendimizin (sallallâhu aleyhi ve sellem) beyanında da mesel önemli bir yer tutmuştur.

Câbir b. Abdullah anlatıyor: Bir gün Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) yanımıza gelip şöyle dedi: "Rüyamda gördüm ki Cebrâîl başucumda,

---

88 Hâkim, *Müstedrek*, II, 335.
89 İbn Kesîr, *Tefsir*, En'âm 125. âyetin tefsiri.

Mîkâîl ayaklarımın yanında durup biri öbürüne diyor ki: "Şu zat hakkında bir mesel irâd et." Bunun üzerine şöyle dedi: "Kulağın işitsin, kalbin de iyice anlasın ki, seninle ümmetinin durumu şuna benzer: Bir hükümdar, bir mülk edinir, sonra da orada bir mesken bina ettirir, daha sonra da orada bir ziyafet tertip eder. Müteâkiben bir elçi göndererek halkı ziyafete davet eder. Onlardan bir kısmı elçinin davetine icabet, bir kısmı ise onu terk eder. İşte Yüce Allah, o hükümdar; mülk, İslâm; mesken, Cennet; ve sen de ey Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) elçisin. Senin tebliğine kulak veren, İslâm'a girer; İslâm'a giren de Cennet'e girer; Cennet'e giren de oradaki nimetlerden istifade eder."[90]

Bu mesel ile وَاللّٰهُ يَدْعُو إِلَى دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ "Allah insanları esenlik ve mutluluk ülkesine dâvet eder ve dilediği kimseleri doğru yola iletir." (Yûnus, 10/25) âyeti açıklanmış olmaktadır.

D. SAHÂBE[91] DEVRİNDE TEFSİR

Peygamber Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) hayatta iken, lâzım gelen hususları ashabına açıklıyordu. Ayrıca kapalı kalan ve ihtiyaç hissedilen meseleleri ona soruyorlar, o da beyan ediyor ve böylece Allah Resûlü'nün bu tefsirleri, aralarında yayılıyordu. Ashabın ayrıca tefsir etmelerine hem lüzum kalmıyor, hem de Allah'ın Peygamberinin aralarında bulunduğu bir sırada açıklamaktan teeddüp ediyorlardı. Onun tefsirinin yanında başka izahları caiz görmüyorlardı. Lâkin o âhirete irtihal edince vahye dayanan masum membaa müracaat etme imkânından mahrum kaldılar. Diğer taraftan İslâm'ın yayılmasıyla yeni meseleler ortaya çıktı. İslâm'ı kabul yahut ona inkiyad eden, eski kültürleri tevârüs

---

90 Tirmizî, *Emsâl* 1; Buhârî, *İ'tisâm* 2.

91 Sahabe/Ashab: Peygamber Efendimiz'e iman ederek O'nu gören ve müslüman olarak ölen kimseler, demektir. Lügat itibariyle *ashab*, arkadaş mânâsına gelen "*sâhib*" kelimesinin çoğuludur. İslâm ıstılâhında "Hz. Peygamber'in arkadaşları" için, daha geniş kapsamıyla Resulullah'ı gören müminler için kullanılmıştır. *Sahâbî* ve çoğulu olan *sahâbe* terimleri de aynı mânâyı ifade eder. Sahâbî sayılabilmek için az da olsa Resulullah ile görüşmek şarttır. Bu sebeple Hz. Peygamber döneminde yaşamış, O'na iman etmiş, hatta O'nunla haberleşip yazışmış, O'na destek sağlamış kişiler eğer Peygamber Efendimizle görüşmemişlerse ashâbtan sayılmazlar.

etmiş insanların ve bizzat dinini muhafaza eden Ehl-i Kitab'ın tesiriyle yabancı menşeli sapık cereyanlar intişar etmeye başladı. Bu cereyanlara mensup olanların, nazariyelerini Kur'ân'a istinad ettirmek gayretleri, tekellüften uzak olmamakla beraber, inananların bulunması hususunda neticesiz kalmıyordu. Çünkü bir taraftan Kur'ân'ın tefsirini bilmeyenlerin adedi artıyor, diğer taraftan Kur'ân'ın maksadına muhalif te'viller yapılıyordu. Ashabın gerekli yerleri malûmatları nisbetinde tefsir etmeleri ihtiyacı baş göstermişti.[92]

Hz. Peygamber'den sonra tefsir sahasında en büyük rolü sahâbe almıştır. Çünkü sahâbe, sarsılmaz îmânları, hâdiseleri izlemeleri ve sebeb-i nüzûle vakıf olmaları sebebiyle Kur'ân'ı en iyi anlayan topluluk kabul edilmiştir. İslam'a davette, Hz. Peygamber'in ilk muhâtabı olan bu muhterem zâtlar, kendisinden her zaman, imanlarını kuvvetlendirecek feyzi almışlar, gerek Kur'ân'ın, gerekse Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) emirlerine derhal itâat ederek, O'nun açıklamalarıyla, Hz. Peygamber'den Kur'ân'ın mânâsını ve tatbikâtını öğrenmişler, öğrendikleri sûreyi ezberleyinceye ve anlayıncaya kadar üzerinde durmuşlar, iyice bellemeden başka sûreye geçmemişlerdir. Zira onlar, Hz. Peygamberin (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Sizin en hayırlınız, Kur'ân'ı öğrenen ve öğreteninizdir"[93] hadisindeki öğrenme ve öğretmenin mücerret mânâda kullanılmadığını, öğrenilen ve öğretilen şeylerin muhtevâsını bilme mânâsında kullanıldığını idrâk etmişlerdir.[94]

Yalnız hepsinin Kur'ân'ı anlamada eşit seviyede olmadıkları da gözlenmiştir. Sahâbenin bilgi ve kültür yapısıyla Arap dil ve edebiyatına vâkıf olma husûsundaki anlayış dereceleri, ayrıca Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) yanında devamlı bulunma veya bulunamama durumları böyle bir anlayış farklılığını zorunlu kılmıştır. Bunun için de en bilgili ve en kültürlü olanlar tefsir ile meşgul olabilmişlerdir. Çünkü bu mühim iş için Arap diline iyice vâkıf olduktan başka eski Arap edebiyatını, yani eski Arap şiirini de iyi bilmek lazımdır. Zira eski Arap şiirinde kullanılmış

---

92 Suat Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsiri*, s. 16-17.

93 Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 21; *Ebu Davud*, Vitr 14; Tirmizî, *Fedâilü'l-Kur'ân* 15.

94 Cerrahoğlu, *Tefsir ve Hadis Kitâbetine Karşı Peygamber ve Sahâbenin Durumu*, AÜİFD, Ankara 1962, IX, 34-36.

bulunan bazı garib kelimeler Kur'ân-ı Kerim'deki bazı kelimelerin anlaşılmasına yardım edebilirdi. Arapların hayatını, âdetlerini hatta Yahudi ve Hıristiyanların o zamanki vaziyetini bilmek tefsir için çok faydalı idi. Tabiatıyla, böyle mücehhez sahâbilerin sayısı da mahdut idi.[95]

Sahâbe, Kur'ân âyetlerini tefsir ederken Kur'ân'ın kendi beyanına ve Hz. Peygamberden (sallallâhu aleyhi ve sellem) işittikleri ve gördükleri bir şey olup olmadığına bakıyorlardı. Hakkında nass mevcut olanlar üzerinde konuşmuyorlardı. Bunların dışındaki tefsirine ihtiyaç duydukları âyetlerin açıklanmasında re'y ve içtihâda başvuruyorlardı. Bu arada diğer ilahî kitaplara ve Ehl-i Kitab'a da müracaat etmişlerdir. Ancak İsrâîliyyât denilen bu bilgileri almada Kur'ân ve Hadîsi birer tashih kaynağı görerek, onlara muhâlif olan bilgileri bir tarafa bırakmışlardır. Çoğunlukla âyetlerin sebeb-i nüzûllerini anlatmak sûretiyle tefsir yapmışlardır. İçtihatla yaptıkları tefsirde dil ve din yönü ağırlık kazanmıştır. Âyetteki müşkili halletmek için farklı metotlar takip ederek farklı görüşleri ortaya koymuşlardır.[96]

Netice olarak sahâbe efendilerimiz tefsirde şu metodu izlemişlerdir:

1. Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri,
2. Kur'ân'ın sünnetle tefsiri,
3. Kendi re'y ve içtihatları ile yaptıkları tefsir.

1. Sahâbe Tefsirinin Özellikleri

Sahâbe döneminde Kur'ân'ın bütünü, bugünkü mânâda tefsir olunmamıştır. Onlar, vahiy ve nüzûl döneminde yaşadıkları için, Kur'ân'dan sadece kendilerine muğlâk olanları tefsir etme ihtiyacı duymuşlardır. Tefsir faaliyetinin genişlemesi ve bu mânâda her âyetin tefsir edilmesi, insanların Allah Resûlü'nden zaman itibariyle uzaklaşmasıyla kapalılığın tedricen artması sonucu ortaya çıkacak olan bir keyfiyettir.

Hz. Peygamberle (sallallâhu aleyhi ve sellem) beraber yaşayan sahâbe için

95 M.Tayyib Okiç, *Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri*, s. 145.

96 Sahâbe ve tefsirdeki metotlarıyla ilgili ayrıntı için bkz. ez-Zehebî, *age.*, I, 57-59; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 69-75, 86-90.

O'nun sîreti ve şer'î hükümleri tatbîki canlı bir örnekti. Bundan dolayı genelde fıkhî meseleleri bildiklerinden sahâbenin tefsirinde fıkhî hüküm istinbâtı nâdirdir.

Ashâbın akîdesi temizdi ve itikâdî konularda ihtilafları yoktu. İstikâmetlerindeki aynılık ve fikirlerinin birbirine yakınlığı sebebiyle Kur'ânî mânâları anlamada ihtilafları çok azdı. Buna bağlı olarak tefsirleri de kelâmî görüşlerden uzaktı.

Temel karakter olarak sözlü rivâyete dayanması ve baştan sona âyet âyet bütün Kur'ân'ın tefsir edilmeyip sadece zamanına göre müphem ve mânâsı kapalı bulunan âyetlerin tefsirini ihtiva etmesine bakılarak Peygamberimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve Sahâbe dönemleri "Tefsirin Birinci Merhalesi" kabul edilmektedir.[97]

2. Sahâbe Tefsirinin Bağlayıcılığı

Kur'ân tefsirinde Sahâbeden nakledilen rivâyetlerden müstağnî kalınamaz. Bir âyetin izahında, sahîh olarak sahâbeden gelen bir tefsir varsa, tefsircinin bu rivâyeti bırakıp kendi görüşüyle tefsir etmesi doğru değildir. Çünkü Allah'ın Kitabını ve ondaki sırları onlar daha iyi bilir. Sahâbe "Resûlullah böyle buyurdu" diyerek sözü Resûlullah'a isnat etmese de onların sözü, nüzûl sebebi ve benzeri konularda merfû[98] hükmündedir. Dolayısıyla içtihat edilmesi mümkün olmayan yerler ve sebeb-i nüzûl ile ilgili konularda sahâbeden gelen tefsiri almak şarttır.[99]

Fikir yürütülmesi ve içtihat edilmesi mümkün olan yerlerde Resûlullah'a (sallallâhu aleyhi ve sellem) isnat edilmediği takdirde sahâbe sözü mevkûf[100] kabul edilir. Böyle bir tefsirin bağlayıcılığı hususunda ihtilaf

97 ez-Zehebî, *et-Tefsir*, I, 97-98, 140; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 174.

98 **Merfû**: Kelime olarak yükseltilmiş, kaldırılmış şey manasına ism-i mef'ûl olan merfû: Hz. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) nisbet edilen söz, fiil ve takrirlerle – bazı âlimlere göre-sıfatlara denir. İsnadı ister muttasıl olsun, ister olmasın, Allah Resûlüne isnâd edilen bütün nakiller merfû sayılır. Bkz: Müçteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV yay., Ank., 192, s. 217.

99 ez-Zehebi, *age.*, I, 95.

100 **Mevkûf**: "Vakafe" (durmak) kök fiilinden alınma ism-i mef'ûl olan mevkûf, hadis ıstılahında sahâbîlerden rivâyet edilen sözler ve fiillere denir. Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sel-

vardır. İlim adamlarının bir kısmı, sahâbenin mevkûf tefsirini almanın vâcip olmadığı görüşündedir. Zira sahâbe bu tefsiri ref' etmeyince, içtihat ettiği anlaşılır. Müçtehit ise doğruyu bulabileceği gibi, hata da edebilir. Bir grup ilim adamı ise, sahâbenin bu tefsirini almanın vâcip olduğu kanaatindedir. Çünkü Sahâbenin bu tefsiri, Resûlullah'dan işitmiş olması muhtemeldir.[101]

Hanefî imamlarına, –başlangıçtaki görüşüne göre– İmam Şâfiî'ye, bir rivayette İmam Mâlik'e ve İmam Ahmed b. Hanbel'e göre Kitab, Sünnet ve İcma'da hükmü bulunmayan konulardaki Sahabî Kavli, hüccettir; bağlayıcı bir delildir. Dolayısıyla Onlara dayanan mevkûf rivayetleri başka içtihatlara tercih daha uygun olur. Kendi re'yleriyle tefsir etseler bile Onların görüşü başkalarınınkinden daha isabetlidir. Çünkü sahâbe, lügat ehli olmak, Resûlullah'ın sohbetine mazhar olmak ve O'nun ahlâkıyla ahlâklanmak, şeriatın maksatlarını ve insanların maslahatlarını, mükellefiyete esas olan halleri ve bu hallerin karinelerini en iyi bilmek vb. üstün özellik ve avantajlara sahiptirler.[102]

Kısacası, nüzûl sebepleri, Kur'ân'ın müphemleri ve âhiret ahvâli gibi içtihat edilmesi mümkün olmayan konularda sahâbe tefsiri bağlayıcıdır, yani delil olarak kullanılması gerekir. Ancak içtihat edilmesi ve fikir yürütülmesi mümkün olan ve aynı zamanda Resûlullah Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) herhangi bir yolla isnat edilmeyen yerlerde ise, çoğunluğun kanaatine göre sahâbe tefsiri tercih sebebi olmakla birlikte bağlayıcı değildir.[103]

Sahâbe tefsirinin önemine binâen bazı kimselerin, kendi kanaatlerine meşruiyet kazandırmak için onları İbn Abbâs'a isnad ettikleri bilinmektedir.[104] Te'lifi mümkün olmayan alternatif görüşle-

---

lem) çevresini oluşturan mü'minlerin sözlerine ve fiillerine mevkûf denilmesi, isnâdının Allah Resûlüne kadar ulaşmayıp sahâbîde durması dolayısıyladır. Bkz: Mücteba Uğur, *age.*, s. 225

[101] ez-Zehebi, *age.*, I, 95-96; Gümüş, *age.*, s. 77-78.

[102] ez-Zehebî, *et-Tefsir*, I, 95 vd.

[103] ez-Zehebî, *age.*, I, 128.

[104] Abdullah Muhammed es-Selkînî, *Abdullah b. Abbâs ve Medresetuhu fi't-Tefsir*, Kâhire 1986, s. 9, 146-147; Abdulazîz b. Abdillah el-Humeydî, *Tefsiru İbn Abbâs ve Merviyyâtuhu fi't-Tefsir min Kutubi's- Sünne*, Mekke ty., I, 25-30.

rin İbn Abbâs'a dayandırılması bu yargıyı güçlendirmektedir.[105] İmam Şâfiî'nin, "Tefsirde İbn Abbâs'tan yüz kadar hadîs gelmiştir." dediği rivâyet edilmektedir.[106] Bu rivâyet gayet dikkat çekicidir. Çünkü İmâm Şâfiî'nin İbn Abbâs'tan gelen yüzden çok daha fazla rivâyetten habersiz olması mümkün değildir. İsmail Cerrahoğlu, söz konusu rivâyetle ilgili olarak, yerinde bir tespitle kanaatini şöyle dile getirir: "…(Şâfiî'nin bu sözü), İbn Abbâs'a atfedilen tefsir rivâyetlerinin şüphe ile karşılandığını gösterir."[107] Bütün bunlardan sonra söylemek istediğimiz husus; herhangi bir âyetin tefsiri ile ilgili olarak sahâbeden gelen rivâyetlerin senedinin sıhhatine bakılması meselesidir. Zira nakledilen haberler, senedinin sağlamlığı ölçüsünde bağlayıcılık ifade eder.[108]

Sahâbeden, Kur'ân tefsirine dair en çok rivâyette bulunan ve tefsir alanında ün kazanan şu kişileri sayabiliriz:

a. Ali b. Ebî Tâlib (40/660).

b. Abdullah b. Mes'ûd (32/652).

c. Ubeyy b. Ka'b (30/650).

d. Abdullah b. Abbâs (68/687).

e. Ebû Musa'l-Eş'arî (44/664).

f. Zeyd b. Sâbit (45/665).

g. Abdullah b. Zübeyr (73/692)[109]

Sahâbe içerisinde tefsirle ilgili yapılan nakil ve dirâyet açısından ilk sırayı Abdullah b. Abbâs almaktadır. Kendisine isnâd edilen rivâyetlerin çokluğu ve çeşitliliği O'nun ilminin genişliğini ve derinliğini ortaya koymaktadır. Bu yüzden olmalı ki, İbn Mes'ûd O'nun hakkında: "Evet İbn Abbâs Kur'ân'ın tercümanıdır." demiştir.[110] İbn Abbâs'tan sonra tefsirde adından en çok söz ettiren sahâbi, İbn Mes'ûd ve Ubeyy b. Ka'b'tır.

---

105 Mehmet Akif Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, Ankara 2003, s. 118.

106 es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 1233; Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, II, 20.

107 İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 107.

108 Ergün Çapan, *Kur'ân-ı Kerîm'de Sahabe*, Işık yay., İzmir 2002, s. 402.

109 Diğer müfessirler için bkz. ez-Zehebî, *age.*, I, 57-59.

110 İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 3.

E. TÂBİÛN[111] DEVRİNDE TEFSİR

Gerek Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), gerekse dört halife devrinden itibâren, yeni fetihlerle İslâm devletinin sınırları Arap yarımadasını aşmıştı. Fethedilen her beldeye İslâm'ı öğretmek için muallimler, asayişi temin etmek için de valiler görevlendiriliyordu. Resûlullah zamanında Muaz b. Cebel'in Yemen'e, Hz. Ömer döneminde de Abdullah b. Mes'ud'un Irak'a muallim olarak gönderilişini burada misâl olarak zikredebiliriz. Bu şekilde muhtelif şehirlere dağılan sahâbe, oralarda ilmî hareketlere başlamıştı.

İslâm dininin hükümran olduğu beldelerde, sahâbenin güzîde bilginleri, tedrîs halkalarını kuruyor ve etrafına toplanmış olan tâbiûndan öğrencilerine Kur'ân'dan anladıkları ve Hz. Peygamberden (sallallâhu aleyhi ve sellem) öğrendikleri tefsiri öğretiyorlardı. Bilhassa Müslümanların yaşadıkları birçok bölgede, fitnenin zuhûruyla ihtilafların artması, görüş ve kanaat farklılıkları neticesinde grupların ortaya çıkması, her grubun, haklılığını ispat etmek için öncelikle Kur'ân'a sarılması, bazen yanlış ve bozuk te'vîllerle halkın yanıltılmaya çalışılması... gibi sebepler, sahâbeden bazılarının yaptığı üzere, Kur'ân'ın tefsiri hakkında ihtiyatlı davranmak ve mes'ûliyetinden korunmak gâyesiyle tâbiûndan bazılarının da karşı çıkmasına rağmen Kur'ân'ın ma'kûl ve doğru bir şekilde tefsir edilmesine şiddetli ihtiyaç duyuluyordu. İşte bu ve buna benzer daha başka sebeplerden dolayı Sahâbenin ileri gelen âlimlerine müracaat sıklaşıyor, onların çevrelerinde Kur'ân ve hadîs tedrîs ediliyordu.[112]

---

[111] Arapça bir kelime olan *Tâbiûn*, "te-bi-a" fiilinden gelmektedir. Bu fiil, birinin izinde yürümek, ona tabi olmak, beraberinde bulunmak, cemâatın namazda imama tabi olması gibi mânâları ifâde eder. Bu fiilin ism-i fâili, "tâbiun" dur. Sonuna nisbet yâ'sı bitişince, "tâbiî" olur. Bunun çoğulu da, "tâbiûn" dur. Kelime olarak Türkçe karşılığı; uyanlar, tâbi olanlar demektir. Dinî anlamda da, Hz. Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in sahabilerine tâbi olan, onları takib eden nesil için kullanılır. Arap gramerine göre, tâbiûn kelimesi ref' halindedir, yani ötreli okunma durumundadır. Bunun nasb ve cer (kesreli ve fethalı) okunma hali ise, "tâbiîn"dir. Buna göre "tâbiûn" ve "tâbiîn", aynı anlamda olan iki kelimedir. Müslüman bir kişinin Tâbiûn'dan sayılabilmesi için, Sahabileri gördüğünde, görüp işittiğini hafızasında tutabilecek bir yaşta olması gerekir. Tâbiûn, İslâmın ikinci neslinden oluşmaktadır. Onlardan sonra gelen nesle de, "etbau't-tâbiîn" veya "tebeu't-tâbiîn" denir.

[112] M. Zeki Duman, *Uygulamalı Tefsir Usûlü ve Tefsir Tarihi*, Kayseri, 1992, s. 133.

Bu tedrîs neticesinde genel olarak "Mevâlî" adıyla anılan ve Arap olmayan kişiler[113] sahâbeden ilim almışlar ve özellikle tefsir alanında temâyüz etmişlerdir. Tâbiîler içinde tefsir ve fıkıhta öne çıkan Nâfi', İkrime, Atâ, Saîd b. Cübeyr ve Hasan Basrî gibi şahıslar, tefsirde meşhur sahâbilerin mevâlisi olarak anılmaktadırlar. İşte bu ve benzeri kimseler, eski din ve kültürlerinin de belli ölçüde tesiri altında kalarak, İslâmiyeti Araplardan farklı bir biçimde anlamışlar, bu anlayış farkları yüzünden tefsirde önemli hareketlerin başlamasında etkin rol oynamışlardır.

Bu faaliyetin tabiî sonucu olarak, hocaları sahâbîler, öğrencileri tâbiîler olan mektepler oluştu. Sahâbenin en yetkili şahsiyetlerinin kurduğu ve tâbiûndan meşhur müfessirlerin yetişmiş olduğu tefsir ekolleri şunlardır:

1. Mekke Medresesi/Ekolü

Bu medrese/ekol, Mekke'de tesis edilmiş bir ekoldür. "İlim denizi" ve "Tercümânu'l-Kur'ân" ünvânının sahibi olan Abdullah b. Abbas (v. 68/687) tarafından kurulmuştur. Kur'ân tefsirinin pîri olan bu sahâbînin kurmuş olduğu tefsir ekolü hakkında İbn Teymiye: "Tâbiîler içerisinde tefsir yönünden en önde gelenler Mekke ekolünün yetiştirdiği müfessirlerdir. Çünkü onlar İbn Abbâs'ın talebeleridir." diyerek söz konusu ekolün, diğer ekoller arasındaki yerini ortaya koymuştur. Bu ekolün yetiştirdiği en seçkin öğrenciler şunlardır: Saîd b. Cübeyr (v. 95/714), Mücâhid b. Cebr (v. 103/721), İkrime (v. 105/723), Atâ b. Ebî Rabah (v. 114/732), Tâvus b. Keysan (v. 106/724).

---

[113] Arabistan'da İslam öncesi zamanlardan beri geçerli olan bir uygulamaya göre bir kişi bir kabileye komşu (câr) olarak bağlanabiliyordu. Fethedilen topraklardaki Arap olmayan bir uyruk bu uygulamadan yararlanacak ve bir Arab'ın himâyesini kazanmış mevlâ (çoğulu: mevâlî) olacaktır. Ekseriya güçlü birinin himayesi kazanıldığından, asabiyet ruhunun gereği olarak aile ve kabilenin himayesi de kazanılmış oluyordu. Böylece himaye edenle himaye gören arasında bir bağ kuruluyordu. Himaye gören hâmisine, onunla savaşa giderek, kaderini paylaşarak yardımcı oluyordu. İhtidâ olayını himaye izlediğinden yeni Müslüman olmuş kimselere mevâlî dendi. bkz. Laura Veccia Vagleri, *Raşid Halifeler ve Emevî Halifeleri*, (trcm. İlhan Kutluer), *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti* (The Cambridge History of Islam), İstanbul 1988, I, 102.

2. Medîne Medresesi/Ekolü

Resûlullah Efendimizin (sallallâhu aleyhi ve sellem) vefatından sonra, ashâbın uzun zaman ayrılmayıp bu mukaddes şehirde ikâmet etmesi ve âlim sahâbîlerin sayı itibariyle diğer ilim merkezlerine nispetle burada daha fazla olması, söz konusu ekolün değerini ortaya koymaktadır. Medine'deki sahâbîler bu şehirde kaldıkları müddetçe kendilerinden sonra gelenlere Allah'ın kitabını ve Hz. Peygamber'in sünnetini öğretmeye çalışıyorlardı. Medine medresesi, Medine'nin en büyük âlimlerinden olan Ubeyy b. Ka'b (v. 30/650) tarafından kurulmuştur. O'nun tedris halkasında yetişen en meşhur öğrenciler de şunlardır: Ebu'l-Âliye (v. 90/708), Muhammed b. Ka'b el-Kurâzî (v. 118/736), Zeyd b. Eslem (v. 136/753), doğrudan veya dolaylı biçimde Ubeyy b. Ka'b'dan ders almışlardır.

3. Irak (Kûfe) Medresesi/Ekolü

Tefsir ve kırâat konusunda sahâbe müfessirlerinin en önde gelenlerinden biri de Abdullah b. Mes'ûd'dur. (v. 34/654) İbn Mes'ûd, Peygamber Efendimizin (sallallâhu aleyhi ve sellem) vahiy kâtiplerinden olması hasebiyle O'nun yanından pek ayrılmazdı. Bu münasebetle Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) Kur'ân'a yönelik açıklamalarına daha çok muttali olmuştur. O'nun bu niteliğini ve ilimdeki derinliğini bilen Hz. Ömer (radıyallahu anh) halifeliği sırasında İbn Mes'ûd'u Kûfe'ye muallim olarak tayin etmiştir. İbn Mes'ûd'un Kûfe'de oluşturduğu medrese, daha çok rasyonel bir temel üzerine bina edilmiştir. Bu sebepten dolayıdır ki İslâm âlimleri, İbn Mes'ûd'un teşekkül ettirdiği bu medreseyi/ekolü, içtihâdî hareketlerin ilk nüvesi olarak kabul ederek O'na "Irak Re'y Ekolü" ismini vermişlerdir.

Mesruk b. el-Ecda' (v. 63/683), Esved b. Yezîd (v. 75/694), Mürre b. el-Hemedânî (v. 90/708), Âmir eş-Şa'bî (v. 103/721), Hasan Basrî (v. 110/728), Katâde b. Diâme (v. 117/735), İbrahim en-Nehaî, İbn Mes'ud'tan ilim alarak yetişmişler ve tefsir alanında ün kazanmışlardır.[114]

---

[114] İbn Teymiyye, *Mukaddime fî Usûli't-Tefsir*, s. 78-79; Muhsin Demirci, *age.*, s. 233-234.

Tâbiîler buralarda tefsir ve ilmî hayata yeni bir hareket kazandırmışlardır.[115] Bu üç tefsir okulu ayrı bölgeler ve ayrı şahıslar tarafından kurulduğu için aralarında ayrılıklar bulunduğu gibi müşterek taraflar da mevcuttur. Meselâ; Mekke ve Medine ekolleri re'y ve kıyasa fazla yer vermezlerken, Irak medresesinde bu görüşlere fazlasıyla önem verilmektedir.[116]

Tâbiîler, tefsiri sahâbeden ya işittikleri şekilde nakletmişler, ya da kendi içtihatlarına müracaat etmişlerdir. Bu arada İsrâîliyyât denilen hareket de tefsire girmiştir. Aslında sahâbe devrine kadar indirilebilecek bu hareket tâbiîler devrinde artarak devam etmiş, Yahudi, Hıristiyan ve diğer kültürlerden gelen rivâyetler tefsir kitaplarına girmiştir. İslamî eserlerde İsraîlî rivâyetler çoğunlukla Abdullah b. Selâm (v. 43/663), Ka'bu'l-Ahbâr (v. 32/652), Vehb b. Münebbih (v. 110/728), Abdülmelik b. Cüreyc (v. 150/767) üzerinde yoğunlaşmaktadır.

a. *Tâbiûn Tefsirinin Özellikleri*

Sahâbe Tefsiri, kendilerine mânâsı kapalı gelen âyetlerle sınırlı kalmışken, tâbiîler döneminde Kur'ân'ın bütünü tefsir edilmeye başlanmıştır. Yine Sahâbe'nin yaptığının aksine, âyetlerin icmâlî mânâlarıyla yetinilmeyip gerektiğinde kelimeler de tefsir edilmiştir. Kur'ân'daki garip lafızlar, baştan sonuna kadar âyet âyet tefsir edilirken, istinbat ve istidlâl yoluyla âyetlerden hükümler çıkartılması sebebiyle, âyetlerde geçen bazı kelime ve tâbirlerin tavzihine geniş yer verilmiştir. Lügat müfredatının yanında târihî bilgiler, fıkhî şerhler ve gayb âlemini tasvîr mahiyetinde açıklamaların yapılması da sahâbe döneminde fazlaca görülmeyen, tâbiûna ait tefsir özelliklerindendir.[117] Tâbiîler arasındaki anlayış farklılığının çokluğuna bağlı olarak tefsirdeki ihtilafları da çok olmuştur. Bu ihtilaflar neticesinde mezhebî ihtilafların tohumları da bu dönemde atılmış olmaktadır.[118]

---

115 Tâbiûn asrında tefsir ve ekolleriyle ilgili ayrıntı için bkz. es-Suyûtî, *et-İtkân*, II, 242; ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, I, 99-132.

116 Ali Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, İstanbul 1991, s. 229-230.

117 M. Zeki Duman, age., s. 149.

118 ez-Zehebî, *et-Tefsir*, I, 131; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 168-169; Sadreddin Gümüş, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları*, s. 92.

b. Tâbiûn Tefsirinin Bağlayıcılık Değeri

Tâbiûn Kavlinin, tefsir açısından değeri, kabûlü veya reddi konusunda farklı görüşler ve deliller ileri sürülmüştür.

Tefsircilerin çoğunluğunun görüşü, Tâbiûn Tefsirinin hüccet olarak kabûlü yönündedir. Bunu benimseyenlerin gerekçesi ise, tâbiîlerin, tefsirin ekserisini sahâbeden almış olmalarıdır. Ayrıca tâbiîlerin kendi şahsî ifadeleri, birbirleri hakkındaki hüsn-ü şahâdetleri, Kütüb-i Sitte sâhiplerinin onları tevsîki de bu görüşü destekler mahiyettedir. Bunun için de bu gruba dâhil tefsirciler onların kavillerine, görüşlerine eserlerinde yer vermişler, nakletmişlerdir. Bir rivâyete göre Ahmed b. Hanbel de bu görüştedir.

Âlimlerin bir kısmı da Tâbiûn Tefsirini hüccet olarak kabul etmeme görüşündedir. Şu'be b. el-Haccâc, onun re'yine istinaden İbn Âkil ve bir diğer rivayete göre Ahmed b. Hanbel bu görüşü benimseyenlerdendir. Bunların ileri sürdüğü delilleri; Resûlullah'tan işitmedikleri için Tâbiî Tefsiri, sahâbe Tefsirinin bulunduğu yere konulamaz. Nüzûl vaktinde yaşayıp, nüzûle sebep olan halleri ve karîneleri görmediklerinden dolayı, âyette kastedilen murâdı anlamada hata edebilirler, delil olamayan şeyi delil sanabilirler. Ayrıca sahâbenin sîka (güvenilir) oluşuna dair nass var ama bunlar hakkında böyle bir nass mevcut değildir. Ebu Hanîfe'nin: "Resûlullah'tan gelen baş göz üstüne, sahâbe'den gelenlerde muhayyeriz. Tâbiîler'den gelene gelince, onlar ricâl(insan), biz de ricâliz." dediği rivayet edilmektedir.[119] Kanaatimize göre de Tâbiûn Tefsiri, hüccet değildir.

F. TÂBİÛN DEVRİNDEN SONRAKİ TEFSİR

Sahâbe ve tâbiûn rivâyetleriyle başlayan tefsir ilmi, tedvîn edilinceye kadar böyle devam etmiştir. Yani ilk asırlarda tefsir ilmini, hadis ilminin bir kolu olarak görmekteyiz. Fakat müteâkip asırlarda rivâyet tefsirinin yanı sıra dirâyet tefsiri de gelişmeye başlamış, böylece hicrî ikinci asırdan

[119] ez-Zerkeşî, *el-Bürhân*, II, 158; ez-Zehebî, *et-Tefsir*, I, 128; Gümüş, *agc.*, s. 99.

itibaren hadis ilminden bağımsız olarak tefsirler meydana getirilmiştir. Sözlü rivâyet karakterinden dolayı Hz. Peygamber ve sahâbe dönemine "tefsirin birinci merhalesi"; hadisin bir cüzü olma özelliği sebebiyle tâbiîler dönemine "tefsirin ikinci merhalesi" denilmiştir. Etbau't-tâbiîn döneminde müstakil yapıya kavuştuğundan bu devre de "tefsirin üçüncü merhalesi" olarak değerlendirilmiştir.[120]

Genişleyen İslâm devleti sınırları içinde yeni ülkeler ve kültürel özellikler, ortaya çıkmış olan fikrî, siyasî ve dinî cemiyetler ve fırkalar, tefsir hareketlerine canlılık getirdiği kadar bir takım karışıklıkların da nedeni olmuşlardır. Çünkü zuhur etmiş olan fikrî, siyasî ve dinî cemiyetler devamlarını sağlayabilmek için, Kur'ân'a dayanmak mecburiyetini hissetmişlerdi. Bunların hepsi de kendi fikirlerinin doğruluğunu iddia etmekte idiler. Hele ilk asırlardan itibaren zuhur etmeye başlayan fırkalar, kendi fikirlerinin asıl olduğu noktasından hareket ederek, onları teyid edecek mahiyette Kur'ân'dan deliller aramaya başlamışlardı. Ekseriya onları teyid eden naslar bulunamıyor, bazı âyetler zorlanmak sûretiyle te'vîl edilmeye çalışılıyordu. Bu arada pek çok haberlerin de uydurulması icâb ediyordu. Bunlara İsrâîliyyât dediğimiz haberler de ilâve edilirse, tefsir ilmindeki karışık durum kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Böyle bir durum karşısında, bazı ciddi ilim adamlarının tefsire karşı olan itimadı sarsılmış, dönemin tefsirlerine kuşkulu bakmış, itimat etmemişlerdir. Meselâ; Ahmed b. Hanbel (v. 241/855) "tefsir, melâhim[121] ve megâzî[122] gibi üç şeyin aslı yoktur"[123] demiştir. Meşhur "Müsned"inde tefsire dair binlerce haber toplayan ve Mısır'daki Ali b. Ebî Talha'nın nüshasını medheden bu zat, acaba neden dolayı tefsire itimat etmemiş ve yukarıda zikrettiğimiz sözü söylemiştir. Kanaatımızca, Ahmed b. Hanbel'in bu sözünde, zihinler için bir ikaz ve tenbih vardır. Tefsire dair olan haberlerin sahih olmayanları, sahihlerine

---

[120] ez-Zehebi, *et-Tefsir*, I, 140; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 174.

[121] **Melâhime**: Geçmiş ve gelecek devirlere âit haberler, târihî bilgiler ve bunları anlatan kitaplar. Harb târihi. Melâhime kitapları dînin temeline âit kitaplardan değildir. Böyle kitaplarda mübâlağa bulunur. Bu kitaplar târih gibidir.

[122] **Megâzî**: Büyük olay, şiddetli savaş; savaş meydanı; kahramanlık, destan, masal ve romanı, harp tarihi, gazâlara (savaşlara) dâir bilgiler, menkıbeler, hikâyeler. Megâzî kitabları da, dînin temeline âit kitaplardan değildir. Bu kitaplarda da mübâlağa (abartma) bulunur.

[123] Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm*, s. 199.

nisbetle çok olduğuna işaret etmek istemiştir. Yoksa O'nun maksadı, sahih tefsir rivâyetlerini nefyetmek değildir. Bu zatın devrinde, fırka fikirleri ve İsrâiliyâtla dolu olan tefsirler o kadar çoğalmış ki, böyle bir sözü söylemek mecburiyeti hâsıl olduğu anlaşılmaktadır.[124]

Tefsirin müstakil bir ilim hüviyetini kazandığı Etbau't-Tâbiîn döneminde her bir âyet, mushaf tertibi gözetilerek tefsir edilmiştir. Ancak bu tarzdaki ilk tefsirin hangisi olduğu husûsunda ittifak sağlanmış değildir.[125] İlk müstakil tefsir yazanın "Meâni'l-Kur'ân" adlı eseriyle Ferrâ (v. 207/822) olduğu öne sürülmüşse de bu görüş kabul edilmemektedir. Tâbiûndan Said b. Cübeyr, Mücâhid ve İkrime'nin tefsirlerinin de Kur'ân'ın tümüne şâmil olmadığı düşünülürse bu konuda ilk tefsir yazanın Mukâtil b. Süleyman (v. 150/767) olduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır. Elimizdeki dökümanlar da, Kur'ân'a dair nakilleri bir araya toplayarak onu bir bütün olarak baştan sona tefsir eden ilk şahsın, Mukâtil b. Süleyman olduğunu göstermektedir.[126] Gerçi ilk müfessir olarak Ali b. Ebî Talha (v.143/760)'nın ismine de yer verilmektedir. Ancak Ali b. Ebî Talha'ya nisbet edilen tefsir sahifesi, Kur'ân'ın bazı âyetleriyle ilgili İbn Abbâs'tan nakledilen birtakım rivayetlerden ibarettir. Yani tam bir tefsir değildir.[127]

Bu arada en eski matbu Kur'ân tefsirinin de Süfyânü's-Sevrî (v. 161/778)'nin olduğu bilinmektedir.

Bu devirde müstakil tefsir yazmış zevattan bazısı şunlardır: Ali b. Ebî Talha (v. 143/760), Mukâtil b. Süleyman (v. 150/767), Şu'be İbnu'l-Haccac (v. 160/776), Süfyan es-Sevrî (v. 161/778), Vekî' İbnu'l-Cerrah (v. 196/811), Süfyan b. Uyeyne (v. 198/813), Yahya b. Sellâm (v. 200/815), Abdurrazzak b. Hemmâm (v. 211/827).

İlk tefsirlerin çoğu kaybolmuş ve bize kadar ulaşmamıştır. Bu bakımdan Taberî (v. 310/922) ve İbn Ebî Hâtim'in tefsirleri, bu eski tefsirleri koruyan tefsirler koleksiyonu sayılmışlardır.[128]

---

124 Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 269-270.
125 Tedvin dönemi ve tefsirinin özellikleriyle ilgili ayrıntı için bkz. ez-Zehebî, *age.*, I, 140-145.
126 İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1, 175; II, 133.
127 Ali b. Ebî Talha hakkında geniş bilgi için bkz. Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, 1, 180-191.
128 Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 269-270; *Tefsir Tarihi*, I, 174-180.

G. TEFSİR FAÂLİYETİNİN GELİŞMESİ VE TEFSİRLERİN TEDVÎNİ

Daha önce de belirttiğimiz gibi Resûlullah Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem), Kur'ân-ı Kerim'i fiilî, kavlî ve takrîrî sünnetiyle tefsir etmiş ve bu tefsiri O'nun değerli ashâbı, hem kendi aralarında, hem de kendilerinden sonrakilere rivâyet ederek nakletmişlerdir. Ashâbtan sonra gelen tâbiûn da aynı metodu takip ederek hem birbirleri arasında, hem de kendilerinden sonrakilere intikal ettirmek üzere ashâbtan duydukları rivâyetleri nakletmişlerdir. Bu dönemde daha çok rivâyet naklî ve bu rivâyetler arasından bir kısmının tercih edilmesi şeklinde olan tefsir çalışmaları müşâhede edilmekteydi. Ancak Emevîler'in son dönemiyle Abbâsîlerin ilk döneminde Hz. Peygamberin hadîsleri tedvîn edilmeye başlandı. Hadislerden muhtelif konular ayrı bablar altında toplanıyor ve tefsir konusu da bu hadîs mecmuaları içerisinde ayrı bir bölüm olarak yer alıyordu. Henüz sûre sûre, baştan sona Kur'ân tefsiri mevcut değildi. Peygamberimizden veya sahâbe ya da tâbiûndan rivâyet edilen Kur'ân âyetlerinin tefsirleri Yezîd İbn Hârûn es-Sülemî (v. 117/735), Şu'be ibn Haccâc (v. 160/777), Vekî' ibn Cerrâh (v. 197/812), Süfyân ibn Uyeyne (198/813), Revh ibn Ubâde (v. 205/820), Abdurrezzâk ibn Hemmâm (v. 211/826), Âdem ibn Ebî İyâz (v. 220/835), Abd ibn Humeyd (v. 249/864) gibi hadîs imâmlarının derledikleri mecmuâlar içerisinde yer alıyordu. Ancak bu mecmuâlarda tefsir yalnızca "kitâbu't-tefsir" adıyla bir bölüm halinde mevcut idi. Ve kendilerinden önce geçen zevâtın tefsirlerinin aktarılmasından öteye geçmiyordu. Ayrıca yazıya geçirilen bu nakiller Kur'ân'ın tamamını ihtiva etmiyordu. Bunlar daha ziyade Peygamber Efendimizin (sallallâhu aleyhi ve sellem) herhangi bir vesile ile yapmış olduğu tefsir, ya da âyetlerin iniş sebepleriyle ilgili sahâbenin müşâhede ve duyduklarına dayanan rivâyetlerden ibaretti.

1. Tefsirlerin Tedvîni

Bir müddet sonra bir adım daha atılarak tefsirler ayrı mecmualar halinde derlenmeye başlandı ki, buna tedvîn denilmektedir. Tedvîn sözlükte; "bir araya getirmek, toplamak ve cem etmek" gibi mânâlar

ifade etmektedir. Terim olarak anlamı ise; "ilk devirden itibaren gelen tefsir rivâyetlerini muntazam bir şekilde bir kitapta toplamak" demektir.[129] Kur'ân'daki her âyetin tefsiri ile ilgili Hz. Peygamberden (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve ashâbtan nakledilen rivâyetler yine mushaftaki sırasına göre tanzîm edilerek ilk tefsir mecmuaları meydana getirildi. Bunlar arasında bilhassa İbn Mâce (v. 273/886), İbn Cerîr et-Taberî (v. 310/922), Ebû Bekir ibn Münzir en-Neysâbûrî (v. 318/930), İbn Ebî Hâtim (v. 327/938), İbn Hibbân (v. 369/979), Hâkim (v. 405/1014) ve Ebû Bekir ibn Merdûyeh (v. 410/1019) gibi değerli tefsir âlimleri bulunuyordu. Ve bu tefsirler de yine Hz. Peygamberden, ashabtan, tâbiûndan ve tebe-i tâbiînden nakledilmiş olan rivâyetlerin isnatlar halinde aktarılmasından ibâretti. Kısacası rivâyet tefsiri idi. Yalnızca İbn Cerîr et-Taberî nakledilen rivâyetleri zikrettikten sonra kendi tercihini belirttiği gibi bazı yerlerde gramer ve i'râbla ilgili bilgiler de veriyordu. Ayrıca âyetlerden çıkabilecek hükümleri de zikrediyordu.[130] Böylece ilk rivâyet tefsirleri ortaya çıktı.

Daha sonraki dönemlerde isnat kâidelerine riâyet edilmeksizin ve doğrudan rivâyetlerin nakliyle yetinilme temâyülleri belirdi. Bu sebeple titiz bir isnat zincirinden yoksun bulunan rivâyetler ortaya çıktı. Böylece ilk kez hadîs ve tefsirde uydurma rivâyetler yer almaya başladı. Özellikle Kur'ân kıssalarının açıklanması için İsrâîliyyât nakledilmeye başlandı. Bu sebeple de âyetlerin tefsirinde çok farklı yorumlara gidildi. Genişleyen İslâm devleti, yaygınlaşan İslâm toplumu ve gelişen İslâm kültürü doğrultusunda ortaya çıkan yeni problemlere Kur'ân'ın ışığında çareler bulmak arzusuyla aklî istidlâllerle Kur'ân'dan hükümler çıkarılmaya çalışıldı. Başlangıçta kişisel çabalarla nakledilen rivâyetlerden bir kısmının tercihi şeklinde görülen ve nispeten de kabul gören bu faaliyet gittikçe genişledi. Antik kültürlerin kalıntıları, değişik bilgi malzemeleri, farklı görüşler, birbiriyle çelişen inançlar yavaş yavaş tefsir kitaplarında sergilenmeye başlandı. Gramer faaliyetlerinin hızlanarak sarf ve

---

[129] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 132.

[130] Taberî'nin tefsiri genellikle rivâyet tefsirleri içinde zikredilir. Hâlbuki bu tefsir, rivâyet tefsiri olduğu kadar aynı zamanda dirâyet tefsiri özelliklerini de taşır. Çünkü müfessir Taberî, âyetle ilgili rivâyetleri zikrettikten sonra bunlar arasından tercihte ve âyetten ahkâm istinbâtında bulunur ve gerektiğinde âyetin değişik yönlerine temas eder.

nahivle ilgili eserlerin tedvîn edilmesi, ahkâmla alâkalı farklı görüşlerin ortaya çıkması, kelâm problemlerinin tartışılmaya başlanmasıyla, fırkaların değişik inanç ve görüşlerini yayma gayreti içine girmesi ve Grek felsefesinden eserlerin tercüme edilmesiyle İslâm düşünürleri tarafından tartışılmaya başlanması neticesinde; bu disiplinlerin her biri kendi görüşlerini Kur'ân'ın tefsirinde yansıtmaya çalıştılar. Bu disiplinlerden herhangi birisinde uzmanlaşmış olan kişi, onu Kur'ân'a da uygulamaya yöneldi. Bu sebeple Zeccâc, Vâhidî ve Ebû Hayyân gibi müfessirler, gramer faaliyetlerine ağırlık veren, Kur'ân'ın i'râbıyla alâkadar olan tefsirler yazdılar. Cassâs ve Kurtubî gibi fıkhî mes'elelerle ilgilenen âlimler, fıkhî yanı ağırlıklı olan tefsirler yazdılar. Kelâmcılar ve özellikle Râzî gibi aklî bilimlerde gelişmiş olan düşünürler de felsefî ve kelâmî yönleri ağır basan tefsirler yazdılar. Tarihçilerin kaleminden çıkan tefsirler de daha çok –doğru/yanlış– geçmiş haberlerin naklinden ibâret oluyordu. Sa'lebî ve Hâzin gibi. Bu arada gerek Mu'tezîle'den gerekse Şîa'dan birçok bilgin de kendi mezheplerinin görüşünü yansıtan tefsirler yazdılar. Rummânî, Cübbâî, Kâdı Abdülcebbâr, Zemahşerî gibi bilginler Mu'tezilî inançlara ağırlık veren tefsirler yazarken, Tabersî ve Molla Muhsin el-Kâşî gibi bilginler de Ca'ferî ve İmâmî görüşleri yansıtan tefsirler yazdılar. Bu arada zühd ve takvâ yönü ağır basan es-Sülemî ve benzeri mutasavvıflar da Kur'ân'ın tasavvufî yorumlarına yeltendiler. Daha sonra İbnü'l-Arabî ve Sadreddin Konevî gibi bilginler de işarî tefsirler yapmaya çalıştılar. Böylece her görüş kendi kanâatları doğrultusunda Kur'ân âyetlerini yorumlamaya çalıştı.

Diğer taraftan bazı bilginler de Kur'ân-ı Kerim'deki değişik konuları içeren tefsir kitapları yazdılar. Sözgelimi Ebû Ca'fer en-Nehhâs nâsih ve mensûh ile ilgili, Ebû Ubeyde Kur'ân'daki mecazla ilgili, Râgıb el-İsfehânî Kur'ân'daki terimlerle alâkalı, Vâhidî Kur'ân'daki nüzûl sebeplerini anlatan, Cassâs Kur'ân'daki ahkâmı belirten ve İbnü'l-Kayyîm ise Kur'ân'daki yeminleri konu edinen tefsirler yazdılar. Bunun sonunda tefsir faaliyeti, o devrin bütün kültür müesseselerini içine alacak geniş bir yapıya kavuştu. Ve böylece muhtelif tefsir çalışmaları ortaya çıktı.[131]

---

[131] ez-Zehebî, *et-Tefsir*, I, 140-151; Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim*

Müfessirleri kronolojik sıra ile beş tabakaya ayırabiliriz:

I. **Tabaka**: Sahâbîler. En başta Hulefâ-i Râşidîn gelir. Bunların arasında tefsire ait rivâyetlerin en çoğu Hz. Ali'den gelmiştir. Hz. Ebû Bekr'in daha evvel vefat ettiğinden dolayı, tefsire ait rivâyetleri çok nadirdi ki es-Suyûtî, bunların sayısının 10'u geçmediğini söyler. Bunlardan başka, tefsir hususunda şöhret sahibi altı sâhâbi daha vardır:

1. İbn Mes'ûd. 2. İbn Abbâs. 3. Ubeyy b. Ka'b. 4. Zeyd b. Sâbit. 5. Ebû Mûse'l-Eş'ari. 6. Abdullah b. Zübeyr.

Diğer sâhâbilerin tefsire ait rivâyetleri azdır. (Ebu Hureyre, Enes, Abdullah b. Ömer, Câbir, Abdullah b. Amr İbni'l-As).

II. **Tabaka**: Tâbiîler. İbn Teymiye'nin değerlendirmesine göre, tefsir hususunda, tâbiîlerin en mühimi Mekkelilerdir. Bunlar İbn Abbas'tan rivâyet etmişlerdir. Bunlardan bazılarını zikredebiliriz: Atâ b. Ebî Rabah, Mücâhid, İkrime, Saîd b. Cübeyr, Tâvus b. Keysan. Bunların arasında en az rivayet eden fakat en güvenilir zat Mücâhid'tir. Bunun tefsirine en büyük âlimler bile (Buhârî ve Şâfiî gibi) itimat etmişlerdir.

İbn Mes'ûd'un Irak'taki en mühim talebeleri şunlardır: Katade, Mesruk İbnü'l-Ecda', Alkame b. Kays, Esved en-Nehaî, İbrahim en-Nehaî, eş-Şa'bî vb.

Bunlardan başka: Mâlik b. Enes, Hasan el-Basrî, Zeyd b. Eslem, ed-Dahhâk b. Muzâhim, Atiyye el-Avfî ve diğerleri tefsir ile meşgul olan tâbiîlerdir.

III. **Tabaka**: Bu kategoriye girenler, tefsir kitaplarını te'lif etmeye başlayanlardır.

Bunlar, bir âyetin tefsirine yarayacak sahâbe ve tâbiîlerden olan bütün rivayetleri sened ile birlikte zikretmektedirler ki, en meşhurları şunlardır:

Süfyan b. Uyeyne, Veki' İbnü'l-Cerrah, Şu'be İbnü'l-Haccâc, Yezid b. Harun, Abdürrezzak, İshâk b. Râheveyh, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe.

IV. **Tabaka**: İbn Cerîr et-Taberî, İbn Hibbân, İbnü'l-Münzir v.s.

V. **Tabaka**: Ebû Ca'fer en-Nehhâs, Ebû Ali el-Fârisî v.s.

Dördüncü tabakadan itibaren, artık tefsir, hadisten ayrılıp müstakil

---

Tefsiri İbn Kesîr, XVI, 63-65.

bir ilim haline gelmeye başladı. Böylece mushafın tertibine göre sıra ile âyet âyet tefsir yapmak âdet oldu.[132]

2. Tefsir İlminin Dönemleri

a. Birinci Dönem: Tefsirin Temellerinin Atıldığı Merhale

Bu merhalede tefsir ilminin temelleri atılmaya başlanmıştır. Bu dönem, Peygamber Efendimizin (sallallâhu aleyhi ve sellem) en hayırlı insanların yaşadığı asır dediği; Sahâbe, tâbiûn ve tebe-i tâbiîn asrıdır. İşte bu asırda, bizzat Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) tarafından tefsir ilminin temelleri atılmış, yani Kur'ân tebliğ ile beraber tefsir edilmeye başlanmıştır. Daha sonra sahâbe efendilerimiz, tâbiûn ve tebe-i tâbiîn dönemleriyle devam etmiştir.

Bu dönemde tefsir ile meşgul olanların üzerinde durduğu iki önemli husus vardır:

1. Rivâyet tefsiri: Âyetlerin, diğer âyetlerle, hadis ve sahâbe sözüyle tefsiri. Bu sahada meşhur olan müfessirler ise, Hasan Basrî, Süddî el-Kebîr, Yahyâ b. Sellâm ve Sahih-i Buhârî sahibi Buhârî.

2. Lügavî açıklamalar: Bu dönemdeki bazı müfessirlerin üzerinde durduğu ikinci konu da, âyette geçen garip kelimelerin –genellikle şiirden delil getirilerek– açıklanmasıdır. Bu sahada en çok bilinenler ise; İbn Kuteybe, Ebû Ubeyde ve el-Ferrâ'dır.

b. İkinci Dönem: Tefsirin Müstakil Bir İlim Olduğu Merhale

Sağlam bir temel üzerine oturan tefsir, hicrî üçüncü asırda İbn Cerîr et-Taberî'nin Kur'ân'ın başından sonuna kadar tam bir tefsir yazmasıyla müstakil bir ilim haline gelmiştir. Ondan önceki dönemde tefsir, sadece lügavî izah ve nakilden ibaretti. Çok az müfessir âyet hakkında kendi görüşlerini bildiriyordu. Aynı zamanda, lügavî tefsirle meşgul olanlar, rivâyete önem vermiyor, rivâyet tefsiri ile meşgul olanlar, lügavî izahlar

---

[132] M.Tayyib Okiç, *Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri*, s. 150-152.

üzerinde durmuyordu. Fakat İmam Taberî, hem lügavî izahlar, hem de rivâyet üzerinde durdu. Bunlara ilâveten de, kendi görüşlerini ve tercihlerini de zikrederek tefsirde yeni bir metot ortaya koydu. Ayrıca Kur'ân'ı, Fâtiha Sûresi'nden Nâs Sûresi'ne kadar sûre sûre ve âyet âyet tefsir etti. Kendisinden önceki tefsir rivâyetlerini eserinde toplayarak âdetâ bir tefsir koleksiyonu meydana getirdi. Böylelikle tefsirde önemli bir dönemi başlatmış oldu. Bundan dolayı da kendisine İmâmu'l-müfessirîn denilmiştir.

c. Üçüncü Dönem: Tefsirin Gelişme Merhalesi

Herkesçe bilindiği gibi, İslâmiyet, doğduğu Arap yarımadası sınırları içerisinde kalmamıştır. Genişleyen fütûhatla veya başka yollardan Arap olmayan unsurların da Müslümanlar arasına katılmasıyla ve insan tefekkürünün gelişmesi, hâdiselerin çoğalması ve bunların izâhının Kur'ân naslarının ışığında yapılmak istenmesi, tefsirin boyutlarının genişlemesine sebep olmuştur. Böylece nakle dayanan rivâyet tefsiri veya me'sur tefsirin yanında akla dayanan dirâyet tefsiri veya ma'kûl tefsir de gelişmeye başlamıştır. Bunların yanında asırların geçmesiyle, Kur'ân'ı anlama metotları yani tefsir metotları da değişmiştir. Kur'ân'ın, lügat, belâgat, edebiyat, nahiv, fıkıh, mezhep, felsefe, tasavvuf ve daha pek çok yönlerden tefsirleri meydana getirilmiş, bu çeşitli yönlerdeki tefsirlerde çeşitli usuller ortaya çıkmıştır. Her bir müfessir, hangi ilim dalında mütehassıs ise, Kur'ân'ı o yönüyle tefsir etmiştir. Bu merhale, hicrî dördüncü asırla, yani İbn Cerîr et-Taberî'nin vefatıyla başlayıp, miladî 19. asra kadar devam etmiştir.

d. Dördüncü Dönem: Tefsirde Yeni Merhale

İslâm'ın ilk beş-altı asrından sonra zamanla içtimaî hayatta mukallitlikten daha ileri gidemeyen bir durgunluğun meydana gelişinin, tefsir ilminde de bir donukluk meydana getirmesi tabii idi. Birkaç asırdan beri Avrupa'da meydana gelen fikrî ve ilmî hareketler, İslâm âleminde de bir uyanma hareketi meydana getirmişti. Birçok İslâm ülkesinde bilhassa Mısır ve Hindistan'da ilim adamları harekete geçerek, yeni görüş

ve anlayışla, ilmin de ışığı altında diğer ilimlerde olduğu gibi, Kur'ân-ı Kerim tefsirinde de yeni ufuklar açmışlardı. Hiç şüphesiz miladî XIX. asır, Müslümanlar arasında dinî hareketlerin canlandığı bir asır oldu. İlim adamları tefsir ilmindeki durgunluğa ve taklitçiliğe bir son vermeye çalıştılar. İslâm dininin, ilme karşı bir tutumu olmadığı noktasından hareket ederek yeni metot ve usullere tevessül ettiler. Tefsir ilmi açısından bu asra, tecdit asrı da denilebilir. Tefsir ilmindeki durgunluğa ve taklitçiliğe son vermeye çalışan müfessirlerin başında Muhammed Abduh gelmektedir. Abduh, aklî ve içtimaî tefsir ekolünün kurucusu olarak kabul edilmektedir. Bu ekolün en belirgin özelliği, Kur'ân'ı tefsir ederken O'nun hidayet yönünü tefsire konu edinmesidir. Kur'ân, toplum için inmiştir, bu yüzden tefsir edilirken çağın içtimâî problemleri Kur'ân âyetlerinin ışığında çözüme bağlanmalıdır. Yani tefsirin konusu insan, insanın hidâyeti, içtimâî meseleler olmalıdır. Bu eğilime *İçtimâî Tefsir Ekolü* denilmesinin sebebi de budur. Yaptıkları tefsirlerde, akla fazla önem verdiklerinden dolayı da *Aklî Metot* denilmiştir.

Abduh'tan etkilenen ve bu sahada tefsir yazan müfessirlerden bazıları şunlardır: Reşit Rızâ: Tefsiru'l-Menâr, Mustafa Merâgî: Tefsiru'l-Merâgî, Cemaluddin Kâsımî: Mehâsinü't-Te'vîl, Muhammed Emîn eş-Şınkîtî: Advâu'l-Beyân, Tâhir b. Âşûr: et-Tahrîr ve't-Tenvîr, Seyyid Kutup: Fî Zilâli'l-Kur'ân, Said Havva: el-Esâs fi't-Tefsir.[133] Ayrıca tefsirin bu yeni döneminde, –kitabımızın ikinci bölümünde müstakil olarak ele alacağımız– Konulu Tefsir Metodu isimli bir tefsir metodu da ortaya çıkmıştır.

Giriş bölümünü şöyle özetleyebiliriz:

1. Tefsir, Peygamber Efendimizin (sallallâhu aleyhi ve sellem) bazı âyetleri açıklaması ile başlamış ve bu bakımdan Peygamberimiz Kur'ân'ın ilk müfessiri olma şerefini kazanmıştır.

2. Hz. Peygamberden sonra, insanların tefsire olan ihtiyaçlarından ve nüzûl sebeplerine yoğunlaşmalarından dolayı tefsir çalışmaları genişlemiştir.

---

[133] Salâh Abdulfettah Hâlidî, *et-Tefsiru'l-Mevdûî*, s. 19-26.

3. Tefsirin doğuşu sırf tefsir etmek için değil de, Kur'ân'daki kapalılıkları ve müşkilleri açıklamak ve mübhem olanları tefsir etmek içindi. Hz. Peygamber bütün Kur'ân'ı tefsir etmedi. Ondaki bazı kapalı olan noktaları açıkladı. Ashabı da O'na Kur'ân'ı okumak, anlatmak ve tefsir etme bakımından söz verdi. Bu durumda nisbî olarak tefsir sahası genişledi. Fakat bu genişlik bütün Kur'ân'a şâmil olmadı. İmam eş-Şâfiî'nin: "İbn Abbâs'tan tefsir hakkında ancak yüz kadar hadis sâbit olmuştur."[134] sözü, bu hususu teyit eder.

4. Şu anda en eski matbû tefsir Süfyân es-Sevrî'nin tefsiridir. Bu tefsir âyetlerin bazısını ele alan me'sur bir tefsirdir.

5. Bugün bize ulaşan en eski ve tam bir Kur'ân tefsiri, Mukâtil b. Süleyman'ınkidir. O, âyet âyet bütün Kur'ân'ı tefsir etmektedir.

6. İlk tefsirlerden çoğu kaybolmuş ve bize kadar ulaşmamıştır. Bu bakımdan Taberî'nin tefsiri, bu eski tefsirleri muhafaza eden tefsirler koleksiyonu sayılır.

7. Müslümanlar her asırda Kur'ân'a gereken itina ve titizliği göstermişler ve bu konuda sayılamayacak kadar tefsirler te'lif etmişlerdir.[135]

---

[134] es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 1233; Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, II, 20.
[135] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 178-179.

İkinci Bölüm

TEFSİRDEKİ FARKLILIKLAR VE TEFSİR ÇEŞİTLERİ

TEFSİRDEKİ FARKLILIKLAR VE TEFSİR ÇEŞİTLERİ

Bu bölümde, tefsir tarihi boyunca müfessirlerin Kur'ân'ı nasıl tefsir ettiklerinden bahsedeceğiz. Tefsir çeşitlerine geçmeden önce, müfessirlerin Kur'ân tefsirindeki ihtilaf sebepleri üzerinde kısaca duracağız.

Birinci Kısım
KUR'ÂN TEFSİRİNDEKİ FARKLILIĞIN SEBEPLERİ

İslâmiyet, doğduğu Arap yarımadası sınırları içerisinde kalmamıştır. Genişleyen fütûhat veya başka yollarla Arap olmayan unsurlar da Müslümanlar arasına katılınca, her şeyden önce onlara yeni dinin öğretilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Genişleyen İslam toplumunu oluşturan insan kitleleri ayrı ayrı kültürlerden, ayrı dinlerden kopup gelen kimselerdi. Onlar beraberlerinde ilk kaynaklarından bazı şeyleri taşıdılar. Öte yandan komşu ülkelerin felsefî ve ilmî eserleri Müslümanlar arasında yayılmaya başladı.[136] Bu âmillerin, toplumun kültür ve tefekkür hayatını etkilemesi kaçınılmaz bir sonuçtu.

Ayrıca, insan tefekkürünün genişlemesi, hâdiselerin çoğalması ve bunların izâhının Kur'ân naslarının ışığında yapılmak istenmesi tefsirin boyutlarının genişlemesine sebep olmuştur. Böylece nakle dayanan rivâyet tefsiri veya me'sur tefsirin yanında akla dayanan dirâyet tefsiri veya ma'kûl tefsir de gelişmeye başlamıştır.[137] Bunların yanında asırların geçmesiyle yeni yeni tefsir çeşitleri de ortaya çıkmıştır.

---

[136] Cerrahoğlu, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu*, 119.
[137] Cerrahoğlu, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu*, 111.

Şimdi de kısaca Kur'ân tefsirindeki bu farklılığın sebeplerine temas edelim.

Kur'ân tefsirindeki farklılıkların, biri Kur'ân'ın yapısı, muhtevası ve üslûbundan, diğeri de müfessirlerin görüş, düşünce ve tavırlarından kaynaklanan iki ana sebebi bulunmaktadır.

A. KUR'ÂN'IN YAPISI, MUHTEVASI VE ÜSLÛBUNDAN KAYNAKLANAN İHTİLAFLAR

Kur'ân tefsirindeki farklılıkların birincisi, Kur'ân'ın, insan hayatının bütün yönlerini ihtiva etmesi ve insanı bir bütün olarak ele almasından dolayıdır. Yani Kur'ân'ın muhtevasında yer alan bilgilerin, çok yönlü ve çok değişik hedefleri ihtiva etmesi ve bu bilgilerin, aynı zamanda çok mükemmel şekilde sunulmuş olmasıdır. Hem indirildiği asrın ve daha sonraki asırların realitelerine uygun kavramların seçimi, hem de bu kavramlarla ifade edilen bilgilerin koordinasyonundaki mükemmellik Kur'ân tefsirinde farklılıklar meydana getirmiştir. Kur'ân-ı Kerim'in lafzından kaynaklanan ihtilaflar söz konusu olduğunda akla müteşâbih âyetler gelmektedir. Bu da iki farklı yorum, iki farklı anlayış demektir. Dolayısıyla müteşâbihlik, kendi yapısı gereği, farklı anlayışları içinde barındırmaktadır. Buna ayrıca şunları da ilave edebiliriz:

1. Kırâat Farklılığından Kaynaklanan İhtilaflar

Bilindiği gibi Kur'ân'ın okunmasında çeşitli kırâatlar söz konusudur. Bir âyet hakkında sahâbeden muhtelif iki veya daha fazla kırâat şekli gelebilir. Bu kırâatlar bazen âyetin tefsirine tesir eder ve âyetten değişik mânâ ve hükümlerin çıkmasına sebebiyet verebilir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلاةِ فاغْسِلُواْ وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُواْ بِرُؤُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَينِ "Ey iman edenler! Namaza kalkmak istediğinizde yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın! Başlarınızı meshedip topuklarınızla birlikte ayaklarınızı da yıkayın!" (Mâide, 5/6) Bu âyetteki أَرْجُلَكُمْ "*ercülüküm*" lafzının mâkabline veya daha öncesine atfedilmesiyle tefsirde ihtilaf meydana gelmiştir. *Ercülüküm* kelimesi eğer kendinden

önceki *ruûsiküm* lafzına atfedilirse *ercüliküm* şeklinde okunur ve ayakların da baş gibi meshedilmesi gerekir. *Ercülüküm* lafzı, *fağsilû* fiilinin mef'ûlü olarak *vücûheküm ve eydiyeküm* lafızlarına atfedilerek *ercüleküm* şeklinde okunursa o zaman ayakların, yüz ve eller gibi yıkanması gerekir. Fakat Peygamber Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) fiilî sünneti bu ihtilafı ortadan kaldırmış ve ayakların da yıkanması gerektiğini bildirmiştir.[138]

2. İ'rab Yönünden Meydana Gelen İhtilaflar

Bazen âyetteki kelimenin harekesinin değişmesi neticesinde, mânâda da değişiklik olur: Meselâ: فَتَلَقَّى آدَمُ مِن رَّبِّهِ كَلِمَاتٍ "Âdem, Rabbinden birtakım kelimeler öğrenip aldı." (Bakara, 2/37) Bu âyette Âdem kelimesi merfû, kelimât ise mansub okunduğu gibi, aksi de mümkündür. فَتَلَقَّى آدَمَ مِن رَّبِّهِ كَلِمَاتٌ Bu takdirde fâiller değiştiği için, mânâlarda da değişiklik olacaktır. "Âdem'e Rabbinden bir takım kelimeler geldi, ulaştı."

3. Lafzın İki veya Daha Fazla Mânâya Gelmesi

Meselâ: فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِنْ رَبِّكَ وَهُمْ نَائِمُونَ * فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ "Fakat onlar henüz uykuda iken, Rabbin tarafından gönderilen bir afet bahçeyi kapladı. Bahçe sabahleyin siyah kül haline geliverdi." (Kalem, 68/19-20) âyetinde geçen الصريم "es-Sarîm" kelimesi:

a. Gece gibi simsiyah oldu.

b. Gündüz gibi oldu.

c. Yangından arta kalan kül gibi oldu.

d.Aşırı sıcak ya da soğuk çarpması sebebiyle ekinlerin bozulması, gibi mânâlara gelmektedir.

Bu mânâların hepsi de lügatte bu kelimenin anlamı olarak geçmekte ve Araplar, yerine göre bu anlamları vermektedir. Dolayısıyla kelimenin birden fazla mânâda kullanılıyor olması, âyetin farklı şekillerde tefsir edilmesine sebep olmaktadır.

İkinci misâl: فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ *"Bunun üzerine, yanlarına gelip sağ*

[138] Abdestte ayakların yıkanması ile ilgili hadisler ve fıkhî deliller için bkz. Yılmaz Yiğit, Mehmet Ergene, *Çağdaşlık mı, İnhiraf mı?*, İzmir 1994, s. 209-230.

eliyle vurdu” (Sâffât, 37/93) âyetinde yer alan *“el-yemîn”* kelimesi; *“sağ el”*, *“yemin”* ve *“kuvvet”* anlamına gelmektedir. Buna göre Hz. İbrahim’in putlara yönelik eyleminde, kelimenin içeriğinde yer alan anlamların üçü de söz konusu olabilir. Çünkü bu manalar الْيَمِينِ *yemin* lafzında müşterektir.

4. Kelimenin Lügat Mânâsında Dilcilerin İhtilafları

يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُّخَلَّدُونَ “Etraflarında, ebedîliğe ermiş çocuklar dolaşıp hizmet ederler.” (Vâkıa, 56/17-18) Âyetteki مُّخَلَّدُونَ *muhalledûn*, kelimesinin mânâsı “ebedî olarak onlar ihtiyarlamayacaklar”, olabileceği gibi, “onlar aynı yaşta oldukları ve yaşları değişmeyeceği” gibi bir mânâ da verilebilir.

5. Âyette Itlâk ve Takyîd İhtimalinin Bulunması Sebebiyle İhtilaf

Kur’ân’ın bazı âyetleri hem mutlak anlama alınabilecek, hem de takyîde gidilerek mânâları sınırlandırılabilecek konumdadırlar. Meselâ:

لاَ يُؤَاخِذُكُمُ اللهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِن يُؤَاخِذُكُم بِمَا عَقَّدتُّمُ الأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَن لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلاَثَةِ أَيَّامٍ

“Allah sizi kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden dolayı sorumlu tutmaz, ama bilerek yaptığınız yeminlerden ötürü sorumlu tutar. Böyle bir yemini bozarsanız onun keffâreti, çoluk çocuğunuza yedirdiğiniz orta halli yemek çeşidinden on fakir doyurmak, yahut on fakiri giydirmek veya bir köleyi hürriyetine kavuşturmaktır. Bunlara gücü yetmeyen kimse, üç gün oruç tutsun.” (Mâide, 5/89) âyetinde yer alan üç gün oruç tutma hükmü, takyidle hareket eden Ebû Hanîfe, es-Sevrî ve onlara tâbi olanlara göre mutlak değildir. Yani ardı ardına tutulmalıdır. Çünkü bu fakihler, bahis konusu âyetten çıkardıkları hükme, Ubeyy b. Ka’b ve İbn Mes’ûd’un mushaflarında yer alan فَصِيَامُ ثَلاَثَةِ أَيَّامٍ مُتَتَابِعَاتٍ “mütetâbiât” lafzını esas almışlardır. Dolayısıyla bu onlar için bağlayıcı bir karîne demektir. Buna göre bir kimse bilerek yaptığı yeminini yerine getirmemeden dolayı üç gün oruç tutma keffâretiyle karşı karşıya ise, söz konusu günlerin arasını açması câiz değildir. Ancak Şâfiî, Ubeyy b. Ka’b ve İbn Mes’ûd’un mushafında yer alan söz konusu kelimeyi mütevâtir kıraâtlarda bulunmadığı için şâz olarak

değerlendirerek onun, hükme delil olamayacağını ileri sürmüş ve âyete mutlak bir anlam vermiştir. Bu yüzden imam Şâfiî'ye göre sözü edilen üç günlük orucun arasını açmak, yani değişik günlerde tutmak câizdir.

6. Âyette, Hakîkat veya Mecâzî Mânânın Kastedilmesi İhtimalinden Kaynaklanan İhtilaf

Meselâ: وأَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وأَبْكَى "O'dur güldüren ve ağlatan." (Necm, 53/43) Allah, insanoğlunu bildiğimiz gülüş ve ağlayış ile yaratmıştır, bu hakîkattir. Veya arz, nebâtı vermekle güler, sema da yağmurla ağlar, bu mânâ ise mecaz yönüdür. Sahih olan ferah ve hüzünden ibarettir. Zira gülme, sürûr ve ferâha, ağlama da hüzne delâlet eder.

7. Âyetin Mânâsının Umum veya Husus İfade Etmiş Olmasından Kaynaklanan İhtilaf

Kur'ân tefsirinde bazen de herhangi bir lafzın umûmî veya husûsî bir anlama hamledilmesinden dolayı ihtilâf ortaya çıkmıştır. Meselâ: أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَى مَا آتَاهُمُ اللهُ مِن فَضْلِهِ "Yoksa onlar Allah'ın lütfundan insanlara ihsan ettiği nimetlere karşı haset mi ediyorlar?" (Nisâ, 4/54) âyetinde geçen النَّاس "en-Nâs" kelimesinin mânâsında bu anlamda bir ihtilâf vardır. Zira, en-Nâs'dan maksat bazılarına göre Peygamber Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem)'dir. Çünkü Allah O'na peygamberlik verdi, onlar da O'na haset ettiler. İbn Abbâs ve Mücâhid'e göre ise en-Nâs'dan murat, O'nunla beraber âile fertleri ve ashâbının olduğu ifade edilmektedir. Birinci mânâ hâs/husûsî, ikinci ise âmm, yani umûmîdir.

8. Harfin Zâit Olup Olmadığından Kaynaklanan İhtilaf

Bazı âyetlerde, lafzı sadece te'kit etmesi bakımından etkileyen, kaldırıldığı zaman mânâya menfî etkisi olmadığı zannedilen bir takım harfler bulunmaktadır. Bazı müfessirlerin zâit kabul ettiği bir harfi, aynı âyette başkaları zâit olarak kabul etmemektedirler. Dolaysıyla bu konuda ihtilâfa düşmektedirler: لا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ "Hayır, gerçek öyle değil! Kıyamet günü hakkı için," (Kıyâmet, 75/1) Bazılarına göre âyetteki لا "lâ" zâittir, yani fazla-

dandır. Sadece kelâmı takviye eder. Bazılarına göre ise bu لا "lâ" aslîdir ve nefiydir. Zira kıyâmetin kopması meselesi o kadar açıktır ki, onu izah için yeminle te'yide ihtiyaç yoktur.

9. Hükmün Mensûh Olup Olmaması Konusundaki İhtilaf

Bu anlamdaki ihtilaf da, hem Kur'ân-ı Kerim'de neshin varlığını kabul edenlerle etmeyenler, hem de neshi kabul ettikleri halde, bir âyetin neshi konusunda ittifak edemeyenler arasında söz konusudur: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ اتَّقُواْ اللّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ "Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekirse öylece sakının." (Âl-i İmrân, 3/102) âyetini bir kısım müfessirler mensûh, bir kısmı da muhkem olarak kabul etmektedirler. Mensûh olduğunu kabul edenler, فَاتَّقُوا اللهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ "Gücünüz yettiğince Allah'a karşı gelmekten, haramlara girmekten sakının" (Tegâbun, 64/16) âyetinin neshettiğini söylemektedirler.

10. Hz. Peygamber ve Seleften Gelen Tefsir İhtilafı

Bazen müfessirler, herhangi bir konuda Peygamber Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) veya sahâbeden gelen farklı ifadeler sebebiyle âyetin tefsirinde ihtilafa düşmüşlerdir.

Meselâ: هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ "Şu iki hasım takım, Rab'leri hakkında çekişip durmaktalar." (Hacc, 22/19) âyetinde geçen iki grubun kim olduğu hususunda selef âlimlerinden farklı görüşler nakledilmiştir. İbn Abbâs'tan gelen bir rivâyete göre bu iki fırkadan biri ehl-i îman, diğeri ise ehl-i kitaptır. Diğer bir rivâyete göre ise, o iki fırkadan biri mü'minler, diğerleri ise, hangi milletten olursa olsun kâfirlerdir.

Ebû Hureyre ve İkrime ise bu âyette zikredilen iki gruptan maksadın, Cennet ve Cehennem olduğunu nakletmişlerdir. Zira İkrime'den gelen rivayete göre, Cehennem: *"Allah beni, insanlara ceza vermek"*, Cennet de: *"Beni de merhametini göstermek"* için yarattı demiştir. Ebû Hureyre'nin nakline göre de, Cehennem: *"Bana zorbacı ve mütekebbirler atılacak"*, Cennet ise: *"Bana da zayıf ve miskinler girecektir."* diyerek tartışmışlardır.[139]

---

[139] Kurtubî, el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân, Beyrut 1985, XII, 25.

Görüldüğü gibi selef âlimlerinden gelen farklı anlayışlar da, daha sonra Kur'ân'ı tefsir eden âlimlere ışık tutarak, onların tercihlerinde etkili olmuştur.[140]

11. Zamirin Merciinin, Âyette Açıkça Belli Olmaması Sebebiyle Ortaya Çıkan İhtilaf

Âyette geçen bazı fiillerden sonra gelen zamirler, kesin olarak nereye ait olduğu belirlenemediği zaman, âyete verilecek mânâyı ister istemez etkilemekte ve farklı anlayışlara sebep olduğu görülmektedir. Örnek olarak Necm Sûresi 13. âyeti verebiliriz: ولقد رآه نَزْلَةً أُخْرَىٰ "Andolsun ki, O'nu bir başka defa da görmüştü." (Necm, 53/13) Kimin, kimi gördüğü âyette açıkça belli değildir. Acaba Peygamberimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) Allah'ı (celle celâluhû) mı gördü? Yoksa Cebrâil'i (aleyhisselâm) mi gördü? Görüldüğü üzere zamirin merciinin tayinindeki güçlük, müfessirler arasında ister istemez ihtilâf sebebi olmuştur. [141]

B. MÜFESSİRLERİN GÖRÜŞ, DÜŞÜNCE VE TAVIRLARINDAN KAYNAKLANAN İHTİLAFLAR

Kur'ân tefsirindeki ihtilafın sebeplerinden ikincisi ise, insandan ve insanın yapısından, görüş, düşünce ve tavırlarından kaynaklanmaktadır. Müfessirin bir insan olarak fıtrî yapısı, becerisi, bilgi yoğunluğu, temayülleri, ön bilgili veya ön yargılı olup olmaması, idealleri, siyasî, iktisadî ve sosyal olayların kendisine olan etkisi vs. gibi sebepler, müfessirin Kur'ân'a yöneliş ve bakış açısını şekillendiren ve bir ölçüde tayin eden etkenlerdir. Bu etkenler de, Kur'ân tefsirinde farklılıkları ortaya çıkartmaktadır.[142]

Şahıslar, içinde yaşadıkları muhitin bir mahsulü olarak o muhitteki siyasî, iktisadî, ahlakî, ilmî, felsefî, ideolojik vs. oluşumlardan etkilenirler. Onların aldıkları eğitimleri, şahsî idrak ve anlayış seviyeleri, farklı olabilir. İşte bu farklılaşmalar, Müslümanların birinci kaynağı olan Kur'ân'ı anla-

---

[140] Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 44-52.

[141] Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 226-227; Zeki Duman, *Uygulamalı Tefsir Usûlü ve Tefsir Tarihi*, s. 186-189; . Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, İfav, İstanbul 1998, s. 212-217.

[142] Celal Kırca, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'ân'a Yönelişler*, İstanbul 1993, s. 39-42.

ma ve yorumlamada çeşitlenmeyi ve farklılaşmayı doğurmuştur. Kur'ân, Müslümanların düşünce, inanç ve davranışlarını yönlendiren, onlara hayatın çeşitli alanlarında yol gösteren bir kitap olduğu için hemen her müfessir, görüşlerinin, açıklamalarının Kur'ân'a uygunluğunu zarurî görmüştür. Bu bakımdan müfessirler, şu veya bu şekilde tarihî, kültürel, siyasî, iktisadî ve sosyal gelişmeler muvacehesinde zihinlerinde oluşan kanaatlerin sahihliğini, Kur'ân'da aramışlardır. Herkes kendi fikrinin daha doğru olduğunu ispatlamak için Kur'ân âyetlerini, kendi lehlerine delil olarak kullanmışlardır. Buna ilaveten müfessir hangi konunun mütehassısı ise, Kur'ân'ın o konuyla ilgili âyetlerini, daha geniş bir şekilde açıklama çabasında olmuştur.[143]

Müfessirlerin metot ayrılıkları, Kur'ân'ı tefsir etmedeki farklı tutumları ve ilâhî kelâmın çeşitli yönlerine özellikle ağırlık vererek yorumlar yapmaları da çeşitli tefsirlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu sözden yola çıkarak bazı müfessirler Kur'ân'ın kelâmî yapısındaki mükemmeliyeti ispat etmek için onun belâgatına, meânîsine fesahatine, erişilmez üslûbuna ağırlık vererek tefsir yapmışlardır. Bir kısmı, çeşitli vecihleri izah için i'raba; bir kısmı, şer'î hükümlere; bir kısmı, inanç sistemine; bir kısmı, Garîbü'l-Kur'ân'a; bazıları, nasihat ve ahlâkî inceliklere; bazıları, kıssalara... çok önem vermişlerdir. Hatta bazılarının tefsiri unutturacak şekilde lüzumsuz konulara girdikleri ve bu işin ehli kişilerce, "onda tefsirden başka her şey vardır." dedirtecek kadar ileri gittikleri olmuştur.

Mezhep Taraftarlığı da tefsirde ihtilafa sebep olmuştur. Zira Mezhepler İslâm'ın birinci asrından itibaren gerek dinî, gerekse siyasî bir anlayışla ortaya çıkmaya başlamış; böylece İslâm'ın çatısı altında gelişme gösteren söz konusu mezheplere mensup âlimler de, zaman zaman Kur'ân'ı farklı biçimlerde yorumlamışlardı. Çünkü onların bir kısmı Kur'ân'ı, bir kısmı da mensup olduğu mezhebin veya ekolün görüşlerini esas alarak nasları tefsir ediyordu. Bundan dolayı her fırka Kur'ân'a kendi inanç perspektifinden bakıyor ve nasları bu bakış açısına göre tefsir etmeye çalışıyordu.[144] Bundan dolayı her fırka Kur'ân'a kendi inanç perspektifinden bakıyor ve nasları bu bakış açısına göre tefsir etmeye çalışıyordu. Hatta bazen de

---

[143] Hâlis Albayrak, *Tefsir Usûlü*, İstanbul 1998, s. 99-100.
[144] İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 306.

Mu'tezile gibi rasyonalist bir çizgi takip eden mezheplere mensup âlimler ister itikadî, ister amelî, isterse siyasî görüşleri bakımından olsun, kendi düşünce tarzlarını Kur'ân'ın önüne geçirerek nasları o düşüncelere uygun şekilde yorumluyorlardı. Böylece ortaya ister istemez farklı Kur'ân yorumları çıkmış oluyordu.[145]

İkinci Kısım
TEFSİR ÇEŞİTLERİ

Şimdi de tarihî süreç içinde ortaya çıkmış tefsir çeşitlerini –bu sahalarda yazılan tefsirlerden de misaller zikrederek– kısaca tanıtalım.

Tefsirciler, öteden beri tefsir çeşitlerini genellikle "rivâyet tefsiri" ve "dirâyet tefsiri" olmak üzere iki ana bölümde ele almışlardır.[146] Bunlardan birincisi Kur'ân-ı Kerim'in, Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in sünneti, sahâbe ve tâbiûn sözlerine dayanan tefsirdir. Bu kaynaklarla yapılan tefsire "rivâyet tefsiri" denildiği gibi, "naklî tefsir" veya "me'sûr tefsir" de denilir.[147] Rivâyet tefsiri kaynakları bize âyetin mânâlarını, kıraât vecihlerini, muhkem ve müteşâbih olanlarını, nüzûl sebeplerini, nâsih ve mensûhunu bildirir.[148] Bu kaynaklar, aynı zamanda bize geçmiş ümmetler ve onlarla ilgili âyetler hakkında bilgi verir. Bu tür kaynaklar daha ziyâde tefsir, siyer, magâzî ve târih kitaplarında bulunabilir.

Dirâyet tefsiri ise; Arap dili ve edebiyâtı, dinî ve felsefî ilimler ile çeşitli müspet ilimlere dayanan tefsirdir. Bu usûl ile yapılan tefsire de "dirâyet tefsiri"[149] veya "rey ile tefsir" ya da "ma'kûl tefsir" denir.[150]

Biz, şimdiye kadar genellikle tercih edilen bu ayırımdan biraz farklı bir gruplandırma yapmak istiyoruz. Öncelikle tefsiri:

---

[145] Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 52-53.

[146] Kâfiyecî, Muhyiddin Ebû Abdillah Muhammed b. Süleymân, *Kitâbu't-Teysîr fî Kavâid-i İlmi't-Tefsir*, (Trcm ve Nşr. İ. Cerrahoğlu), s. 54; Ö. N. Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, I, 107; M. Sofuoğlu, *Tefsire Giriş*, s. 263; Cerrahoğlu, *T. Usûlü*, s. 228 vd.

[147] Bilmen, *age.*, I, 109 vd.

[148] Bilmen, *age.*, I, 109 vd.

[149] Bilmen, *age.*, I, 108.

[150] Cerrahoğlu, *T. Usûlü*, s. 230.

1. Mevdûî/Konulu Tefsir ve

2. Mevziî/tecziî/âyet âyet tefsir olmak üzere ikiye ayırmak, daha sonra da bunları kendi aralarında gruplandırmak istiyoruz. Her bir tefsir çeşidini kısa bir şekilde açıklayacak, fakat Konulu tefsiri daha sonra açıklayacağımız için bu bölümde ondan bahsetmeyeceğiz.

1. Mevziî[151]/Tecziî/Âyet Âyet Tefsir: Bu tefsir çeşidi de kendi arasında bölümlere ayrılır:

a. Tahlîlî Tefsir.

b. İcmâlî Tefsir.

c. Mukâren/Karşılaştırmalı Tefsir.

Tahlîlî Tefsir de kendi arasında bölümlere ayrılır:

a. Rivâyet Tefsiri.

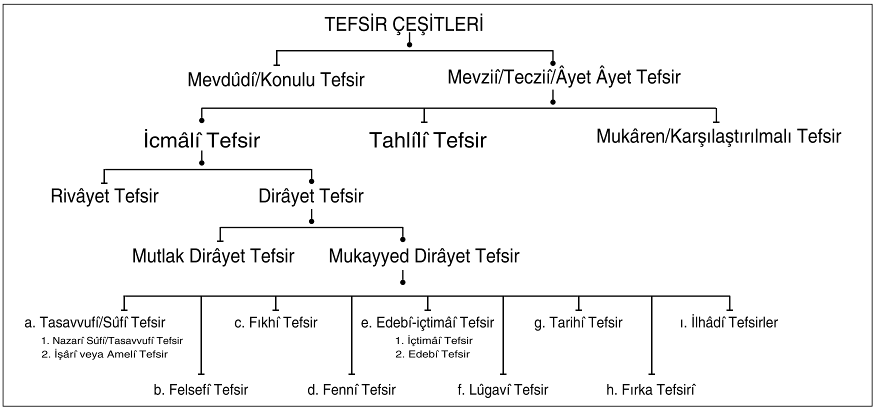
b. Dirâyet Tefsiri.

Dirâyet Tefsiri de kendi arasında iki kısma ayrılır:

a. Mutlak Dirâyet Tefsiri. Yani hiçbir görüş ile kayıtlanmamış tefsir.

b. Mukayyed dirâyet tefsiri. Belli bir görüşün hâkim olduğu tefsir.

Mukayyed Dirâyet Tefsiri de kendi arasında alt bölümlere ayrılır.

Bu şematik bilgiden sonra özet bir şekilde her bir Tefsir çeşidi hakkında bilgi verelim.

---

[151] "Mevdûî" kelimesi ile "Mevziî" kelimesi, Arapça asılları itibariyle ض "dad" harfiyle yazılmasına rağmen Türkçe yazarken karışmamaları için, ikincisine "Mevziî" demeyi uygun gördük.

A. MEVZİÎ/TECZİÎ/ÂYET ÂYET TEFSİR

Kur'ân-ı Kerim âyetlerinin, mushaf tertîbine göre âyet âyet ve sûre sûre tefsir edilmesine Tefsîru'l-Mevziî denir. Bazıları buna teczii[152] ve taklîdî[153] de demişlerdir.

Bu çeşit tefsirde, âyetlerin mushaftaki tertibine riâyet edilir. Her âyetin belli bir mevzii, yani yeri ve mekânı olduğu için bu çeşit tefsire "mevziî tefsir" ismi verilmiştir. Bazıları ise bu çeşit tefsire "müselsel",[154] "atomik tefsir, geleneksel metot"[155] gibi isimler vermişlerdir

Bu çeşit tefsirde müfessir, baştan sona mushafla birlikte ilerler. O'nun bölümlerini, kısımlarını, parçalarını daha önceden tespit ettiği metoda göre açıklamaya çalışır. Âyetleri olaylarla, görüşüne göre, yahut rivâyetlerle, veya söz konusu başka âyetle mefhum ve ıstılahta ortak yanı bulunan başka âyetlerin mütâlaasıyla açıklamaya çalışır. Böylece tefsir edilmek istenen Kur'ân pasajının anlamına imkân nispetince ışık tutmaya çalışırken, bu tefsir metotlarının hepsinde, yalnız söz konusu edilen Kur'ân pasajının kapsamına girdiği bağlam dikkate alınır.

Biz burada mevziî tefsirden bahsederken onu, vardığı en son şekli, en geniş ve en kapsamlı biçimiyle ele alıyoruz. Mevziî tefsir tarih boyunca tedricî olarak gelişerek Kur'ân-ı Kerim'in tamamını bölümler halinde ihtiva eder hale gelmiştir.

Bu tefsir akımı, sahâbe ve tâbiûn dönemlerinde Kur'ân'ın bazı âyetlerini parça parça şerh ve izah etmek, bazı yerlerini tefsir etmek sûretiyle başlamıştır. Zaman ilerledikçe daha fazla âyetleri açıklama ihtiyacı hâsıl olmuş, nihâyet bu tefsir akımı, et-Taberî ve başkalarının üçüncü asrın sonlarında dördüncü asrın başlarında kaleme aldıkları tefsir kitaplarıyla en mükemmel şekline kavuşmuştur. Bu eserler tecziî metodun en kapsamlı numûnelerini temsil ediyorlardı. Nihâyet bu tarzda yazılan tefsirler bugün tefsir ansiklopedisi mâhiyetini arzeden eserlerin ortaya çıkmasına kadar tekâmül etmiştir. Öyle ki

---

152 Muhammed Bakır Sadr, *el-Medresetü'l-Kur'âniyye*, Beyrut ts. , s. 7-9.

153 Mahmud Besyûnî Fûde, *et-Tefsiru'l-Mevdûiyy*, Şubrâ 1987, s. 45; Muhammed Bakır Sadr, *el-Medresetü'l-Kur'âniyye*, s. 41.

154 İffet eş-Şarkavî, *Kadâyâ İnsâniyye fî A'mâli'l-Müfessirîn*, Beyrut 1980, s. 106.

155 Celal Kırca, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'ân'a Yönelişler*, s. 190.

artık müfessir, Fâtiha Sûresi'nin ilk âyetinden başlayarak, Nâs Sûresi'nin son âyetine kadar bütün Kur'ân âyetlerini teker teker tefsir etmektedir. Çünkü zamanın geçmesiyle pek çok âyetin mânâ ve lafzî delâletleri açısından tefsirine ihtiyaç duyuluyordu. İşte tecziî/mevziî tefsir budur.

Pek tabiî olarak bu gibi bir tefsir metoduna tecziî demekle müfessirin diğer âyetlerin tamamından sarf-ı nazar ettiğini, söz konusu edilen âyeti anlamak için başka âyetlerden faydalanmadığını söylemek istemiyoruz. Aksine müfessir zaman zaman hadîsler ve rivâyetlerden faydalandığı gibi bu meyanda başka âyetlerden de yararlanır. Şu kadar var ki, bu faydalanma söz konusu edilen âyet-i kerimenin taşımış olduğu lafzî anlamını tespit etme gayesine yöneliktir. Yani bu tefsirin her adımında temel hedef müfessirin üzerinde çalıştığı âyetin delâletini, imkân dâhilindeki her türlü vâsıta ile anlamaya çalışmasıdır. Demek ki hedef "Cüz'î bir hedeftir". Müfessir, sürekli olarak Kur'ân metninin şu veya bu cüzünü anlamakla yetinir. Kur'ân'ı tecziî metotla tefsir eden müfessirin elinde yığınla mâlûmat vardır, fakat bir bütünlükten yoksun, üzerinde muhtelif saha ve konularla ilgili Kur'ân düşüncesini kurmasına imkân veren bu malumatı teorik ilkelere, fikrî verilere dönüştürecek organik bağlar ve sağlıklı ilişkiler yoktur. İşte bu nokta tecziî tefsir metodunda, bazen farkında olunmadan gerçekleşse de, metot içerisinde yer alan bir esas değildir. Yani tecziî tefsir metodu, Kur'ân'da ele alınan herhangi bir konuyu enine boyuna, konu ile ilgili bütün âyetleri inceleyerek bir neticeye varmayı hedef edinmiş değildir.[156]

Şimdi de, daha önce de belirttiğimiz üzere, üç ayrı gruba ayırdığımız tecziî tefsir çeşitlerini inceleyelim:

a. *Tahlîlî Tefsir*

Kur'ân âyetlerinin mushafın tertibine göre sûre sûre ve âyet âyet tefsir edilmesidir ki, müfessir, âyetleri bütün yönleriyle araştırıp hedeflerini ortaya çıkarır.[157]

Bu çeşit tefsirde müfessir; âyette geçen garip kelimeleri ve terkipleri

---

[156] Muhammed Bakır Sadr, *el-Medresetü'l-Kur'âniyye*, s. 9-12.

[157] Ahmed es-Seyyid el-Kûmî ve M. Ahmed Yusuf el-Kâsım, *et-Tefsiru'l-Mevdûî*, Kahire 1982, s. 16.

açıklar, aralarındaki münâsebeti zikreder, şayet varsa esbâb-ı nüzûl haberlerini, âyetle ilgili Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiûndan rivâyet edilen haberleri zikrederek, kültürüne ve ihtisas sahasına göre sahip olduğu bilgileri de meczederek âyet hakkındaki görüşünü bildirir. Müfessirin ihtisas alanına göre bu çeşit tefsir çok uzun veya kısa olabileceği gibi, tefsir metotları da değişebilir.[158] Bu çeşit tefsir metodunda müfessir bazen tefsirini, kendi görüşlerini zikretmeyi haram sayarak sadece naklî haberlere dayanarak yaparken, bazı müfessirler de sadece dirâyet metodu ile Kur'ân'ı tefsir eder. Dirâyet metoduna göre tefsir yapan müfessirlerin ihtisas sahaları ne ise, tefsirinde onun te'siri görünür.[159]

b. İcmâlî Tefsir

Kur'ân âyetlerinin icmâlî olarak (kısaca) tefsir edilmesidir. Bu açıdan Tefsirî tercümeye benzemektedir. Bu çeşit tefsirde de mushaf tertibine göre sûre sûre ve âyet âyet tefsir yapılır. Öncelikle garip kelimelerin ve cümlelerin mânâları verilir, birazcık ilim sahibi olanların anlayabileceği şekilde âyetlerin hedefi zikredilir ve âyetler arası münâsebetler gösterilir.

Müfessir tefsir yaparken âyetleri de zikreder ki, âyetler arasındaki tenâsübü göstersin. Böylece tefsiri dinleyen veya okuyan kimseler de âyetler arası ilişkiyi rahatlıkla görebilsin. Müfessir gâyet kısa, fakat açık ve net bir şekilde âyetin tefsirini yapar ki, böylece âyetin hedefi anlaşılır ve ümit edilen fayda elde edilmiş olur. Bundan dolayı müfessirin bunu gerçekleştirmek için yapması gereken şeyleri ihmal etmemesi gerekir. Meselâ; konunun ihtiyaç duyduğu kadarıyla târihî olaylara, nüzûl sebebine, hadîs-i şerife veya selef-i sâlihînden gelen haberlere işaret etmesi gerekir.[160] Bu metotla yapılan tefsire, daha çok radyo ve televizyon konuşmalarında rastlanır. Konuşmacı, biraz önce veya sonra okunacak Kur'ân âyetlerini icmâlî bir şekilde tefsir eder ki, dinleyiciler okunan/okunacak Kur'ân'dan daha çok istifade etsinler.[161]

---

[158] Abdulhay el-Feramâvî, *el-Bidâye fi't-Tefsiri'l-Mevdûî*, Kahire 1977, s. 24.

[159] Ahmed Cemal el-Ömerî, *Dirâsât fi't-Tefsiri'l-Mevdûî li'l-Kasasi'l-Kur'ânî*, Kahire 1986, s. 38-39.

[160] el-Kûmî, *age.*, s. 16.

[161] Ahmed Cemal el-Ömerî, *Dirâsât fi't-Tefsiri'l-Mevdûî li'l-Kasasi'l-Kur'ânî*, s. 41.

Bu çeşit tefsire; Celâleyn Tefsiri, Ferîd Vecdî'nin Tefsiru'l-Kur'âni'l-Kerim ve Mucemmeu'l-Buhûsi'l-İslâmiyye'nin hazırladığı Tefsiru'l-Vasît'i misâl olarak zikredebiliriz.

c. Mukâren Tefsir

Türkçe olarak "Karşılaştırmalı Tefsir" diyebileceğimiz bu çeşit tefsir metodu şöyledir: Müfessir tefsirini yapacağı âyetin tefsiri için daha önce yazılan tefsirlere mürâcaat eder. Bu tefsirler, ister yeni ister eski olsun, ister rivâyet isterse dirâyet tefsiri olsun. Onların âyet hakkındaki görüşlerini araştırır. Müfessirlerin değişik tefsir metotları ile yaptıkları tefsirlerini karşılaştırır. Bu görüşler içinde itimat ettiği görüşü alır, tercih etmediği görüşleri terkeder. Bu çeşit tefsirde müfessir, aynı âyet hakkında değişik metotlarla tefsir yapanların ne söylediğini karşılaştırma ve bunlar arasını te'lif etme imkânı bulur.[162]

Seyyid Mursî'ye göre Âlûsî'nin "Rûhu'l-Meânî" tefsiri mukâren tefsire örnek olarak gösterilebilir. Çünkü Âlûsî tefsirini yazarken, kendisinden önceki müfessirlerden istifade etmiştir. Akîdede selefî görüşe sahiptir. Genellikle Mutezile, Şia ve kendi mezhebine muhâlif mezheplere reddiyelerde bulunur. Birçok meselede Fahruddîn Râzî'yi tenkit eder. Fıkhî meselelerde, Hanefî mezhebini müdâfaa sadedinde Râzî'ye reddiyelerde bulunur. Kevnî meselelere intikâl ederek, astronomi bilginlerinin ve filozofların sözlerini zikreder. Beğendiklerini kabul eder, beğenmediklerini ise reddeder.[163]

Tahlîlî Tefsir

Daha önce de dediğimiz gibi Tahlîlî Tefsir de ikiye ayrılır

1. Rivâyet Tefsiri. 2. Dirâyet Tefsiri.

1) Rivâyet Tefsiri

Rivâyet Tefsiri; Kur'ân-ı Kerim, Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) sünneti, sahâbe ve tâbiûn sözlerine dayanan bir tefsirdir. Bu kaynaklarla

[162] el-Kûmî, *age.*, s. 17; el-Feramâvî, *age.*, s. 45-46; el-Ömerî, *Dirâsât fi't-Tefsiri'l-Mevdûî li'l-Kasasi'l-Kur'ânî*, s. 44.

[163] Seyyid Mursî, *Menâhicu't-Tefsir*, s. 25-26.

yapılan tefsire "rivâyet tefsiri" denildiği gibi, "naklî tefsir" veya "me'sur tefsir" de denilir.[164] Rivâyet tefsirleri bize, âyetlerin mânâlarını, kırâat vecihlerini, muhkem veya müteşâbih olduklarını, nüzûl sebeplerini, nâsih ve mensûhunu bildirdiği gibi, geçmiş ümmetler ve onlarla ilgili âyetler hakkında da bilgi verir. Bu tür bilgiler, daha ziyâde hadîs, siyer, megâzi ve târih kitaplarında yer alır.[165]

Bu çeşit tefsir, başlangıçta rivâyetle başlamış, Hz. Peygamber'den sahâbeye, onlardan da tâbiîlere intikâl etmiştir. Bu rivayetler önceleri şifahî yolla sonraki nesillere aktarılırken; müstakil tefsir eserleri vücuda gelmeye başladığı dönemlerden itibaren "sadırlardan satırlara" intikal ettirilip yazılı hale gelmiştir. Giderek bu yazılı malzeme, büyük bir rivâyet külliyâtı haline gelmiştir. Bu muazzam külliyatı, Muhammed ibn Cerîr et-Taberî (ö.310), *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân* adlı 30 cüzlük tefsirinde toplamıştır.

Rivâyet Tefsirlerini vücuda getiren müfessirler rivâyetleri seçerken, onları muayyen bir şekilde sıralarken, aslında kendi kanaatlarının, fikirlerinin etkisinde kalmakta idiler. Bu yönüyle rivayet Tefsirlerinin de, müfessirin anlayışını ve görüşlerini dolaylı bir şekilde yansıttığı söylenebilir.[166]

Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri

Bilindiği gibi tefsir yollarının en güzeli ve en doğrusu, Kur'ân'ın yine Kur'ân ile açıklanmasıdır.[167] Zira Kur'ân'ın bir yerinde umumî olan, bir başka yerinde tahsîs edilir. Herhangi bir âyette mücmel olan husus, bir başka âyette mufassal olarak zikredilmiş olabilir. Bunlara ait misaller çoktur. Kur'ân'ın açıklanmasında bu yola başvurmanın ilk nümunelerini de Peygamber Efendimizin (sallallâhu aleyhi ve sellem) tefsirinde buluyoruz.

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لاَ تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللهِ إِنَّ اللهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا *"De ki: "Ey kendilerinin aleyhinde (günahta) haddi aşanlar, Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar"* (Zümer,

[164] Bilmen, *age.*, I, 109 vd.
[165] Yakup Çiçek, *Tefsir Usûlü*, Sofya, 1995, s. 104.
[166] ez-Zehebi, *et-Tefsir*, 1, 155; Hâlis Albayrak, *Tefsir Usûlü*, s. 100-101.
[167] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, 1, 3.

39/53) âyeti inince bir adam kalkarak: "Şirki de mi ey Allah'ın Resûlü?" deyince Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) bu soruyu kerih görerek buyurdu ki:[168]

إِنَّ اللّٰهَ لاَ يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدِ افْتَرَى إِثْمًا مُبِينًا
"Şüphesiz ki Allah, kendisine eş tanınmasını bağışlamaz. Ondan başkasını, dileyeceği kimseler için, affeder. Kim Allah'a eş tutarsa muhakkak pek büyük bir günah ile iftira etmiş olur." (Nisâ, 4/48)

Burada Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem), mutlak bir âyeti, mukayyed olan diğer bir âyete hamletmek suretiyle Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir ettiğini görüyoruz.

Peygamberimiz وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لاَ يَعْلَمُهَا إِلاَّ هُوَ *"Gaybın anahtarları O'nun nezdindedir, onları O'ndan başkası bilemez..."* (En'am, 5/59) mücmel âyetinde geçen gaybın anahtarlarından muradın ne olduğunu şu mübeyyen âyetle tefsir etmiştir. "Gaybın anahtarları beştir ki onları Allah'tan başkası bilemez*:* إِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِى الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ *"Kıyamet saatini bilmek ancak Allah'a mahsustur. Yağmuru O indirir, rahimlerde bulunanı O bilir. Kimse yarın ne kazanacağını ve hiç kimse nerede öleceğini bilemez. Muhakkak ki Allah her şeyi hakkıyla bilen ve her şeyden haberdar olandır."* (Lokman, 31/34)[169]

Bu tür tefsire Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri denilmektedir. Nitekim Yüce Allah: *"Sonra onu açıklamak yine bize düşer."* (Kıyâmet, 75/19) buyurarak, Kur'ân'ın bir kısım âyetlerinin diğer bir kısmını tefsir ettiğine işâret etmektedir. Meselâ Yüce Allah, حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ *"Meyte (Leş) ve kan... size haram kılındı."* (Mâide, 5/3) şeklinde *kanı* mutlak olarak zikretmiş, ancak başka bir âyette أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا *"akıtılmış kan"* (En'âm, 6/145) buyurarak *kanı*, *"akıtılmış"* sıfatıyla kayıt altına almıştır. Görüldüğü gibi her iki âyette de hüküm birdir, o da kanın haram oluşudur. Hükmün sebebi de yine her iki âyette aynıdır. Bu da kanın insana vereceği zarardır. İşte bundan dolayıdır ki, mukayyed âyet, mutlakı tefsir etmiş ve hüküm de mukayyede göre verilmiştir.[170]

---

[168] *Taberî*, Nisâ Sûresi 48. Âyetin tefsiri; *İbn Kesîr*, Nisâ Sûresi 48. Âyetin tefsiri.
[169] Süfyan Sevrî, *Tefsir*, Beyrut 1983, s. 239; Buhârî, *İstiskâ*, 29; Müslim, *Îmân*, 7.
[170] Sadreddin Gümüş, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları*, s. 34-35.

Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsir edildiği noktalardan biri de, mücmel bir nassın, kendisini tafsil edecek *"mübeyyin"* bir lafızla tefsir edilmesidir. Bu durumda açıklanan âyete *"mübeyyen"* denilmektedir. Meselâ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ *"Din gününün sahibi."* (Fâtiha, 1/4) âyetinde yer alan *"din günü"* sözü, mücmel bir ifadedir. Bunu, يَوْمَ لاَ تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا وَالأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ *"(O gün) kimsenin kimseye yardım edemeyeceği bir gündür. O gün emir yalnız Allah'a aittir."* (İnfitâr, 82/19) âyeti mübeyyen hâle getirmektedir.

Bazen de Kur'ân'ın herhangi bir yerindeki genel anlamlı bir âyet bir başka âyetle tahsis edilebilir. İşte buna da umûmun tahsisi denilir. Böyle bir tahsisin gerçekleşebilmesi için bir karinenin bulunması zarureti vardır. Meselâ, حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ *«Meyte (leş) size haram kılındı..»* (Mâide, 5/3) âyetindeki *"meyte"* genel bir anlam ifade edip أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ *"Deniz avı ve onu yemek size helal kılındı..."* (Mâide, 5/96) âyetiyle tahsis edilmiştir. Buna göre ilk âyette yer alan meyteden maksat ölmüş kara hayvanıdır.[171]

Rivâyet tefsirinde, Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsirinden sonra, hadis/sünnet ve sahabe sözüyle tefsiri gelir. Bu konuları daha önce açıkladığımız için burada tekrar etmek istemiyoruz.

Rivâyet Tefsirinin Zaaf Noktaları

Rivâyet tefsiri; Kur'ân'ın Kur'ân'la veya Kur'ân'ın Sünnet ile tefsiri yahut Kur'ân'ın sahâbeye dayanan ya da tâbiûndan nakledilen rivâyetlerle tefsirinden oluşuyordu. Kur'ân'ın yine Kur'ân'da varit olan bir âyetle tefsiri veya Peygamberimizden varit olan Sahîh bir sünnet ile tefsiri herkes tarafından kabul ediliyor ve pek tartışma konusu olmuyordu. Ne var ki sünnetten nakledilen rivâyetler; gerek rivâyet zinciri bakımından, gerekse ifâdenin metni bakımından her hangi bir eksiklikle mâlûl olduğu takdirde sahîh olarak kabûl edilmiyor ve reddediliyordu. Sahâbe veya tâbiûndan nakledilen rivâyetlerde ise, bazı tutarsızlıklar ve zaaflar göze çarpıyordu. Bilhassa sahâbeden ve tâbiûndan herkesin itibâr ettiği, Kur'ân konusunda derin bilgi sahibi olan İbn Abbas gibi zevâta pek çok sözler izâfe ediliyor,

---

[171] Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Sadreddin Gümüş, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları*, s. 41-42.

ya da mâlediliyordu. Her ne kadar hadîs ve tefsir bilginleri tarafından bu rivâyetlerin isnâdı ve metni titiz bir kritiğe tâbi tutularak değerlendiriliyorsa da, rivâyet tefsiri, herkes tarafından kuşkuya vesîle olan bir zaaf unsuru olarak dikkatleri üzerine topluyordu. Rivâyet tefsirlerindeki zaaf sebeplerini üç noktada toplayabiliriz:[172]

1. **Uydurma haberlerin çokluğu**: Az önce de belirttiğimiz gibi, tefsir; başlangıçta hadîs ilminin bir şûbesi olarak ortaya çıktığından, hadîs uydurma faâliyetinin doğmasına sebep olan âmiller, bu uydurma hadîslerin tefsirlerde yer almasına da neden olmuştur.

2. **İsrâiliyyâtın girişi**: Rivâyet tefsirinin zaaf noktalarından birisi de bu tür tefsirlere İsrâîliyyâtın fazlasıyla sızmış olmasıdır.

İsrâîliyyâtın mânâsı: İsrâîliyyât, 'İsrâîliyye' kelimesinin çoğuludur. Kelime, İsrâîlî bir kaynaktan aktarılan kıssa veya hâdise manasınadır. İsrâîl, rivayetlere göre Hz. Ya'kûb'un (aleyhisselâm) ismi veya lâkabıdır. Ya'kûb (aleyhisselâm) da, Kur'ân'da zikredilen meşhur on iki Yahudi boyunun (esbât) atasıdır. Kur'ân-ı Kerîm Yahudilerden ekseriyya "Benû İsrâîl" (İsrâîl Oğulları) şeklinde bahseder.

İsrâîliyyâttan maksadın ne olduğu ve kelimenin ıstılahî mânâsına gelince; kelime her ne kadar tefsire girmiş Yahudi kültürünü ifâde ediyorsa da, sadece bundan ibaret olduğu düşünülemez. İslâm'a ve özellikle tefsîre girmiş olan Yahudi, Hıristiyan ve diğer dinlere ait kültür kalıntılarıyla, dînin gerek lehine ve gerekse aleyhine uydurulup Peygamber Efendimize ve O'nun muasırları olan sahabe ile müteakip nesillere izâfe edilen her türlü haber, İsrâîliyyât kelimesinin mânâsı içine girer. İslâm'a dışarıdan giren ve yabancı olan her şey bu kelimenin bünyesinde değerlendirilebilir.[173] Fakat Yahudi kaynaklı fikirler anlamına İsrâîliyyât denmesinin sebebi, bu fikirlerin tefsirlerde daha çok yer almış olmasındandır.

Sonradan İslâm Dini'ni kabul edip bu dine giren Yahudi ve Hıristiyanlar, tahrif edilmiş olan İncil ve bilhassa Tevrat'a ait bir takım bilgileri yanlarında muhafaza etmekteydiler. Bazı meraklı Müslümanların aşırı hırsları ve istekleri onları bazı âyetlerin teferruatını da öğrenmeye

---

[172] ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirîn*, I, 156-202.
[173] Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâîliyyât*, Ankara 1979, s. 6.

sevk ediyordu. Kur'ân'da ve Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) hadîslerinde, lüzumsuz addedilip haklarında bilgi verilmediği halde, kimseye hiç bir fayda sağlamayacak olan bilgileri elde etmek için Ehl-i Kitabın müslüman olan büyüklerine, özellikle de Abdullah b. Selâm, Vehb b. Münebbih ve Ka'bu'l-Ahbâr gibi zevata müracaat ederek, bu konularda muharref Tevrat ve hâşiyelerinde kaydedilmiş olan bilgileri aldılar ve bu bilgilerin bazıları tefsirlere girdi. Meselâ, İbn Cerîr et-Taberî'nin tefsirine baktığımızda bu nev'i rivâyetlere az da olsa rastlamak mümkündür. Tabiî ki, ondan sonra gelen ve Taberî'den aynen nakleden bazı müfessirler, az da olsa benzer bilgilerin, zamanımıza kadar gelmesine de sebep olmuşlardır.[174]

İbn Haldûn, Mukaddime'sinde, Müslümanların, rivâyet tefsirlerinde bol miktarda İsrâilî rivâyetleri kullanılmasının sebebi üzerinde durarak, bu zayıf, sağlam, makbûl, merdûd haberleri almaya ve nakletmeye sevk eden sosyal ve dinî bir takım yorumlar getirmeye çalışmaktadır. İbn Haldûn, yapmış olduğu bu yorumlar çerçevesinde sosyal sebepler olarak şunları sayar: Araplar arasında bedevîliğin ve okuma yazma oranının düşük olması; kendilerinin kâinatın kuruluş sebebi, yaratılışın başlangıcı ve varoluşun sırları gibi insanlığın ilgisini çeken konuları bilmeye olan düşkünlükleri... Onlar bu gibi konulardaki sorularını sadece Ehl-i Kitâba yöneltiyorlardı.

İbn Haldûn daha sonra da, kendisine göre, bu gibi rivâyetleri kolaylıkla ve sıhhatini araştırmadan bol miktarda kullanmalarını onlara hoş gösteren bazı sebepleri zikretmekte ve şöyle demektedir: "Bu gibi nakiller, ahkâmla ilgili olmadığından, müfessirler, kendisiyle amel edilmesi gereken konularda olduğu gibi, rivâyetlerin sıhhatlerini araştırmamışlar ve müsâmahakâr davranmışlardır. Böylece kitaplarını, Arapların arasında, onlar gibi bedevî olarak yaşayan Tevrat ehlinin avam tabakasından aldıkları nakillerle doldurmuşlardır. Bu sebeple müfessirler, bu gibi konularda ancak bu Ehl-i Kitab'ın avam tabakası kadar bir bilgiye sâhiptirler. Bu nakillerin ihtiyatlı davranılan şer'î ahkâmla bir ilgileri yoktur."[175]

---

[174] ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, I, 169-198; Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm*, s. 300-301.
[175] İbn Haldûn, *Mukaddime*, Mısır ts. , s. 383-384.(Kısaltılarak alınmıştır.)

İslâm'a Uyup Uymaması Bakımından İsrâîliyyât

İsrâiliyyât bu bakımdan üçe ayrılır:

1) İslâm'a Uygun Olan İsrâîliyyât

İslâm'a uygun olan İsrâîliyyâttan maksat, sahîh sened ve metinlerle mu'teber hadîs kitaplarımızda yer almış olan haberlerdir. Yani, Allah Resûlünün veya sahabenin veyahut da onlardan sonra gelen nesillerin eski milletlerin –Yahudi ve Hıristiyanlar başta olmak üzere– daha ziyâde dînî kültürlerine ait olarak haber verdikleri ve anlattıkları şeylerdir. Normal olarak Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli hallerinden bahsedilen eski millet ve kavimlere dâir gerek Peygamberimizin ve gerekse O'ndan duyarak sahabenin nakletmiş oldukları tefsîr ve açıklamalar bu kısmın içine girer. Bu çeşit haberler hadîs mecmua'larında bir hayli yer tutar.

2) Îslâm'a Zıt Olan İsrâîliyyât

Bu kısma giren İsrâîliyyât, –hangi konuya ait olursa olsun– İslâm'ın esasları (inanç ve ibâdetleri ile) zıtlık halindedir. Bunları aklen ve naklen kabul etmek mümkün değildir. Maalesef bu tür İsrâîliyyât da tefsirlerimize girme fırsatı bulmuştur. Bu haberler, bir şahıs veya kaynaktan alınırken üzerinde ekseriya düşünülmemiş, tenkitçi bir zihniyetle gözden geçirilmemiştir.

3) Tasdik veya Tekzîb Edilemeyen İsrâîliyyât (Meskûtun Anh)

Bu tür İsrâîliyyât –belki de tasdîk veya tekzîb edilemeyişinden dolayı– İslâmî olan eserlerde ve özellikle tefsirlerde geniş yer tutmuştur. Tasdîk veya tekzîb edilemeyen bu tür İsrâîliyyâta da asla Müslümanların ihtiyacı yoktur. Hemen baştan sona, lüzumsuz söz kalabalığından, hayal mahsûlü efsânelerden ibarettir. Üstelik kitaplarımızda bu haberlerin İsrâîliyyât olduğu, yani Yahudi veya Hıristiyan çevrelerden veya onların mukaddes kitaplarından aktarıldığı da çoğu defa belirtilmemiştir. Bunun çok kötü bir netîcesi olarak, İslâmî olan pek çok şey ve meselâ, bu arada İslâm'ın ikinci kaynağı durumunda olan –isterse muttefekun aleyh olsun– hadîsler bir tarafa atılmış ve kitapları doldurmuş olan bu hurâfeler İslâm nâmına asırlardan beri yazılmış, okunmuş, okutulmuş ve kürsîlerden

bir hakikatmiş gibi Müslümanlara anlatılmış; halk bunlarla ağlatılmış ve coşturulmuştur.[176]

İsrâîliyyâtı Rivâyet Etmenin Hükmü

İsrâîliyyâtı nakletmenin hükmü ile ilgili olarak bize ulaşan Peygamber Efendimizin (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve sahabilerin sözleri muhteliftir. Bazı sözleri isrâîliyâtın nakline izin verir gibi görünürken, diğer bazıları da şiddetle yasak etmektedir. Biz önce yasaklayan rivâyetleri, sonra da izin verir gibi görünenleri ele alıp inceleyeceğiz. Bazı özel durumlara da temas ettikten sonra, leh ve aleyhtekilerle ilgili bir neticeye varmaya çalışacağız.

1) İsrâîliyyâtın Naklini Yasaklayan Hadîsler

a. Hz. Ömer Tevrat'tan bir parça yazmıştı. Yazdığı bu parçayı Peygamberimize getirdi ve okumaya başladı. Bu esnada Peygamberimizin yüzü değişiyordu (renkten renge giriyordu). Mecliste bulunan Ensâr'dan bir zat Hz. Ömer'e: "Yazıklar olsun sana ey Hattab oğlu Ömer! Sen Resûlüllah'ın yüzünü görmüyor musun?" dedi. Bundan sonra Peygamber Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Ehl-i Kitaba hiç bir şey sormayın. Kendileri sapkın olan bu adamlar sizi asla doğru yola iletemezler. Sizler de (Ehl-i Kitaba sorduğunuz ve cevap aldığınız takdirde onları, tasdik veya tekzîbden dolayı), ya hak olan bir şeyi yalanlamış veya bâtıl olan bir şeyi doğrulamış olursunuz. Allah'a yemîn ederim ki, eğer Mûsâ sağ olsaydı, bana îman edip yoluma uymaktan başka çâre bulamazdı." buyurdu.[177]

b. Rivayete göre İbn Abbas bir gün bazı Müslümanlara şöyle çıkıştı: "Ey Müslümanlar topluluğu! Elinizde Allah'ın Peygamberi Muhammed'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) indirdiği ve okumakta olduğunuz en son ve hiç bozulmamış (içine yabancı şeyler karışmamış) olan kitabı bulunduğu halde nasıl oluyor da Ehl-i Kitaba (bazı şeyler) soruyorsunuz? Kaldı ki Allah, Ehl-i Kitabın kendilerine indirilen şeyleri tebdil ettiklerini, kitabı elleriyle tağyir edip bozduklarını size haber de verdi: "Elleriyle kitap yazıp, biraz para almak için: 'Bu Allah tarafındandır.' diyenlerin vay haline! Vay o ellerinin yazdıklarından ötürü onlara!" (Bakara, 2/79) İlimden

---

[176] Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâîliyyât*, s. 9-18.
[177] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 338.

size gelen şey sizi, onlara müracaattan men etmiyor mu? Andolsun ki biz, onlardan hiçbirinin size indirilenden sorduğunu asla görmüyoruz".[178]

c. İbn Mes'ûd mü'minlere söyle demiştir: "Ehl-i Kitaba (hiç bir şey) sormayınız. Zira kendileri sapıtmış olan bu adamlar size asla doğru yolu gösteremezler. (Siz onlara müracaat ettiğiniz takdirde) ya hak olan bir hususu yalanlamış veya bir bir bâtılı tasdik etmiş olursunuz."[179]

2) İsrâîliyyâtın Nakline İzin Veren Haberler

Peygamber Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Bir âyet dahi olsa benden (işittiklerinizi) başkalarına ulaştırın. Ve sizler, Benû İsrâîl'den de nakledin; bunda beis yoktur. Kim bana kasden yalan (söz) isnâd ederse o, Cehennemdeki yerini hazırlasın (yerine hazırlansın)."[180]

Bu tek örneğin dışında Benû İsrail'den haber nakline izin veren başka hiçbir vesika yoktur.

Bu hadîsin zâhiri, isrâîl oğullarından haber nakline izin veriyor. Buna binâen birçok İslâm âlimi, nakli "mutlak" mânâda anlamışlar ve nakilde hiçbir mahzur düşünmemişlerdir. Dolayısıyla kitapları dolduran hurâfeler, bir bakıma bu hadîsin tefsirinden neşet etmiştir. Dîne ait bir şey yazılırken, söylenirken veya aktarılırken, elbette Müslüman kişi bunun ne olduğunu düşünecek, aslını esasını araştıracaktır. Hele bu yazılan şeyler, Yüce Allah'ın hak kitabı Kur'ân'a âit olursa, o zaman daha dikkatli bir yol takip edilecektir. Gerektiğinde âlim kişi, kılı kırk yaracaktır. Gördüğü veya duyduğu her şeyi Kur'ân'ın tefsiri diye kitabına almayacaktır. Bunun mes'ûliyetinden son derece korkacaktır. "Rivâyet edildi ki", "dendi ki" gibi dâima bir şüphe ve tereddüdü bünyesinde saklı tutan haberlerin, neye ve kime ait olduğunu araştıracaktır. Bunun bir din ve ilim hizmeti olduğunu bir an bile hatırından çıkarmayacaktır.[181]

Buna göre bir Müslüman'ın İsrâiliyyât karşısındaki durumu nasıl olmalıdır?

---

[178] Buhârî, *İ'tisâm*, 25.
[179] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Ankebût Sûresi 46. Âyetin tefsiri.
[180] Buhârî, Enbiyâ, 50; Tirmizî, *İlim*, 13.
[181] Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâîliyyât*, s. 18-31.

a. Kur'ân-ı Kerim'in teyit ettiği âyet ve Hz. Peygamber'den (sallallâhu aleyhi ve sellem) nakledilen sahih hadislere mutabık olan bilgiler kabul edilmeli ve nakledilmesinde bir sakınca görülmemelidir.

b. İslâm prensiplerine zıt ve akla aykırı oluşu sebebiyle, yalan olduğu kesinlikle bilinen hususların, kabulü de nakli de doğru değildir.

c. Doğruluğu ya da yanlışlığı, Kur'ân ve hadisle sabit olmayan rivâyetler karşısında susmak, tasdik ve ret cihetine gitmemek en doğru yoldur.[182] Çünkü Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Ehl-i Kitâbı ne tasdîk ediniz, ne de yalanlayınız. Sadece; biz Allah'a, kitaplarına ve peygamberlerine îman ettik, deyiniz. Eğer söyledikleri doğru ise, onları yalanlamamış, söyledikleri bâtıl ise, onları tasdik etmemiş olursunuz." buyurmuştur.[183]

İsrâîliyyâtın İslam Kültürüyle Tanışması ve Tefsirlere Girişi

Ekseriyeti ümmî olan ilk Müslümanlar, merak ettikleri bazı şeyleri, evvelce kendilerinden daha üstün tanıdıkları Ehl-i Kitap ve bilhassa Yahudilere sormaya başladılar. Bazı isimler dışında, aldıkları cevapları doğru kabul edenler oldu.

Kur'ân-ı Kerîm'in bir özelliği de vecîz, yani konuları kısa ve özet olarak ele alışıdır. Asıl kaynak itibariyle ilâhî özelliğe sahip Tevrat ve İncil'deki bazı konulara Kur'ân'da da temas edilir. Ama Kur'ân'ın temas ettiği şeyler bazen son derece kısadır. Tafsilattan uzaktır. Kur'ân, temas ettiği kıssa ve olayların ayrıntılarına çoğunlukla inmez. Çoğu zaman anlattığı kıssalarda yer ve zaman bildirmez. Çünkü gaye tarihî olay anlatmak değil, ibret dersi vermektir. Hâlbuki özde müşterek olan kıssalar, Tevrat ve İncil'de yerine göre son derece uzun ve tafsilatlıdır. İşte bundan ötürü, bazı sahabe gerektiğinde ehl-i kitaba başvurmuş, bu tafsilatı dinlemiş veya onlara başvurulmadan, bilhassa Yahudi ve Hıristiyanlardan Müslüman olanlar kanalıyla anlatılanları benimseyenler olmuştu.

Daha önce Yahudi olup sonra Müslüman olanlardan bazıları, Müslümanlar arasında büyük bir mevki kazandılar. Müslümanlar, ihtiyaç duydukça bu kimselere başvurdular ve Kur'ân'da özet olarak temas edilen

[182] İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 4.
[183] Buhârî, *Tefsiru'l-Kur'ân*, Bakara 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 136.

olayların ayrıntılarını, kıssaları, Zü'l-Karneyn ve benzeri şahsiyetleri onlara sordular. Sahabeden bazıları, bu yeni Müslüman olan kimselerin eski malûmatlarına ve eski kitaplara dayanarak verdikleri cevapların bir kısmını gerçek gibi dinleyip kabul etmiş olabilirler. İşte bu ve benzeri müracaatlar neticesinde İsrâîliyyât denen şeyler Müslümanlar arasında yayıldı.[184]

3) İsnatların Hazfi

Rivâyet tefsirlerindeki zaafın sebeplerinden üçüncüsü de isnâdın hazfidir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Ashâb-ı Güzîn naklettikleri her rivâyeti çok titizlikle inceliyor ve haberi kimden, ne zaman duyduğunu özenle tespit etmeye çalışıyordu. Ancak sahâbeden şahâdet veya yemîn yolu ile bir rivâyetin sıhhati sâbit olduktan sonra, o sözün peygambere âit olduğu kabûl ediliyordu.

Sonra tâbiûn döneminde Hz. Peygamber'e isnat edilerek birçok sözler söylenmeye başlandı. Ortaya çıkan şartlara göre her grup kendi görüşünü teyit etmek üzere peygamberden hadîsler nakletmeye başlayınca, tâbiûn; bir hadîsin senedini görmeden Peygamberimiz'e âidiyetini kabûle yanaşmadı. Râvîler arasında bulunan zevâtın adl ve zabt ehli olduğunun tespiti esas alındı. Senedi atlanmış olan veya rivâyetinde güvenilmeyen kişilerin bulunduğu hadîsler kabûl edilmedi. Böylece tâbiûn döneminde peygamberden veya ashâptan nakledilen rivâyetlerin hepsi ancak senedi olduğu zaman kabul gördü. Daha sonra gelen bazı bilginler, isnatları göz önünde bulundurmadan Peygamberimiz'den veya sahâbeden rivâyetler naklettiler. Ve bu naklettikleri rivâyetlerin sıhhatine ve râvînin zabt ve adâlet ehli olup olmadığına dikkat etmediler. Tefsirlerde İsrâiliyyât ve mevzû hadislerin fazlasıyla yer almasının önemli sebeplerinden birisi; isnâdın hazfi oldu.[185]

Şimdi en meşhur rivâyet tefsirlerini müellifleriyle birlikte zikredelim:

1. İbn Cerîr et-Taberî (310/922). Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân.

2. İbn Ebî Hâtim (327/939). Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm Musneden an Rasûlillâhi ve's-Sahâbeti ve't-Tâbiîn.

---

[184] Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâîliyyât*, s. 43-45.
[185] ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirîn*, I, 201.

3. Ebu'l-Leys Semerkandî (383/993). Tefsiru Ebi'l-Leys.
4. el-Vâhidî (468/1075). el-Vecîz fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîz.
5. el-Begavî (516/1122). Meâlimu't-Tenzîl.
6. İbn Atiyye (546/1151). el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsiri Kitâbi'l-Azîz.
7. İbn Kesîr (774/1372). Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm.
8. Celâluddîn es-Suyutî (911/1505). ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsir bi'l-Me'sûr.

Taberî tefsiri, Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem), sahabe, tâbiûn ve daha sonraki zamanlarda yapılan nakilleri toplayıp kendisinden sonrakilere aktaran sistematik bir tefsir; lügat, kıraat, tarih, fıkıh, kelâm, nahiv ve câhiliye şiiri açısından eşsiz bir kaynaktır. Bu yüzdendir ki, söz konusu tefsir naklî tefsirlerin en mükemmel bir örneği olarak kabul edilmiş, tefsir ve tefsir tarihiyle ilgili araştırma yapacak kimselerin kendisinden asla müstağni kalamayacakları bir eser olarak telakki edilmiştir. Nevevî, bu tefsirin bir benzerinin yazılmadığı konusunda ümmetin ittifak ettiklerini ileri sürerken,[186] Suyûtî onun, tefsirlerin en değerlisi olduğunu beyan etmektedir.[187]

Bu yüzden denilebilir ki o, gerek ilk devirlere ait olan ve günümüze intikal etmemiş bulunan tefsirlere ulaşmak, gerekse lügat, tarih, kıraat, kelâm, nahiv ve kadim Arap şiiri konularında araştırma yapmak isteyenler için vazgeçilmez bir kaynak eserdir.[188]

2) Dirâyet Tefsiri

Dirâyet tefsiri; rivâyetlere münhasır kalmayıp Arap dili ve edebiyâtı, dînî ve felsefî ilimler ile çeşitli müspet ilimlere dayanılarak yapılan tefsirdir. Bu kaynaklarla yapılan tefsire de "dirâyet tefsiri"[189] veya "re'y ile tefsir" ya da "ma'kûl tefsir" denir.[190] Zehebî'nin ifadesine göre re'y ile

---

[186] Hatîb Bağdadî, *Târih-i Bağdâd*, Beyrut, ts. , II, 164.
[187] es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 1235.
[188] Cerrahoğlu, İsmail, "*Câmiu'l-beyân an te'vîli'l-Kur'ân*", *DİA*., İstanbul 1993, VII, 106; Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi,* s. 143-144.
[189] Bilmen, *age*., I, 108.
[190] Cerrahoğlu, *T. Usûlü*, s. 230.

tefsir; müfessirin, Arap sözlerini, konuşma şekillerini, Arapça lafızların mânâlarını ve delâlet vecihlerini bildikten sonra, câhiliyye devri şiirinden de yararlanarak, nüzûl sebeplerine vâkıf olarak Kur'ân âyetlerinin nâsih ve mensûhunu ve tefsir bilgininin muhtaç olduğu diğer konuları bildikten sonra Kur'ân'ı içtihât ile tefsir etmekten ibârettir.[191] Yani dirâyet tefsirinde asıl bahis mevzûu olan husûs, şahsî görüş ve içtihâttır. Zira dirayet tefsirini rivayetten ayıran en belirgin özellik, müfessirin herhangi bir meselede kendi görüşüne yer vermesidir. Ancak bu onun rivâyet tefsir kaynaklarını hiç kullanmayacağı anlamına gelmez. Burada takip edilecek en sağlıklı yöntem, öncelikle rivayet tefsiri için söz konusu edilen kaynaklara başvurmak ve sonuçta o kaynaklardan elde edilen bilgileri akıl süzgecinden geçirmek yani içtihatta bulunmaktır. Tabiatıyla bu, müfessirin tefsir ettiği âyet hakkında sözü edilen kaynaklarda bilgi bulamadığında, ya da kendisine ulaşan rivâyetlerdeki ihtilâfları ortadan kaldırmak veya ilgili konu hakkında çözüm üretmek istediği zaman müracaat edeceği bir yoldur. Bu da demektir ki, herhangi bir âyetin tefsiri esnasında yorum yapacak müfessirin bir taraftan rivâyet tefsir kaynaklarını kullanabilecek bir alt yapıya yani dil, kültür ye tarih bilincine, diğer taraftan da nasları Kur'ân ve sahih sünnetin ruhuna uygun bir şekilde yorumlayacak sentez kabiliyetine ve te'vil gücüne sahip olması gerekmektedir.[192] Bazı usûlcüler bütün bunların yanında Allah'ın kitabını tefsirde isabet edebilmek için, mevhibe ilmine de ihtiyaç olduğunu ileri sürmüşlerdir. Meselâ Suyûtî *"el-İtkân"* adlı eserinde müfessir için zorunlu gördüğü on dört ilmi saydıktan sonra ilm-i mevhibe'ye de yer vermektedir.[193]

Dirâyet tefsiri yapacak müfessirin, tefsir usûlüne göre kendisi için şart olan ilimleri öğrenmiş olması gereklidir. Aksi takdirde, sadece kendi re'yi ile yapacağı tefsir, Kur'ân'a ters düşeceğinden haram sayılmıştır.[194] Çünkü tefsir bir bakıma Allah adına söz söylemektir. Allah'ın kelâmından muradın ne olduğunun tayin edilmesi, mes'uliyetli bir iştir. Bu mes'uliyeti

---

[191] ez-Zehebî, *et-Tefsir*, I, 255.
[192] Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 159-160.
[193] es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 1197 vd.
[194] Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 27; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 5.

Peygamber Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) sarâhaten ifade ederek, ihtiyatî bir tedbir koymuştur:

مَنْ قَالَ فِي الْقُرْآنِ بِغَيْرِ عِلْمٍ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ "Kur'ân hakkında, ilmi olmaksızın söz söyleyen, Cehennem'deki yerine hazırlansın."[195]

مَنْ قَالَ فِي الْقُرْآنِ بِرَأْيِهِ فَأَصَابَ فَقَدْ أَخْطَأَ "Kendi re'yiyle Kur'ân hakkında söz söyleyen kimse, isabet etse bile hata etmiştir."[196]

Başka müteaddit hadislerde de, Kur'ân'ı Allah'ın muradından başka şekilde te'vîl edenlerin maruz kalacakları tehlike haber verilir.[197]

Re'yle tefsiri meneden hadislerin ekserisinin isnadı münakaşalıdır. Birçok âlim, sahih olmak kaydı ile bu hadisleri çeşitli vecihlerle izah etmişler; bunlarla tefsirin mutlak bir tarzda menedilmediğini belirtmişlerdir. Mâverdî, Beyhakî, Gazzalî, İbn Atiyye, Şâtıbî, Kurtubî bunlardandır. Hadisteki re'yden murat, âlimlerin ekserisine göre şahısta daha önce mevcut olan bir fikirdir. Yani Kur'ân'ı, bu mezhebine uydurması zemmedilmiştir. "Bir kimse sırf şahsî görüşüyle Kur'ân hakkında söz söylerse, hakka isabet etse bile tuttuğu yol hatalıdır. Çünkü isabet etmesi tesadüfîdir." mânâsına da gelir.

Seleften Hz. Ebû Bekir (ö. 32/652), Muhammed İbn Sîrin (ö. 110/728), Said İbn el-Museyyeb (ö. 94/712), Ebû Vâil (ö. 82/701) gibi zevatın tefsir hususunda ihtiyata davet eden[198] sözlerinden, Kur'ân tefsirinin câiz olmadığını, yahut onların bu işi tecviz etmediklerini çıkarmak doğru değildir. Onlar bilmedikleri meselelerde fikir beyan etmiyorlar, bildiklerini ise söylüyorlardı. Bu sebepten, aynı zâtlardan tefsir sahasında görüşler rivâyet edilmiş olmasında bir zıtlık yoktur.[199]

Genişleyen İslâm sınırları içinde yeni Müslüman olan kitlelerin antik çağın eski ve güçlü kültür çevrelerine mensup olmaları (Hıristiyan, Yahudi, Kildânî, Kıptî, İrân, Türk ve Mısır kültürleri) İslâm dünyasında çeşitli

---

195 Tirmizî, *Tefsiru'l-Kur'ân*, 1.

196 Tirmizî, *Tefsiru'l-Kur'ân*, 1.

197 İbn Abdi'l-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, Medine, 1388, 2/267; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 4/155.

198 Bu sözler için bakınız: *Taberî*, 1, 35; Arthur Jeffery, *Mukaddemetân*, s. 183-184; İbn-Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, 1, 6.

199 Suat Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsiri*, s. 17-18.

düşünce akımlarının zuhûru sonucunu doğurdu. Kur'ân'ı, dileyenin dilediği gibi ve keyfine göre tefsir etmemesi için âlimlerin kendi şahsî çabalarıyla ve fakat esaslı kâidelere bağlı olarak yaptıkları dirâyet tefsirleri ile doğabilecek fikrî kargaşanın izâlesi yoluna gidildi. Bazı âlimler dirâyet tefsirinin yanında yer alırken, bazıları da ona karşı çıktılar. Bir kısmı Kur'ân'ın re'y ile tefsirine şiddetle karşı çıkarak; âlim de olsa, edîp de olsa, fıkıh, nahiv ve diğer konularda derin bilgiye de sahip olsa hiçbir kimsenin Kur'ân'ı re'y ile tefsir edemeyeceğini belirttiler. Bunlara karşı çıkan bir diğer grup ise Kur'ân'ın re'y ile tefsirinde bir beis olmadığını, zengin bir edebiyat bilgisine sahip olan kişinin Kur'ân'ı kendi görüş ve içtihadıyla tefsir edebileceğini belirttiler.

Şu halde re'y ile tefsirin bir kısmı yerilmiş, bir kısmı övülmüştür. Ancak câiz görülüp övülen kısım da belirli kayıt ve sınırlarla sınırlandırılmıştır. Buna göre dirâyet tefsirinin câiz olması için dikkat edilmesi gereken hususları şöylece sıralayabiliriz:

1. Âyetin tefsiri için öncelikle Kur'ân'a mürâcaat etmek.

2. Zayıf ve mevzû hadislerden sakınmak ve Hz. Peygamber'den nakledilen sünnete uygun yorumlar yapmak.

3. Ashâbın tefsir tarzlarını göz önünde bulundurmak.

4. Kelimenin sözlük anlamını esas alarak, delâlet etmediği mânâlara yöneltmekten kaçınmak.

5. Sözün lafzından anlaşılan (zâhirî) mânâyı gözetip şerîatın delâlet ettiği husûsu benimsemek.[200]

Bu şartlara riâyet edilerek yapılan tefsirler câiz ve makbûl sayılmıştır. Bu şartları göz önünde bulundurmadan ve buna aykırı olarak yapılan tefsirler ise reddedilmiştir.

Dirâyet tefsirinde kaçınılması gerekli olan hususları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Âyetin mânâsını, Arap dilini ve İslâm'ın ahkâmını bilmeden Allah'ın kastetmediği anlama yönelterek beyân etmeye kalkışmak.

2. Allah'ın kelâmını bozuk görüşlere hamlederek yanlış yorumlara sapmak.

[200] ez-Zehebî, *et-Tefsir*, I, 274-275.

3. Allah'ın; bilgisini, yalnız kendisine tahsîs ettiği ve kendisinden başka kimsenin bilemeyeceği konuları açıklayıp yorumlamaya teşebbüs etmek.

4. Allah'ın kelâmını hiçbir delîle dayanmadan tahsîs etmek.

5. Arzu ve heveslere uyarak Kur'ân'ı tefsire yeltenmek.[201]

İslâm Âlimleri, her önüne gelenin tefsir yapamayacağını, tefsir yapmak isteyen bir kimsenin mutlaka bilmesi gereken ilimler olduğunu, bu ilimleri bilmeden Kur'ân'ı, kendi re'y ve içtihadıyla tefsir yapmanın câiz olmadığını beyân etmişlerdir. Re'y ile tefsir yapacak kişilerin bilmesi gereken ilimleri şöylece sıralayabiliriz: Arapça (Sarf ve Nahiv), Belagat ilmi (Meânî, Beyân, Bedî'), Kırâat ilmi, Kelâm ilmi, Fıkıh ve Fıkıh Usûlü ilmi, Kur'ân ilimleri. (Esbâb-ı nüzûl, nâsih-mensûh, muhkem-müteşâbih vb.), Hadîs ilmi, Vehbî ilim (ilmine göre amel edenlere Allah tarafından verilen husûsî bir bilgi), [202] Sosyoloji, Psikoloji, Astronomi, Fizik, Kimya, Tıp, Tarih vb. ilimler. İşte bu bilgilere sahip olan kimse Kur'ân-ı Kerim'i tefsir edebilir.

Arap olmayanlara kurallara dayalı Arapçayı, dolayısıyla Kur'ân'ı öğretme ihtiyacı, dirâyet tefsirlerinin yapılmasına sebep olmuştur. Zamanla bu tefsirler de gelişen ilim, fen, fikir ve ortaya çıkan mezheplere göre çeşitlilik göstermişlerdir. Çünkü İslamî ilimlerin gelişmesi, âlimlerin bu ilimlerde ilerlemesi, te'lif edilen kitapların çoğalması ve çeşitliliği ve tefsir kitaplarının da çoğalması neticesinde rivâyet tefsirinin yanında değişik dirâyet tefsir ekolleri doğmuştur.[203]

Dirâyet tefsiri kendi arasında ikiye ayrılır:

1. Mutlak Dirâyet Tefsiri. 2. Mukayyed Dirâyet Tefsiri.

Mutlak Dirâyet Tefsiri

Kendisinde muayyen bir görüşün meselâ; sûfî, felsefî veya fennî görüşün hâkim olmadığı dirâyet tefsiridir.[204]

---

[201] ez-Zehebî, *et-Tefsir*, I, 275.

[202] es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 1197 vd.; ez-Zehebî, *et-Tefsir*, I, 265-268.

[203] Dirâyet tefsirinin tanımı ve tefsirin metodu ile ilgili ayrıntı için bkz. ez-Zehebî, *age.*, I, 255-280; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 236-237.

[204] Seyyid Mursî İbrahim el-Beyûmî, *Menâhicu't-Tefsir Beyne'l-Kadîm ve'l-Hadîs*, s. 16.

Şimdi de bu tarzda yazılmış birkaç önemli mutlak dirâyet tefsir ve müfessirlerini zikredelim:

1. Fahruddin er-Razî (606/1209). Mefâtîhu'l-Gayb (Tefsir-i Kebîr).

2. Kâdî Beydâvî (685/1288). Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl.

3. Nesefî (710/1310). Medârikü't-Tenzîl ve Hakâkiku't-Te'vîl.

4. el-Hâzin (741/1340). Lübâbu't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl.

5. Ebû Hayyân el-Endelûsî (745/1344). el-Bahru'l-Muhît.

6. Hatîb Şirbînî (977/1569). es-Sirâcü'l-Münîr.

7. Ebussuûd Efendi (982/1574). İrşâdü'l-Akli's-Selîm İlâ Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerim.

Mukayyed Dirâyet Tefsiri

Kendisinde muayyen bir görüşün, meselâ; sûfî, felsefî, fıkhî, edebî-içtimaî görüşün hâkim olduğu tefsirdir.

Mukayyed Dirâyet Tefsiri kendi arasında bazı bölümlere ayrılır:

a. Tasavvufî/Sûfî Tefsir.
   1. Nazarî Sûfî/Tasavvufî Tefsir.
   2. İşârî veya Amelî Tefsir.

b. Felsefî Tefsir.

c. Fıkhî Tefsir.

d. Fennî Tefsir.

e. Edebî-İçtimaî Tefsir.
   1. Edebî Tefsir.
   2. İçtimaî Tefsir.

f. Lügavî Tefsir.

g. Târihî Tefsir.

h. Fırka Tefsirleri.

ı. İlhâdî Tefsir.

Şimdi de Mukayyed Dirâyet tefsirinin zikredilen alt bölümlerini metotlarıyla ve örnekleriyle birlikte kısaca açıklayalım.

1. Sûfî/Tasavvufî Tefsir

Burada, tasavvuf kelimesinin menşeinin nereden geldiği hususunda –sistemleşmiş ve felsefîleşmiş bir tasavvuf hareketinin İslâm'da var olup olmadığını münâkaşa etmeden– kısaca bilgi vermek istiyoruz.

Tasavvuf'un gayesi; züht ve takva, nefis terbiyesi, kendi varlığını Allah'ın sevgisinde eritmek, kalbini bütün mâsivâdan boşaltıp Hakk'a tahsis etmek, kendini yok bilip O'nun varlığında yaşamak, dinin bütün emirlerine uymak ve yasaklardan kaçmak ve bu sûretle en büyük mutluluğa yani Allah'ın cemâlini müşâhedeye ermektir, şeklinde özetlenebilir. İşin başında Allah korkusu veya sevgisine bağlı ferdî bir dinî hayat biçimi olarak ortaya çıkan bu hareket, ikinci asırdan itibaren sistemleşmeye; müntesiplerinin ibâdet ve tâatlarını, zikir ve virtlerini, davranış biçimlerini düzenleyen, sâliklerin dereceleriyle ilgili ıstılahlar koyan bir okul haline geldi.[205] Böylece bu cereyanın fikrî ve nazarî yönü ortaya çıkmaya başladı. Nazariyâtının ve bahislerinin gelişmesiyle ve genişlemesiyle giderek yerleşti. Müntesiplerine "sûfî" isminin verilmesi hicrî ikinci asırda ortaya çıkmıştır. İlk olarak bu isimle anılan kişi Ebû Hâşim es-Sûfî (150/767) olmuştur.[206]

Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) vefatından sonra özellikle fetih hareketleri sırasında yeni Müslüman olanların da etkisiyle dînî hayatta bazı sapmalar ve aşırılıklar ortaya çıkmıştır. Bu da fert ve toplum düzeyinde kurulan dengelerin yeniden bozulması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bazı kimselerde, bir takım sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik sebeplerin etkisiyle ibadete aşırı düşkünlük, uzlet, dünyadan uzaklaşma ve züht hayatı gibi davranışların ön plana çıktığı görülmüştür. Bu düşünce ve davranışlarda bulunan kişiler, insanları kendileri gibi düşünmeye ve yaşamaya teşvik etmek için en kolay ve en kestirme yolun Kur'ân'ı, anlayışları doğrultusunda yorumlamak olduğunu görerek Kur'ân'a yönelmişlerdir. Neticede bu hareket, Kur'ân'da yer alan bazı ahlakî kavramları zâhirî anlamların dışında bâtınî bir mânâ ile yorumlamaya çalışmıştır. Böylece

---

205 Süleyman Ateş, *İşarî Tefsir Okulu*, Ankara 1974, s. 17.
206 ez-Zehebi, *age.*, II, 338.

Kur'ân lafızlarının biri zâhirî, diğeri de bâtınî olmak üzere iki çeşit yorumu ortaya çıkmıştır.

Tasavvuf, nazarî ve amelî olmak üzere ikiye ayrılır. Her iki kısmın görüşlerine uygun olarak iki çeşit Sûfî tefsir meydana gelmiştir. 1. Nazarî Sûfî Tefsir, 2. İşârî Sûfî Tefsir.

a. *Nazarî Sûfî Tefsir*

Kur'ân'ı, tetkiklerine ve felsefî görüşlerine dayandırıp O'nu arzu ettikleri şekilde mânâlandırmışlardır. Kur'ân'ın gayesi, insanları irşat olduğundan, onlar Kur'ân'dan kendi anlayışlarına uyacak mânâları çıkarmakta zorluk çekmişlerdir. Bu anlayışta olan filozof ve sûfîler, fikirlerinin revaç bulması için, onları Kur'ân'la te'yid etmek lüzumunu hissetmişlerdir. Tabiîdir ki, bu da Allah kelâmını kendi arzu ve tahayyülüne göre te'vîl etme ihtiyacını doğurmuştur. Bu şekilde keyfîlik, birçok noktalardan Kur'ân'ı asıl gaye ve hedefinden uzaklaştırmıştır. Sûfî, görüşlerini geçerli kılabilmek için, Kur'ân'la görüşü arasında bir zıtlık olsa dahi, onu kendi görüşüyle te'lif etmeye uğraşır ve böylece Kur'ân'ı kendi görüş ve felsefesinin hizmetine sokar. Hâlbuki kendisini Kur'ân'a uyduracağı yerde, Kur'ân'ı kendisine uydurma yolunu seçer. Kur'ân üzerinde bu derece sorumsuzluk ve keyfilik, birçok bakımlardan bunların Kur'ân'dan sapmalarına, onun asıl ve hedefinden uzaklaşmalarına sebep olmuştur. Sûfî, Kur'ân'la kendi görüşü arasında bir çelişki olsa bile, Kur'ân'ı kendi görüşüne meylettirmeye azimlidir. Böylece bu tür nazarî tefsirde, uyulması gereken Kur'ân iken, sûfi Kur'ân'ı kendi görüş ve felsefesine uydurup dinin temeline dinamit koymuş olur. Bu tür tefsirlerde İslam'a zararı olmayan ve bazı ihtimâllere dayanan te'viller kabul edilebilse bile, İslâmî prensiplerle uyuşması mümkün olmayan tefsirlere itibar etmek câiz değildir.[207]

Bazı araştırmacılara göre, Nazarî Sûfî tefsir ekolünün kurucusu, nazarî tasavvufla ilk uğraşan ve bu hususta ilk eserleri veren Muhyiddin b. el-Arabî (638/1240) kabul edilmektedir.[208]

---

[207] İsmail Karaçam, *Sonsuz Mu'cize*, İstanbul 2007, s. 394.
[208] ez-Zehebi, *et-Tefsir*, II, 340; Süleyman Ateş, *agc.*, s. 167.

Bu akımın temel felsefesi "vahdet-i vücûd" nazariyesi üzerine kurulmuştur. Âyetlerin tefsiri sadedinde yapılan yorumlar, te'vîller bu felsefeye uydurulmaya çalışılmıştır. Âyetlerin tefsirinde asıl maksat Kur'ân'ın aslî gayesine, İslam'ın ruhuna uygunluk olmayıp, sahte mutasavvıfın kendi varmak istediği neticedir. Bu yüzden âyetin zâhir mânâsı, dil ve nahiv kaideleri vs. bütünüyle buna hizmet ettirilir. Yapılan açıklamaların da Arap dilinin umumuna, Kur'ân diline, nahvin prensiplerine uyması aranmaz; gerektiğinde bütün bunlar zorlanıp temel felsefeye uydurulmağa gayret edilir.[209] Neticede Kur'ân'ın açıklanmasından çok, gayet karmaşık ve anlaşılması güç felsefî yorumlar ortaya çıkar.[210]

Kur'ân'ı âyet âyet başından sonuna kadar te'vîl eden nazarî tefsir yoktur. Bu gibi tefsirlere genellikle, tasavvuf nazariyâtı yapan eserlerde münferit olarak rastlanılır. Meselâ, Fütûhât-ı Mekkiyye ve Fusûs gibi eserlerde, Muhyiddin b. el-Arabî'ye âit bazı nazarî tefsirlerin görülmesi gibi.[211] İbnu'l-Arabî'nin sistemini benimseyerek tefsir yazan iki ünlü kişiden biri, Sadreddin Konevî (637/1274), diğeri ise Abdürrezzak Kâşânî (730/1330)'dir. Konevî'nin kitabının adı, "Kitâbu İ'câzi'l-Beyan", Kâşanî'nin ki ise "Te'vîlât"tır.

Nazarî Sûfî Tefsire Örnek:

İbnu'l-Arabî, tefsirinde felsefî nazariyelerin tesiri altında kalmıştır. Bunlardan birisi de, vahdet-i vücûd görüşüdür. Âl-i İmrân Sûresi'nin 191. رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذا بَاطِلاً سُبْحَانَكَ "Rabbimiz, sen bunu boşuna yaratmadın, sen münezzehsin…" âyetini tefsir ederken "kendinden başka bir şey yaratmadın, eğer hakkın gayrı bir şey yaratmışsan o bâtıldır. Belki onları isimlerin ve sıfatlarının bir tecellisi olarak ortaya koydun. Senden gayrı bir şeyin bulunmasını tenzih ederiz…" der.[212]

---

[209] ez-Zehebî, *et-Tefsir*, II, 343.

[210] Veli Kayhan, *Kur'ân İlimlerinin Doğuş ve Gelişmesi*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1991, s. 90.

[211] Nazarî ve İşarî tasavvuf tefsiri hakkında daha geniş bilgi ve bu hususta yapılan tefsirlere örnekler için bkz. ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, II, 337-415; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 5-9; Mustafa Çetin, *Kur'ân' Kerim'i Anlama Usûlü*, İzmir 1980, s. 166-178.

[212] Ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-müfessirûn*, II, 340 vd.

2. İşârî Sûfî Tefsir

İşârî tefsir, *"yalnız tasavvuf erbabına açılan ve* ilk bakışta akla gelen dış (zâhir) mânâsı ile bağdaştırılabilen *birtakım gizli anlamlar* ve *işâretler yoluyla Kur'ân'ı açıklamak"* demektir. Buna göre söz konusu tefsir, sûfînin kendi bireysel fikirlerine değil, bulunduğu makam itibariyle kalbine doğan ilham ve işaretlere göre Kur'ân'ı tefsir etmektir. Burada, nazarî sûfî tefsirde olduğu gibi sûfî müfessirlerin ön fikir ve yargıları yoktur. Müfessir bulunduğu makamda içine doğan ilhâm ve işâretlerle âyetleri mânâlandırmaya çalışır.[213] Kalplerine doğan bilgiyi kapalı bir üslûp ile, remiz ve işâret yoluyla ifade ederler. Yaptıkları tefsirlere de tefsir değil, işâret adını verirler. Bunun için tasavvufî tefsire "işârî tefsir" adı verilir. Diğer bir ifâde ile, ilk anda akla gelmeyen, fakat tefekkürle, âyetin işâretinden kalbe doğan mânâ anlamına gelir.

İşârî tefsirler, makbûl ve makbûl olmamak üzere iki gruba ayrılırlar. İşârî tefsirin makbûl olabilmesi için, verilen bâtınî mânânın sıhhat şartlarının bulunması gereklidir. Bâtın mânânın da sahih olması için şu dört şartın bulunması gerekir:

1. Bâtın mânânın Kur'ân lafzının zâhir mânâsına aykırı olmaması,
2. Başka bir yerde bu mânânın doğruluğunu te'yid eden şer'î bir şâhidin bulunması,
3. Verilen bu mânâya, şer'î veya aklî bir muârızın bulunmaması,
4. Verilen bâtınî mânânın tek mânâ olduğunun ileri sürülmemesi.

Bu şartları taşıyan tasavvufî tefsir makbuldür. Ancak bu makbûliyet onun reddedilmemesi mânâsınadır; onun kabul edilmesinin mutlak vâcipliği mânâsına gelmemektedir. Reddedilmemesi, zâhire zıt olmaması ve sapıtma derecesinde olmaması, şer'î delillere muârız ve zıt bir şeyin olmaması mânâsınadır.[214]

Mutasavvıflar Kur'ân tefsirinde, âyetlerin zâhir mânâsından ziyâde, bâtını üzerinde durmuşlardır. Onlar, zâhir mânâ ile, maksada ulaşmaktan

---

[213] ez-Zehebî, *age.*, II, 357-415; Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, II, 86; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 9-32.

[214] Veli Kayhan, *Kur'ân İlimlerinin Doğuş ve Gelişmesi*, s. 92.

ziyade, ihtilâfa düşüldüğünü görmüşlerdir. Bu bakımdan menkûl tefsire itibar etmemişler, sadece lügavî delâletler bakımından onların nahvî terkiplerine temessük etmişlerdir. İşârî tefsir erbabı, maksada ulaşmak için âyetlere bâtınî mânâlar vermişlerse de, onları, Bâtınîler dediğimiz grupla karıştırmamak lâzım gelir. Onların tefsirde, Bâtınîlerden ayrıldıkları nokta şudur: Mutasavvıflar, bâtınî mânâlar veriyorlarsa da, zâhir mânâyı tamamen hükümsüz addetmiyor ve şeriat için lüzumlu görüyorlar. Bâtınîler ise, şeriatı bertaraf etmek için, tefsirden murat zâhirî olan değil, bâtınî olandır derler. Mutasavvıflar çok defa bâtınî mânâyı kullanırken, zâhirî mânâyı nefyedecek şekilde kullanmıyorlar.[215]

Bazı tasavvufî tefsirlere örnek olarak şunları zikredebiliriz:

1. Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (283/896) Tefsiru'l-Kur'ân'i'l-Azîm.

2. Ebû Abdirrahman es-Sülemî (412/1021) Hakâiku't-Tefsir.

3. Muhammed el-Kuşeyrî (465/1072). Letâifu'l-İşârât.

4. Ebû Muhammed eş-Şîrâzî (v. 666/1268) Arâisu'l-Beyân fî Hakâikı'l-Kur'ân.[216]

Nazarî sûfî hareketin, işarî sûfi harekete de tesiri olmuş ve büyük ölçüde Osmanlı dönemi müfessirlerini ve divan edebiyatını etkisi altına almıştır. Bu düşüncenin izlerini mesela Şihâbuddin es-Sivasî (803/1400)'de görmemiz mümkündür. Osmanlı dönemi müfessirleri arasında sûfîliği ile ünlü kişiler arasında Molla Fenârî (834/1431), Yahya es-Semerkandî (860/1455), Nimetullah Nahcivânî (920/1514) ve İsmail Hakkı Bursevî (1137/1725)'yi sayabiliriz. Bu kişilere ayrıca aslen Irak'lı olmasına rağmen yazdığı tefsirini İstanbul'a getirerek devrin padişahı Abdülmecid'e takdim eden Âlûsî (1270/1854)'yi de ilave edebiliriz.[217]

İşârî Sûfî Tefsire Örnek:

1.et-Tüsterî, Tefsiru't-Tüsterî isimli tefsirinde, Şuarâ Sûresi'nin 78-82.
الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ وَالَّذِي يُمِيتُنِي ثُمَّ يُحْيِينِ

[215] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 10-11.

[216] Daha geniş bilgi için bkz. ez-Zehebî, *age*., II, 380-406; Ebû Huzeyfe İbrahim b. Muhammed, İbn Teymiyye'nin "*Mukaddime fi Usûli't-Tefsir*" adlı kitabına yazdığı arz, s. 47-48.

[217] Celal Kırca, *Kur'ân'a Yönelişler*, s. 141-142.

وَالَّذِي أَطْمَعُ أَن يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ "O'dur beni yaratan ve hayat imkânlarını veren, maddeten ve mânen yol gösteren. O'dur beni doyuran, O'dur beni içiren. Hastalandığımda O'dur bana şifa veren. O'dur beni öldürecek ve sonra da diriltecek olan. Büyük hesap günü günahlarımı bağışlayacağını umduğum ulu Rabbim de yine O'dur." âyetlerini açıklarken: "O'dur beni yaratan ve maddeten ve mânen yol gösteren." O beni ubûdiyeti için yarattı ve kendine yaklaştırmak için doğru yola eriştirdi. "O'dur beni doyuran, O'dur beni içiren." Îman lezzeti ile beni doyuran tevekkül ve kifâye şarabı ile beni sulayan O'dur. "Hastalandığımda O'dur bana şifa veren." diğerini başkası için harekete geçirdiğinde beni korudu, dünya şehvetine meylettirdiğinde, beni ondan alıkoydu. "O'dur beni öldürecek ve sonra da diriltecek olan." Zikir ile beni öldürür ve sonra beni diriltir. "Büyük hesap günü günahlarımı bağışlayacağını umduğum ulu Rabbim de yine O'dur." O kelâmını korku ve ümit arasında edep şartları üzerine ortaya koydu..." şeklinde işârî olarak açıklamalarda bulunmaktadır.[218]

2. فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى *"Sen Mukaddes Tuvâ Vâdî'sindesin, ayakkabılarını çıkar."* (Tâhâ, 20/12) ifadesindeki *"ayakkabılarını çıkar."* emrinden maksat; dünyaya ve âhirete iltifatı terketmektir. Buna göre Cenâb-ı Hak, Hz. Musa (aleyhisselâm)'a sanki: "Kalbinin tamamiyle mârifetullaha gark olmasını, gönlünün Allah'dan başkasına iltifat etmemesini..." emretmiş olur... Yani, "Sen, mârifet deryasına ulaştığında, mahlûkata iltifat etme." demektir.[219]

3. İşârî tefsir yapan mutasavvıf müfessirler, وَإِنَّ اللهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ *"Allah iyilik edenlerle beraberdir."* (Ankebût, 29/69) âyetinde geçen لَمَعَ kelimesi, te'kit için olan ل (lam) ile, «beraber» mânasına olan مع (mea)'dan oluştuğu halde, لَمَعَ (lemea) *"aydınlattı"* fiili anlamına alıp (الْمُحْسِنِينَ) kelimesini de mef'ûl yaparak söz konusu âyete, *"Allah iyilik edenleri aydınlattı."* şeklinde bir anlam vermişlerdir. Böylece bu anlam yukarıdaki şartları taşıdığı için makbul bir tefsir sayılmıştır.[220]

4. Tevbe Sûresi'ndeki يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ

---

[218] et-Tüsterî, Sehl b. Abdullah, *Tefsiru't-Tüsterî*, Mısır 1329, s. 69-70.
[219] Fahruddin er-Râzî, *Tefsîru Kebîr*, Tâhâ Sûresi 12. Âyetin tefsiri.
[220] Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 228.

غِلْظَةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ "Ey müminler! Size mekân bakımından yakın olan kâfirlerle savaşın, onlar sizde bir ciddiyet ve üstün gayret görsünler. İyi bilin ki Allah, fenalıklardan sakınan müttakîlerle beraberdir." (Tevbe, 9/123) âyetinde «küffâr»dan muradın «nefis» olduğunu, bize yakın olan düşmanı öldürmekle emrolunduğumuza göre, bize en yakın olan düşman da nefsimizdir, demişlerdir.[221]

Tefsirlerin hazırlanışında müfessirler aynı metodu uygulamış değillerdir. Bir kısmı tefsirin zahir yönüne önem vermiş, işârî yönüyle hiç ilgilenmemiştir. Beydâvî ve Zemahşerî bu grubun örnekleri sayılabilirler. Bazı tefsirlerde ise zâhire ağırlık verildiğini, bununla birlikte işârî tefsire de yer verildiği görülmektedir. en-Neysâbûrî ve Alûsî'nin tefsirleri gibi. Diğer bir kısımları işârî tefsire çok önem vermiş, zâhir tefsir yönünü de ihmâl etmemişlerdir. Sehl b. Abdillâh et-Tüsterî gibi. Yine bazıları bütün güçleriyle işârî tefsire yüklenmişler, zâhir mânâya ise hiç yer vermemişlerdir. Ebû Abdirrahman es-Sülemî bunun örneği sayılır. Sûfî müfessirlerden bir kısmı ise, sûfî nazarî tefsir ile sûfî işârî tefsiri adeta birleştirmiş, zâhirden de tamamen yüz çevirerek tefsirini hazırlamıştır. İbnü'l-Arabî'ye nisbet olunan tefsir gibi.[222]

Bu konuya son verirken diyoruz ki, İslâm Tasavvufu hâl ilmidir. Onu, bir felsefe veya sözden ibaret zannetmek büyük hata olur. Tasavvufun en büyük prensiplerinden birisi, hayâ sahibi olmaktır. Bunun da en üstün derecesi, Allah'ın Kitabına ve Resûlünün sünnetine karşı edebli bulunmaktır. Binaenaleyh gerçek mutasavvıf ve sûfî, kendine ârız olan her türlü ahvâl karşısında Kitap ve Sünnete uygunluk ölçüsünden ayrılamaz. Çünkü hiçbir mutasavvıf, şer'î manasıyla "mâsûm" sayılamaz. Bayezid el-Bestâmî gibi büyük veliler, bir adamın gökte uçtuğunu, suda yürüdüğünü görseniz, onun amellerini Kitap ve Sünnet terazisinde tartmadıkça kabul etmeyiniz." demişlerdir. Netice itibariyle işarî tefsirler, bir keşf ve ilham eseri olduklarından, söyleyeninin veya yazarının büyüklüğüne veya

---

[221] Zerkeşî, *el-Bürhan*, II, 170.

[222] İbnü'l-Arabî'ye nisbet edilen bu tefsirin, aslında ona ait olmayıp Abdürrezzak el-Kâşânî (730/1328)ye ait olduğu çeşitli araştırmalar sonucu ortaya çıkmıştır. (Bkz. Zehebî, et-*Tefsir ve'l-Müfessirun*, II, 400).

şöhretine bakılmaksızın, söylenen sözün şeriate uyup uymadığına bakılır. Uyarsa kabul edilir, uymazsa reddedilir, yoksa bu konuda bizi zorla kabule sevkedecek dini bir sebep yoktur.[223]

2. Felsefî Tefsir

İslâm felsefesi, Abbâsiler devrinde tercüme faaliyetleri ile başlamış, daha sonra Meşşâî ve İşrâkî Mektebi halinde iki ekole ayrılmıştır. İslâm felsefesi Yunan, Hint, Yahudi, İran ve diğer felsefî görüşlerden etkilendiği için tam bir orijinalliğe sahip olmamakla birlikte kendine has bazı özellikleri de vardır. İslâm'da Mu'tezile, felsefî fikirlerden olumsuz etkilenerek ona itimat etmiş, dînî nasları ve hakîkatleri felsefî görüşlerle açıklamaya yönelmiştir. Buna karşılık Ehl-i Sünnet âlimleri de felsefeyi dine hizmet edecek duruma getirmeye ve din ile hikmeti birleştirmeye çalışmışlardır. Onlar, Kur'ân'daki hikmetleri açık bir şekilde ortaya koymak sûretiyle, insanları dinin veya Kur'ân'ın kaynağına doğru sevketmişlerdir. Onlara göre Kur'ânî hikmet, diğer hikmetlerin, felsefelerin ve kelâmî yolların en sağlamıdır.

Felsefenin İslâm dünyasında saf bir fikir cereyanı olarak yayılıp gelişmesini müteâkiben İslâm'ın bazı i'tikâdî meselelerini felsefî yorumlarla açıklama gayretleri görülmeye başladı. Bunun sonucunda –diğer bazı tefsir faâliyetlerinde müşâhede etmiş olduğumuz gibi– Kur'ân âyetlerinin felsefî terminoloji ile îzah edilmesi görüşü ortaya çıktı. Böylece felsefî tefsir diyebileceğimiz bir anlayış belirdi. Ancak bu anlayışın taraftarları Kur'ân'ın felsefî olarak izâhını içeren tam bir tefsir yazmış değillerdir. Daha çok münferit âyetlerin felsefî yorumunu amaçlayan bir takım çalışmalar göze çarpmaktadır. Bu çalışmanın ilk örneklerini ünlü filozof Kindî'de görmekteyiz.[224]

Bu cümleden olmak üzere Bâkıllânî (403/1012), İmâmu'l-Haremeyn el-Cüveynî (478/1085), İmâm Gazzâlî (505/1111) felsefeyi Kur'ân'a hizmet edecek biçimde kullanırken, İhvân-ı Safâ ve İbn Sinâ da âyetleri kendi felsefî görüşleri açısından yorumladılar. Özellikle İhvân-ı Safâ, görünüşte şerîatı bâtıl i'tikâtlardan felsefe ve ilimle temizlemek gayesiyle kurulmuş

[223] İsmâil Karaçam, *Sonsuz Mu'cize*, s. 400.
[224] Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri İbn Kesîr*, XVI, 198.

bir cemiyet gibi ortaya çıkmışsa da aslında Şiî eğilimli felsefî ve siyasî bir kuruluş olmaktan ileri gidememiştir. Bunların, 52 adedi bulan Risâleleri Riyâziye, Mantık, Tabiî ilimler ve İlm-i Nefs, Tasavvuf, İlm-i Nücûm ve Sihirden bahseden İlimler Ansiklopedisi durumundadır. Metafizik konularda özellikle Cennet, Cehennem, Şeytanlar hakkındaki görüşleriyle Ehl-i Sünnetten ayrılırlar. İlgili âyetlere verdikleri anlamların hiç birisi o âyetlere yüklenecek durumda değildir.

Meşşâî felsefesinin en önemli temsilcisi olan Farâbî (339/950) kendine mahsus felsefî fikirleriyle dinden uzak fikirler sergilemiş, kelâma karşı çıkmış, maddeyi ezelî kabul etmiş, Peygamberlik, Cennet ve Cehennem kavramlarına kabul edilemeyecek farklı yorumlar getirmiştir.

Tefsirle en çok ilgisi tespit edilen İbn Sinâ (428/1037) ise felsefede Farâbî ve İhvân-ı Safâ'yı tamamlamıştır.

İbn Sina'nın tefsirle ilgili eserleri şunlardır:

1. Tefsiru Sûreti'l-İhlâs.
2. Tefsiru Sûreti'l-Felak.
3. Tefsiru Sûreti'n-Nâs.[225]

Felsefî Tefsire Örnekler:

Farâbî'ye göre dinin sembolik bir özelliği vardır... Kur'ân'daki Cennet, Cehennem gibi şeyler, bu sembollerden ibarettir. Peygamber metafizik ve nazarî hikmeti bilmez, fakat sezgi kuvveti ile pratik hikmette, ahlâkta dehâ sahibidir. Hâlbuki olgun bir feylesof Peygamberden üstündür. Çünkü nazar, amelden ve ilim, ahlâktan üstündür. Farâbî, Kur'ân'ı aklîleştirebilmek için, orada görülen arş, kürsî, levh, kalem gibi birçok tâbirleri kendi sistemine göre te'vîl etmektedir. Aynı te'vîlleri, cesetlerin haşri ve âhiret meselelerine tatbîk eder. Hadîd Sûresi'nin 3. âyetindeki "O Evveldir, Âhirdir, Zâhirdir, Bâtındır…" sözlerini, Eflatun'un felsefesindeki âlemin kıdemine dayandırarak tefsir eder.[226]

---

[225] Felsefî ekoller ve tefsirleriyle ilgili ayrıntı için bkz. ez-Zehebî, *age.*, II, 419-431; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 33-45; Ali Turgut, *age.*, 289-293.

[226] Farâbî, *Kitâbu'l-Fusûs*, Haydarabat, 1345, s. 22-23; ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, II, 420; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 38-39.

İbn Sinâ, Kur'ân'ın naslarını, hakikatini ancak kendisi gibi havâssın anlayabileceği rumûzlar olarak görmektedir. O, Kur'ân naslarını elinde bulunan felsefî nazariyelerle hükmederek tefsir etmiştir. O, bu yaklaşımlarıyla, Kur'ân'ın rûhundan ve dinin hakikatinden uzaklaşmıştır. İbn Sinâ'nın Kur'ân yorumlarıyla ilgili bir misâl verelim: Hâkka Sûresi'nin 17. "O gün Rabbinin arşını, onlardan başka sekiz tanesi yüklenir." âyetini açıklarken, "arş" kelimesini dokuzuncu felek olarak tefsir etmiştir. O da göklerin göğüdür. Arşı taşıyan sekiz meleği de, dokuzuncu göğün altındaki sekiz gök ile tefsir etmektedir.

İbn Sinâ, Cenneti, Cehennemi ve Sırâtı, sahîh rivâyetlerden uzak, felsefî açıdan değerlendirir. Âlemleri üç kısma ayırır, his âlemi, vehmî hayâl âlemi, aklî âlem. İbn Sinâ'ya göre aklî âlem Cennet'tir. Hayâl âlemi Cehennem'dir. His âlemi de kabir âlemidir.[227]

3. Fıkhî Tefsir

Fıkhî tefsir, Kur'ân-ı Kerim'in amel yani ibâdât ve muâmelât yönleri ile meşgûl olan, bu konu ile ilgili bulunan âyetleri açıklayan ve onlardan hükümler çıkarmaya çalışan bir tefsir çeşididir. Bu nevi tefsirin gayesi, İslâm'ın ilk temel kaynağı olan Kur'ân'ın ihtivâ ettiği amelî hükümleri, kâide ve prensipleri ortaya çıkarıp onları açıklamak ve onların nasıl uygulanacaklarını göstererek, insanlara dünya ve âhiret saadetini temin etmektir. Fıkhî Tefsir, Kur'ân'ın inzâli ile beraber başlamıştır.

Fıkhî tefsirin konusu Kur'ân'ın ahkâm, yani amellerle ilgili yönü olduğuna göre, Kur'ân-ı Kerim'de herkesin anlayabileceği şekilde bulunan muhkem fıkhî âyetleri, sıralayıp tespit etmek, müfessirin kendi ilmî kudret ve kâbiliyetine bağlıdır. Bu sebepledir ki, bu gibi eserlerde ele alınan âyetlerin sayısının birbirini tutmaması, bu işin müfessirlerin kâbiliyetine bağlı bir husus olduğuna açıkça delâlet eder. Fıkhî tefsirlerde genellikle ahkâmla ilgili 500'le 1000 arası âyet incelenmiştir. Fıkhî Tefsir'in konusu, sadece ahkâm âyetleri olmayıp, konu ile ilgili olabilecek bütün âyetlerdir. Başka bir ifadeyle, fıkhî tefsirin konusu bütünüyle, Kur'ân-ı Kerim'in

---

[227] ez-Zehebî, et-*Tefsir ve'l-müfessirûn*, II, 424.

fıkhî yönü olup, bunun içine ibâdetler olsun, hukûkî işler olsun insanların amelleri ile ilgili bütün âyetler girmektedir. Bu bakımdan o, sadece ahkâm âyetlerinden değil, Kur'ân'ın ibâdetler ve insanların hukûkî fiilleri ile ilgili olabilecek bütün âyetlerinden istifâde edecektir. Bu âyetler, sadece sarih hüküm ifâde eden âyetler olmayıp müfessirin dirâyetine göre faydalanabileceği her türlü âyet olabilir.[228]

Fıkhî tefsirlerde âyeti âyetle, hadisle ve içtihatla tefsir etme metotları uygulanmış, fıkhî mezheplerin zuhûr etmesiyle birlikte fıkhî tefsir hareketi de başlamıştır. Ayrıca, Kur'ân'ın, amel ve hareketle ilgili yönünden, İslâm'da fıkıh ilmi doğmuş, onun sırf bu cephesini ele alan fıkhî tefsir hareketi, İslâm'ın muhtelif bölgelerinde çeşitli isimler altında, isimleri çeşitli, müsemmâları bir olan akımlar halinde ortaya çıkmıştır. Fıkhî tefsirleri "Ahkâmu'l-Kur'ân", "Fıkhu'l-Kur'ân", "Tefsiru Âyâti'l-Ahkâm" adları altında görmemiz mümkündür. Bütün bunlar, isimleri değişik olsalar da Kur'ân âyetlerinin fıkhî yönden yapılmış tefsirleridir.

Genellikle Kur'ân-ı Kerim tefsirlerinde az veya çok olarak, Kur'ân'ın ahkâmına taalluk eden âyetlere temâs edilir. Fakat onun sırf bu yönüne temas eden müstakil fıkhî tefsirler de yazılmıştır. Acaba fıkhî tefsir sahasında tedvîn edilmiş ilk eser hangisidir? Kaynaklar umûmiyetle Şâfiî'nin (v.204/819) "Ahkâmu'l-Kur'ân" adlı eserini bu sahada yazılan ilk eser olarak kabul ederlerse de, Şâfiî'den yarım asırdan daha fazla bir önceliğe sâhip olan, Mukâtil b. Süleymân'ın (v.150/767) "Tefsiru'l-Hamsi mie Âye Mine'l-Kur'ân" adlı eserini, bugünkü bilgilerimize göre, ilk tedvîn edilmiş fıkhî tefsir olarak kabul edebiliriz.[229]

Fıkhî konuların ibadet ve pratik hayatla ilgisi dolayısıyla her Müslüman'ın, meslekî kimliği ne olursa olsun hemen hemen her bilim adamının bu konudaki Kur'ân âyetlerinden uzak kalması veya bu âyetlere ilgi duymaması mümkün değildir. Nitekim vâkıa da bunun böyle olduğunu açıkça göstermektedir. Zira bir Müslüman'ın ve Müslüman bir bilim

---

[228] Mevlüt Güngör, *Kur'ân Tefsirinde Fıkhî Tefsir Hareketi ve İlk Fıkhî Tefsir*, İstanbul, 1996, s. 51-52.

[229] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 55.

adamının bu konudaki âyetlere ilgi duymaması veya bu âyetlerin verdiği bilgilerden müstağni kalması düşünülemez.

Fıkhî tefsir sahasında yazılan eserlerin bazıları:

1. Mukâtil b. Süleymân, "Tefsiru'l-Hamsi mie Âye Mine'l-Kur'ân".
2. Şâfiî, "Ahkâmu'l-Kur'ân".
3. Dâvûd ez-Zahirî (270/884)."Ahkâmu'l-Kur'ân".
4. Tahâvî (321/933). "Ahkâmu'l-Kur'ân".
5. Ebû Bekr el-Cassâs (370/981). "Ahkâmu'l-Kur'ân".
6. Ebû Bekr b. Arabî (534/1148). "Ahkâmu'l-Kur'ân".
7. el-Kurtubî (671/1272). "el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân".[230]
8. Muhammed Ali es-Sâbûnî, Ravâiu'l-Beyân Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm.

4. Fennî/İlmî Tefsir[231]

Kur'ân'ın Fennî tefsirinde, Kur'ân'ın bütün ilimleri ihtivâ ettiği esası, ağırlık noktasını teşkil eder. Bu yolu benimseyen kimselerin nazarında Kur'ân, dînî, i'tikâdî ilimleri ihtivâ etmekle beraber, onun diğer çeşitli

---

[230] Fıkhî tefsir ve bu sahada yazılan eserlerle ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. ez-Zehebî, *age.*, II, 432-473; Ebû Huzeyfe, *age.*, 49-52; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 46-128; Ali Turgut, *age.*, 293-299.

[231] İlmî tefsir veya bilimsel tefsir mi, yoksa fennî tefsir mi? Fen bilimlerindeki bazı tespitlerle bir kısım âyetler arasında ilişki kuran tefsir tarzından bahseden bazı müellifler bu yönteme "ilmî tefsir, bilimsel tefsir veya fennî tefsir" adını vermektedirler. Biz çalışmamızda bu tarza "fennî tefsir" demeyi uygun görüyoruz. Çünkü; "Bu tarz tefsir çalışmalarına muâsır Arap müellifleri, ilmî tefsir (et-Tefsiru'l-İlmî) adını verirler. (M. Hüseyin ez-Zehebî ve Mustafa Müslim gibi). Bu terkipteki ilmî sıfatı, ilim kavramının İslâm kültüründe hâiz olduğu mânâdan ziyade, seküler Batı medeniyetinde hâiz olduğu mânâda kullanılmıştır. Zira burada ilmî sıfatı, "fen bilimleriyle ilişkili" mânâsınadır. Bunun sebebini de şu şekilde açıklamak mümkündür: Avrupa'da 19. asırda gelişen Pozitivist anlayışın kurucularından Auguste Comte gibi bazı kişiler "science" kelimesini sadece "tabiî ilimler" (fen ilimleri) için kullanmışlar, dinî ve içtimaî (sosyal) bilimler için letters demişlerdir. Bu kelimeden gelen scientifique (ilmî) sıfatını ise sadece fen bilimleri hakkında kullanmışlardır. Çağdaş Araplar bu tabiri tercüme ederken ilmî deyip, hep fen bilimlerini kastetmişlerdir. Nitekim Fen Fakültesine "Külliyyetü'l-Ulûm" derken Fen İlimlerini kastederler. Oysa İslam kültüründe ilim, tabiî bilimlere münhasır değildir. Bu karışıklığa mahal vermemek için Türkçede, Fennî tabirini kullanmak mümkündür. Zira fen kelimesi Türkçede tabiî bilimlere mahsustur. Fennî tefsir dersek, konuya uzak olanlar bile maksadı anlar, fennî tefsir dışındakiler gayr-i ilmî olmaktan kurtulur. bkz. Davut Aydüz, *Fennî Tefsir*, Yeni Ümit, İzmir, 1998, sayı. 40, s. 33.

ilimleri de kapsadığı fikri revaç bulur. Kur'ân'ın dinî ilimler dışındaki tecrübî ilimlerle olan münasebeti, onlara olan tesiri, insanları onları öğrenmeye teşviki günümüzde yeni ortaya çıkmış değildir. İslâm'ın ilk devirlerinden günümüze kadar bu fikirleri savunanlar ortaya çıkmış ve bu konuda risâle, kitap ve tefsirler yazmışlardır.

Fennî tefsir anlayışını sistemli bir şekilde ele alan ilk düşünürün Gazzâlî (ö.505/1111) olduğunu söylesek de, bu yoldaki çalışmaların târihini Gazzâlî'den çok daha öncelere indirmek mümkündür. Bu hareketi Abbasîler devrinin ilim ve tercüme hareketleri devrine kadar indirebiliriz. Fakat fennî tefsir ile ilgili olarak ilk eser yazan (Cevâhiru'l-Kur'ân) ve bu konuyu ele alan kişi Gazzâlî'dir diyebiliriz

Bu anlayış içerisinde tefsir yazan ve bunu en güzel şekilde tatbik eden de Fahruddîn er-Râzî (ö. 606/1209)'dir. Bunlardan sonra da fennî tefsir hareketinin bayraktarlığını Muhammed b. Ebi'l-Fadl el-Mursî (ö.655/1257) ile es-Suyutî (ö.911/1505) yapmışlar ve bu hareketi canlı tutmaya çalışmışlardır.

Kur'ân-ı Kerim'in bazı âyetleriyle yaşadıkları asırlarda yer alan birtakım fennî keşifler arasında münasebet kuranların sayısının hayli fazla olduğu, hemen herkes tarafından bilinmektedir. Bu tezâhürün dayanaklarını, sâiklerini kısaca şöyle özetleyebiliriz:

1. Kur'ân'da tabiî ilimlerin konusunu teşkil eden meselelere dikkat çeken çok sayıda âyet vardır. Fıkıh ilminin sahasına sarih olarak giren 150 kadar âyete mukâbil;[232] fizik, kimya, astronomi, biyoloji, tıp gibi sahalara dair 750 kadar âyetle Kur'ân bize inceleme ve tefekkürü emretmektedir.

2. Ayrıca Kur'ân'ın şu âyetlerini de kendilerine dayanak yapmaktadırlar: "Biz kitapta hiç bir şeyi ihmal etmedik." (En'am, 6/38), "Her şeyi açıklaması için sana kitabı Biz indirdik." (Nahl, 16/89), "Yeryüzünde yaş ve kuru istisnasız her şey apaçık bir kitaptadır." (En'am, 6/59)

3. Onlar bu hususta hadîs-i şeriflerden de yararlanmaktadırlar. Kur'ân'ı tavsif eden uzunca bir hadîste şöyle buyurulur: "Onda öncekilerin haberleri gibi, sonra geleceklerin de haberleri mevcuttur. Aranızda çıkacak

---

[232] Çok müsamahalı bir tutumla bu sayı, en fazla 450 kadar olur, Suat Yıldırım, *Kur'ân-ı Kerim ve Fennî Keşifler*, Ankara 1990, s. 7, dipnot 1.

meselelerin (ihtilafların) hükmü de vardır. Bir de O'nun bedî (orijinal) mânâları tükenmez, çok tekrarlanmakla eskimez".[233]

4. Diğer taraftan, sahâbe ve tâbiûn'un ileri gelenlerinin görüşlerinden de istifade etmeyi ihmal etmemişlerdir. İbn Mes'ud bu konuda şöyle der: "Kur'ân-ı Kerim'de bütün ilimler indirilmiş ve onda her şey açıklanmıştır; ancak bizim ilmimiz, Kur'ân'da açıklanmış bulunan bu ilimleri anlamak hususunda aciz kalmaktadır".

5. Kur'ân'da müteşâbih âyetlerin bulunması.[234]

6. Müslümanların tarihte Kur'ân'dan kaynaklanan büyük bir medeniyet gerçekleştirmiş olmaları, İslam'da ilim din zıtlığının bulunmaması.

7. Kur'ân'ın, kıyâmete kadar gelecek insanlığa, ilmi her şeyi ihata eden Yüce Allah tarafından bir rehber olarak gönderilmesi.

8. Son üç-dört asırda, maddî gelişmişliğin öncülüğünün Avrupalılara geçmesi, bu durumun bazı Müslümanlarda aşağılık duygusuna yol açması.[235]

Bu ve benzeri sâiklerden yola çıkan bu hareketin savunucuları, bütün ilimlerin Kur'ân'dan çıkarılabileceği sonucuna varmışlardır.[236]

Her zaman ve her yerde, meydana gelen bir hareketin tasvipkârları bulunduğu gibi, o hareketi benimsemeyen hatta ona muhâlefet edenler de olur. Fennî tefsir hareketi bazı mütekaddimîn ve müteahhirîn tarafından makbul görülmemiş ve tenkide uğramıştır. Bu hareketin leh ve aleyhinde bulunanlar, görüşlerini desteklemek için Kur'ân âyetlerine dayanmışlar ve herkes aradığını orada bulmaya çalışmıştır.

Fennî tefsir hareketine ilk sistemli itirazın, Endülüslü Ebû İshâk b. Musâ eş-Şâtıbî (ö.790/1388)'den geldiğini görmekteyiz. Reşid Rıza, Mustafa el-Merâgî ve Hüseyin ez-Zehebî de fennî tefsirin aleyhinde olanlardandır.

---

[233] Tirmizî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 14.

[234] bkz. S. Yıldırım, *Kur'ân-ı Kerim ve Fennî Keşifler*, s. 12-14.

[235] bkz. S. Yıldırım, *Kur'ân-ı Kerim ve Fennî Keşifler*, s. 15.

[236] Salih Akdemir, *İlmî Tefsir Hareketinin Değerlendirilmesi ve On dokuz rakamı üzerine*, (A. Draz, '*Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru*' adlı eserinin Girişi olarak hazırladığı yazı) Mim yay., 1983, s. XIV-XV. Bkz. Buhârî, *Kitabu't-Tefsir*, 65; İbn Hacer, *Fethu'l- Bâri'*, IX, 650.

Bu hareketin bu asırdaki ilk muharriki ve bu konuda ilk meydana getirilen eser, Muhammed b. Ahmed el-İskenderânî (ö.1306/1888)'nin "Keşfu'l-Esrâri'n-Nûrâniyyeti'l-Kur'âniyye fîmâ yetaallaku bi'l-Ecrâmi's-Semâviyyeti ve'l-Ardiyyeti ve'l-Hayvânâti ve'n-Nebâti ve'l-Cevâhiri'l-Ma'deniyyeh." eseridir. Bu eser, İslâm âleminde Suyutî'den sonra durgunlaşan fennî tefsir hareketinin yeniden canlanmasına vesile olan ilk muharriklerdendir.

el-İskenderânî'yi, "Tebâiu İstibdâd ve Mesâriu'l-İsti'bâd" adlı eseriyle es-Seyyid Abdurrahman el-Kevâkibî (ö.1320/1902) takip edecek ve bu yöntemin savunuculuğunu yapacaktır.

Fennî tefsir çalışmalarının, ülkemizdeki temsilcisi Gâzî Ahmet Muhtar Paşa (ö.1918) olmuş ve astronomi ile ilgili 100'e yakın âyeti toplamış ve onları zamanının yeni ilimleri ile tefsir etmiştir. Müellif eserine, "Serâirü'l-Kur'ân" ismini vermiştir ve bu eser sahasında yazılan ilk ciddi eserlerden sayılmıştır.

Mısır'ın ve İslâm âleminin meşhûr edipleri arasında zikredilen Mustafa Sâdık er-Râfi'i "İ'câzu'l-Kur'ân" adlı eserindeki "el-Kur'ân ve'l-Ulûm" başlıklı bölümünde, fennî tefsirin gelişme târihini ve bu tefsir üzerindeki görüşlerini belirttikten sonra, Kur'ân'ın, ilimlerle olan münasebetine değinerek, O'nun bütün ilimleri ihtiva ettiğini ifâde etmeye çalışmıştır.

Meşhur tabip, Dr. Abdülaziz İsmail (ö.1942) "el-İslâm ve't-Tıbbu'l-Hadîs" adlı eserinde, bilhassa tıp olmak üzere ilmî konulara yönelmiştir.

Fennî tefsirin, son dönemdeki en mühim mümessili şüphesiz eş-Şeyh Tantâvî el-Cevherî (ö.1940)'dir. "el-Cevâhir fî Tefsiri'l-Kur'ân" adlı 25 ciltlik muazzam eserinde, zamanımıza kadar, bu saha ile ilgilenen kimselerden daha fazla fennî tefsir örnekleri vermiş ve bu sahada tam ve müstakil bir eser meydana getirmiştir.

Tantavî'den sonra, her ne kadar fennî tefsir metodunu tam olarak benimsememiş ve tenkit etmiş olmalarına rağmen Mustafa el-Merâgî, Reşid Rızâ, Seyyid Kutûb gibi müfessirler, eserlerinde bazı âyetlerin tefsirinde bu metoda başvurmaktan geri kalmamışlardır.

Fennî tefsir günümüzde varlığını genellikle müstakil eserler halinde sürdürmektedir. Bilhassa bunlar arasında, Abdurrezzak Nevfel'in "el-Kur'ân

ve'l-İlmu'l-Hadîs"i; Yusuf Mürüvve'nin "el-Ulûmu't-Tabîiyye fi'l-Kur'ân"ı; Beşir et-Türkî'nin "L'İslâm Religion de la Science"ı; Maurice Bucaille'ın "La Bible, le Coran et la Science" adlı eseri burada zikredilebilir.

– Biraz önce de belirttiğimiz gibi– Fennî tefsire bazen haklı bazen de haksız tenkitler yapılmıştır. Bunun üzerine fennî tefsiri savunan âlimler de fennî tefsirin sahih olabilmesi için birtakım şartlar ileriye sürmüşlerdir:

1. Fennî tefsir, ilmî nazariyeleri te'yid etmeli, ilmî nazariyeler fennî tefsiri değil. Çünkü ilmî nazariyeler, fennî tefsiri te'yid ettiğinde Allah'ın murâdı hakkında kesin karar vermiş oluruz ki, bu da kötü neticeler doğurur. Çünkü ilimde sebât ve istikrâr yoktur. Kur'ân-ı Kerim'in ise bu değişiklik ve istikrarsızlıktan uzak ve münezzeh olduğunu unutmamak gerekir. Öyleyse şöyle diyebiliriz: Bu ilmî görüş doğrudur ve ilmî hakikate ulaşmıştır. Çünkü Kur'ân'da ona şahitlik edecek ve te'yid edecek âyetler vardır. Fakat şöyle diyemeyiz; Kur'ân doğrudur, hak kitaptır. Çünkü Kur'ân'da bu ilmî görüşe uygun âyetler vardır veya Kur'ân bu ilmî görüşle ittifak etmiştir. Böyle söylemek hatalı olur. Çünkü Kur'ân, ilmî nazariyeye uysa da, uymasa da sahihtir. Kur'ân asıldır, ölçüdür. İlmin doğru veya yanlışlığında O'na müracaat edilir. İlmî nazariye ölçü kabul edilip Kur'ân'ın sahih olup olmadığı onunla ölçülemez.

2. Kur'ân ve ilimler münasebeti mevzuunda düşülen vahim hatalardan birisi de, Kur'ân'ı mevcut ilimlerin peşinden koşturmak ve onlara tâbi kılmaktır. İlimleri Kur'ân'dan, Din'den ve imandan ayrı ve müstakil görmek bir tefrit, Kur'ân'ı müspet ilimlerin peşinden koşturmak ve O'nu âdeta bir fizik, kimya, tıp, matematik, astronomi kitabı saymak da bir ifrattır.

3. Kur'ân'ı, değişip duran ilimlerin bugünkü seviyesiyle bir görmek, hatta henüz ispatlanamamış ilmî teorileri Kur'ân'a şahit yapmak ve Kur'ân âyetlerini bu ilmî buluş ve nazariyelere tatbik etmek aynı derecede, hatta daha büyük bir yanlıştır. Kur'ân âyetleri, yeni ilmî gelişme ve nazariyelerle telife çalışılmamalıdır. Evet, Kur'ân'ın hakkaniyeti için hemen ilmî mesnet ve takviyeler, payanda ve koltuk değnekleri aramaya kalkışmak, O'nu küçültmek olur. Yine, 20'nci asrın herhangi bir diliminde tespit edilen ilmî bir meseleye, "Kur'ân bunu anlatıyordu" deyip Kur'ân'dan delil bulmaya çalışmak, pozitif ilimlere Kur'ân'ı teyit ettirmek ve her yeni tespit karşı-

sında "Kur'ân'da bu da vardı; şu âyet bununla ilgiliydi" gibi iddialarda bulunmak, ilimler karşısında içine düşülen bir kompleksin ve Kur'ân'ı ikinci derecede görmenin ifâdesidir...

4. Âyet ve hadisleri ilimlere göre açıklamaya çalışırken, dâima "fîhi nazar" deyip, daha başka ihtimalleri nazara alarak ihtiyatı elden bırakmamak lâzımdır.

5. Kur'ân'ın hakikat adına söyleyip de, aksi ortaya çıkan hiç bir mes'elesi yoktur ve olamaz da. Eğer, ilmî bir mes'eleyi Kur'ân'la tenâkuz halinde görüyorsak, ya biz Kur'ân'ı yanlış anlıyoruz ya da ilim o mes'elede yanılmaktadır.

6. "...Devrin fen ve kültürünün tesirinde kalınarak kaleme alınan eserler ihtivâ ettikleri tekellüflü te'vîllerden ötürü, okuyucu tarafından hep kuşkuyla karşılanmıştır. Hele, sübût bulmamış nazariyeleri birer ilmî gerçek zannederek, Kur'ân'ın hakikatlerini onlara uydurmaya çalışmalar, Kur'ân'ı küçük düşürücü mâhiyetde olmuştur...

7. "Fennî tefsirde muvâzeneyi elden kaçırmamak lâzımdır. Bizden evvelki tefsirciler de, günümüzdeki bazı tefsirciler de, günümüzde ortaya çıkan bir kısım yeni buluş, tespit ve ilim adına bir kısım hakîkatlerin tesirinde kalarak, Kur'ân'ın âyetlerini tefsir ederken umûmiyetle, kendi devirlerinde tesirinde kaldıkları ilmin verilerine göre tefsir ediyorlar ve böylece yanılmalar oluyor... Hangi devirde yazılırsa yazılsın, en yanlış tefsir yazan "katiyyen bu, budur" diyendir. Bu arada bazı müfessirler, Kur'ân'ın beyânâtını ele aldıkları zaman, ihtimâlât-ı kesîre içinde ele almışlardır. 7-8 tane tefsir ortaya koymuş, bu da olur, bu da olur, bu da olur; bugün kurgu bilim halinde bizlere takdim ettikleri şeyin sınırına kadar meseleyi götürmüşlerdir. Onun için böyle kesin konuşmayan müfessirlerin eserlerini ele aldığımız zaman, fevkalâde taze, fevkalâde yeni ve tatmin edici buluyoruz...

8. Kur'ân-ı Kerim'in yeni bir tefsiri yapılacaksa, şu iki nokta gözden uzak tutulmamalıdır:

a. "Yaş ve kuru her şey, Kitab-ı Mübîn'de vardır" hakikatı.

b. İlmî hakîkatleri, ilgili Kur'ân âyetleriyle te'lifte muvâzeneyi koruma.

9. Kur'ân-ı Kerim'in âyetlerini zaafımıza alet etmemeliyiz.

Meselâ, Neml Sûresi ele alınırken, karınca ile alâkalı son ilmî tespitler anlatılabilir. Sûrenin mukattaa harfleri ile başlamasının nükteleri dile getirilebilir. Fakat asıl maksad-ı ilâhî unutulup da sarı karınca veya kızıl karıncaya girilerek teferruata dalınırsa, âyetler arada kaynayıp gider. Bence Kur'ân-ı Kerim'in âyetlerini zaafımıza alet etmemeliyiz. [237]

Fennî Tefsire Misaller

1- Kur'ân, anne karnında ceninin teşekkül ve gelişmesini anlatır: "Ey insanlar! Eğer siz öldükten sonra dirilmekten şüphe ediyorsanız, bilin ki: Biz sizi ilkin topraktan, sonra bir nutfeden, sonra bir yapışkan hücreden, sonra esas unsurlarıyla hilkati tamamlanmış, ama bütün azalarıyla henüz tamamlanmamış bir çiğnem et görünümünde bir ceninden yarattık ki, kudretimizi size açıkça gösterelim..." (Hac, 22/5). Başka bir yerde ise, kademe kademe anne karnında geçirilen safhalara dikkat çekilir: "Andolsun ki biz insanı, çamurdan meydana gelen bir öz ve süzmeden yarattık. Sonra onu bir nutfe (sperma) olarak sağlam bir karargâha koyduk. Sonra nutfeyi alaka (embriyo)ya çevirdik. Arkasından alakayı bir çiğnem et yaptık. Onun arkasından da, bir çiğnem eti kemik yaptık ve kemiklere et (adale) giydirdik. Sonra da onu başka bir yaratık olarak inşâ ettik (yani belli bir devreden sonra diğer canlılardan ayırarak istidâdına göre bir şekil verdik." (Müminûn, 23/12-14). Bir başka âyette ise; yine anne karnındaki değişik bir noktanın aydınlatıldığını görüyoruz: "Sizi annelerinizin karnında, üç karanlık içinde hilkatten hilkate (nutfe, alaka, mudğa) intikal ettirerek yaratmaktadır.." (Zümer, 39/6) Bilindiği gibi rahim, dışından içe doğru üç dokudan meydana gelir: Parametrium, Miometrium, Endometrium. Bu dokular, su, ısı ve ışık geçirmez zarları sarmıştır. Kur'ân bu dokulara (zulmet) diyor ve insanın bu üç zulmet içinde yaratıldığını ifâde ediyor.

2- Kur'ân, sütün meydana geliş keyfiyetini de süt gibi dupduru ve berrak olarak anlatmaktadır: "Doğrusu davarlarda da size deliller vardır:

[237] Seyyid Mursî, *age.*, 23. Ayrıca bkz. Davut Aydüz, *Fennî Tefsir*, *Yeni Ümit*, İzmir, 1998, sayı. 40, s. 33-37.

Zira size onların karınlarındaki işkembe ile kan arasından, halis bir süt içiriyoruz ki içenlerin boğazından âfiyetle geçer..” (Nahl, 16/66) Alınan gıda maddelerinin, evvelâ yarı hazmı ve sonra emilen maddelerin, süt guddelerinde ikinci bir ameliye ve tasfiyeyi, Kur’ân, kelimesi kelimesine nakletmektedir.

3- Bir diğer mucizevî beyânı da, her şeyin bir erkek, bir de dişi olmak üzere çift çift yaratılmış olmalarıdır. “Ne yücedir O ki, toprağın bitirdiklerinden, insanların kendilerinden ve daha bilemedikleri nice şeyleri hep çift yarattı.” (Yasin, 36/36) Canlılardaki erkeklik dişilik öteden beri biliniyordu; ama, otların, ağaçların “ve daha bilemedikleri nice şeyler” sözüyle atomlara, bulutlara kadar pozitif ve negatif çiftini ta’mim, oldukça düşündürücü ve hayret vericidir. Kur’ân daha başka âyetleriyle de her şeyin çift olması esası üzerinde ısrarla durmaktadır.

4- Kur’ân, kâinatın hilkati mevzûunu da, yine kendine has üslupla ele alır: “İnkâr edenler görmediler mi ki, göklerle yer bitişik idi; biz onları ayırdık ve her canlı şeyi sudan yarattık..” (Enbiva, 21/30)

İster hilkatin ilk maddesi esir olsun, ister bütün kâinatları dolduracak kadar kocaman bir sehabiye (bulut) “kaos” olsun; ve, sonra ister hayata dâyelik yapan su, dünyadan yükselen gaz ve buharların, tekrar yağmur şeklinde geriye gelip denizleri teşkil ederek, canlılara müsâit vasat ve menşe olsun, ister başka şekilde meydana gelsin... Kâinatın, bir bütünün parçaları ve birbirine numûne ve misâl tek hakikatin yaprakları olduğu anlatılıyor ve Kaliforniya çınarlarından insanlara kadar, vücudun dörtte üçünü teşkil eden suyun, hayatiyet ve ehemmiyetine parmak basılıyor.

5- Bütün kâinat içinde güneşin, ayrı bir ehemmiyeti vardır. Ve Kur’ân, onun en mühim bir yanını dört kelimelik bir cümle içinde şöyle ifâde ediyor: “Güneş de kendi müstakarrı (yani kendine tâyin edilen çizgide ve belli bir zaman içindeki muayyen istikâmet ve hareketi) içinde akıp gider. “ (Yâsîn, 36/38)

Bu beyân, güneşin kendine tahsis edilen yörüngede akıp gittiğini anlattığı gibi, başka bir ağırlık merkezine doğru kayıp durduğunu da ifâde etmektedir. Aynı zamanda, vazifesini bitirdikten sonra karar kılıp bir yerde duracağına da dikkat çekmektedir. Kur’ân kelimelerinin zenginliğindendir

ki, böyle dört sözcük ile pek çok hakikat ifâde edilir ve pek çok karanlık mesele vüzûha kavuşturulur.

6- "Göğü kendi ellerimizle (kudret ve irâdemizle) yaptık. Ve Biz onu, devamlı genişletmekteyiz." (Zâriyat, 51/47) Yine dört kelime, âlemşümûl bir meseleye dikkatimizi çekiyor..

7- Bir diğer âyette ise, bu yaklaşma, uzaklaşma ve birbiri içinde dönüp durmadaki, itibârî kanuna dikkat çekilmektedir. "Allah O'dur ki, gökleri görebileceğiniz bir direk olmadan yükseltti.." (Ra'd, 13/2) Bir nizam içinde hareket eden sistemler, yıldızlar ve peykler, bir kâide ve direk üzerinde hareket etmektedirler ama, o direk bizim görebileceğimiz bir direk değildir. Bu direk cisimler arasındaki itme kanunudur (ani'l-merkez). Hac Sûresi 65. âyette ise, gök cisimlerinin yer üzerine düşme durumunda olduğunu, fakat Allah'ın müsâade etmediğini anlatıyor ki; bu da, cisimler arasındaki çekme kanunudur.

8- Günümüzün aktüel meseleleri arasında mühim bir yer işgal eden, Ay'a seyahat mevzuu da bir işâretle hissesini alıyor. "Dolunay şeklini alan Aya kasem ederim ki, siz mutlaka, tabakadan tabakaya binecek (yükselecek)siniz." (İnşikak, 84/18-19). Daha önceleri tefsirciler "hâlden hâle, şekilden şekle uğrayarak değişiklikler göreceksiniz" tarzında uygun bir mânâ vermişler ise de biz Aya kasem edildikten sonra, sibâk itibariyle yukarıda gösterilen mânânın daha muvâfık olacağı kanaatindeyiz.

9- Küre-i arzın şekil değiştirmesiyle alâkalı beyân da fevkalâde ilgi çekicidir: "Hükmümüzün yere yönelerek O'nu yavaş yavaş eksilttiğini görmüyorlar mı? Durum böyle iken onlar nasıl galip gelebilirler?" (Enbiya, 21/44)

Yerin uçlarının eksilmesi; yağmur, sel ve rüzgârlarla dağların aşınmasından daha ziyade, kutup bölgelerinin basıklaşmasından ibaret olsa gerektir.

10- Son bir misâl de ay ve güneş benzerliklerinden verelim: "Biz gece ve gündüzü iki âyet (alâmet) yaptık. Gecenin âyetini (ayı) sildik; gündüzün âyetini aydınlatıcı kıldık." (İsra, 17/12)

İbn Abbas, gecenin âyeti ay, gündüzün âyeti de güneştir, diyor. Bu itibarla "gecenin âyetini sildik" sözünden, bir zamanlar ayın da güneş gibi

ışık veren bir peyk olduğunu, ısısının bulunduğunu; daha sonra Yüce Yaratıcının, onun ışık ve ısısını söndürdüğünü anlatıyor ki; bir yönüyle ayın geçmişini dile getirirken, bir yönüyle de, diğer yıldızların kader ve âkıbetlerine işaret etmektedir.

İşaret edilen bu bir kaç numûne[238] gibi, Kur'ân'da daha pek çok âyetler vardır ki, hem insanı alâkadar eden her mevzuun –hiç olmazsa– icmâlinin Kur'ân'da bulunduğunu, hem de bu meselelere dair, İlâhi beyânın herkesin anlayacağı şekilde, fakat beşer için ifâdesi imkânsız mûcizevî olduğunu göstermektedir.[239]

5. Edebî-İçtimaî Tefsir

a. *İçtimaî Tefsir*[240]

Asrımızda yeni bir tefsir tarzı olarak kabul edilip birçok müfessir tarafından uygulanmaktadır. Bu tarzla tefsir, kuruluk ve durgunluktan kurtarılmaya çalışılmıştır. Kur'ân'ın derin anlamı edebî bir üslûpla ele alınmış, nasların oluş, içtimâiyât ve tekâmül kanunlarıyla münâsebetleri incelenmiştir.[241] Ekolün en belirgin özelliği, Kur'ân'ı tefsir ederken O'nun hidâyet yönünü tefsire konu edinmesidir. Kur'ân, toplum için inmiştir. Bu yüzden tefsir edilirken çağın toplumsal problemleri Kur'ân âyetlerinin ışığında çözüme bağlanmalıdır. Yani tefsirin konusu insan, insanın hidâyeti, toplumsal meseleler olmalıdır. Bu eğilime "İçtimaî Tefsir Ekolü" denilmesinin sebebi budur. Bu eğilime mensup olanlara göre önceki tefsirler, fantezi türünden bazı konuları öne çıkarmış hayattan uzak tefsirlerdir. Kimi sıklıkla İsrâiliyyâta dalarken kimi, dil kuralları üzerinde durmuştur.

---

238 Diğer fennî tefsir misalleri için bkz; ez-Zehebî, *age.*, II, 475-510; Suat Yıldırım, *Kur'ân-ı Kerim ve Fennî Keşifler*; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 423-466; Celal Kırca, *Kur'ân-ı Kerim ve Modern İlimler, Kur'ân-ı Kerim'de Fen Bilimleri*, İstanbul, ts. ; Ahmed Ömer Ebû Hacer, *et-Tefsiru'l-İlmî li'l-Kur'ân fi'l-Mîzân*, Doktora tezi, Beyrut 1991; Ali Turgut, *age.*, 304-306.

239 M. F. Gülen, *Asrın Getirdiği Tereddütler* 1, İzmir 1984, s. 7-15.

240 Tefsir metotları hakkında bilgi verenler, genellikle İçtimaî-Edebî Tefsirleri aynı başlık altında zikretmektedirler. Biz de bundan hareketle, bir başlık altında vermeyi düşündük. Fakat ikisi ayrı ayrı metotlar olduğundan ve bazı yeni araştırmacılar ayrı verdiğinden, biz de ayrı vermeyi uygun gördük. Ayrı vermenin diğer sebepleri için bkz. M. Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Konya 1997, s. 35.

241 el-Beyûmî, Seyyid Mursî, *age.*, 24.

Kimi de mezhebî kavgalar ve nazarî tartışmalarla doludur. Hâlbuki tefsir, Müslüman'ın günlük hayatını ilgilendiren meseleleri ele almalıdır.[242] Çünkü Kur'ân'da yer alan bilgilerin önemli bir bölümü insanın insanla olan ilişkilerine, bir başka ifade ile fert-toplum ilişkilerine aittir. Bu bilgilerin bir kısmının doğrudan, önemli bir kısmının da dolaylı olarak ele alınıp aktarıldığı görülmektedir. Nitekim Kur'ân'da insanın sosyal yapısından,[243] aile nizamından,[244] evlenme ve boşanmadan,[245] muhtaçlara yardımdan,[246] miras ve özel mülkiyetten,[247] kabileler ve milletlerarası ilişkilerden ve farklılıklardan,[248] yönetim biçiminin dayandığı kurallardan,[249] savaş ve barıştan ve daha pek çok sosyal konulardan bahsedildiği görülmektedir.

Tasvip edilen ve edilmeyen yönleriyle ilim çevrelerinde tahlile tâbi tutulan bu tefsir hareketinin mümessili Muhammed Abduh'tur (v.1848-1905). Daha sonra onun öğrencisi Reşid Rızâ (v.1865-1935), Mustafa el-Merağî (v.1881-1945), Seyyid Kutup (v.1906-1966), Said Havva ve Mevdudî bu yöntemin uygulayıcıları olmuştur. Ülkemizde ise Süleyman Ateş'in, bu yönelişin takipçisi ve uygulayıcısı olduğu söylenebilir. Bu müfessirlerin yanında pek çok müfessir, şair, yazar hemen hemen bütün İslamî bilimlere mensup çok sayıda âlim de bu yönelişin etkisinde kalmıştır. Çünkü sosyal olaylarla her kesimin uzaktan veya yakından bir ilişkisi mevcuttur.

Bu yönelişin tefsir anlayışını ve gayelerini ana hatlarıyla ele aldığımızda, şu hususları tespit etmekteyiz:

a. Tefsir yaparken hiçbir mezhebin etkisinde kalmamak,

b. Tefsirden İsrâîliyyâtı arındırmak,

---

242 M.Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 36.

243 Hucurat, 49/13; Bakara, 2/213; Yunus, 10/19; Nisa, 4/28; Taha, 20/123; Meâric, 70/19; İsrâ, 17/83.

244 Ankebût, 29/8; Lokman, 31/14; Ahkâf, 46/15.

245 A'raf, 7/189; Rûm, 30/21; Nur, 24/32; Nisa, 4/19-26; Bakara, 2/225-233, 236-237; Ahzâb, 33/49; Talâk, 65/1-7.

246 Bakara, 2/177, 220; Nisa, 4/2-3; İsrâ, 17/34.

247 Nisa, 4/7-12, 176.

248 Bakara, 2/213, 251; Hacc, 22/39; Nisa, 4/84; Enfal, 8/65; Hucurat, 49/9; Nisa, 4/17; Enfal, 8/15, 61-68.

249 Âl-i İmrân, 3/159; Şûra, 42/38; Mâide, 5/8; En'am, 6/152; Nisa, 4/58; Nahl, 16/76, 90; Hucurat, 49/9.

c. Kur'ân'ın genel ilkeleri üzerinde durmak, ayrıntılara girmemek,

d. Tefsiri, ilim ve fen ıstılahlarından arındırmak,

e. İslam toplumunun problemlerine ve sıkıntılarına özellikle Kur'ân'dan çözümler getirmek. Dünya ve âhiret saadetinin ancak Kur'ân vasıtasıyla kazanılabileceğini vurgulamak.

Bu yönelişin mensupları tarafından tespit edilen bu ilkeler, nazariyede güzel görülse de, maalesef pratikte başarı ile uygulanamamıştır. Bu yüzden de ciddi eleştiriler almıştır. Bu ekole yöneltilen başlıca eleştiriler ise şunlardır:

a. Çok aşırı bir hürriyet içinde olması ve aklı olabildiği ölçüde sınırsız kullanması, Mu'tezile'ye yaklaşılması,

b. Bazı şer'î nasların, özellikle hakikat ifade eden lafızların mecazla te'vîli cihetine gidilmesi,

c. Kur'ân lafızlarının ilk nüzûlü esnasındaki anlamlarını aşırı şekilde genişletmesi,

d. Bazı sahih hadisleri terketmesi veya zayıf ve uydurma olarak kabul etmesi ve âhâd haberlerin reddedilmesi.[250] Fakat bu tenkitler, bu sahada yazılan bütün tefsirler için geçerli değildir.

İçtimâî konuları öne çıkartan ve tefsirlerinde sosyal konulara daha ağırlıklı olarak yaklaşan bu müfessirlerden başka, müstakil eserler vermek sûretiyle sosyolojik yönelişe dâhil olan birçok bilim adamı da mevcuttur. Bunlar arasında Ferid Vecdi, Mahmut Şeltut, Mehmet Akif ve İkbal gibi âlim ve şair entelektüeller de bulunmaktadır. Mesela Ferid Vecdi'nin sosyolojik tefsir ekolünün gayesine uygun olarak yazdığı "el-Mushafu'l-Müfesser" adlı eserinden başka, "İlim Asrında İslâm", "Medeniyet ve İslâm ve Müslüman Kadını", gibi eserleri de bu tefsir akımıyla yakından alakalıdır. Bu anlamda içtimaî tefsir hareketinin Türkiye'deki en büyük temsilcisi şüphesiz Mehmet Âkif'dir. Âkif, gerek yazdığı şiirlerinde gerekse Abduh'tan ve Ferid Vecdi'den yaptığı tercümelerle bu hareketin en belirgin siması olmuştur. Âkif, Safahat'ında içtimaî açıdan Kur'ân'a yönelişin eşsiz örneklerini sunar.

---

[250] İ. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 488-499.

İçtimâî Tefsire Örnek:

Abduh, her konuda olduğu gibi tefsirde de taklitçiliğe karşı çıkmış, bunu geçmişin donmuş fikirlerine saplanıp kalmak şeklinde değerlendirmiştir. Bunun için de tefsir yaparken sadece kelime anlamlarına bakmak için Celâleyn tefsiri dışında hiçbir tefsir kitabı okumamıştır. Böylece Kur'ân'ın gayesine uygun bir tefsir yapmayı arzu etmiştir. Çünkü O'nun arzu ettiği tefsir, dünya ve âhiret saadeti için yol gösteren, Kur'ân'ın doğru anlaşılmasını sağlayan tefsirdir. Abduh, bir taraftan tefsir dersleri verirken, bir taraftan da Amme cüz'ünün tefsirini yapmış ve bu tefsirde kolay ve sade bir dil kullanmıştır. Abduh'un yaptığı tefsirler ise öğrencisi Reşid Rızâ tarafından derlenerek el-Menâr dergisinde yayınlanmıştır. Abduh, Nisâ Sûresi'nin 126. âyetine kadar tefsir yaptığı halde, Reşid Rızâ, bunu Yûsuf Sûresi'nin 52. âyetine kadar tamamlamış ve "Tefsiru'l-Menâr" adıyla 12 cilt halinde neşretmiştir.

Muhammed Abduh, Kur'ân-ı Kerim'in münâsip âyetlerinde yeri geldikçe sosyal hastalıklara şifâ olabilecek hususlara muhakkak temas eder. Okuyucuya bu hastalıklardan kurtulmanın yollarını ve ilâcını gösterir. Bunları sadece Müslümanları değil, bütün insanlığı doğru yola çağırmak için anlatır. Asr Sûresi'nin üçüncü âyeti olan "Birbirlerine sabrı tavsiye ederler…" deki "sabrın" nefiste bir meleke olduğunu, onunla bazı işlerin kolaylaşacağı, bütün milletlerin fertlerinin sabır yönünden zayıf olduklarını anlatır. Cimrinin cimriliğinden, müsrifin israf sebeplerinden bahsettikten sonra, hayra vesile olacak yola şöyle işaret eder: Âlimlere vâcip olan şey, gerek zaman, gerekse milletlerin durumlarındaki ihtilaf halini nazar-ı dikkate alarak, kalkınma yollarını öğretmektir. Bu hususta onlara ilk lüzumlu olan şey, doğru bir tarih öğretmektir. Milletlerin oluşunu, gelişimini ve yıkılışını, ahlâkî durumlarını, his ve vicdanlarını bilmeleridir. Akılla hak arasındaki tevfik yolunu, dünyevî ve uhrevî menfaatler ve lezzetler arasındaki yaklaşma yollarını, nefisleri kötülüklerden iyiliklere döndürmenin çarelerini öğrenmek lâzım gelir. Eğer âlimler bunları yapmazlarsa, halkın bütün günahı onların üzerindedir.[251]

[251] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 471vd.

İçtimaî tefsir metodunun önemli mümessillerinden bazıları ve eserleri şunlardır:

1. Muhammed Abduh (v.1848/1905). Tefsiru'l-Kur'âni'l-Kerîm.
2. Muhammed Reşid Rızâ (v.1865/1935). Tefsiru'l-Menâr.
3. Ahmed Mustafa el-Merâğî (v.1881/1945). Tefsiru'l-Merâğî.
4. Seyyid Kutub (v.1906/1966). Fîzilâli'l-Kur'ân.[252]
5. Süleyman Ateş. Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri.

b. Edebî Tefsir

Kur'ân'ın indiği dönemde Arapların ilgi alanlarının odağını edebiyat teşkil ediyordu. Panayırlarda şair ve hatipler yarışıyor, beğeni toplayan şiirler, o dönemdeki Arapların da kutsal kabul ettikleri Kâbe'nin duvarlarına asılıyordu. İşte bu nedenle de Kur'ân, edebî üslûbun zirvesinde indirilmiştir. O dönem Arapları, Kur'ân'ın edebî üslûbunun o kadar etkisinde kalıyorlardı ki, onların arasından birkaç âyet duyar duymaz, bu üslûbun beşer üslûbu olmadığını söyleyen ve etkilenerek müslüman olanlar çıkabiliyordu.

Bu görüşe sahip olanlara –özellikle bu ekolün kurucusu Emin el-Hûlî'ye– göre Arap olsun, olmasın, Arapça ile dil ve edebiyat açısından ilgisi olan kimselerin yerine getirmeleri gereken ilk görev, en büyük Arapça kitap olan Kur'ân'ın Edebî Tefsir'ini yapmaktır.[253] Çünkü çağımızda tefsirin ilk hedefi, salt edebîdir. Tefsirden gaye ne olursa olsun, bundan sonra gelir ve buna dayanır.[254] Bu çeşit tefsirde Kur'ân âyetleri her şeyden önce, Kur'ân'ın ifâde üstünlüğünü gösterecek şekilde tefsir edilir. Daha sonra da, Kur'ân'ın mânâlarını teşvik edici, güzel ve dikkat çekici bir üslup ile ifade edilir.[255]

---

[252] İçtimaî-Edebî tefsirin özellikleri ve bu sahada yazılan eserlerle ilgili ayrıntı için bkz. *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, II, 547-609; Ebû Huzeyfe İbrahim b. Muhammed, "*Mukaddime fi Usûli't-Tefsir*" adlı kitaba yazdığı arz, s. 56-62; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 467-496; Ali Turgut, age., 306-317; M. Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, 35-77.

[253] Emîn el-Hûlî, *Kur'ân Tefsirinde Yeni Bir Metot*, (trem. Mevlüt Güngör) İstanbul 1995, s. 76.

[254] Adnan Muhammed Zarzur, *Ulûmu'l-Kur'ân*, Beyrut 1984, s. 114.

[255] el-Beyûmî, age., 24.

Edebî tefsire yönelenler, Kur'ân'ın i'caz yönlerini, belâgat, muhteva zenginliği, ihtiva ettiği esasların insanoğlunun maddî-mânevî ihtiyaçlarını karşılaması, gaybî haberler ihtiva etmesi, O'nun daima yeni kalması, Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) arzusuna uymaması gibi konuları ele aldıkları gibi, dil ve üslûbu, te'lifi ve tabiat ilimleri konularında da ele aldıkları görülmektedir. Buna Kur'ân'ın îcâzını, yani az lafızla çok mânâ ifade etmesini de ilave edebiliriz. Kur'ân'ın i'câz yönü üzerinde duranlar da daha ziyade O'nun belâgatı, dil ve üslûbu üzerinde durmuşlardır.

Edebî Tefsir ekolünün kurucusu olan Emin el-Hûlî ve talebesi (aynı zamanda hanımı olan) Dr. Aişe Abdurrahman ile birlikte, Muhammed Ahmed Halefullah, Seyyid Kutub, Abdulkadir el-Mağribî, Muhammed el-Mübârek, Şevkî Dayf, Tahîr b. Âşur bu eğilime mensup olanların ileri gelenleri arasında zikredilir.[256]

Emîn el-Hûlî'ye Göre Edebî Tefsirde Takip Edilmesi Gekeren Metot

Edebî Tefsire göre tefsir yapan müfessirin, Kur'ân'ı parça parça değil de, konu konu ele alması gerekir. İşte bu esas üzerine yapılacak olan edebî tefsir metodu iki safhalı bir araştırma ile gerçekleşecektir. Nitekim bütün edebî metinlerin araştırılmasında da en iyi usûl budur. Bu iki safha araştırma da şunlardan ibarettir:

a. Kur'ân etrafında yapılan araştırma.

b. Kur'ân'ın içinde yapılan araştırma.

Kur'ân etrafında yapılacak araştırma da kendi içinde iki kısma ayrılır:

1. *Kur'ân'a yakın özel araştırma*: Bu safhada, Ulûmu'l-Kur'ân denilen, Kur'ân'ın nüzûlü, toplanması, kırâatı.. vb. gibi konular araştırılmalıdır. Bu gibi bilgilerle metin arasında verimli bir ilişki kurmak lâzımdır… Kur'ân'ın anlaşılabilmesi için bu tür bilgilere ihtiyaç vardır. Kur'ân etrafında onunla

[256] Edebî Tefsir ekolü ile ilgili ayrıntı için bkz. Emîn el-Hûlî, *Kur'ân Tefsirinde Yeni Bir Metot*, (trcm. Mevlüt Güngör); Muhammed İbrahim Şerif, *İtticâhâtu't-Tecdîd fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire 1982, s. 595-610; Muhammed Hüseyin Ali es-Sagîr, *el-Mebâdii'l-Âmme li Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut 1983, s. 103-107; Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 103-117.

yakından ilgili bu özel araştırmalardan nasibini almamış olan kimselerin tefsir ile ilgili araştırmalara girişmeleri asla doğru olmaz. Çünkü bir kimsenin, Kur'ân'ı doğru bir edebî anlayışla anlayabilmesi ancak, konu ile ilgili bu önemli bilgilerin ışığı altında mümkün olabilir.

2. *Kur'ân'a uzak genel araştırma*: Kur'ân etrafında yapılan araştırma ve incelemelere gelince, bunlar da, Kur'ân'ın ortaya çıktığı ve yaşadığı maddî ve manevî çevre ile ilgili araştırmalardır.. Kur'ân'ın rûhu, mizâcı ve üslûbu Araplara uygun bir yapıdadır.. Kur'ân'ın hedeflerine tam nüfûz edebilmek, ancak, o şartları eksiksiz bir şekilde göz önünde canlandırabilmek ve bu Arap rûhunu, Arap mîzacını ve Arap zevkini inceden inceye tetkik edip tespit etmekle mümkün olur.. İşte, bu edebî metotla Kur'ân'ın tefsirine girişen bir kimse, eğer o tefsire başvuran kimselerin ihtiyacını gerçekten karşılayabilecek bir çalışma yapmak istiyorsa, her şeyden önce, o günkü Arap dünyasının bu maddî ve manevî çevresi ile ilgili bütün bilgilerin her türlü malzemesini topladıktan sonra bu işe koyulmalıdır. Aksi takdirde, güvenilir bir edebî tefsir araştırması yapılamaz…

Kur'ân'ın İçinde Yapılacak Araştırma

1. *Kelimelerin incelenmesi*: Bu araştırma, kelimelerin incelenmesi ile başlar. Araştırmacının bu aşamada, kelimelerin mânâlarının zaman içinde gösterdiği değişmeleri göz önünde bulundurması… Kelimenin lügavî mânâsının tespiti, Kur'ân'da geçtiği yerlerdeki mânâlarının araştırılması gerekir.

İşte müfessir bu sûretle, bir kelimenin lügavî mânâsından veya mânâlarından, Kur'ân'da kullanıldığı mânâ veya mânâlara ulaşır. Ve bütün bu araştırmalar neticesinde, o kelimenin âyet içinde ne mânâya geldiğini gayet emin bir şekilde tespit ederek tefsirini yapmış olur.

2. *Terkiplerin incelenmesi*: Edebî tefsir metoduyla Kur'ân'ı tefsir etmeye çalışan müfessir, bu şekilde önce kelimeler üzerinde durduktan sonra, terkiplerin incelenmesine geçer ve bu hususta –şüphesiz– Nahiv, Belâğat vb. edebî ilimlerin yardımına başvurur.[257]

Bu sahada yazılan eserlere misal olarak şunları zikredebiliriz:

[257] Emîn el-Hûlî, *Kur'ân Tefsirinde Yeni Bir Metot*, s. 76-90.

1. Emin el-Hûlî: Muhâdarât fi'l-Emsâli'l-Kur'âniyye.

2. Dr. Aişe Abdurrahman (Binti'ş-Şâtı'):

a. et-Tefsiru'l-Beyânî li'l-Kur'âni'l-Kerîm.

b. el-İ'câzu'l-Beyânî li'l-Kur'âni'l-Kerîm.

3. Muhammed Hüseyin Ali es-Sagîr: es-Sûretu'l-Fenniyye fi'l-Meseli'l-Kur'ânî.[258]

4. Seyyid Kutup: et-Tasvîru'l-Fennî fi'l-Kur'ân'il-Kerîm.

6. Lügavî (Dilbilimsel/Filolojik) Tefsir

Peygamber Efendimizden (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve Sahâbeden nakledilen tefsirin bütün Kur'ân'ı içine almadığı bilinmektedir. Onlar, genellikle mücmel, müşkil, müphem, umum ve mutlak gibi hususları beyân, tavzih ve tefsir etmişlerdir. Kur'ân'ın ilk muhâtaplarının aksine sonraki nesillerde O'nu anlama sorununun giderek artması sonucu, tefsir bütün Kur'ân'a teşmil edilmiş, Arap dili ve onun üsluplarından ve Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) devrinde zuhûr eden tarihî hâdiselerden faydalanılmıştır. Müslümanlar için her sahada esas olan Kur'ân, lafızları bakımından da Arap dili için bir esâs idi. Yani Kur'ân-ı Kerim filolojik tetkikler için en mühim kaynak olmakta idi. Sırf dil bakımından yapılan tefsirler, ekserisi kaybolan "Garîbu'l-Kur'ân" adındaki birçok eserlerin mevzuunu teşkil etti.[259] Bu devirden itibaren filolojik yönden eserler meydana gelmeye başladı. Onlardan bazıları günümüze kadar ulaştıkları halde, birçoğu elimizde mevcut olmadığından, haklarında ancak kaynakların verebildiği bilgileri nakletmekten başka bir şey yapamamaktayız.

Kur'ân-ı Kerim'de, gerek Kureyş ve diğer lehçelerden alınan ve gerekse diğer dillerden Arapça'ya geçen ve Araplaşmış bulunan kelimeler, Garîbu'l-Kur'ân hakkındaki izahlar, bu sahada en salâhiyetli müfessir olan İbn Abbâs'a dayanmakta ve ondan da en sahih rivayetler Alî b. Ebî Talha (v.143/760)'nın "Sahîfetu Ali b. Ebî Talha" adı ile bilinen sahifesi ile zamanımıza kadar gelmektedir.

---

[258] Muhammed Hüseyin Ali es-Sagîr, *el-Mebâdii'l-Âmme li Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 106-107.

[259] *Diyânet İslâm Ansiklopedisi*, I, 537.

Lügatçiler ve nahivciler, Kur'ân tefsirinde anlaşılmasında zorluk çekilen kelimenin iştikakı, gerek i'rabı ve gerekse mânâsı bakımından karşılaşılan güçlüğü, ellerindeki imkânlar nispetinde gidermeye çalışmışlardır. Bir kelimenin mânâsını izah için, o kelimenin şiirde veya Arap dilindeki kullanılışını araştırmışlar, onunla âyetin izahını kolaylaştırmışlardır. Hakiki mânâda kullanılmayan kelimenin ne gibi bir anlamda kullanıldığını da araştırmışlardır. Yani mecâz anlamı, bir metot altında toplanmaya başlamıştır. Bunlar, Kur'ân'ın her kelimesi veya âyetin bütün anlamı üzerinde durmamışlar, mecâz, i'râb gibi hususlarla, mânâsı garip lafızları seçmişlerdir. Bazen kelimenin tasrif edilip edilemeyeceğini, iştikakını, hattâ bir kelimenin muhtelif mânâlarda kullanılabileceğini serdetmişlerdir. Bazen de kelimenin Arap dilinde bilinip bilinmediği gösterilmiştir.

Kur'ân üzerinde "Garîbu'l-Kur'ân" adı altında yapılan filolojik çalışmalardan ayrı olarak bir de "İ'râbu'l-Kur'ân", "Meâni'l-Kur'ân" ve "Müşkilü'l-Kur'ân" gibi çalışmalar yapılmıştır. Bunlar doğrudan filolojik çalışmalara girmese de, dolayısıyla girmektedir. Zira bu tür çalışmalarda filolojik bir yön mutlaka bulunmakta ve hiç bir müfessir filolojik yaklaşımlardan müstağni kalamamaktadır. Lügavî tefsirden/Filolojik yaklaşımdan bizim kastımız, konu olarak Kur'ân dilini ele alan ve filolojik yönden Kur'ân'ı inceleyen eserlerdir. Bu tür eserler daha önce belirttiğimiz gibi, genellikle "Garîbu'l-Kur'ân" adıyla ortaya çıkmış ve yaygınlık kazanmıştır.

"Garîbu'l-Kur'ân"ların dışında, ayrıca "Mecâzu'l-Kur'ân", "Meâni'l-Kur'ân", "Müşkilü'l-Kur'ân", "Vücûh ve Nezâir"e dair yazılmış eserler de göz önünde bulundurulacak olursa, filolojik yaklaşımların ne kadar yoğunluk kazandığı açıkça görülür. Bir de buna Kâdı Beydavî, Nesefî ve Ebussuûd'a ait tefsirler gibi filolojik yönü bulunan veya Celâleyn ve Ebû Hayyân'ın tefsiri gibi filolojik yönü ağır basan tefsirleri katarsak filolojik yaklaşımların etkinliği kendiliğinden ortaya çıkar. Kur'ân lafızları üzerine yazılan bunca eserler arasında, Râgıb el-İsfehânî (v.502/1108)'nin "el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân" adlı eseriyle, Muhammed b. Yakub el-Firûzâbâdî (v.718/1318)'nin "Besâiru zevi't-temyîz" adlı eseri şöhretini günümüzde de koruyan eserler arasındadır.

Kur'ân'ın dilbilimsel açıdan tefsiri ve tahlili sadece dilci müfessir olarak tanınan müfessirlerin tefsirlerinde yer almamış; başlangıçtan günümüze pek çok müfessir, Kur'ân'ı açıklarken Arap Dili açısından değerlendirmeler yapmışlardır. Bazı tefsirlerde filolojik tespit ve tahliller daha fazla yer tutarken, bazılarında daha az yer işgal etmiştir. Kur'ân'ın i'câzından söz ederken de müfessirler, yine Arap Edebiyatının güzel numunelerini Kur'ân'da bulmuş ve göstermişlerdir. Mesela Zemahşerî, Keşşâf'ında filolojik tahlillere çokça yer vermiş, Kur'ân'ın belâgatını ve i'câzını ortaya koymuştur. Beydâvî, Tefsirinde dilbilimsel açıklamalara ve edebî izahlara büyük ölçüde yer vermiştir. Nesefî ve Ebû Hayyân gibi müfessirler de, Kur'ân'ın ifadelerini, dilbilimsel açıdan inceleyen müfessirler arasında özel bir yere sahiptirler. Demek ki dilbilimsel tefsir deyince neredeyse hiçbir tefsiri, bütünüyle bu kategorinin dışına atamayacağımız anlaşılmaktadır. Çünkü Kur'ân Arapçadır ve onun Arap Dili çerçevesinde önce lafızlarının, terkiplerinin anlaşılması gerekir; ancak tefsirlerde lügavî izahların çokça yer alması, bazı müfessirler tarafından eleştirilmiştir.[260]

Kur'ân'la ilgili lügavî çalışmaların yanında bir de anlam çalışmaları mevcuttur. Özellikle semantik açıdan Kur'ân'a yöneliş oldukça çok yenidir. T. İzitsu'nun "Kur'ân'da Allah ve İnsan" ile "Kur'ân'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar" adlı eserleri buna güzel bir örnektir. Semantik, kelimelerin anlam derecelerini araştıran bir bilim dalı olarak ortaya çıkmıştır.

Gerek lügat ve gramer çalışması şeklinde olsun gerekse mânâ çalışmaları şeklinde olsun, filolojik çalışmaların temelinde Kur'ân'ı doğru okuma ve doğru anlama arzusu ve bu arzuya bağlı olarak O'nun sahip olduğu dili daha iyi tanıma ve öğrenme fikri yatmaktadır.[261]

Şimdi de lügavî tefsirlerden bazılarını müellifleriyle birlikte zikredelim:

1. Vâsıl b. Atâ (v.131/748) "Meâni'l-Kur'ân".
2. el-Ahfeş (v.177/793) "Kitâbu Meâni'l-Kur'ân".
3. el-Kisâî (v.189/804) "Meâni'l-Kur'ân".

---

[260] Hâlis Albayrak, *Tefsir Usûlü*, s. 103.
[261] Celal Kırca, *Kur'ân'a yönelişler*, s. 168-175.

4. el-Kutrub (v.206/821) "Meâni'l-Kur'ân".

5. el-Ferrâ (v.207/822) "Meâni'l-Kur'ân".

6. Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (v.210/825) "Mecâzu'l-Kur'ân".

7. Ebu Ubeyd el-Kâsım b. Sallâm (v.223/837) "Meâni'l-Kur'ân" ve "Garîbu'l-Kur'ân".

8. İbn Kuteybe (v.276/889) "Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân" ve "Garîbu'l-Kur'ân."[262]

7. Târihî Tefsir

Bazı araştırmacılar Kur'ân'ı, târihî yönden araştırmaya yönelmişlerdir. Bu araştırmayla onlar, Kur'ân'ın nüzûl merhalelerine göre tefsir edilmesini kastetmektedirler. Yani yirmi üç yıllık dönemde ilk nâzil olan Alak Sûresi'nden başlayıp, son nâzil olan âyete kadar sırayla âyetleri tefsir etme teşebbüsünde bulunmuşlardır.

Bazılarına göre bu tefsir şeklinin uygulanması çok zor, birçok yönden eksik ve de faydasızdır. Sebebi ise:

1. Âyetlerin iniş sırasına göre sıralanmasının çok zor veya mümkün olmayışı. Çünkü ilk inen ve son inen âyetler hakkında bile ihtilafa düşüldüğüne göre, Kur'ân'ın diğer âyetlerinin hangisinin Mekkî, hangisinin Medenî olduğu ve nüzûl sırası tam olarak nasıl bilinebilir? Zira bu hususta kesin rivâyetler de yoktur.

2. Bu metot tam olarak oturmamıştır. Hem de biz Kur'ân'ı nüzûl sırasına göre tefsir etmek için bir sıraya koyduğumuzda; âlimlerin tevkîfî olduğunda ittifak ettikleri mushafın bugünkü tertibine muhâlefet etmiş oluruz. Tevkîfî olarak yerleştirilen âyet ve sûrelerin yerlerini değiştirmiş oluruz.

3. Bugün elimizde bulunan mushafların sahip olduğu tertibin bilemediğimiz birçok hikmetleri vardır. Konular Kur'ân'ın her tarafına dağıtılmıştır. Kur'ân'ın nüzûl sırasına göre tefsiri, O'nu bölümlere ayırma (konulara göre veya değişik bir tertibe tâbi tutma) işidir.

---

262 Kur'ân'ın filolojik yönde tefsiriyle ilgili ayrıntı için bkz. *İslâm Ansk.* I, 537; Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm*, Mısır 1938; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 353; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 269-279.

Kur'ân'ın bu şekilde tefsiri pek kabul görmemiştir. Çünkü Kur'ân, kronolojik açıdan değerlendirilecek bir takım târihî hâdiseler ve olaylar mecmuası değildir ki, nüzûl sırasına göre dizilsin ve ona göre tefsir edilsin. Çok nadir olarak bazı hadiseler böyle tefsir edilebilse bile genellikle müfessirler bu tarz tefsire iltifat etmemişlerdir.[263]

Nüzûl sırasına göre tefsir yapan müfessirlere misal olarak Muhammed İzzet Derveze'nin "et-Tefsiru'l-Hadîs"ini verebiliriz.[264]

8. Fırka Tefsirleri/Kelâmî Tefsirler

Fırka Tefsirleri veya Kelâmî Tefsirler denince, içinde kelâmî problemlerin çokça tartışıldığı tefsirler akla gelir. Kelâmî münakaşaların hararetle yapıldığı dönemler de, İslam Toplumunun diğer kültür ve medeniyetlerle karşılaşmasından sonraki zaman dilimlerine rastlar.

Müslümanlar başlangıçta, toplumun çeşitli alanlardaki ihtiyaçlarını, Peygamber Efendimize sorarak, daha sonra ise sahabeye sorarak veya onların uygulama ve görüşleri çerçevesinde gidermekteydi. Sonraları diğer medeniyetlerle girilen münasebetler, İslam Dünyası'nda yeni problemlerin ve yeni ihtiyaçların doğmasına sebep oldu. Dolayısıyla inanç, ibadet, hukuk, siyaset vs. alanlarda daha sistematik çalışmaların yapılması zorunlu hale geldi. Kelâmî münakaşalarla, Kur'ân'ın ortaya koyduğu inanç ilkelerinin, aklın ve tefekkürün ışığında sistemli bir bütün haline sokulması çabaları başlamış oldu. Kelâmî tartışmaların başlamasında, sadece diğer kültür ve medeniyetlerle münasebet değil, aynı zamanda İslâm Toplumunun, tarih içinde yaşadığı siyasî ve toplumsal hadiseler de büyük rol oynamıştır.[265]

İslam'da tefsir hareketine hız veren âmillerden biri ve belki de en önemlisi, İslam'ın birinci asrından itibaren gerek dînî ve gerekse siyâsî bir anlayışla zuhûr etmeye başlayan fırkalar olmuştur. Her şeyden evvel

---

[263] Muhammed Hüseyin Ali es-Sagîr, *el-Mebâdii'l-Âmme li Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerim*, s. 117-118.

[264] Eser 12 cilt olup, Kahire'de Dâru İhyâi Kütübi'l-Arabiyye neşriyatındandır.

[265] Hâlis Albayrak, *Tefsir Usûlü*, s. 104.

Müslüman olduklarını unutmayan bu fırkalar, yaptıkları işlerin doğruluğunu ispat için Kur'ân'a başvuruyorlardı. Gittikleri yolun doğruluğunu göstermek için âyetleri, kendi görüşlerini teyit edecek şekilde te'vîl ediyorlardı. İslâm milleti arasında şâyi olan fırkalardan her biri Kur'ân'da kendi mezhebine uygun geleni alıyor, uygun olmayanı da te'vîl edip uydurmaya çalışıyor ve insanlar da bu yollardan birine tâbi oluyordu. Bu sırada müfessirlerin yaptıkları açıklamalar, olgun bir izah şekli olamıyordu. Daha doğrusu bu müfessirler anlayışta tam bir istiklâle sâhip değillerdi. Akîdeye âit meseleler üzerinde, hicrî birinci asır sonlarından itibaren, siyâsî ve hâricî sebepler dolayısıyla, durmaya mecbûr oldular.

Mu'tezile, Şiâ ve Hâricî fırkalar gibi ortaya çıkan ilk mezheplerin hepsinin Kur'ân'a sarıldığını ve ilk ihtilâfların hepsinin Kur'ân'a rucû' ettiğini görmekteyiz. Onlar, Kur'ân'ı, kendi fırkalarının dar görüşü içine sığdırmaya uğraşmışlar, hattâ İslâm bünyesi içinde, aslı İslâmî olmayan fırkalar bile, bekâlarını sağlayabilmek için Kur'ân'a dayanmak mecburiyetinde kalmışlardı.

Bu fırkalardan çok sonra sünnî Müslümanlar inanç ve düşünce sistemlerini İmam Eşarî ve İmam Mâturîdî'nin kurduğu mezhepte buldular ve bu iki imamın sistemini benimsediler.

İslâm'daki birçok fırkaların elimizdeki tefsirleri fazla değildir. Bazılarının da, bazı âyetler hakkındaki tefsir ve te'vîlleri mevcuttur. Bunlar tefsir kitaplarının sahifeleri arasında hususî olarak zikredildiği gibi, ilim kitapları arasında umûmî olarak bulunurlar. Bizim bunları teker teker ele alıp incelemeye imkânımız yoktur. Onun için biz her fırkanın ayrı ayrı görüşlerini ele almayacak, sadece her fırka ve tefsir görüşü hakkında kısaca bilgi verip birer-ikişer misâl arzetmek ve bir kaç meşhur tefsirin ismini zikretmekle iktifa edeceğiz.

a. *Mu'tezile*

"Ayrılanlar" mânâsına gelen Mu'tezile'nin, bu adı nasıl aldığı hususunda çeşitli görüşler vardır. Kendileri, sapıklardan ayrıldıklarından dolayı bu ismi aldıklarını söylerler. Başkaları ise, Basra'da Hasan Basrî'nin ilim

meclisinden anlaşmazlık çıkararak ayrıldıkları için, onlara Mu'tezile denildiğini ifâde ederler.[266]

Mu'tezile, Emevîler döneminde ortaya çıkan, fakat asıl etkisini Abbâsîler döneminde gösteren mezheplerden birisidir. Hâricîler gibi, fikirlerini harekete dönüştürmemişlerdir. Mu'tezile mensupları, Müslümanlar arasında İslâm rasyonalistleri olarak tanınırlar. Yani akılcıdırlar. Onlara göre akıl her şeyin ölçüsüdür. Akılla, her şey bilinir. Şayet akılla nakil çakışırsa, nakil te'vîl edilir.

Mu'tezile, zamanla gelişerek muhtelif kollara ayrılmış ve kendi görüşlerini te'yid etmek üzere Kur'ân-ı Kerim'den mesnet bulmaya çalışmışlar ve bu maksatla Allah'ın kitâbını kanâatları doğrultusunda yorumlamaktan kaçınmamışlardır. Kur'ân'ın kelime kelime tefsirine önem veren Mu'tezile, kırâat farlılıklarına da dikkat etmişler ve kendi inançlarını te'yid için uygun kırâat şekillerini tercîh etmişlerdir. Kendi görüşleriyle çelişen pek çok hadîsi de reddetmişlerdir.

Mu'tezile müfessirleri, yapmış oldukları tefsirlerde, kendi görüş ve akidelerini aksettirmişler ve nakle itimaddan ziyade akla sarılmışladır. Mu'tezile tefsirlerini okuyan bir kimse, bu tefsirlerin mutlak bir tenzih ve irâde hürriyetine tahsis edilmiş olduklarını görür. Zâhiri teâruz eden âyetler hakkında aklı hakem tayin ederler.

Mu'tezile mezhebinin sistemleştirdiği beş temel esas vardır. Bunlar, tevhit, adâlet, el-va'd ve'l-vaîd, el-menzile beyne'l-menzileteyn ve el-emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehyu ani'l-münker'dir. Mu'tezile'nin bu beş esası, tefsirlerinde dâima görülür. Onlar bu prensiplerini ispât edebilmek ve muhaliflerine karşı bunları savunabilmek için, ilk kaynak Kur'ân'a başvurmuşlardır. Aradıklarını bazen orada bulabilmişler, genellikle de kendi görüşleriyle çatışan naslarla karşı karşıya kalmışlardır. Bunları, güçlü bir akıl ve geniş bir dil kültürü ile te'vîl yoluna gitmişlerdir. Tefsirlerinde bu husus bazen sual-cevap şeklinde tertip edilmiştir. Mu'tezile Kur'ân'da, Allah'a âzâ, cismiyet ve yön ifade eden âyetlerin mânâlarını Allah'a lâyık görmeyerek, Allah'ı teşbih ve tecsimden tenzih etmek için, sıfatlarının zâtından ibaret olduğunu söylemiş-

---

[266] Yaşar Kutluay, *Tarihte ve Günümüzde İslâm Mezhepleri*, Ankara 1968, s. 70.

lerdir. Allah hakkında yapılan tavsifler, itibarî şeylerdir diyerek, Allah'ı sıfatlarından tenzih etmişlerdir.

Mu'tezile müfessirleri, âyetleri akılla te'vîl etme metodunu esas alarak, muhkemlerden çok, müteşâbihler üzerinde durmuşlardır. Müteşâbihleri kendi prensipleri doğrultusunda te'vîl etmişlerdir. Onların müteşâbih âyetleri te'vîl konusunda akla verdikleri bu geniş yetki, Ehl-i Sünnet tarafından şiddetli bir şekilde tenkit edilmiştir. İbnu'l-Kayyım, onların tefsirlerini, zihinlerinin çöplüğü ve fikirlerinin artığı olarak vasıflandırmakta ve bu görüşleriyle kalpleri şüphe ve yeryüzünü fesatla doldurduklarını, söylemektedir.[267]

Mu'tezile'nin, âyetlerin te'vîlinde akıldan sonra başvurdukları diğer bir asıl, dil yönüne, lügavî, izâh ve kâidelere önem vermeleridir. Onlar zâhir mânâsı, kendi prensiplerine ters düşen lafızları te'vîl etmek için lügavî izahlara ve eski Arap şiirine başvurmuşlardır. Onlar dilin menşeinin tevkîfî olmadığı, ıstılâhî olduğu görüşünden hareket ederek lafızları çeşitli mânâlara çekme hususunda kendilerini serbest hissedebilmişlerdir.

Bu bakımdan Mu'tezile indinde Kur'ân tefsirleri için en önemli meselenin dil yönüne olan hırslarını görürüz. Bu hırsları, Kur'ân âyetlerinin tefsirinde açık bir şekilde görülür. Onlar evvelâ Kur'ân lafızlarında gördükleri müteşâbih mânâları iptal etmeye ve sonra bu lafzın mevcut mânâsının dilde, kendi mezhepleri ile uygun olan mânâsına benzetmeye çalışırlar. Bu mânâya uygun şiir ve lügat bilgilerinden şâhitler vermeye gayret gösterirler.[268]

Mu'tezile Tefsirinden Bazı Örnekler

1. Mu'tezile müfessirleri; إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ "Yüce Rabbine bakar" (Kıyâmet, 75/23) âyetini رَبِّ أَرِنِي أَنظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَن تَرَانِي "Mûsâ tayin ettiğimiz vakitte gelip de Rabbi O'na hitab edince: "Ya Rabbî!" dedi, "göster bana Zatını, bakayım Sana!" Allah Teâla şöyle cevap verdi: "Sen Beni göremezsin…" (A'râf, 7/143) ve لاَ تُدْرِكُهُ الأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الأَبْصَارَ "Gözler O'na erişemez. O'nun ilmi ise

[267] İbnu'l-Kayyım el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakki'in*, Dihli 1313, I, 68.
[268] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 316-317.

bütün gözleri ihâta eder." (En'âm, 6/103) âyetlerini delil getirerek, Allah'ın dünya ve âhirette görülemeyeceğini ileri sürerler.[269]

2. فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللهَ قَتَلَهُمْ "Siz savaşta onları kendi kuvvetinizle öldürmediniz, lâkin Allah öldürdü." (Enfâl, 8/17) âyeti karşısında: Allah kullarının fiillerini yaratmaz sözü nasıl sahih olur, denilirse, buna karşı cevabımız şöyle olacaktır: Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), Bedir muharebesinin cereyan ettiği gün ok atıyordu. Allah da O'nun attığını, öldüreceği kişiye ulaştırıyordu. Böylece burada Yüce Allah, atmayı kendi nefsine izâfe ettiği gibi, öldürmeyi de kendi nefsine izâfe etmiştir. Allah'a hamd olsun ki, burada sözde ittifak vardır.[270]

3. Zemahşerî, Nisâ Sûresi'nin 168. إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُواْ وَظَلَمُواْ لَمْ يَكُنِ اللهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ "İnkâr edenleri ve zulmedenleri Allah affedecek değildir…" (Nisâ, 4/168) âyetini tefsir ederken; "kâfir ve âsî mağfiret olmamakta aynı seviyededir ve ancak onlar tövbe etmek sûretiyle affolunurlar." demektedir.[271]

Şimdi bu mezhebe bağlı müfessirler ve tefsirlerden birkaçının ismini verelim.

1. Ebû Bekr el-A'sam (v.236/850).

2. Ebû Ali el-Cubbâî (v.303/915).

3. Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed el-Belhî (v.314/931).

4. Ebû Müslim Muhammed b. Bahr el-İsfehânî (v.322/934).

Günümüze kadar ulaşabilen Mu'tezile tefsirleri ise şunlardır:

1. Abdulcebbâr b. Ahmed el-Hemedânî (v.415/1025): "Tenzîhu'l-Kur'ân Ani'l-Matâ'in", "Müteşâbihu'l-Kur'ân" ve "el-Muhît".

2. Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (v.538/1143): "el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vîl".

b. Şîa

Terim olarak şîa kelimesi; Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali'yi ve O'nu müteâkiben Hz. Ali'nin soyundan gelenleri hilâfete en

[269] Abdulcebbâr b. Ahmed, *Tenzîhu'- Kur'ân ani'l-Matâin*, Mısır 1329, s. 358.
[270] Abdulcebbâr, *Tenzîhu'l-Kur'ân*, s. 144.
[271] Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf*, Kâhire 1953, I, 459.

lâyık olarak kabul eden veya Hz. Ali'yi meşrû halîfe sayıp daha sonraki halîfelerin de O'nun soyundan gelmesi gerektiğini savunan topluluklara verilmiş bir isimdir.

Şîa, siyasî bir hareket olmakla beraber, kendi içinde farklı gruplara ayrılmıştır. Mezhep ve fırka kitaplarında, zikri geçen pek çok Şîa'ya ait fırka, Hz. Ali'nin faziletiyle başlayıp, O'nun ilâhlığına kadar uzanan bir grafik seyreder. Şîa'ya mensûp olanlar, inançlarına destek bulabilmek için, söylenmeyen sözleri dahi imamlarına söyletmiş ve halk arasında onların menkıbeleri süratle yayılmıştır.

Bu fırka genel olarak, tefsirlerinde kendi akîdelerini savunmuş, sadece kendi imamlarının sözlerine itimat etmişler, dâima kendilerini haklı görmüşler ve sadece kendilerinden olanları hakikî Müslüman addetmişlerdir. Bu bakımdan Kur'ân sadece kendileri için nâzil olduğu kanaati de onlarda belirmiş, hattâ birçoklarında Kur'ân'ın tahrif edildiği fikri zuhûr etmiştir.[272]

Şîa'nın pek çok kolu vardır. İsmâîlîler (Bâtınîler), İmâmiyye ve Zeydîler gibi. Şimdi de her fırkadan ve tefsirle ilgili görüşlerinden kısaca söz edeceğiz.

1) İsmâîliyye (Bâtınıyye)nin Tefsir Anlayışı

Gulât-ı Şîa'dan olan bu fırka taraftarları, Ca'fer es-Sâdık'tan sonra imamlığın oğlu İsmâil'e geçtiğine kâni oldukları için "el-İsmâîliyye"; Kur'ân'ın zâhiri değil de sadece bâtını maksuttur, dedikleri veya gizli bâtın bir imâmı kabul ettikleri için de "el-Bâtınıyye" adıyla anılmışlardır.[273]

Kurulu İslâm nizâmını yıkmak, Müslümanları içten çökertmek ve onun yerine kendi gayelerini tahakkuk ettirmek için Kur'ân'dan faydalanma yolunu en kurnaz şekilde kullananlar Bâtınîler olmuştur. Bunlar eski İran medeniyetinin ve devletinin yeniden canlanmasını istiyorlardı. İslâm Devleti kuvvetli olduğundan emellerine kılıç ve kuvvetle ulaşmaları mümkün değildi. Herkesi, itikadına muhâlif bir dine ve mezhebe açıktan davet etmek kolay bir şey değildi. Bunun içindir ki, onlar kendilerini halka sevdirebilmek için

---

[272] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 387-389.

[273] ez-Zehebî, *et-Tefsir*, II, 235; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 389-390; Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmi*, İstanbul 1981, s. 217-221.

asıl kendi milliyetlerini gizleyerek, kendilerine Ehl-i Beyt'e uygun nesepler bulmuşlardır. İslâm şeriatını yıkmak hususunda, itikadî ve fiilî ilhadları o kadar çoktur ki, bunları gizli olarak taraftarlarına telkin etmişlerdir.

Bâtınıyye'nin kuruluşu Abbasî halifesi Me'mûn dönemindedir. Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık (v.148/765)'ın kölesi Meymûn el-Kaddâh'ın izinden yürüyen oğlu Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh (v.180/796) ve arkadaşları tarafından sistemleştirilen Bâtınıyye inancı Mu'tasım zamanında yayılmıştır.[274]

Zamanımızda da buna benzer hareketler eksik değildir. Bu hareketler ülkelere göre çeşitli isimler alsalar da gaye itibarıyla Bâtınîlik aynı paralelde yürüdüklerinden, o grubun içine sokulabilmektedirler. Hindistan-Pakistan ve Güney Afrika Ağa Hân başkanlığındaki (şimdi torunu Kerim Hân başkandır) İsmâilîler, İran'daki Bâbîler, hattâ Hindistan ve Pakistan'daki Kâdıyânîler, eski Bâtınîyye fırkasının zamanımızda yeşeren filizleridir. Bütün bunlar Kur'ân'ı, zâhirî mânâya itibar etmeksizin, kendi menfaatlerini gözetir şekilde bâtınî bir mânâ ile tefsir etmektedirler.[275]

Bâtınıyye'nin Kur'ân ve Kur'ân Tefsiri Karşısındaki Durumu

Tefsir anlayışları: Genellikle bunların dayandığı esas, lafızların delâlet ettiği ve herkes tarafından anlaşılan bir zâhirî mânâ, bir de yüksek tabakanın anlayabileceği bâtınî mânâyı Kur'ân ve hadisin ihtivâ etmesidir. Bunlar daha ileri giderek, Kur'ân ve hadisten maksat onların bâtınî mânâlarıdır, demişlerdir.[276]

Bâtınîlerin te'vîle tâbi tuttukları lafızlara verdikleri bâtınî mânâlara bu lafızların, delâlet kanunlarından hiç birisiyle delâlet etmesi mümkün görünmemektedir. Bu itibarla tamamen indî ve keyfîdir. Dînî, ilmî, mantıkî, aklî veya naklî hiç bir dayanağı yoktur. Bu te'vîllerden maksatları aklı mahkûm etmek, dini kaldırıp kendi hâkimiyetlerini kurmaktır.[277]

---

[274] ez-Zehebî, *et-Tefsir*, II, 235; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 389; Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi*, s. 222.

[275] Mezhebî tefsir ile ilgili ayrıntı için bkz. ez-Zehebî, *age.*, II, 225-268; Ebû Huzeyfe, *age.*, s. 46-47; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 379-422; Ali Turgut, *Tefsir Usulü ve Kaynakları*, 301-303.

[276] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 389 vd.

[277] Topaloğlu, *age.*, s. 243.

Muhammed Hüseyin ez-Zehebî'nin de tespitiyle, âyet âyet, sûre sûre kendi niyetlerine Kur'ân'ı hizmet ettirmeleri mümkün olmadığından veya sırlarının açığa çıkmasından korktukları için, Kur'ân'ın te'vîllerine dair tam, müstakil eserleri bulunmayan bu fırkanın muhtelif kitaplarındaki te'vîl ve hurûfîlik hususundaki Kur'ân âyetlerine âit müteferrik yorumları ve onlarla ilgili çalışma yapmış olan diğer bazı âlimlerin eserleri, onların düşünceleri hakkında bilgi sahibi olmamızı temin etmektedir.[278]

Bâtınî Tefsire Örnekler:

1. Bâtınîler (İsmâîlîler), İslâm'ı yıkmak ve emellerine ulaşmak için, bütün ilâhî şerîatlara harp ilan etmişler ve bilhassa Kur'ân-ı Kerim'i, Allah'ın murat etmediği şekillerde te'vîl etme yoluna gitmişler ve O'nun kıymetini hiçe indirmeye çalışmışlardır. Kâdî Abdulcebbâr, Bâtınîler hakkında: "Onlar, peygamberlere kötü sözler söylediler, şerîatları tahrif ettiler, hacıları öldürdüler, Mushâf, Tevrât ve İncillerle istincâ ettiler demek sûretiyle, ilâhî şerîatlara karşı tutumlarını göstermektedir. Kezâ, Ubeydullah b. el-Hasen el-Kayravânî'nin, Süleyman b. el-Hasen b. Sa'id el-Cennâbî'ye yazdığı mektuptaki tavsiyeleri, onların bu husustaki tutumlarını gayet açık olarak belirtmektedir. "…Ben sana, insanları Kur'ân'da, Tevrat'ta, Zebur'da ve İncil'de şüpheye düşürmeni, şerîatları iptâle davet etmeyi, meâdı, ba'sı, melâikeyi, cinleri inkâr ettirmeyi tavsiye ederim. Ve yine Sana, âlemin kıdemi hususunda Sana yardım edecek olan Âdem'den evvel yeryüzünde pek çok beşerin bulunduğu inancını yerleştirmeni tavsiye ederim" demektedir.[279]

2. Yüce Allah Kur'ân'da وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ "... Namazı tam kılın, zekâtı verin.." (Bakara, 2/43) buyurmaktadır. Zekât yılda bir kere farzdır. Namazın da böyle olması icâb eder. Kim ki O'nu yılda bir kere kılarsa emrolunanı edâ etmiş olur. Bir de bunların bâtınî mânâları vardır ki, onları pek az kimseler bilebilir.

3. الصلواة "salât-namaz" ve الزكواة "zekât" kelimeleri yedişer harftir. محمد "Muhammed" ve علي "Ali" isimlerindeki harflerin toplamı da yedidir. O halde namaz ve zekâtın gayesi, Muhammed ve Ali'ye muhabbet besle-

[278] ez-Zehebî, *et-Tefsir*, II, 239; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 392, 389 vd.
[279] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 382.

mektir. Ve her ikisine taraftar olmaktır. Artık kim onları candan severse, namazı ve zekâtı edâ etmiş olur, derler.[280]

4. إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْماً فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنسِيّاً "Ben Rahman'a oruç adamıştım, o sebeple bugün hiç kimseyle konuşmayacağım" (Meryem, 19/26) âyeti şâhit getirilerek, Bakara Sûresi'nin 185.

فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ "Artık sizden kim Ramazan ayının hilâlini görürse, o gün oruç tutsun." âyetindeki orucun mânâsı sır saklamaktır, denilir. İmamların, zâlimlerden korkarak gizlendikleri vakitte, saklandıkları yerleri söylememektir, diye tefsir ederler.[281]

2) İmâmiyye Şîası'nın (İsnâ Aşeriyye) Tefsir Anlayışı ve Tefsirleri

Bütün şîa kitaplarında görüleceği gibi, imamlık Hz. Ali ve evladının hakkıdır. Fakat Ashaptan pek çoğu onların haklarını gasbetmiş, bu sebepten de onlar kâfir ve münâfık olmuşlardır. İmamlar mukaddestir. Onların velîliğine inanmadan, dinin öteki esaslarının kıymeti olmaz. Her devirde bir imâm vardır. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) öbür âleme göçerken din ilimlerinin tümünü ve şeriat hükümlerini Hz. Ali'ye tevdi etmiş, o da imâm Hasan'a, o da Hüseyin'e bırakmış, böylece 12. imâma gelinceye kadar devam etmiştir.

İmâmiyye mensupları, inançları doğrultusunda Kur'ân'ı tefsir etmeye çalışmışlardır. Onlara göre; Kur'ân'ın zâhirî ve bâtınî anlamları bulunmaktadır. Kur'ân'ın zâhirî anlamının dışında bâtınî anlamını ancak imâm ve velâyet sâhibi kişiler anlayıp izah edebilirler. Bir kişi, Kur'ân'ın zâhirine inanıp da bâtınına inanmazsa kâfir olur. Kezâ bâtınına inanıp da zâhirine inanmazsa yine kâfir olur.

Kur'ân'ın zâhir ve bâtınına verilen mânâlar birbirinden ne kadar uzak olursa olsun, İmâmiyye şîası bu iki mânâ arasında mutlaka bir alâka kurmaya çalışır. Ve bütün gayretlerini bu işe sarfederler. Bu iki mânâ arasında bir tenâsüp ve teşâbüh kurmaya kalkarlar.

İmâmiyye şîası, Kur'ân'da imamlarının ve düşmanlarının açık bir şekilde görülmesini, Kur'ân'ın bâtınî mânâsına bağlarken, bir taraftan

[280] Muhammed b. Mâlik el-Hammâdî, *Keşfu Esrâri'l-Bâtıniye ve Ahbâru'l-Karâmita*, Mısır 1938, s. 12.

[281] Muhammed b. Mâlik el-Hammâdî, *age.*, s. 13.

da O'nun tahrif edildiğine kâil olmuşlardır. Onlara göre Kur'ân Hz. Ali tarafından cem edilmiştir. Ondan sonra imamlar, O'ndan verâset yoluyla, O'nu almışlardır. Tebdîl ve tahriften uzak olan sahîh Kur'ân budur. Bunun haricindekiler muharref ve değişmiştir. Onlarda Ehl-i Beyte taalluk eden sarih hususlar hazfedilmiştir.[282]

İmâmiyye tefsirinde karşılaştığımız bir diğer özellik de; Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'in etrafında yorumlanmaya çalışılmasıdır. Kur'ân'da ne kadar güzellik var ise Hz. Ali ve O'nun soyundan gelenlere nispet edilerek yorumlar yapılmakta; ne kadar kötülükler varsa, onlar da onlara muhâlif olanlara hamledilmektedir.[283]

İmâmiyye Şiâsının müfessir ve tefsirleri:

1. Tefsiru'l-Hasen el-Askerî (v.260/873).
2. Ayyâşî es-Sülemî el-Kûfî'nin tefsiri.
3. Ali b. İbrahim el-Kummî'nin tefsiri.
4. Ebû Cafer Muhammed b. el-Hasen b. Ali et-Tûsî (v.460/1068)'nin "et-Tıbyân" adlı tefsiri.
5. Ebû Ali el-Fadl b. el-Hasen et-Tabersî (v.548/1153)'nin "Mecmau'l-Beyân fi Tefsir'l-Kur'ân" adlı eseri.
6. Muhammed Hüseyn et-Tabâtabâî'nin, "el-Mîzân fî Tefsiri'l-Kur'ân" adlı eseri.

İmâmiyye Şîası Tefsirlerine Örnekler:

1. İmâmiyye Şîası, bazı âyetlerin, bazı kısımlarının çıkarılacağına kâil olmuşlardır. Bunlara âit bazı örnekleri el-Kuleynî'nin "el-Usûl mine'l-Kâfi"sinden verelim:

Ahzâb Sûresi'nin 71. âyetini وَمَن يُطِعْ اللهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزاً عَظِيماً "Kim Allah'a ve Resûlüne (Hz. Ali ve Hz. Ali'den sonraki imamların velâyeti hususunda) itaat ederse, pek büyük bir mutluluk ve başarıya nail olur." şeklinde okumuşlar ve bu âyet böyle nâzil oldu, şeklinde Ca'fer-i Sâdık'tan nakletmişlerdir.[284]

---

282 Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 412 vd.

283 Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri İbn Kesîr*, XVI, 205.

284 Kuleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Yakub b. İshak er-Râzî, *el-Usûl mine'l-Kâfî*, Tahrân 1382, II, 372.

2. Bakara Sûresi'nin 23. وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ "Eğer kulumuza indirdiğimiz Kur'ânın Allah'ın sözü olduğu hakkında şüpheniz varsa, haydi O'nun sûrelerinden birine benzer bir sûre meydana getirin…" âyetini, Cebrâilin, Hz. Muhammed'e "Kulumuz Muhammed'e (Hz. Ali hakkında) indirdiğimiz Kur'ân'dan şüphe ediyorsanız, siz de O'nun benzeri bir sûre meydana getirin." şeklinde indirdiğini söylemişlerdir.[285]

3. Rahmân Sûresi'nin 19. âyetindeki مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ "O iki denizi salıverdi, birbirine kavuşurlar." iki denizi Hz. Ali ve Hz. Fâtıma ile, بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ "Fakat aralarında bir engel bulunduğundan, birbirinin sınırını aşmazlar." âyetini Hz. Peygamber'le, يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ "Onların her ikisinden inci ve mercan çıkar." âyetini de Hasan ve Hüseyin ile tefsir ederler.[286]

3) Zeydiyye'nin Tefsir Anlayışı

Şîa fırkasının en mühim kollarından biri olan Zeydiyye, Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin'e tâbi olanların teşkil ettiği gruptur. Zeyd, Emevîlerden Hişâm b. Abdilmelik'e karşı mücadele etmiş ve 121/738 de Kûfe'de asılarak hayatına son verilmiştir. Bu fırka günümüze kadar devam etmiş ve bugün Yemen'de halen mensupları bulunmaktadır.

Şîa'nın Ehl-i Sünnet'e en yakın ve aralarında en az ihtilâf olan kolu Zeydiyye'dir. Zeydiyye'nin kitaplarını okuyanlar, İmâmiyye Şîası ile mukayese ettiklerinde, Ehl-i Sünnet ile aralarında fazla bir problemin olmadığını söylemektedirler.

Zeydiyye'nin inanç esaslarını şöyle hülâsa edebiliriz: Hz. Ali, diğer sahâbeden daha faziletlidir ve Hz. Peygamber'den sonra hilâfete daha evlâdır. Fakat onlara göre efdal varken mefdûlün imâmeti câizdir, yani Hz. Ali'nin mevcut olması Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in imamlığına mani değildir. Böylece Hz. Ali'den önceki halifelerin, imâmetlerini meşru saymış ve sahâbeden hiç kimseyi de tekfir etmemişlerdir. Yine onlar İmâmiyye'nin "takiyye" ve imamlarının "ismeti" hususunda görüşlerini benimsemezler. İmamların gizlenmesi ve âhir zamanda zuhûru gibi, imâmiye inançları mevcut değildir.

---

285 Kuleynî, *Kâfî*, II, 381.

286 el-Haskânî, el-Hakîm Ubeydullah b. Abdillah, *Şevâhidu't-Tenzîl, li Kavâidi't-Tafdîl*, Beyrut 1974, II, 208.

Zeydiyye'ye âit eserlerde ve bilhassa tefsirlerinde yazarlarının temâyüllerini görmek mümkündür. "et-Tefsir ve'l-Müffessirûn" sahibi Zeydiyye'nin tefsir kitapları hakkında şöyle demektedir: Biz Zeydiyye'ye âit tefsir kitaplarını kütüphanelerden ve elimizdekileri araştırdık. Şevkânî (1250/1834)'nin "Fethu'l-Kadir"inden başka fazla bir şey elde edemedik. Bu tefsir Kur'ân'ın tamamını ele almakta, rivâyet ve dirâyeti cem etmektedir. Diğer bir tefsir de, ahkâm âyetlerinin tefsiri mâhiyetinde 9. asır âlimlerinden olan Şemsuddîn Yûsuf b. Ahmed'in "es-Semerâtu'l-Yâni'a" adlı eseridir.[287]

Zeydî Tefsire örnek:

1. Şevkânî tefsirinde, Allah yolunda şehit olanları mecazî değil de hakikî hayatları ile Rabbleri indinde canlı olarak rızıklandıklarını söyler. Âl-i İmrân Sûresi'nin 169. وَلاَ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü zannetme! Bilakis onlar hayatta olup, Rab'lerinin katında yaşarlar, rızıklanırlar." âyetini tefsir ederken şöyle der:

İlim ehli, bu ayette zikredilen şehitlerin kimler olduğu hususunda ihtilaf etti. Bazıları onları Uhud, bazıları Bedir ve bazıları da Bi'r-i Maûne şehitleri dediler. Ayet hususî bir sebep için nâzil olsa da, itibar sebebin hususiliğine değil, lafzın umumî oluşunadır.

Cumhura göre ayetin manası: "Onlar muhakkak, canlı bir hayattadır." şeklindedir. Sonra ihtilaf ettiler. Onlardan bazıları: "Onlara kabirlerinde ruhları iade edilir ve orada nimetlenirler." dediler.

Mücahid: "Onlar cennet meyveleriyle rızıklandırılırlar." dedi. Yani orada bulunmadıkları halde, onun kokusunu alırlar.

Cumhurdan gayrisi de şöyle bir görüşe vardılar: "Onların hayatı mecazî bir hayattır. Yani onlar Allah'ın hükmünde, cennetteki nimetlere müstahaktırlar."

Sahih olan görüş ilkidir. Mecaza gitmeye hiçbir sebep yoktur. Zira sünnette de "onların ruhları yeşil kuşların karınlarında ve onlar da cennette rızıklanıyorlar, yiyorlar ve metalanıyorlar." denilmektedir.[288]

2. Şevkânî, şehitler hakkında cumhurun görüşünü savunurken, enbiyâ ve evliyâ ile Allah'a yaklaşmayı (tevessülü) inkâr eder. Bu şekilde hareket

[287] ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, II, 282-283.
[288] Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, Âl-i İmrân Sûresi'nin 169. âyetin tefsiri; Cerrahoğlu, I,516-517.

edenlerle mücadele ederek onları cahiliye devrine dönmüş olmakla itham eder. Mesela Yûnus Sûresi'nin 49. âyetindeki: قُلْ لاَ أَمْلِكُ لِنَفْسِي ضَرًّا وَلاَ نَفْعًا إِلاَّ مَا شَاءَ اللهُ "De ki: "Ben kendi kendime bile, Allah'ın dilediğinden başka ne bir zararı savma, ne de bir fayda sağlama imkânına sahip değilim…" âyetini tefsir ederken Allah'ın Rasûlünün ancak Allah'ın yardımıyla yapabileceği şeylerle tevessül etmeye kalkışanlara büyük bir va'zu nasîhat ve açık bir zecrinin bulunduğunu ve bu işin ancak Allah tarafından yapılabileceğini, peygamberlerin de birer kul olduğunu ve Peygamberin de bu âyette bunu açık bir şekilde belirttiğini izah ederek, Allah'tan başka Allah'ın olmadığına ve Allah'ın bir olduğuna işaret ettikten sonra şöyle der: "Ey Muhatap, bundan daha garibi, ilim ehlinin bu zümrenin hareketlerini görüp, onlara ses çıkarmamaları ve onların cahiliye dönemine hattâ daha beterine dönüşlerine engel olmamalarıdır. Bunların yaptıkları cahiliyye döneminde yapılanlardan daha beterdir. Çünkü müşrikler, Allah'ın yaratıcı ve rızık verici olduğunu, diriltip öldürdüğünü, zarar ve menfaat verdiğini itiraf ediyorlardı. Fakat yine onlar Allah indinde putlarını, kendilerini ona yaklaştıran şefaatçi olarak kabul ediyorlardı. Bunlar ise aracı kabul ettikleri şahısların, zarar ve menfaate kâdir olma sıfatını veriyorlar. Bazen onlara tek başlarına, bazen de Allah'a vesile kılarak onunla birlikte yalvarıyorlar (nida ediyorlar). Bu kötü işi işitmek sana yeter. Allah dinine yardım eder, şeriatını şirk pisliğinden, küfür kirliliğinden temizler. Şeytan -Allah onu zelil ve rüsvay kılsın - bu vesilelerle gayesine ulaşmak ve gönlünü soğutmak için tevessül eder. Şu mübarek ümmetten çok küfreden kimseler, zannederler ki yaptıkları şeyler güzeldir... "Biz Allah'a âidiz ve biz ona dönücüyüz" diyerek, Allah'a yaklaşmak için her hangi bir vâsıta ile tevessülü şiddetle reddeder. Allah'ı yaratıcı, rızık verici, yaşatan, öldüren, zarar ve menfaat veren olarak tanıyan bir kimseye, evliyalardan medet umması sahîh olmaz. Yine onlardan hastalıklar için şifâ, kalplere muhabbet vermesi ve bunun gibi şeyler istemenin de câiz olmadığını ifâde etmektedir."[289]

c. *Hâricîler*

Hâricîlik; İslam Tarihinde ilk defa merkezî otoriteye başkaldıran ve kabilecilik ruhunu (bedeviliği) tekrar hâkim kılmak isteyen siyasî anlayışın dînî bir kisveye bürünerek ortaya çıkması ve kendisini, yönetime sahip

[289] Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, Yûnus Sûresi 49. Âyetin tefsiri; Cerrahoğlu, I,517-518.

çıkan büyük kitleden ayırma hareketidir. Hâricî, kelime anlamı itibariyle hâriçte olan, kendisini dışlayan demektir.

Hâricîler, bilindiği gibi Hz. Ali (radıyallahu anh) ile Muâviye (radıyallahu anh) arasında cereyân eden Sıffîn savaşında varılan anlaşma üzerine, hakeme mürâcaat edilmesi kararının alınmasına karşı çıkarak; "hüküm, ancak Allah'ındır, başka hüküm yoktur", diye Hz. Ali'ye muhâlefet ederek, O'na karşı çıkış yapan ve O'ndan ayrılan kişilere verilen isimdir.

Hâricîlerin büyük çoğunluğu, bedevî Araplardan olması sebebiyle, dînî, ilmî ve sosyal hareketlerden habersiz, muhâkemeden mahrûm basît düşünceli kimselerdi. Onlar, din anlayışında son derece dar görüşlü ve mutaassıp kişilerdi. Fikir ayrılığına hiç tahammül gösteremeyen, sâbit fikirli kimselerdi. Herhangi bir münâkaşa esnâsında, derhal zora başvururlar ve kılıçla karşı çıkarlardı. Kur'ân'ı, liderlerinin anladığı şekilde anlarlar, başka türlü düşünemezlerdi.[290] Bu sebeplerden dolayı İslâm âleminde huzursuzluk kaynağı olmuşlardır. Bununla beraber, Hâricîliğe mensup bazı zâtlar tarafından değerli eserler de meydana getirilmiştir.

Hâricîler de kendi görüşlerini te'yîd sadedinde âyetleri yorumlamaktan çekinmemişler ve hattâ bütün fikirlerinin Kur'ân'dan alındığını savunmuşlardır. Hâricîler, Kur'ân'ın derinliğine araştırılması gerekmediğini, yalnızca lafzî mânâsıyla yetinilmesi gerektiğini belirterek bunun ötesinde bir tetkikin gereksiz olduğunu söylüyorlardı. İcmâ ve Sünnete yeterli özen göstermeyen Hâricîler, Kur'ân'ın zâhirine çok sathî olarak bağlıdırlar. Kur'ân'ın özüne ve ruhuna inebilecek ilmî seviyeden ve bilgilerden yoksun oldukları için de fikrî bir hareket haline gelememişlerdir.

Diğer fırkalarda olduğu gibi, Hâricîlerden bize tefsir te'lifleri gelmemiştir. Bu husus sadece tefsirlere mahsus değil, diğer ilimler için de durum aynıdır. Onlardan ilm-i kelâm, fıkıh, fıkıh usûlü ve hadîse âit ilimler de bize bolca ulaşmamıştır.

Hâricîlerin Kur'ân tefsirine önemli katkıları yoksa da Muhammed b. Yûsuf Itfeyyiş (v.1332/1914)'in "Himyânu'z-Zâd ilâ Dâri'l-Meâd, Teysîru't-Tefsir" adlı eserleri[291] bulunmaktadır.

---

290 ez-Zehebî, *et-Tefsir*, II, 317-318.

291 Fırka tefsirlerinin özellikleri ve müfessirleri hakkında geniş bilgi için bkz. ez-Zehebî, *et-Tefsir*

Hâricî Tefsirden Örnek:

Bakara Sûresi'nin 25. وَبَشِّرِ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ "İman edip makbul ve güzel işler yapanları müjdele: Onlara içinden ırmaklar akan cennetler vardır." âyetinin tefsirinde, ameli, îmanın bir cüz'ü olarak görür, onsuz îmanın tahakkuk edemeyeceğine kâildir. Allah'ın, îmanı, sâlih amel ile takyîd ettiğini söyler.

Muhammed b. Yûsuf Itfeyyiş, eserinde büyük günah işleyen kimsenin Cehennem'de ebedî kalacağı, bunun dışına çıkamayacağı hususunu Kur'ân'dan delillendirmeye çalışır. Meselâ, Bakara Sûresi'nin 81. بَلَى مَن كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُوْلَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ "Hayır, durum hiç de öyle değil. Günah işleyip de günahın kendisini her taraftan kuşatıp kapladığı kimseler var ya, işte onlar cehennemliktir. Hem de orada ebedî kalacaklardır." âyetini tefsir ederken, "Seyyie çirkin bir haslettir. Bu da büyük günahtır. Bu ister nifâk, isterse şirk olsun müsâvidir. Günahta ısrar etmek de büyük günahlardandır. Aslında günahta büyüklük ve küçüklük de söz konusu değildir. Günah işleyen, özellikle büyük günah işleyen cehennemliktir.[292]

Kezâ, Hûd Sûresi'nin 112. فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَن تَابَ مَعَكَ وَلاَ تَطْغَوْاْ إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ "Öyleyse ey Resûlüm, sen beraberinde olup tövbe edenlerle birlikte, Sana nasıl emredilmişse öyle dosdoğru hareket et. Aşırı gitmeyin. Çünkü O, yaptığınız her şeyi görmekte olup işlerinizin karşılığını da size verecektir." âyetini açıklarken, "Ey muhâtap bil ki, şu muteber mezhepleri, mezhebimiz olan İbâdiyeyi (Hâriciye'nin bir kolu), Şâfiî, Mâlikî, Hanefî ve Hanbelî mezheplerini menkûl ve ma'kûl yönleri ile araştırdım. Tevhit ve sıfat ilminde mezhebimizden gayrisini doğru olarak göremedim. Mezhebimiz teşbih ve ta'tilden hâli olup doğru olandır.." demek sûretiyle, İbâdiye'yi methetmektedir.[293]

Haricîler, ameli îmandan bir cüz saydıklarından, Mâide Sûresi'nin 44. âyetini tefsir ederken, Hz. Ali'yi وَمَنْ لَمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللهُ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ "Kim

---

ve'l-Müfessirûn, I, 363-476, II, 3-335; Ebû Huzeyfe İbrahim b. Muhammed, "*Mukaddime fi Usûli't-Tefsir*" adlı kitaba yazdığı arz, s. 41-46; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 303-541; Mustafa Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'i Anlama Usûlü*, s. 179-196; Ali Turgut, *age.*, 273-285.

292 ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, II, 323.

293 ez-Zehebî, *et-Tefsir*, II, 320-336.

Allah'ın indirdiği ahkâm ile hükmetmezse işte onlar tam kâfirdirler." hükmüne muhâlefet ettiği için tekfîr etmişlerdir. Aynı şekilde Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyen diğer kişiler de Hâricîler'e göre kâfir sayılmışlardır.[294]

d. Ehl-i Sünnet

Ehl-i Sünnet mezhebini sistemleştiren ve kuran Ebû'l-Hasen el-Eş'arî (v.324/935) ve Ebû Mansur el-Mâturîdî (v.333/944)'dir. Eş'arî ve Mâturîdî'den önce de Ehl-i Sünnet inancı Müslümanlar arasında yaşıyor ve pek çok müntesibi bulunuyorsa da, bu sünnî inancı sistemleştiren ve belli kaide ve prensiplere bağlayan bu iki İslâm âlimi olmuştur. Bundan dolayı da kendilerinden sonra adlarıyla anılan iki Ehl-i Sünnet mezhebi ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri, Eş'arî diğeri de Mâturîdî'dir. Fakat bu iki İslâm âlimi arasında Kur'ân âyetlerini baştan sona kadar Ehl-i Sünnet inancı açısından tefsir eden ve tefsirinde Sünnî inanç sistemini sağlam ve güvenilir bir zemine oturtan ve bu konuda ilk Kur'ân tefsirini yazan da Mâturîdî olmuştur. Her ne kadar daha önce bu konuda eser yazan ve Sünnî inancı müdafaa eden İslâm âlimleri mevcutsa da, ilk tefsir yazan ve Kur'ân'ı baştan sona kadar tefsir eden yine de Mâturîdî'dir. Kur'ân ve sünnete uygun müstakil dirayet tefsirleri içinde Mâturîdî'nin yazdığı "Te'vîlâtu'l-Kur'ân", bu gaye için yazılmış ilk dirâyet tefsiridir, diyebiliriz. Tefsirinin bir diğer adı da "Te'vîlâtu Ehli's-Sünne"dir. Bu da Mâturîdî'nin, Ehl-i Sünnet inancını tefsire yansıtmak istemesinin bir başka delilidir.

Mâturîdî, Ehl-i Sünnet'in inanç sistemini kurduğu gibi, tefsir ve te'vîl kavramlarına getirdiği yeni ve orijinal bir ayırım ile de tefsir ilmine yeni boyutlar kazandırmıştır. O'nun bu kavramlara getirdiği açıklık ve ayırım, müfessirleri büyük bir sıkıntıdan kurtarmış ve onlara Kur'ân yorumunda rahat hareket edebilmenin fikrî ve itikadî dayanağını sağlamıştır.

Mâturîdî, kurduğu inanç sistemini, tefsirine de yansıtmış ve Kur'ân'ı, bu inanç sistemi açısından te'vîl etmiştir. Mâturîdî'ye göre, îman tasdikten ibarettir. İnkâr etmedikçe, hiçbir kimse, amelsizliğinden dolayı tekfîr edilemez. Çünkü îman ayrı, amel ayrıdır. Amel, îmandan bir parça değildir. Bu sebeple Mâturîdî, Mâide Sûresi'nin 44. âyetinde geçen "Allah'ın

[294] İsmail Cerrahoğlu, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller*, Ankara 1968, s. 22.

indirdiği ile hükmetmeyen" âyetini, "Kim Allah'ın indirdiğine inanmazsa" şeklinde anlar ve yorumlar.[295]

Ehl-Sünnet âlimlerinin en büyüklerinden birisi olan Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin "Kitâbu'l-Muhtezen" adlı bir eseri vardır. Eş'arî bu eserinde, bidatçilerin kendi bâtıl görüşleriyle ilgili kurdukları hiçbir âyeti, bu ilişkiyi bozmadan ve onun aslında, ehl-i sünnetin bir delili olduğunu ispat etmeden geçmemiş ve onlardan bazılarının, âyetin ancak bir yönünü görebildiklerini ortaya koymuştur. O, bu eserinde ancak, Kehf Sûresi'ne kadar varabilmiş ve eser buraya kadar 100 cilt tutmuştur…[296] Müellifin bu ve buna benzer, Tefsir sahasında yazılmış ve ilmî değerlerinden övgü ile bahsedilen daha pek çok eseri bulunmaktadır.[297]

Ehl-i Sünnet ve dışındaki önemli mezhepler, Kur'ân âyetlerini kendi mezhebî anlayışları doğrultusunda te'vîl etmişler, kendi görüş ve düşüncelerinin haklılığını ve doğruluğunu müdafaa etmişlerdir. Böyle bir gelişme, fikir ve düşünce hürriyetini geliştirmiş, tefsiri donukluktan kurtarmış ise de, fikir ayrılıklarını körüklediği ve ihtilafları çoğalttığı için de zararlı olmuştur. Resûlullah dönemindeki birlik ve beraberlik ve psikolojik ruh bütünlüğü, daha sonraki dönemlerde de devam etmiş, fakat mezheplerin ortaya çıkışından sonra bu bütünlük, parçalanmaya ve yıkılmaya başlamıştır.[298]

9. İlhâdî Tefsir

Bu kelime genel olarak, Allah'ın varlığına, birliğine inanmayış, gerçek itikattan sapıtma, inanç bozukluğu, itikatsızlık, dinsizlik gibi mânâlarda kullanılmıştır. İlhâd kelimesi felsefede "ateizm"in karşılığı olarak kullanılır.

İlhâdî tefsirler, İslâm dinini yıkmak gayesi ile gerek Kur'ân'ı inkâra yeltenen ve gerekse bazı âyetler hakkında fâsid te'vîllerde bulunarak gayelerine ulaşmak isteyenlerin yazmış olduğu tefsirlerdir. Kısacası bu tefsir çeşidi, ilme, îmâna, İslâm'a aykırı ve İslâm dinine zıt düşen fikir ve hareketlerdir ki, dinin bütün asıllarını inkâr edenlerle tek bir aslını inkâr edenler, ayırt edilmeksizin bu lafzın içerisinde mütalaa edilmişlerdir.

[295] Mâturîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, v.143b-144a.
[296] *Tebyînu Kizbi'l-Mufteri*, Şam baskısı, s. 133.
[297] Emîn el-Hûlî, *Kur'ân Tefsirinde Yeni Bir Metod*, s. 30.
[298] Celal Kırca, *Kur'ân'a Yönelişler*, s. 123-129.

İslâmiyet'in bidâyetinden beri, bazı kimseler ve gruplar bir takım hîlelerle İslâm'ı yıkmak istemişler ve bu işte kendilerine göre en sağlam yol olarak da Kur'ân-ı Kerim'i kendi hevâ ve heveslerine göre gelişi güzel te'vîl etmiş ve hatta tahrifte bulunmuşlardır. Geçmiş asırlarda olduğu gibi, asrımızda da İslâm'a saldırılar eksik değildir. İslâm'ı ve Kur'ân'ı hedef alan bu ilhâd hareketlerinin en korkuncu, Kur'ân-ı Kerim'in arkasına saklanarak, O'nu asıl mecrasından saptıracak olan ilhâdî izah tarzlarıdır. Bu faâliyetler, geçmişte sapık fırkalar tarafından icra ediliyordu. Bugün ise, bunlar aynen varsa da, İslâm'ı batılıların kaynaklarından öğrenen kendi insanlarımız tarafından da ifâ edilmektedir. Kur'ân'ı ve O'nun âyetlerini hevâ ve heveslerine göre te'vîl ve hatta tahrîf ederek takip edilen yol, Kur'ân'ı mecrasından saptırmada en câzip yol olarak görünmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, İslâm ve Kur'ân düşmanları kendilerine câzib görünen bu yolu ısrarla takip edeceklerdir. Onların bu hareketine hız veren en mühim âmil, Müslümanların bugün içinde bulundukları zayıf ve cılız durumlarıdır. Zayıflıklarının sebebi de ilim ve irfândan mahrum oluşları ve geçmişleriyle irtibâtlarını kesmeleridir.

et-Tefsir ve'l-Müfessirûn adlı eserin müellifi, fitne ve düşmanlığa sebep olmamak için bu şahısların isimlerini vermediğini söyler ve onların eserlerinden bol bol örnekler vermek sûretiyle, onların tefsirdeki tutumlarını göstermiş olur.[299]

Tefsir tarihinde ilk sapma hareketinin Şiîliğin bazı kolları arasında ortaya çıktığı görülmektedir. Bu fırkanın "Gurâbiyye", "Sebeiyye" ve "Bâtıniyye" kollarının yaptıkları yorumların, İslâm'ın ana ilkeleri ve Kur'ân'ın ruhu ile bağdaşması asla mümkün değildir.

Sebeiyye fırkasının, Ra'd'ı (gök gürültüsü), Hz. Ali'nin sesi, berk'i (şimşek çakması) O'nun kamçısının veya gülüşünün parlaması olarak yorumlaması bir sapmadır. Bâtınî ekolün ise, zekât'ı dînî vecibeleri bilmek sûretiyle nefsin tezkiyesi; Ka'be'yi, nebî; kapısını Hz. Ali; Cennet'i, bedenlerin dînî mükellefiyetlerden uzak olması; şeytan'ı Ebû Bekr; Hz. Âdem'i Hz. Ali; Deccal'ı Hz. Ebu Bekr ve Ye'cûc'u ise zâhirî anlayışa sahip olanlar şeklinde anlayıp yorumlamaları da bir sapmadır ve ilhâdî tefsire çarpıcı örneklerdir.[300]

---

299 ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, II, 522-546..
300 Celal Kırca, *Kur'ân'a Yönelişler*, s. 258-259.

İlhadî tefsir hareketine meyledenlerden bir kısmı da "Hulûl"e inananlardır. Allah Teâlâ'nın hulûl ettiğine inanan ve inanç sistemlerini bu esasa göre kuran grupların yaptıkları yorumlar da ilhâdî yönelişin örneklerini oluştururlar. Namazı, dua şeklinde anlama; Hacc'ı, Ka'be yerine bir başka yeri ziyaret etme; Zekât'ı sekiz sınıf insan yerine Şeyhlere, Pir'e verme ve zamanın ezeliliğine inanma gibi İslâm inancının ve ibadet esaslarının özünü zedeleyen yorumlar da ilhadî yönelişlerdir.[301]

Tefsirdeki ilhâd hareketleri belli bir devreye ve yere mahsûs bir hareket değildir. Asrımızda İslâm ülkelerinde ve ülkemizde de görülmektedir. İslâm âleminden bir kaç isim verecek olursak; Mansûr Fehmi, Tâhâ Hüseyin, Mahmûd Azmi, Hüseyin Mahmûd, Ömer İnâyet, Kâmil Geylânî ve Ahmet Hayyât'ı sayabiliriz. Bunlardan bazıları daha sonra ilhâdî görüşlerinden rücû ederek, İslâm'a dönüş yapmışlardır.

Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu, Türkiye'mizdeki ilhâdî tefsir hareketleri ile ilgili olarak, bir fitne ve münakaşa konusu olmaması için isim vermeden tespit mahiyetinde bazılarını okuyucularına sunar ve şöyle der: "Müsteşriklerin maşası durumuna gelen kimseler, yurdumuzda meydanı boş bulmuşlar, Müslüman mahallesinde salyangoz satmaya başlamış, atlarını istedikleri gibi oynatabilmişlerdir. Bunlar, kendilerini inkâr edercesine geçmişlerine ve İslâm'a lânet ve küfür edebilmişlerdir. İslâmî kaynaklardan hiç birine vâkıf olmadıkları halde, Batılı üstatlarının yanında madalya kazanabilmek için, onların eserlerinden iktibâslar yapmışlar ve bunların doğru olup olmadıklarını araştırma imkânına sahip olamamışlardır... Birçokları itibariyle kendilerinin Müslüman olduğunu kabul eden kimseler ortaya çıkmış, hevâ ve heveslerini tatmin edebilmek için, Kur'ân-ı Kerim'i yakışık almayacak bir şekilde te'vîle yönelmişlerdir. Bunlar zayıf ve çirkin görüşleri, mesnetsiz iddiaları ileri sürmüşler ve insanları aldatmayı düşünmüşlerdir. Bunlardan kimisi "yenileşmek, reform" sloganı altında, kimisi de "kafalarında kurdukları düzeni ayakta tutabilmek" gibi bayağı bir hedefin arkasında, Kur'ân'ın ve İslâm'ın tahrip olması pahasına da olsa böyle bir harekete girişebilmişlerdir..."[302]

---

[301] Celal Kırca, *Kur'ân'a Yönelişler*, s. 260.
[302] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 353-378.

İlhâdî Tefsire Örnek:

1928 senesinde Mısır'da İsmail Mazhar tarafından tesis edilen "Mecelletü'l-Usûr" adlı mecmuada, ilhâd hareketlerinin açıktan açığa müdafaa edildiği ve ilhâda davet hareketlerinin arttığı görülmüştür. Mısır'da Müslümanlar arasında ilk ilhâda davet hareketinin tarihi 1924 senesinde Mahmûd Azmî'nin "el-Ehrâm" gazetesinde yazdığı "Din Yükselmeye ve İlerlemeye Mani Olan Bir Bağdır. Onu terk edin" adlı makalesi ile başlar. Fakat İsmail Mazhar'ın "Mecelletü'l-Usûr" adlı mecmuası, ilhâdî fikirlerin yayıldığı bir minber olmuş, orada İslâmiyet'e, Arap ve Asyalılık akliyatına çatılmış, İslâm âleminin ve Doğu'nun geri kalış sebepleri, bunlara bağlanmak istenmiştir. Hüseyin Mahmûd, Ömer İnâyet ve Kâmil Geylâni gibi yazarlar, İsmail Mazhar'ın mecmuasında, fikirlerini savunmuşlardır.[303]

Belli bir devreye mahsûs olmayan ilhâd hareketlerine, Mısır'dan misaller veren et-Tefsir ve'l-Müfessirûn adlı eserin müellifi ez-Zehebî gibi, İsmail Cerrahoğlu da Tefsir Tarihi isimli kitabında Türkiye'den misaller verir. "Değer hükümlerine gidip münakaşalarını yapmaksızın, tespit mâhiyetinde okuyucularımıza, bazılarını sunmaya çalışacağız." diyerek, ilhâdî tefsir yapanların veya Kur'ân'a saldıranların kendilerinin ve kitaplarının isimlerini vererek misaller zikreder. Bu hususta Mehmet Özdemir tarafından hazırlanmış "İlhâd ve Kur'ân-ı Kerim'e Yönelen İlhâd Hareketleri" isimli basılmamış mezuniyet tezini de referans olarak gösterir. Biz de, ilhâd hareketinde bulunanların hepsinin isimlerini ve görüşlerini vermemiz mümkün olmadığından, Cerrahoğlu Hocamızın işaret buyurduğu ilhâdî görüşlerin bulunduğu kaynakların ve yazarlarının isimlerini vermek istiyoruz: Cemil Sena, *Hz. Muhammed'in Felsefesi*, İst. 1979, s.183; İlhan Arsel, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, s.23; M. Faruk Güventürk, *Atatürk İlkeleri Işığında Din ve Yobazlık*, s.4; Fehmi Yavuz, *Din Eğitimi ve Toplumumuz*, s. 22-23; Osman Nuri Çerman, *Modern Türkiye İçin Dinde Reform*, s. 12; Fahrettin Altay, *İslâm Dini, Aydın Gençler İçin*, s. 30; Ahmet Hayyât, *Kur'ân'ın İç Yüzü, Gerçek İslâm Dini-Kur'ân ve Ehl- i Beyt Nedir?* [304]

---

[303] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 357-358; ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, II, 522-546.
[304] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 362-378.

10. Diğer Tefsir Çeşitleri

Yukarıda zikrettiğimiz tefsir çeşitlerinden başka da tefsir çeşitleri vardır. Bunlar, bazı ilim adamları tarafından benimsenmiş, diğer bazıları tarafından ise bunlara pek iltifat edilmemiştir. Bunları kabul etmeyenlerin haklı olduğu bir nokta şudur: Bu tefsir çeşitlerinde, bu saha ile ilgili müstakil tefsirler yazılmamıştır. Sadece o konuyla ilgili bazı âyetler tefsir edilmiştir. Felsefî tefsirde de bahsettiğimiz gibi, felsefî tefsir yazanlar da Kur'ân'ı baştan sona tefsir etmemişler ve müstakil felsefî tefsirler yazmamışlardır. Fakat felsefî tefsir, eskiden beri tefsir sahasının mütehassısları tarafından müstakil bir tefsir çeşidi olarak kabul edildiğinden dolayı, biz de bu teâmüle uyarak, felsefî tefsiri müstakil bir tefsir çeşidi olarak inceledik. Aşağıda isimlerini vereceğimiz tefsir çeşitleri ise, bu sahanın mütehassısları tarafından müstakil bir tefsir çeşidi olarak kabul edilmemiştir. Sadece, Said Şimşek ve Celal Kırca tarafından ayrı bir tefsir metodu veya yöneliş olarak kabul edilmişlerdir. Biz de tartışmalı bu tefsir çeşitleri hakkında, ayrıntılı bir şekilde bilgi vermeyecek, sadece isimlerini vermekle iktifa edeceğiz:

a. Tarihsel tefsir medotu,[305]

b. Modernist tefsir ekolü,[306]

c. Aksiyon ve dava ekolü,[307]

d. İktisadî tefsir ekolü,

e. Sosyolojik tefsir ekolü,

f. Psikolojik tefsir ekolü,

g. Kıssacı tefsir ekolü.[308]

B. KONULU TEFSİR

Konulu Tefsir'den üçüncü bölümde bahsedeceğimiz için burada sadece ismini vermekle iktifa ediyoruz.

---

305 M.Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 233 vd.

306 M.Said Şimşek, *age.*, s. 291 vd.; Muhsin Demirci, 254 vd.

307 M.Said Şimşek, *age.*, s. 187 vd.

308 Celal Kırca, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'ân'a Yönelişler.*

Üçüncü Bölüm

KONULU TEFSİR

KONULU TEFSİR

Yaşadığımız asrın insanına, rahatlıkla anlayacağı bir dil ve üslupla Kur'ân hidâyetini sunmak isteyen son dönem İslâm âlimleri, eski usûlleri de göz ardı etmeksizin, yeni yöntem arayışları içerisine girmişlerdir. Bu metodoloji arayışları çerçevesinde, konuları Kur'ân bütünlüğü içerisinde işlemeyi hedefleyen ve bunu yaparken de Kur'ân'ın genel ilke ve prensiplerini göz önünde bulunduran yeni bir tefsir metodu ortaya çıkmıştır. Tefsir çalışmalarındaki bu yeni yöntemin adı, Konulu Tefsir metodudur.

Son yıllarda Konulu Tefsir Metodu ile ilgili yazılar artmaya başlamıştır. Ne var ki, çok azı bu çeşit tefsirin metodik boyutunu ele almaktadır. Onların çoğunluğu, ister bir takım konuları, isterse bir sûreyi Konulu Tefsir Metodu'na göre tefsir etmeye çalışsınlar, pratik incelemeyle yetinmişlerdir. Bundan dolayı biz bu çalışmamızda, bu tefsir çeşidini sadece metodik açıdan ele almaya çalıştık.

A. KONULU TEFSİRİN TANIMI

1. "Tefsir" ve "Mevdûî" kelimelerinin Tanımı

التفسير الموضوعي "Konulu Tefsir" deyimi bir sıfat tamlaması olduğu için, önce bu tamlamayı oluşturan öğeleri tanımlayıp, daha sonra da tamlamanın bütün olarak tanımını yapalım.

a. "Tefsir" Kelimesinin Lügat ve Istılah Mânâsı

Tefsir kelimesinin, lügat ve ıstalah manasını birinci bölümde vermiştik. Onun için tekrar vermeye gerek görmüyoruz.

b. "Mevdûî Kelimesinin Lügat Mânâsı

وضع "va-da-a'" kelimesi lügat mânâsı itibariyle; bıraktı, terk etti, attı, doğurdu, uydurdu, iftira etti, yarattı, aşağı indirdi, iflas etti, değerini düşürdü ve bir şeyi her hangi bir yere koyup yerleştirdi… gibi anlamlara gelmektedir.[309] وضع Vad' kelimesinin mimli masdarı olan موضوعي Mevdûî kelimesi ise, موضوع Mevdû' kelimesine mensup mânâsındadır.

Araplar, "suyun etrafında yetişen ekşi otlardan otlayıp oradan hiç ayrılmayan deveye: Nâka Vâdıa" derler.[310] Aynı anlamın Mevdûî/Konulu Tefsirde de mevcut olduğu görülmektedir. Çünkü çalışmasında Konulu Tefsir metodunu uygulayan bir müfessir de üzerinde çalıştığı konunun tefsirini sonuçlandırmadan onu bırakmaz.[311]

c. "Mevdûî Kelimesinin Istılâh Mânâsı

Mevdû' kelimesinin, –konuyu uzatmamak için hadis ve mantık ilimlerindeki mânâsından bahsetmeksizin–, tefsir ilminde ne mânâya geldiği üzerinde durmak istiyoruz: Kur'ân-ı Kerim'deki üslup ve yerleri farklı olan ve aynı mânâ yahut aynı gayeyi gözetmeleri sebebiyle birleştirici bir yönü bulunan konudur.

Mustafa Müslim'e göre Mevdû' (konu) kavramı terim olarak; Kur'ân âyetlerinin değindiği inanç, içtimaî hayat ve evrensel olayların boyutlarıyla ilgili bir durum veya husus demektir.[312]

---

[309] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*; Fîruzâbâdî, *Besâir*; Râgıb, *Müfredât.*

[310] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*; Fîruzâbâdî, *Besâir*; Râgıb, *Müfredât.*

[311] Mustafa Müslim, *Mebâhîs fi't-Tefsiri'l-Mevdûî*, Dımeşk 1989, s. 27; Abussettâr F. Said, *el-Medhal İle't-Tefsiri'l-Mevdûî*, Kahire 199, s. 22-23.

[312] Mustafa Müslim, *age.*, s. 16.

2. التفسير الموضوعي "Konulu Tefsir"in Istılâhî Mânâsı

Türkçeye genellikle "Konulu Tefsir"[313] veya bazı araştırmacılar tarafından "Kavram Tefsiri/Kavramsal Tefsir"[314] olarak tercüme edilen "et-Tefsiru'l-Mevdûî" veya "et-Tefsiru't-Tevhîdî"[315] tâbiri yeni bir ıstılâhî tabirdir ki, araştırmacılar buna değişik mânâlar vermişlerdir. Bu tarifler, aslında birbirini tamamlayan veya birbirinin tekrarından ibaret olan tariflerdir. Şimdi bu tariflerden bazılarını zikredelim:

"Konulu Tefsir; aynı konuda ve Kur'ân'ın değişik sûrelerinde zikredilen âyetleri toplamak, –mümkün olduğu kadarıyla– nüzûl sırasına göre tertip edip, nüzûl sebeplerine vâkıf olmak ve bundan sonra da konularına göre metotlu bir şekilde araştırıp açıklamak ve onlardan hüküm çıkarmaktır. Böylece araştırıcı, o konu hakkında Kur'ân'ın hedefini herkesin rahatlıkla anlayabileceği şekilde bütün yönleriyle ve doğru bir şekilde ortaya koyar."[316]

"Konulu Tefsir; muayyen bir konuda ve Kur'ân'ın çeşitli sûrelerinde

---

313 Mevlüt Güngör, *Kur'ân Araştırmaları*, İstanbul 1995, s. 11; Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 119-135; Ömer Dumlu, 22-23 Ekim 1992, Samsun'da yapılan "Tefsirin Dünü ve Bugünü Sempozyumu"nda sunmuş olduğu Konulu Tefsir ve Düşündürdükleri, isimli tebliğ, s. 157.

314 Celal Kırca, Konulu Tefsir yerine Kavram Tefsiri/Kavramsal Tefsir denilmesinin uygun olacağını söylemektedir. Bkz. *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'ân'a Yönelişler*, s. 289-295.

Kanaatimize göre Konulu Tefsir, Kavram/Kavramsal Tefsirden farklıdır: "Konulu Tefsir, Kavram(sal) Tefsir değildir, Çünkü Konulu Tefsir, daha genel bir ifadedir. Belki Kavram(sal) Tefsiri de –bazı araştırmacılara göre– içerebilir. Ama Kavram Tefsiri dediğimiz zaman, Konulu Tefsirin sahasını daraltmış oluruz… Kavramsal çalışmaların en önemli özelliği, kavramın öncelikle etimolojik ve semantik açıdan incelenmesidir.
Örneğin, "Kur'ân'da Kadın" konusunu Konulu Tefsir yöntemine göre araştıran bir araştırmacı, "Kadın/Mer'e" kelimesinin etimolojik ve semantik araştırmasını yapmamaktadır. Daha doğrusu böyle bir araştırmaya gerek yoktur. Hemen meseleye girerek konuyla ilgili sorunlar araştırılmaya başlanır. Böyle bir çalışmanın amacı ise, Kur'ân'ın kadına bakış açısını tespit etmektir. Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür: Kavram(sal) Tefsir bir Konulu Tefsir değildir.
Bu sahada Yüksek Lisans Tezi hazırlayan Şahin Güven'e göre ise: "Her Kavram(sal) Tefsir bir Konulu Tefsir'dir. Fakat, her Konulu Tefsir, bir Kavram Tefsir'i değildir." bkz. Şahin Güven, *Çağdaş Tefsir Araştırmalarında Konulu Tefsir Metodu*, Şura yay., İstanbul 2001, s. 52-54.

315 Muhammed Bâkır es-Sadr, *el-Medresetü'l-Kur'âniyye*, s. 9.

316 Abdulhay el-Feramâvî, *el-Bidâye fi't-Tefsiri'l-Mevdûî*, Kahire 1977, s. 52.

zikredilen Kur'ân âyetlerini toplamak; imkân nispetinde bu âyetlerin nüzûl sırasını göz önünde bulundurarak onları konularına göre metotlu bir şekilde, kendisinden önce ve sonraki âyetlerle ilişkisini araştırmak ve sonra da benzer âyetlerle mütalâa etmektir."[317]

"Konulu Tefsir; bazı âyetleri tefsir etmek olmadığı gibi, bu âyetlerin mefhûmunu Kur'ân birliği içinde hulâsa etmek de değildir. O, öncelikle, Kur'ân'ın bütünlüğü içinde, konu birliğini ele almak veya ikinci olarak toplumun gelişmesinde Kur'ân'ın metodu, metafizik karşısında Kur'ân'ın yeri gibi sınırlı bir konuyu özetlemek yahut üçüncü olarak bir sûrenin hedefini ve O'nun davetin çerçevesi içerisinde kastettiği anlamı özetlemek olarak tarif edilebilir."[318]

"Konulu Tefsir; bir konuda müşterek olan Kur'ân âyetlerini derinliğine araştırmak, bu araştırma ve incelemesini sadece o konuya yöneltmektir".[319]

"Konulu Tefsir; aynı mânâya gelen âyetlerin toplanması ve tek bir başlık altında özel kural ve kâideler doğrultusunda onlardan bir konu meydana getirilmesidir."[320]

Burada –Türkiye'de Konulu Tefsir metodu ile ilgili belki de ilk makaleyi yazan– Mevlüt Güngör'ün tarifini de vermek yerinde olur:

"Konulu Tefsir metodu; Kur'ân'da herhangi bir konu ile ilgili bütün âyetleri toplayarak, bunları mümkün olduğunca nüzûl sırasına koyup, ilmî bir incelemeye tâbi tuttuktan sonra, Yüce Allah'ın o konu ile ilgili murâdını toplu bir şekilde ortaya koymaya çalışan bir tefsir metodudur."[321]

Görüldüğü gibi bu tarifler alt alta, ya da yan yana[322] getirildiğinde, aşağı yukarı Konulu Tefsirin ne olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu tanımları ele aldığımızda şu neticelere varırız:

1. Herhangi bir konunun Kur'ân bütünlüğü içinde ele alınması,

---

[317] Muhammed Mahmûd Hıcâzî, *el-Vahdetu'l-Mevdûiyye fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire 1970, s. 402-403.
[318] Muhammed Behiy, *Nahve'l-Kur'ân*, Kahire 1986, s. 108.
[319] Seyyid Mursî, *Menâhicu't-Tefsir Beyne'l-Kadim ve'l-Hadîs*, s. 27.
[320] Abdussettar Fethullah Said, *el-Medhal İle't-Tefsiri'l-Mevdûî*, Kâhire 1991, s. 33.
[321] Mevlüt Güngör, *Kur'ân Araştırmaları*, s. 12.
[322] M. Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 165-166.

2. Bu konuyu ilgilendiren âyet veya âyetlerin aynı veya değişik sûrede yer alabileceği ve bunların siyak-sibak çerçevesi içinde ele alınması,

3. Mümkün mertebe âyetlerin nüzûl sırasına göre dizilmesi,

4. İlmî araştırma ve incelemenin sadece o konuya hasredilmesi ve konunun sınırlandırılması,

5. Toplumun gelişmesinde Kur'ânî metodun göz önünde bulundurulması,

6. Yüce Allah'ın o konu ile ilgili muradının ortaya konulması gibi hususlar dile getirilmektedir. Bu hususlar gerçekten bu tür çalışmalarda konunun ana hatlarını ihtiva etmektedir.

Bütün bu söylediklerimizden yola çıkarak Konulu Tefsiri şöyle tanımlayabiliriz: "Herhangi bir konuyu, Kur'ân veya sûre bütünlüğü içerisinde ele alıp, konuyu uzaktan ve yakından ilgilendiren Mekkî ve Medenî tüm âyetleri toplayarak bunların siyak-sibak çerçevesi içinde ele alınması, mümkün mertebe nüzûl sırasını göz önünde bulundurarak, ilmî araştırma ve inceleme kurallarına uymak şartıyla Yüce Allah'ın o konu ile ilgili muradının ortaya konulmasıdır."

B. KONULU TEFSİRİN DOĞUŞU VE GELİŞMESİ

Konulu Tefsir metodunun, ne zaman ve nerede ortaya çıktığı ve başladığı hususunda âlimler arasında ihtilaf vardır. Kimilerine göre bu asırda ve Mısır'da ortaya çıkmış, kimilerine göre ise Hz. Peygamber döneminde bizzat Hz. Peygamber tarafından tatbik edilmiştir. Biz bu bölümde bu değişik görüşler üzerinde durmak istiyoruz.

Yeni bir tefsir metodu olan Konulu Tefsir metodunun, bugünkü mânâsı ve adıyla önceki asırlardaki âlimler tarafından dile getirilmediğini, ilk defa içinde bulunduğumuz asırda ortaya çıktığını görüyoruz. Bu metot, el-Ezher Üniversitesi Usûlu'd-Dîn Fakültesi öğretim üyelerinin yeni yeni ele alıp incelediği bir metot olup, günümüzde meyvelerini vermeye başlamış, gün geçtikçe de önemi ve ona olan ihtiyaç daha iyi anlaşılmıştır.[323]

---

[323] Abdulhay el-Feramâvî, el-Bidâye fi't-Tefsiri'l-Mevdûî, s. 50; Mustafa Müslim, *age.*, s. 17.

Bazılarına göre böyle bir tefsir metodunun doğuşuna, bazı müsteşriklerin, bu asırda, Kur'ân'la ilgili olarak ileri sürdükleri bir takım şüpheler vesile olmuştur.[324]

İslâm âlimleri, Oryantalistlerin Kur'ân'daki kıssalar, tekrarlar, bazı itikâdî ve hukûkî esaslar ve hükümlerle ilgili olarak ortaya attıkları bu iddiaları cevaplandırmak maksadıyla, her konuyla alâkalı âyetlerin tamamını toplayıp inceleyerek müstakil eserler vermişlerdir.

Daha sonraları ise, toplumun Kur'ân'la ilgili bu tür müstakil çalışmalara rağbet etmesi ve ihtiyaç duyması sebebiyle, bilhassa akademik çalışmalar bu sahaya yönelmiş ve birçok eser ortaya çıkmıştır.

Konulu Tefsir çalışmalarının ilk kez kimler tarafından başlatıldığı konusunda genel olarak iki görüş ileri sürülmüştür. Bir kısım araştırmacılar, Konulu Tefsir çalışmalarının ilk ortaya çıkışını Muhammed Abdullah Draz ve Mahmud Şeltut'a nispet etmektedirler.[325]

Diğer bir kısmına göre ise, Ezher Üniversitesi Tefsir Anabilim Dalı Başkanlarından Ahmed es-Seyyid el-Kûmî ve M. Ahmed el-Kâsım, ilk olarak Konulu Tefsir çalışmalarını başlatan isimler olmuşlardır. Daha sonra bu bölümün öğretim üyeleri, yüksek lisans ve doktora öğrencileri bu alanda çalışmalar yapmışlardır.[326]

Aslında bu iki görüş sahipleri de birbirinden farklı şeyler söylememektedirler. Çünkü Ahmed Seyyid el-Kûmî ve M. Ahmed el-Kâsım, ortak bir çalışma ile Konulu Tefsir'in metodunu ortaya koyan bir eser kaleme almışlar, Mahmut Şeltut ve M. Abdullah Draz ise, Konulu Tefsir'in pratiğine ait çalışmalar yapmışlardır.[327]

Konulu Tefsirle ilgili te'lif eseri bulunan Hıcâzî'ye göre ise, Konulu Tefsir'i ilk defa uygulayan ve bu metoda göre tefsir yazan kendisidir.[328]

---

[324] Hıcâzî, *age.*, s. 402.
[325] M. Besyûnî Fûde, *et-Tefsiru'l-Mevdûî,* Şubrâ 1987, s. 17; el-Feramâvî, *el-Bidâye*, s. 61.
[326] el-Feramâvî, *el-Bidâye*, s. 61.
[327] el-Feramâvî, *age.*, s. 61.
[328] Hıcâzî, *age.*, s. 28.

Konulu Tefsirin Temel Taşı Sayılabilecek İlk Örnekleri

Bu tür tefsir, metot olarak bu asırda ortaya çıkıp hızla yayılsa bile, böylesi çalışmaların izlerini ilk dönemlerde dahi bulmamız mümkündür. Birçok tefsir hareketinin ilk örneklerine Peygamber Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) döneminde rastladığımız gibi, Konulu Tefsirin ilk örneklerine de bu devirde rastlamak mümkündür. Bugün Konulu Tefsir olarak kabul edilen şekliyle olmasa bile, Konulu Tefsire dayanak teşkil edecek, bir bakıma temel taşları sayılacak unsurlar o devre kadar götürülebilir. Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri metodunda olduğu gibi ilgili âyetleri bir araya toplama, Konulu Tefsirde de ilk merhaledir. Hadis kitaplarının Kur'ân tefsiri ile ilgili bölümlerine baktığımızda da bunu açık bir şekilde görmekteyiz.

Sahâbeden bazılarının, özellikle İbn Abbâs'ın (radıyallahu anh), kendisine sorulan sorulara Konulu Tefsire temel taşı sayılabilecek bazı izahlarda bulunması da, Konulu Tefsirin ilk örneklerinden sayılabilir.[329]

Ulûmu'l-Kur'ân'a dair yazılan bazı eserler de, Konulu Tefsirin ilk örnekleri arasında zikredilebilir. Mesela; Katâde ibn Diâme'nin, en-Nâsih ve'l-Mensûh'u, Ebû Ubeyde Ma'mer ibn el-Müsennâ'nın Mecâzu'l-Kur'ân'ı, İbnu'l-Kayyim'in Aksâmu'l-Kur'ân'ı vs.

Fakihlerin, birbirleriyle ilişkili âyetleri, fıkıh kitaplarında veya ahkâm tefsirlerinde bir araya toplamaları da Konulu Tefsirin ilk örneklerinden sayılabilir.

C. KONULU TEFSİR ÇALIŞMASI SAYILAN VE SAYILMAYAN ÇALIŞMALAR

Konulu Tefsir Metodu, bu mânâ ve isimle ilk defa bu asırda ortaya çıkmakla birlikte, onun köklerinin İslam'ın ilk asrına kadar uzandığını belirtmiştik.[330] Zira bu metodun, bizzat Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi

---

[329] Bkz. Buhârî, *Kitabu't-Tefsir*, 65; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî'*, IX, 650.

[330] Muhammed Ahmed Yusuf el-Kâsım, *et-Tefsiru'l-Mevdûî li'l-Kur'ân'i'l-Kerim*, Kahire 1981, s. 9.

ve sellem) tarafından kullanılmış bulunan ve en üstün bir tefsir metodu olan "Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri" ile sıkı bir ilişkisi vardır.[331] Ancak bu metot, klâsik tefsir kitaplarında sadece, ele alınan bir âyetin, başka bir âyet veya âyetlerle izâhı veya teyidi sûretiyle uygulanıp, ekseriya fazla detaya inilmeden aynı konudaki âyetlerin alt alta sıralanması ile yetinilmiştir.[332] Onun için bazı araştırıcılar bu metodu Konulu Tefsir metodundan saymazlar.[333] Hâlbuki Konulu Tefsir metodunda, bu metodun dayandığı: "Kur'ân'ın bir kısmı bir kısmını tefsir eder"[334] kâidesi daha geniş ve esaslı bir şekilde kullanılır. Önce, Kur'ân'ın tamamı taranarak aynı konudaki âyetler müstakil bir başlık altında toplanır. Sonra, bunlar tespit edilebildiği kadarıyla nüzûl sırasına göre ele alınarak incelenir. Tabiatıyla, diğer bütün tefsir metotları ve lüzumlu bilgilerden de faydalanılarak Kur'ân'ın o konu hakkındaki görüşü etraflı bir şekilde ortaya konulur.

---

331 Feramâvî, *age.*, s. 54.

332 Meselâ bkz. *İbn Kesir*, I, 443, III, 131, 235.

333 Bazı müelliflere göre "Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri" Konulu Tefsire dâhildir, diğer bazılarına göre ise "Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri" Konulu Tefsire girmez. Bu konuyla ilgili olarak Ziyâd Halil Muhammed ed-Değâmîn'in görüşü kısaca şöyledir: "...Bana öyle geliyor ki Konulu Tefsir ile "Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri" arasında fark vardır. "Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri" demek, tefsir edilen bir veya birkaç âyetin mânâsını diğer âyetler ile açıklamak, te'yid ve te'kid etmek demektir. Bu ise tabiî ki Konulu Tefsir değildir. Çünkü Konulu Tefsir'in kendisine has metodu vardır. Ayrıca her toplama işlemi yani, belli konudaki âyetlerin toplanması ve bunların tefsir edilmesi de Konulu Tefsir değildir...". bkz. *Menheciyyetü'l-Bahs fi't-Tefsiri'l-Mevdûî li'l-Kur'âni'l-Kerim*, s. 40.
Bu iki görüşün arasını cemedecek olursak şöyle diyebiliriz; evet "Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri" Konulu Tefsir demek değildir. Ama Konulu Tefsir çalışmalarında bu metottan çokça istifade edilebilir. Çünkü "Hz. Peygamber'in hadislerindeki Kur'ân tefsirine ait rivâyetlere baktığımız zaman, direkt olarak bizim tanımladığımız anlamda 'Konulu Tefsir'e ait örnekleri bulamasak da, onun alt yapısını oluşturan bu yöntemin doğuşuna zemin hazırlayan örnekleri görebiliriz. Dolayısıyla bizzat 'Konulu Tefsir'in kendisi olmasa bile, onun ilk tohumlarının bu dönemden itibaren atıldığını söyleyebiliriz",
Konulu Tefsir çalışmalarında "Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri"ni kabul eden bazı müellifler, bu konuda sadece Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den sahîh olarak rivâyet edilen nakilleri kabul etmektedirler. Bunun dışında "Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri" konusunda diğer müfessirlerden rivâyet edilenleri kabul etmezler. Çünkü bunlar içtihadîdir. bkz. Abdussettar Fethullah Said, *el-Medhal İle't-Tefsiri'l-Mevdûî*, s. 71.

334 İbn Teymiyye, *Mukaddime fi Usûli't-Tefsir*, s. 92; ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, II, 175.

Kısacası, Konulu Tefsir metodu, "Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri" metodunun Kur'ân tertibine göre değil de müstakil olarak ve daha geniş ve esaslı bir şekilde kullanılmasıdır.

Fakihler, birbirleriyle ilgili âyetleri fıkıh kitaplarında tek konu altında toplamışlardır. Meselâ, abdest ve teyemmüm ile ilgili âyetleri tahâret bölümü altında toplayarak o âyetlerden tahâretle ilgili hükümler istinbât etmişlerdir. Keza, namaz, rükû, kıyam ve kıraatle ilgili âyetler de namaz bölümü altında, bunun gibi ibâdetler, muâmelât, ferâiz ve siyerle ilgili âyetler de kendilerine özgü fıkıh bölümleri altında toplanmıştır. Çeşitli asırlarda telif edilmiş ahkâm âyetlerine ait bu tefsirler de, bazı araştırmacılar tarafından genel olarak "Konulu Tefsir" kapsamına dâhil edilmişlerdir. Ahkâm tefsirlerinin, –biraz önce zikrettiğimiz gibi– ahkâma dair âyetleri bir araya toplaması bakımından "Konulu Tefsir"e örnek teşkil ettiği düşünülse bile, kanaatimize göre bu tür çalışmalar, tam olarak bugünkü mânâda "Konulu Tefsir" çalışmalarına dâhil edilemezler. Çünkü bu eserler, Kur'ân'daki tertibini gözeterek baştan sona sadece ahkâm âyetlerini tefsir etmeye çalışmışlardır. Ayrıca bu âyetleri bir araya toplayan bağ "Konu bağı" değil, bu âyetlerin sadece "Şer'î Hüküm" içermeleridir. Dolayısıyla bu konular arasında mânâ bakımından konu birliği yoktur.[335]

Mustafa Müslim'e göre bütün bu çabalar, ilk merhaledeki Konulu Tefsir çalışmalarından sayılır. Yine ona göre; Konulu Tefsir etütleri aynı zamanda değişik bir yöneliş ve boyut kazanmıştır. Bu ise, Kur'ânî lafzı inceleyerek onun çeşitli anlamlarını anlama çabası olan lügavî tefsirlerdir. Mukâtil b. Süleyman'ın "el-Eşbah ve'n-Nezâir fi'l-Kur'ân"ı, Yahya b. Sellâm'ın "et-Tasârîf"i, Râgıb el-İsfehânî'nin "el-Müfredât"ı, vs. eserlerde ağır basan yön, kullanıma göre anlamı değişen garip kelimelerin lügavî yönüdür. Bu çeşit tefsir çalışmalarının yanı sıra, sadece lügavî yönle yetinmeyen, ayrıca aynı bağlantı ile bağlı âyetleri, ya da aynı başlık altına gelebilecek âyetleri de derleyen tefsir çalışmaları vardır: Kâsım b Sellâm'ın Nâsih ve Mensûh âyetlerle ilgili kitabı, Ali b. el-Medînî'nin Esbâb-ı Nüzûl ile ilgili eserleri, İbn Kuteybe'nin "Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân"ı, Ebu Bekir

---

[335] Said, Abdüssettar, *el-Medhal*, s. 32.

el-Cassas'ın "Ahkâmu'l-Kur'ân"ı, el-İzz b. Abdisselâm'ın "Mecâzu'l-Kur'ân"ı gibi eserler.[336]

Mustafa Müslim[337] ve Said Şimşek'e[338] göre her ne kadar Kur'ân ve benzeri Kur'ân ilimlerine dair yukarıda saydığımız ve saymadığımız buna benzer eserler, Konulu Tefsir çalışması olarak kabul edilse ve Konulu Tefsir çerçevesinde değerlendirilseler de, bazı araştırmacılara göre bunlar sadece Konulu Tefsire benzerlik arzeden çalışmalardır.

Bu konuda Mevlüt Güngör de, bu ve benzeri çalışmaları Konulu Tefsir olarak kabul etmeyenlerdendir: "Bu ve benzeri çalışmaları, Konulu Tefsir olarak addetmek yanlış bir değerlendirme olur.[339] Zira bu tip çalışmalar doğrudan doğruya Kur'ân'ın muhtevâsı ile ilgili olmayıp, Kur'ân'ın iyi anlaşılması ve doğru değerlendirilmesi için yapılmış olan birtakım teknik çalışmalardır. Nitekim bunlar literatürde "Ulûmu'l-Kur'ân" başlığı altında geçmektedir. Bu bakımdan, bu tip çalışmaları da Konulu Tefsir başlığı altında mütâlaa eden ez-Zehebî'nin[340] bu görüşüne katılamıyoruz".[341]

Konulu Tefsir üzerinde eser yazanlardan Fethullah Saîd'e göre, bu yöntem, biri Genel Konulu Tefsir, diğeri de Özel Konulu Tefsir olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Ona göre "Esbâb-ı Nüzûl", "Nâsih-Mensûh", "Kur'ân'ın Mecazları", ve "Kıraatler" gibi ve İbn Kuteybe'nin "Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân"ı, Mâverdî'nin "Emsâlu'l-Kur'ân"ı, İbn Kayyim'in "Emsâlü'l-Kur'ân"ı, Mukâtil b. Süleyman'ın "el-Eşbah ve'n–Nezâir'i, İsfehanî'nin "el-Müfredât"ı, âyet ve sûreler arası münâsebetleri zikreden kitaplar ve ulûmu'l-Kur'ân benzeri çalışmalar özel Konulu Tefsir içinde kabul edilemezler. Ancak bunlar, genel Konulu Tefsir içinde kabul edilebilirler.[342]

---

[336] Mustafa Müslim, *Mebahis Fi't-Tefsiri'l-Mevdûî*, s. 19-21.
[337] ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, I, 148-149; Feramâvî, *age.*, s. 55.
[338] Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 140.
[339] Aynı görüş için bkz. Ziyâd Halil Muhammed ed-Değâmîn, *Menheciyyetü'l-Bahs fi't-Tefsiri'l-Mevdûî li'l-Kur'âni'l-Kerim*, s. 15, 19.
[340] ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, I, 148-149.
[341] Mevlüt Güngör, *Kur'ân Araştırmaları*, 13-15.
[342] Abdussettar Fethullah Said, *el-Medhal İle't-Tefsiri'l-Mevdûî*, s. 24-25, 32-33.

Mustafa Müslim ise, bu örnekleri çoğaltarak hemen hemen Kur'ân İlimleri ile alakalı konularda yazılmış eserleri de Konulu Tefsire dâhil etmektedir. Bunlar arasında meselâ, İbn Kuteybe'nin "Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân"ı, Mâverdî'nin "Emsâlu'l-Kur'ân"ı, İbn Kayyim'in "Emsâlü'l-Kur'ân"ı, Mukâtil b. Süleyman'ın "el-Eşbah ve'n-Nezâir"i, İsfehanî'nin "el-Müfredât"ı ve Firuzabadî'nin "Besâiru Zevi't-Temyîz"i de bulunmaktadır.[343]

Bu hususta Celal Kırca'nın görüşü ise şöyledir: "Burada Genel Konulu Tefsire örnek olarak verilen kitapların hemen hemen tamamı Tefsir Usûlü ile alakalı eserlerdir. Bazısı fıkhî yönelişe, bazısı filolojik yönelişe, bazısı da edebî yönelişe ait eserlerdir. Zaten her yöneliş, bir anlamda Konulu Tefsir özelliğine sahip demektir. Çünkü her yönelişin bir gayesi ve o gayenin ihâta ettiği bir alan mevcuttur. Bu bakımdan her tefsir ekolü, bu anlamda Konulu Tefsir tarifinin içine de girebilmektedir...".[344]

Yukarıda zikredilen eserlerin Konulu Tefsir çalışmaları arasında sayılıp sayılmayacağı konusunda son olarak Muhammed Bakır'ın görüşünü zikredelim: "Kur'ân'la ilgili meselelerde ortaya çıkan ve bazen mevdûî tefsir diye nitelendirilen etütlere gelince, bunlar haddizatında bazı müfessirler tarafından ortaya konan ve "Esbâb-ı Nüzûl", "Nâsih-Mensûh", "Kur'ân'ın Mecazları", ve "Kıraatler" gibi Kur'ân-ı Kerim'le tâli derecede ilgili olan belli başlı birkaç konudan öteye geçmeyen çalışmalardır. Ve bunların bizim belirttiğimiz anlamda tevhîdî ve mevdûî tefsir türünden bir çalışma olarak değerlendirilmesi asla mümkün olmaz. Zira bu araştırmalar, gerçek anlamda, bazı konularla ilgili tecziî (âyet âyet yapılan) tefsirin bir araya getirilmesinden ve onlar arasında birtakım benzer yönlerin tespit edilmesinden başka bir şey değildir. Daha net bir ifadeyle: Her toplama eylemi veya ayıklama ameliyesi mevdûî bir etüt olarak değerlendirilemez. Mevdûî etütler ancak şu özelliği taşıyan etütlerdir: Evrensel, akîdevî yahut sosyal hayatla ilgili meselelerden herhangi biri ele alınır. Konu Kur'ân zâviyesinden tetkik edilir, araştırılır, değerlendirilir ve onunla ilgili Kur'ânî bir görüş açısı, Kur'ânî düşünce tespit edilir ise işte, ancak bu özellik-

[343] Mustafa Müslim, *Mebâhis fi't-Tefsiri'l-Mevdûî*, s. 19-21.
[344] Celal Kırca, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'ân'a Yönelişler*, s. 293.

lere hâiz çalışmalar, tevhîdî (Konulu Tefsir) çalışmalarıdır, etütleridir, tefsirleridir”.[345]

Netice itibariyle; âlimlerin çoğu gibi bize göre de; Kur’ân ilimleri sahasında yazılan eserleri Konulu Tefsir olarak kabul etmek mümkün değildir. Çünkü bu eserlerin yazılış sebebi, Kur’ân’daki herhangi bir konuyu ele alıp Konulu Tefsir metodu üzere incelemek ve Kur’ân’ın bu konu hakkındaki nihaî hükmünü ortaya koymak değil, ilgili konu hakkında –nesih, yeminler, meseller, kıssalar gibi– bilgi vermektir.

D. ZAMANIMIZDA KONULU TEFSİRİN ÖNEM KAZANMASI VE SEBEPLERİ

Konulu Tefsir Metodu’nun, önceki asırlarda değil de, özellikle bu asırda önem kazanmasının sebeplerini şöylece sıralayabiliriz:

1. Eskiden ilimlerde ihtisaslaşma yoktu. Bu asırda ilimlerde, hatta İslâmî ilimlerde de ihtisaslaşmaya gidildiği için, Kur’ânî ilimler ve tefsirde de ihtisaslaşmaya gidilmiştir. Bunun neticesinde Konulu Tefsir metodu da bu ihtisaslaşma neticesinde ortaya çıkmıştır. İhtisaslaşma dönemindeki Kur’ân’ı yorumlama ve tefsir etme faaliyetlerinde, Kur’ân’a yeni bir bakış açısıyla yaklaşma girişimlerine ihtiyaç duyulmuştur. Kur’ân’ın konularını tespit etme ve bu konular içerisinden her hangi bir konuyu seçerek o konu hakkında Kur’ân’ın ‘ne dediğini’ ve ‘ne demek istediğini’ ortaya çıkarma girişimleri tefsir hareketlerine inkâr edilemeyecek bir etki yapmıştır. Çünkü bu yöntem, geçmişte yapılan tefsir çalışmalarından sistem olarak farklı bir yol takip etmektedir. Dolayısıyla sonuçları itibariyle de farklı neticeler elde edildiği görülecektir. Her hangi bir konu hakkında derli toplu bir bilgi edinmek isteyen ve Kur’ân’ın o konu ile ilgili düşüncesini, anlatım tarzını ve vardığı sonucu tespit etmek isteyen kimseler, zarurî olarak Konulu Tefsir çalışmalarına ihtiyaç duyacaklardır.[346]

2. Konulu Tefsir çalışmalarının bu asırda ortaya çıkmasının sebeplerinden biri de, komünizm gibi bazı fikrî cereyanların ortaya çıkması,

[345] Muhammed Bâkır es-Sadr, *el-Medresetü’l-Kur’âniyye*, s. 17.
[346] Şahin Güven, *age.*, s. 91-94.

gençleri aldatması ve bunlara cevap vermede Konulu Tefsir çalışmalarının etkili olmasıdır.[347]

Bazı araştırmacılara göre ise, Kur'ân'daki kıssalar, tekrarlar, bazı itikâdî ve hukukî esas ve hükümlerle ilgili olarak ortaya atılan iddiaları cevaplandırmak ve bazı insanların, Kur'ân'ın, bu çağın problemlerini çözmekten âciz kaldığını iddia etmeleri üzerine, onlara en iyi cevap Konulu Tefsir çalışmaları ile verildiğinden bu çalışmalar daha çok bu asırda ortaya çıkmıştır. İslâm âlimleri, bu tür iddialar karşısında, konuyla alâkalı âyetlerin tamamını toplayıp inceleyerek müstakil eserler vermişlerdir. Daha sonraları ise, toplumun Kur'ân'la ilgili bu tür müstakil çalışmalara rağbet etmesi ve ihtiyaç duyması sebebiyle, bilhassa akademik çalışmalar bu sahaya yönelmiş ve bir çok eser ortaya çıkmıştır. Bu çalışmalarla dünyanın, siyasî, iktisadî, hukukî, itikadî, ahlâkî ve sosyal bunalımlar içinde çalkalandığı bir zamanda, bütün insanlık için, Yüce Yaratıcı tarafından gönderilmiş olan Kur'ân'ın, her sahâda hayatlarına yön verecek en üstün prensipleri, yeniden ve derli toplu bir şekilde tekrar gündeme gelmiş ve yine yapılan bu çalışmalarla, insanların, Kur'ân'ın ölmez prensiplerini kolayca anlamaları, benimsemeleri ve hayâta tatbik etmeleri sağlanmıştır.

3. Bu asırda yaşayan Müslüman âlimler, hayatın değişik dallarına ait bir problemle veya psikoloji, sosyoloji, antropoloji, astronomi, fizik, ekonomi biliminde yeni bir teori ile karşı karşıya geldiklerinde, Kur'ân'da bu tip teorilere ilişkin Allah'ın hükmünü belirten nasları hemen ve hazır bir şekilde bulamamışlardır. Bu durumda araştırmacılar, bu eğilimlere ilişkin Kur'ân ve Sünnet'in yaklaşımlarını ve bakış açılarını belirlemeye çalışmışlar ve böylece Müslüman araştırmacıda Kur'ân'ın bu alanlara ilişkin temel gayelerine ait bir meleke oluşmuştur. Sonra da bu problemlere Kur'ânî perspektiften bakarak çözmeye çalışmış veya teorileri ona göre değerlendirmişlerdir.[348]

Bu problemler genellikle bu asırda meydana çıktığından, bunlara cevap için de Müslüman araştırıcılar Konulu Tefsir çalışmalarına yönel-

---

[347] Ahmed es-Seyyid el-Kûmî, *et-Tefsiru'l-Mevdûî*, Kahire 1982, s. 19; Muhammed Ahmed Yusuf el-Kâsım, age., s. 12.

[348] Mustafa Müslim, *Mebâhis fi't-Tefsiri'l-Mevdûî*, s. 40.

mişlerdir. Kur'ân, devamlı gelişmekte olan yeni bilgi silsilesinin ışığı altında yeniden tefekkür edilmeli ve yeniden yorumlanmalıdır. Fakat bu, Kur'ân'ı yeni bilgilere uydurma şeklinde değil, yeni bilgileri O'nun ışığında değerlendirme şeklinde olmalıdır. İnsanların yeni ihtiyaçları ortaya çıkınca, Kur'ân da yeni anlayışlar doğurur. Zaten O'nun eskimez olmasının gerçek anlamı da budur".[349]

4. Konulu Tefsir metodunun, bugünkü mânâsı ve adıyla ilk defa içinde bulunduğumuz asırda ortaya çıkmasına bazı müsteşriklerin, Kur'ân'la ilgili olarak ileri sürdükleri bir takım şüpheler vesile olmuştur.[350] Müsteşriklerin İslâmî ilimlerde çalışma yapmaları ve bu iş için büyük gayret sarfetmeleri, Müslümanları da bu sahada ve aynı usûl ile çalışmaya sevketmiştir. Müsteşrikler, kaynaklara rahat ulaşabilmek için değişik mevzû ve fihrist çalışmaları ile işe başlamışlardır. Müslümanlar da, aynı şekilde bu çalışmalara mukâbelede bulunmak için ihtisaslaşmaya gitmiş ve Mevdûî Tefsir çalışmalarına yönelmişlerdir.[351]

5. Hiç şüphesiz, bir Müslümanın en iyi bilmesi gereken Kitap, dininin ana kitabı olan Kur'ân-ı Kerim'dir. Bununla birlikte, günümüz insanı hayatını kazanmak, çoluk çocuğunu geçindirmek için hayli çalışmak zorunda olduğundan çok meşgul durumdadır. Böyle olunca, O'nun, Kur'ân-ı Kerim'i, bir meâlden de olsa, başından alıp sonuna kadar okuması pratikte pek mümkün olmamaktadır. Bu mümkün olsa bile, bir konunun, Kur'ân'ın muhtelif yerlerine serpiştirilmiş olan parçalarını, kafasında bir araya getirip toplu bir sonuca varması kolay değildir. Çünkü Kur'ân'ın, günümüz insanının alışık olmadığı bir içyapısı vardır. O'nda belli bir konunun ele alınıp bitirildiği ana bölümlere, bunların altında alt ve yan başlıklara rastlanmaz. Onun için Kur'ân'da bahsi geçen bir konu hakkında, kesin ve isabetli bir söz söyleyebilmek için o konu ile ilgili bütün âyetleri göz önünde bulundurmak gerekir.[352] İşte, Konulu Tefsir metodu, Kur'ân'la ilgili konuların detaylı ve geniş bir şekilde incelenmesine imkân verdiğinden bu asırda bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır.

---

[349] bkz. Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, (trcm. Alpaslan Açıkgenç) Ankara 1993, s. 7.
[350] Hıcâzî, *age*., s. 402.
[351] Abdussettar Fethullah Said, *el-Medhal İle't-Tefsiri'l-Mevdûî*, s. 34-39.
[352] Mevlüt Güngör, *Kur'ân Araştırmaları*, s. 15-19.

6. Konulu Tefsir çalışmaları, günümüzde Allah yoluna çağıranlar için en önemli bir malzemedir. Çünkü bu çalışmalarla Allah'ın hidâyeti en iyi şekilde anlatılır. Câmide imam, vâiz, okulda öğretmen, üniversitede öğretim üyesi bu tarz çalışmalara bugün daha fazla ihtiyaç duymaktadır.[353]

7. Klasik tefsir metotlarının günümüzde Kur'ân'ı anlama ve yorumlamada yetersiz kaldığı görüşünü benimseyen çağdaş müfessirler, bazı yeni metodolojiler geliştirme çabası içine girmişlerdir. Bu gayretler, henüz olgunluk derecesine ulaşarak genel kabul gören bir metot ortaya koyamasalar bile, yaptıkları iş önemlidir. İşte Konulu Tefsir metodu böyle bir gayretin neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu tefsir metodunun, günümüz tefsir çalışmalarına yeni bir açılım ve bakış açısı kazandırdığı ve günümüz insanının problemlerini çözümlemede yeni fikirler sunduğu görülmektedir.

8. İslâm âlimlerinin, Kur'ân'a dair binlerce eser vermelerine rağmen onların, Kur'ân'a dair bütün meselelere cevap verdiklerini ve artık üzerinde durulacak hiçbir konunun kalmadığını söylemek elbette doğru değildir. Yani, her bir âlimin, Kur'ân hazinesinden aldığı mücevherleri okuyuculara arz etmesine rağmen, Kur'ân hâlâ büyük bir okyanus olarak mücevherlerinin çıkarılmasını beklemektedir. Önceki âlimlerimiz bize, araştırmamız gereken birçok konu bıraktıkları gibi, belki bizler de bizden sonraki nesle bir o kadar araştırılması gereken konu bırakacağız.

9. Son olarak şunu söyleyebiliriz: İnsanların ve toplumların yenilenen ihtiyaçları ve bunlarla ilgili alanlarda yeni yeni düşüncelerin ve modern bilimsel teorilerin ortaya çıkması karşısında sağlıklı bakışlar ve çözümler önerebilmek, ancak Kur'ân'ın Konulu Tefsirine başvurmakla mümkündür.

E. KONULU TEFSİRİN ÇEŞİTLERİ

Konulu Tefsir metodu ile ilgili çalışmaları incelediğimizde birçok Konulu Tefsir çeşidine şahit oluyoruz. Bazıları, Kur'ân âyetlerinin her cem ve toplama işlemine Konulu Tefsir çalışması adını verirken, bazıları buna karşı çıkıyorlar. Bazıları Konulu Tefsiri iki, bazıları üç bazıları da bu

[353] Mahmud Besyûnî Fûde, *et-Tefsiru'l-Mevdûî*, s. 12-13.

şıkları kendi aralarında da ayrıca taksime tabi tutarak Konulu Tefsirin iki, üç veya daha fazla çeşidini sayıyorlar. Konulu Tefsirin tarifinde, ne zaman başladığı hususunda ve kaça ayrıldığı konusundaki ihtilaflar, bu çalışmaların tam olgunlaşmadığının, hâlâ oluşma dönemini yaşadığının bir belirtisi olabilir. Dolayısıyla bu ihtilaflar, bizim de kesin bir neticeye varmamızı zorlaştırmaktadır.

Konulu Tefsir çalışmalarının belirli bir disiplin altına alınabilmesi için 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren "Konulu Tefsir"in usûl ve yöntemini belirleyen metodolojik çalışmalar başlatılmıştır. Konulu Tefsir'in metoduna ait bu çalışmaların bir kısmı müstakil eserlerde yer alırken, bir kısmı da Kur'ân'ın her hangi bir konusu veya kavramı hakkında, ya da bir sûreyi Konulu Tefsire göre tefsir eden çalışmaların baş tarafında yer almaktadır ve konuya giriş mahiyetindedir.

Konulu Tefsir Metoduna dair yazılan eserlerde Konulu Tefsirin –bizim de kabul ettiğimiz– genellikle şu iki çeşidine rastlamaktayız:

1. Kur'ân'ın Bütünlüğünü Esas Alan Konulu Tefsir

2. Sûre Bütünlüğüne Münhasır Konulu Tefsir

Şimdi bunları inceleyelim:

1. Kur'ân'ın Bütünlüğünü Esas Alan Konulu Tefsir

Yukarıda tariflerinde de bahsettiğimiz gibi Konulu Tefsir; herhangi bir konuyu Kur'ân'ın bütünlüğü içerisinde belli esaslar dâhilinde araştırma ve incelemekten ibarettir.[354]

Araştırmacı önce, Kur'ân'ın değişik üslûplarla değindiği, analiz ettiği, tartıştığı ve yorumladığını düşündüğü bir konu belirler. Sonra bu konuyu Kur'ân sûrelerinde araştırmaya koyulur ve konuyu ele alan âyetleri çıkarır. âyetleri toplayıp tefsirlerini iyice öğrendikten sonra araştırmacı, konunun özünü teşkil eden maddeleri âyet-i kerimeler ışığında belirlemeye çalışır, sonra bu maddeler arasında düzenleme ve koordinasyonu sağlar. Daha sonra konuyu bir takım ana bölümlere, yan bölümlere ve inceleme konularına ayırmayı dener. Söylediği tüm düşünceleri ve bahsettiği her görüşü

[354] Hıcâzî, *age.*, s. 24; Seyyid Mursî, *age.*, s. 30; Feramâvî, *age.*, s. 24.

Kur'ân âyetleriyle delillendirir. Araştırmacı bütün bunları yaparken konunun, insanların yaşadığı realite ve problemlerle bağlantısını kurarak onlara Kur'ânî ışıklar tutmaya çalışır.

Araştırmacı, araştırması sırasında âyetlerin tefsirindeki ayrıntılara değinmez, kıraatlere, i'râb çeşitlerine ve belâgat nüktelerine ancak konunun temel düşüncelerine ışık tutacak kadar değinir.

Bu çeşit Konulu Tefsir, bu konunun uzmanlarının geleneğinde en meşhur olanıdır ve bizim çalışmamızda esas üzerinde duracağımız kısımdır. Zaten Konulu Tefsir tamlaması kullanıldığında da akla ilk bu çeşidi gelmektedir.

2. Sûre Bütünlüğüne Münhasır Konulu Tefsir

Bu tür, birinci tür Konulu Tefsire benzemesine rağmen çerçevesi ondan daha dardır. Şöyle ki; birinci tür Konulu Tefsirde ele alınan konu tüm Kur'ân çerçevesinde ele alınıp incelenirken, bu türde, sadece bir tek sûredeki temel hedef araştırılır ve bu hedef Konulu Tefsir'in eksenini teşkil eder. Yani bu türde hedef, herhangi bir sûreyi en ince noktasına varıncaya kadar araştırmak gayesi ile, sûrenin özel ve genel hedeflerini, maksadını ve ihtiva ettiği konuların birbirleri ile olan irtibatlarını açıklamak sûretiyle sûreyi bir bütün olarak ele almak ve incelemektir.[355] Fakat elde edilen netice ve varılan sonuç bakımından, bu iki tür birbirinden oldukça farklıdır.

Şâtıbî'ye göre; her sûrenin bir ana konusu vardır. Her ne kadar onda değişik konu ve hükümler bulunsa da onlar, bu ana konuyu destekleyici ve tamamlayıcı mahiyettedirler.[356]

Kur'ân'ın rûhuna iyi nüfûz edememiş birisi, sûrelere ilk baktığında sûrelerin dağınık bilgiler sunduğunu ve konu birliğinin olmadığını zannedebilir. Ancak, bu kimse, sûrelere iyice baktığında bir, iki veya üç, nihayet dört konu etrafında bilgilerin yoğunlaştığını görecektir. Diğer bilgiler bu konunun/konuların çerçevesinde ya tamamlayıcı ve destekleyici veya konunun/konuların bazı parçalarının sonucu olarak yer almaktadır.

---

[355] Hıcâzî, *age.*, s. 24; Seyyid Mursî, *age.*, s. 30; Feramâvî, *age.*, s. 24.
[356] eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, III, 249.

Günümüz Kur'ân araştırmacıları buna el-Vahdetü'l-Mevdûiyye: Konu Birliği demektedirler.

Bu tür çalışmada araştırmacı önce, sûrenin temel hedefini ya da hedeflerini iyice özümser, sonra sûrenin ya da sûrenin temel konusunu yansıtan âyetlerin sebeb-i nüzûlünü araştırır. Daha sonra Mekkî ve Medenî sûreler arasından sûrenin nüzûl sırasını araştırır ve sonunda da araştırılan konuyu sunarken, sûredeki âyet grupları arasındaki münâsebetleri inceler.

Araştırmacı görecektir ki, her sûrenin müstakil kimliği ve temel hedefleri vardır. Eğer bu hedef baştan tespit edilebilirse, sûrenin tefsiri daha kolay ve isâbetli olacaktır. Bilindiği gibi Mekkî sûreler ayrıntılı bir şekilde dört ana konudan bahsetmektedir: Ulûhiyet, Risâlet, öldükten sonra dirilme ve iyi ahlâka teşvik edip kötü ahlâktan uzaklaştırma. Bundan dolayı araştırmacı; Mekkî sûrelerin her birinde bu dört ana konudan birini ele alıp inceleyebilir.

Bu çeşit Konulu Tefsir, daha önceki dönemlerde sûrenin maksadı adı altında incelenmekteydi. Mütekaddimûn müfessirleri tefsirlerinde bazı sûrelerin, özellikle de kısa sûrelerin hedeflerine işaret etmişlerdir. Bazı müfessirler de, Fahruddin er-Razî'nin "et-Tefsiru'l-Kebîr"inde yaptığı gibi sûreler arasındaki münâsebet yönünü araştırmışlardır. Keza el-Bikâî "Nazmu'd-Dürer" adlı eserinde, Abdulhamid el-Ferahî de "Nazmu'l-Kur'ân" adlı eserinde bu konuya değinmişlerdir. Firuz'abadî, Besâiru Zevi't-Temyîz isimli kitabında, her sûrenin bir ana hedefinin olduğunu îzah etmeye çalışmıştır. Fakat eski müfessirler sûreleri, bugün anladığımız mânâda ilmî bir usûl ile incelememişlerdir.

Çağımızda ise Seyyid Kutub, bir sûrenin tefsirine başlamadan önce onun hedeflerini ve temel esaslarını, kimliğini ve diğer sûrelerden farklı özelliklerini ortaya koymaya en çok ihtimam gösteren kimsedir. Nitekim onun tefsiri "Fî Zilâli'l-Kur'ân"da özellikle de her sûrenin tefsirine yaptığı girişler bu konuda mükemmel bir örnek sayılır.[357]

Muhammed Gazâlî'nin de üç ciltlik bütün Kur'ân sûrelerinin konula-

[357] Mustafa Müslim, *Mebâhis fi't-Tefsiri'l-Mevdûî*, s. 28-29.

rını ele alan bir çalışması vardır. Gazâlî bu eserinde, kısa ve özet bir şekilde sûrelerin ele aldığı konuları tefsir etmeksizin zikretmiştir.

Bazı araştırmacılara göre bir sûreyi bütün olarak ele alıp incelemek, bilinen anlamda Konulu Tefsir değildir. Zaten böyle bir ayırım yapan Seyyid Mursî,[358] daha sonra bir sûrenin tefsirinin Konulu Tefsir biçiminde adlandırılmasının, aslında Kur'ân çalışmalarına veya Kur'ân'ı baştan sona kadar âyet âyet açıklayan tefsirlere bir mukaddime veya bir hazırlık mesâbesinde olabileceğini beyan etmektedir.[359]

Abdüssettar Fethullah Saîd de, bu çeşidi Konulu Tefsir olarak kabul etmemektedir. Bu husustaki görüşü şöyledir: "Her bir sûreye hâkim olan konu veya sûrenin hedefi, kişiden kişiye değişir. Bu içtihâdî bir meseledir. Tefsir nasıl böyle ihtimâl üzerine bina edilir? Hâlbuki Konulu Tefsirde asıl olan, meselenin bizzat Kur'ân nassı veya ondan çıkan mânâ üzerine ikâme edilmesidir. Hem bu çeşit tefsirin oturmuş, sağlam ve belli olan ilmî bir metodu da yoktur. Onun için biz bu çeşidi Konulu Tefsir çalışmaları içinde değil, umumî Kur'ân araştırmaları arasında zikrediyoruz."[360]

Abdüssettar Fethullah Saîd'in de dediği gibi sûreye hâkim olan konuyu tespit etme işi içtihadîdir ve çok zor bir iştir. Onun için aynı sûreye hâkim olan konuyu tespitte birçok araştırmacının ihtilâf ettikleri görülebilmektedir. Aynı zamanda sûreye hâkim birden fazla konu varsa, bunların tespiti hususunda da ihtilâf edilmektedir.

Fakat aynı kanaatte olduğumuz Ziyâd Halîl Muhammed ed-Değâmîn, Abdüssettar Fethullah Saîd'in bu görüşüne iki noktadan itiraz etmektedir. Şimdi kısaca bu itirazları görelim:

1. Tefsir ilmi bütün çeşitleriyle; ister edebî, fıkhî, fennî, tasavvufî, naklî... vs tefsirler olsun, isterse; tahlilî, icmâlî veya mevdûî olsun genellikle içtihadîdir. Öyleyse, sûreye hâkim konunun tespiti içtihadî diye bu çeşit çalışmaları Konulu Tefsir çalışmalarından saymamak doğru değildir. Ayrıca 'konu' tespitinde ihtilaf edilmesi, sûreye hâkim bir konunun olmadığını da göstermez.

---

[358] Seyyid Mursî, *Dirâsât fi't-Tefsiri'l-Mevdûî*, s. 30.
[359] Seyyid Mursî, *agc.*, s. 206-209.
[360] Abdussettar Fethullah Said, *el-Medhal İle't-Tefsiri'l-Mevdûî*, s. 24-25.

2. Bu çeşit Konulu Tefsirin ilmî bir metodunun olmaması da, ne sûreye hâkim bir konunun olmadığını ne de, bu çeşit çalışmaların Konulu Tefsir çalışmalarından olmadığını gösterir. Bilakis Kur'ân'ı daha iyi anlama ve O'nu hayatımıza tatbik etme adına önemli bir tefsir metodu olan bu tür çalışmalar için, İslâm âlimlerinin ve araştırmacıların açık ve sağlam metotlar ortaya koymaları gerekir. Bu çeşit çalışmalar, Abdüssettar'ın Genel Konulu Tefsir ve Konulu Tefsir çalışmalarından sayılmaya lâyıktırlar.[361]

Bir sûreyi alıp, Kur'ân bütünlüğü içinde hedeflerini inceleme, araştırma anlamında kullanılan Konulu Tefsirle, Kur'ân'ı baştan sona kadar âyet âyet tefsir etme, başka bir ifade ile klasik anlamda rivâyet ve dirâyet biçiminde, özellikle de dirâyet biçimindeki tefsir anlayışı ile pek fark yoktur.[362] Nitekim bu tür çalışma yapanlar, gerek er-Râzî[363] ve gerekse Kurtubî[364] gibi âlimlerin tefsirlerinde bunu zaman zaman yaptıklarını belirtmektedirler ki, biz de bunu açıkça müşâhede ediyoruz. Yani bu tür bir tefsir aslında bir anlamda Kur'ân'ı baştan sona kadar âyet âyet tefsir etmenin özellikle de dirayet türünün biraz daha geliştirilmiş bir şeklidir. Ama şunu belirtelim ki, bu tür çalışmalar, genellikle daha kısa, konuyu dağıtmadan ve oldukça da Kur'ân'ın bütünlüğü içerisinde kalınarak ve buna da özen gösterilerek yapılmaktadır. Nitekim Hicâzî'nin, et-Tefsiru'l-Vâdıh isimli eserinde, Şeltut'un ve Abdullah Muhammed Şehhâte'nin[365] yaptığı çalışmalarda bu görülmektedir. Fakat yine de zaman zaman tekrarlardan kaçınılmadığı da bir gerçektir. Bu durum, belki de, Kur'ân'ın bablara ve fasıllara ayrılmış bir kitap olmadığından kaynaklanabilir.[366]

Kanaatimize göre, bu tür çalışmaların da, Konulu Tefsir çalışmaları içerisinde değerlendirilmesi gerekir. Çünkü bu tür çalışmalarda, Kur'ân sûrelerinden herhangi birisinin hedefi ve gayesi belirlenir. Daha sonra

---

[361] Ziyâd Halil Muhammed ed-Değâmîn, *age.*, s. 114-115.
[362] Cüneyt Eren, *Konulu Tefsir Metodu*, Nil yay., İstanbul 2000, s. 36.
[363] Hıcâzî, *age.*, s. 24.
[364] Seyyid Mursî, *Dirâsât fi't-Tefsiri'l-Mevdûî*, s. 29-30; Feramâvî, *age.*, s. 55.
[365] Bkz., Mahmut Şeltut, *Kur'ân'a Doğru*, (trcm. M.Beşir Eryaysoy), Bir yay, İstanbul 1987, Abdullah Muhammed Şahhâte, *Ehdâfu Külli Sûre ve Makâsıdihâ fi'l-Kur'âni'l-Kerim.*
[366] Ömer Dumlu, *agt.*, s. 162.

sûrede zikredilen konular veya belli bir konu, bir başlık altında ilmî kâidelere uygun bir şekilde incelenir. Ayrıca, her sûrenin kendine özgü bir hedefinin olması, sûreyi oluşturan âyet ve konular arasındaki münâsebet ve bir sûre hakkındaki derli toplu bilgiye ulaşmanın en önemli yolunun sûre çerçeveli Konulu Tefsir çalışmalarından geçmesi gibi sebeplerle, bu tür çalışmaları da genel olarak Konulu Tefsir çalışmalarına dâhil etmek mümkün olabilir.

Konulu Tefsir Çeşitleriyle İlgili Diğer Âlimlerin Görüşleri

Mustafa Müslim'e göre, Konulu Tefsirin bir diğer çeşidi de: *Kelime ve Türevlerine Göre Konulu Tefsir/Kavramsal Tefsir'dir.* Bu tür çalışmalarda araştırmacı, önce Kur'ân kelimelerinin birini ele alır, sonra o kelimenin veya müştaklarının (türevlerinin) geçtiği âyetleri toplar. âyetler toplanıp tefsirleri iyice öğrenildikten sonra araştırmacı Kur'ân'ın o kelimeyi kullanımı vasıtasıyla kelimenin anlamlarını tespit etmeye çalışır.

Kur'ân'da sıkça tekrarlanan kelimelerin çoğu Kur'ânî terimler olmuşlardır. Meselâ; ümmet, sadaka, cihad, kitap, münâfıklar, zekât, ehl-i kitap, ribâ kelimelerinin kullanımda ve anlamda bir takım şekiller aldığını görmekteyiz.

Bu gibi bir hususu inceleyen kişi, incelemesinin sonunda Kur'ân'daki herhangi bir kelimenin köküne ve anlamının kullanış metotlarına ilişkin bir tefsir yöntemi ortaya çıkarabilir.

"Garîbu'l-Kur'ân" ve "el-Eşbâh ve'n-Nezâir" kitapları, bir bakıma bu çeşit bir tefsiri içermektedir. Bundan dolayı böyle kitaplar, bu tip araştırmalarda temel fonksiyon icra etmektedirler.

Ne var ki, bu çeşit eski eserlerin birçoğu, kelimenin sadece kullanıldığı yerdeki anlamı çerçevesinde takılıp o kelimeyi muhtelif sûrelerdeki anlamlarla ilişkilendirmediler. Bundan dolayı onların kelime tefsirleri, lafzî anlam dairesinde kalmıştır.

Oysa bu konuda eser yazan çağdaş yazarların kavram çalışmaları, muhteva ve çalışmada takip ettikleri metot açısından, klasik tür çalışmalardan oldukça farklıdır. Günümüzde kavram çalışması yapan bir araştırmacı, sadece kavramın etimolojik anlamlarını tespit etmek ve Kur'ân'da geçtiği

anlamlarından bahsetmekle yetinmemektedir. Bunun da ötesine geçerek, öncelikle kavramın geçtiği âyetleri, siyak-sibakına göre anlamaya çalışarak aralarındaki gerekli bağlantıyı kurmaya çalışır. Sonra kavramı Kur'ân bütünlüğü içerisinde ele alarak kavramın, lügat mânâsının yanında zaman içerisinde geçirdiği değişiklikleri tespit eder. Ayrıca kavramın 'anlam sahası'nı ve 'zıt anlamları'nı da belirler. İşte, ancak böyle bir çalışma sonucu, Kur'ânî bir kavram açık ve net bir şekilde anlaşılarak küllî kâidelere ve genel ilkelere ulaşılmış olur.[367]

Abdüssettar Fethullah Saîd, Konulu Tefsiri iki ana kısımda mütalâa etmektedir:

Birincisi: Konular arasındaki bağ ve münâsebet açısından.

İkincisi: Müfessirlerin yöntemleri açısından.

Konular arasındaki bağ ve münâsebet açısından Konulu Tefsir ikiye ayrılır. Birisi; et-Tefsiru'l-Mevdûî el-Âmm, ikincisi ise; et-Tefsiru'l-Mevdûî el-Hâs.

et-Tefsiru'l-Mevdûî el-Âmm (Genel Konulu Tefsir)

Asıl mânâları bir olmayıp, gayeleri aynı olan âyetlerin bir araya getirilmesidir. Ahkâm âyetleri tefsirleri gibi. Bu tefsirlerde, ayrı ayrı konuda olmalarına rağmen, âyetlerin hepsi hüküm ifade etmektedir. Meselâ, namaz, oruç, hac, zekât, fâiz, iddet vs. gibi. Bu hususta müstakil kitaplar yazılmıştır: Cassâs'ın "Ahkâmu'l-Kur'ân"ı, İbn Kayyim'in "et-Tibyân fî Aksâmi'l-Kur'ân"ı ve Muhammed Sıddîk Hân'ın "Meylu'l-Merâm min Tefsiri Âyeti'l-Ahkâm"ı gibi.[368]

et-Tefsiru'l-Mevdûî el-Hâs (Özel Konulu Tefsir)

Abdüssettar Fethullah Saîd'e göre esas Konulu Tefsir budur. Bununla

---

367 Mustafa Müslim, *Mebâhis fi't-Tefsiri'l-Mevdûî*, s. 23-24. Konulu Tefsirin bu çeşidi, sadece Mustafa Müslim tarafından zikredilmektedir. Diğer araştırmacılar, Konulu Tefsir çeşitlerinin arasında böyle bir çeşidi zikretmiyorlar. Mustafa Müslim'in bu çeşide örnek olarak verdiği eserleri Konulu Tefsir çalışmaları içinde değerlendirenler vardır fakat bunu Mustafa Müslim gibi ayrı bir çeşit olarak değil de, genel olarak Konulu Tefsir çalışmaları arasında zikrediyorlar.

368 Abdussettar Fethullah Said, *el-Medhal İle't-Tefsiri'l-Mevdûî*, s. 26.

bizim birinci türde bahsettiğimiz Konulu Tefsiri kastetmektedir. Fakat özellikle biraz sonra bahsedeceğimiz Vecîz Konulu Tefsir, bizim birinci türde bahsettiğimiz Konulu Tefsire tam olarak benzememektedir. Çünkü sadece bir makale, konferans, hutbe veya radyo konuşmasında ele alınan konu ile ilgili Kur'ân'daki bütün âyetlerin bir arada toplanması ve Konulu Tefsir metoduna göre tefsir edilmesi mümkün görünmemektedir. Ayrıca Fethullah Said'in verdiği bilgiye göre, seçilen âyetler Kur'ân'ın bütününden mi, yoksa bir veya birkaç sûreden mi olduğu da bildirilmemiştir. Bu yönüyle özellikle Vecîz Konulu Tefsir, bizim birinci türde kastettiğimiz Konulu Tefsire benzemez.

Abdüssettar Fethullah Saîd'e göre Konulu Tefsir, müfessirlerin yöntemleri açısından kendi arasında üçe ayrılır:

1. Vecîz (Kısa/Öz) Konulu Tefsir

Araştırmacının, makâle, konferans, hutbe veya radyo konuşması için belli bir konuya dair seçtiği âyetleri tefsir etmesidir.

2. Vasît (Orta) Konulu Tefsir

Herhangi bir konu tespit edip onu bir veya birkaç sûreye göre veya bütün Kur'ân'a göre ele alıp inceleme. Bu çeşit, bizim birinci türde bahsettiğimiz Konulu Tefsire benzemektedir. Fakat burada konu –Vecîz Konulu Tefsire nazaran geniş olsa bile– biraz daha mücmel olarak ele alınır.

3. Basît (Geniş) Konulu Tefsir[369]

Abdüssettar Fethullah Saîd, Basît Konulu Tefsir ile bizim birinci türde bahsettiğimiz Konulu Tefsir şeklinin aynısını kastetmektedir.

Seyyid Mursî İbrahîm el-Beyûmî'ye göre ise Konulu Tefsir Küllî/Mutlak ve Cüz'î/Mukayyed olmak üzere ikiye ayrılır. Küllî/Mutlak Konulu Tefsir ile, bizim birinci türde bahsettiğimiz Konulu Tefsiri kastetmektedir. Cüz'î/Mukayyed Konulu Tefsir ile de, ikinci türde bahsettiğimiz Konulu Tefsiri kastetmektedir. Ayrıca el-Beyûmî, Cüz'î/Mukayyed Konulu Tefsiri kendi arasında da ikiye ayırmaktadır:

---

[369] Abdussettar Fethullah Said, *age.*, s. 26-27.

1) Sûrenin Bütününde Olan Cüzi/Mukayyed Konulu Tefsir

Sûre bir bütün olarak ele alınır. Sûrenin ihtivâ ettiği konular tespit edilir ve bu konular birbirleriyle olan irtibâtı da göz önünde bulundurularak geniş bir şekilde araştırılır. Meselâ, En'âm Sûresi üç ana konuya temas etmektedir; Ulûhiyet, Risâlet ve Sem'iyyât. Daha sonra bu konulardan her birisi geniş bir şekilde ele alınıp incelenir. Aynı şekilde meselâ, Fâtiha Sûresi birçok konuya temas eder. Bunlardan bazıları şunlardır; Usûlu'd-Dîn, Furûu'd-Dîn, Ahlâk, Müjdeleme, Korkutma, Öncekilerin Kıssaları, İnsandaki Bazı Duyguların Uyandırılması vs. gibi.

2) Belli Bir Konunun Yine Belli Bir Sûrede Araştırılması

Bu çeşit Cüz'î/Mukayyed Konulu Tefsir, tespit edilen herhangi bir konunun, yine belli bir sûrede araştırılmasından ibarettir. Meselâ; Nûr Sûresi ışığında Kazf suçu, Nûr Sûresi ışığında gözü ve avret mahallini koruma, Ahzâb Sûresi'ne göre İslam'da çocuk edinme, Mü'minûn Sûresi'ne göre mü'minlerin sıfatları vs. gibi.[370]

Muhammed Mahmud el-Hicâzî, Abdulhayy el-Feramâvî, Abdulcelîl Abdurrahîm ve Ahmed Cemal el-Ömerî de Konulu Tefsiri ikiye ayırmaktadırlar. Onlar da, birinci ve ikinci türde zikrettiğimiz şekillerdir.[371]

Netice itibariyle; yukarıda tariflerinde de bahsettiğimiz gibi Konulu Tefsir; herhangi bir konuyu Kur'ân'ın bütünlüğü içerisinde belli esaslar dâhilinde araştırma ve incelemekten ibarettir.[372] Bu tariften yola çıkarak, çeşitlerini verdiğimiz Konulu Tefsirler içerisinde bu tarife en yakın olan birinci sırada verdiğimiz Konulu Tefsirdir ki, bizim de kabul ettiğimiz ve bu çalışmamızda esas üzerinde duracağımız kısımdır.

Sûre Bütünlüğüne Münhasır Konulu Tefsir de kanaatimize göre, –bir sûreyi Konulu Tefsir metoduna göre tefsir ederken dikkat edilmesi gereken hususlara uyulmak şartıyla– Konulu Tefsir olarak kabul edilebilir.

Kelime ve Türevlerine Göre Konulu Tefsir ise bize göre, Konulu Tefsir

---

[370] Seyyid Mursî İbrahim el-Beyûmî, *Menâhicü't-Tefsir*, s. 29-34.

[371] el-Feramâvî, *el-Bidâye fi't-Tefsiri'l-Mevdûî*, s. 50-52; Abdulcelîl Abdurrahîm, *et-Tefsiru'l-Mevdûî li'l-Kur'ân fî Kefeteyi'l-Mîzân*, Ummân 1992, s. 30-31; Ahmed Cemal el-Ömerî, *Dirâsât fi't-Tefsiri'l-Mevdûî li'l-Kasasi'l-Kur'ânî*, Kahire 1986, s. 70-73.

[372] Hıcâzî, *age.*, s. 24; Seyyid Mursî, *age.*, s. 30; Feramâvî, *age.*, s. 24.

olarak kabul edilemez. Çünkü bu eserlerin yazılış sebebi, Kur'ân'daki herhangi bir konuyu ele alıp Konulu Tefsir metodu üzere incelemek ve Kur'ân'ın bu konu hakkındaki nihaî hükmünü ortaya koymak değil, daha çok etimolojik ve semantiktir. Yani, kelimelerin yapısı, türevleri, delâlet ettiği lügavî vecihleri ortaya koyma, sarf-nahiv ve belâgî yönlerini değerlendirmek için dil bilimcileri tarafından yapılan çalışmalardır. Bu tür çalışmalar Konulu Tefsir çalışmalarında kendilerine müracaat edilen yardımcı eserler olabilirler, ama bizzat kendileri Konulu Tefsir çalışması olarak kabul edilemezler.

F. KONULU TEFSİR METODUNUN UYGULANIŞI VE BU KONUDA DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN HUSUSLAR

Konulu Tefsir metodu yeni bir metot olduğu için, araştırma metotları da tam olarak oturmamıştır. Bu yeni metot hakkında mütehassıs olan ve olmayan birçok kimse hem araştırma metotları, hem de Konulu Tefsirin tatbîki hususunda eserler yazmış ve her biri değişik metotlar ortaya koymuşlardır. Bu metot hakkında yeterli araştırma yapmayanlar da Konulu Tefsiri basit bir şekilde anlamışlardır. Onlara göre Konulu Tefsir; belli bir konudaki âyetleri tespit edip onları tahlilî tefsire göre tefsir etmektir. Hâlbuki Konulu Tefsir metodundan maksat, **tefsir sahasında mütehassıs ve geniş malûmat sahibi kimselerin** Kur'ân'daki bir konuyu, öncelikle ilgili âyetlere dayanarak, bütün teferruâtıyla ortaya koymasıdır. Müfessirler, Konulu Tefsir metodunun bir disiplin içinde olması için bazı kâideler koymuşlardır. Konulu Tefsir yaparken dikkat edilmesi gereken bu kâideleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Kur'ân'dan Bir Konu Tespit Edip, Konuya Uygun Bir Başlık Seçerek Konuyu Sınırlandırmak

Araştırmaya konu seçmekle başlanır.[373] Eğer konu araştırmacıya verilmemişse, bir seçim yapma imkânı olur. Araştırma konusu kuşkusuz araştırmacının ilgi duyduğu alanda olmalıdır. Unutmamak gerekir ki, bir araştırmanın yarısı doğru konu seçmektir.[374]

---

[373] Seyyid Mursî, *Dirâsât*, s. 43-44; Feramâvî, *age.*, s. 61.
[374] Halil Seyidoğlu, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, İstanbul 1992, s. 20.

Araştırma konusunun çerçevesini ve sınırlarını belirleyip Kur'ân âyetlerinde konuya ilişkin boyutları öğrendikten sonra konuya bir başlık seçmelidir.[375] Meselâ, "Kur'ân'da Adâlet" veya "Kur'ân'ın Emrettiği Adâlet", "Kur'ân'a Göre Kadın", "Kur'ân'da Yahudiler" vs. şeklinde.

Başlık, araştırmanın konusunu ve alanının sınırlarını açık ve net olarak ortaya koymalıdır. Yapılan çalışmanın başlığı, içeriğine uygun olarak seçilmelidir. Başlığın kısa, net ve anlaşılır olması esastır. Lüzumsuz kelime ve uzun ifadelerden kaçınılmalıdır. Hatta başlığa girecek her kelimenin üzerinde ayrı ayrı durularak gayeye uygunluk ve anlamlılık yönünden daha iyilerinin olup olmadığının araştırılmasında büyük yararlar vardır.[376]

Konuyu kapsayıcı bir isim seçilirken öncelikle Kur'ânî kelime ve kavramlara müracaat edilmelidir. Eğer çalışılacak konunun ismi, sarih olarak Kur'ân'da geçmiyorsa, mânâ itibariyle o konuyu ihtiva eden başka bir isim seçilebilir. Fakat yapılan çalışma Kur'ân çerçeveli olmasından dolayı isminin de Kur'ânî kelime ve kavramlardan olması daha önemlidir. Kur'ânî bir kavramı isim olarak koyabilme imkânı varken başka isimlere yönelmek uygun değildir.[377]

Başarılı bir araştırma için konu seçimi ile iş bitmez. Konunun sınırlarını da iyi belirlemek gerekir. Konu, içinden çıkılamayacak kadar geniş veya araştırmayı anlamsız kılacak kadar dar olmamalıdır.[378]

2. Konu ile Uzaktan ve Yakından İlgili Bütün Âyetleri Toplamak

Ele alınan konu ile uzaktan ve yakından ilgili bütün âyetler toplanır.[379] Bunun için en ideâl usul, hiç şüphesiz, Kur'ân'ı başından sonuna kadar

---

[375] Abdulcelîl Abdurrahîm, *age.*, s. 60; ed-Değâmîn, *age.*, s. 44.
[376] Zeki Aslantürk, *Sosyal Bilimciler için Araştırma Metot ve Teknikleri*, İstanbul 1995, s. 178.
[377] Fethullah Said, *el-Medhal*, s. 59-60.
[378] Seyidoğlu, *age.*, s. 22.
[379] Hicazî, *age.*, s. 31; Abdulcelîl Abdurrahîm, *et-Tefsiru'l-Mevdûî fî Kefeteyi'l-Mîzân*, s. 60; Feramâvî, *age.*, s. 62; Ahmed Cemal el-Ömerî, *Dirâsât fi't-Tefsiri'l-Mevdûî li'l-Kasasi'l-Kur'ânî*, s. 72.

tekrar tekrar okuyarak taramaktır.[380] Ayrıca, konulara göre hazırlanmış Kur'ân fihristlerinden de istifâde edilebilir.[381]

Konuyla, sadece birinci dereceden ilgili âyetlerle yetinmeyip ikinci dereceden ilgili âyetler de bir araya toplanmalı, hatta konuyla uzaktan yakından alâkalı bulunan hiçbir âyet göz ardı edilmemelidir.

Konuyla ilgili olarak Halis Albayrak'ın tavsiyelerini de burada zikretmemiz yerinde olacaktır:

"Konulu Tefsir metoduyla varılacak sonuçların, doğru, yani Kur'ân'ın ortaya koyduğu biçimde olabilmesi için sadece fihristlerden aynı kökten türeyen kelimeler bulunarak veya araştırılan konuyla ilgili olduğu varsayılan âyetler bir araya getirilerek üzerinde düşüncenin yoğunlaştırılması kesinlikle yeterli değildir. Hangi konuda olursa olsun sağlıklı sonuçlara

---

380 ed-Degâmîn, *age.*, s. 35.

381 bkz. Feramâvî, *age.*, s. 62; Ahmed Cemal el-Ömerî, *age.*, s. 72; Mevlüt Güngör, *Kur'ân Araştırmaları*, s. 20-22;

İşaret ettiğimiz kaynaklarda zikredilen eserlerden bazılarını burada vermemiz yerinde olacaktır:

Tafsîlu Âyâti'l-Kur'âni'l-Hakîm: Eser, Fransız müsteşrik Jules La Beaume tarafından hazırlanmış, daha sonra da esere Edward Montet tarafından bir ilâve yapılmıştır. Muhammed Fuâd Abdulbâkî de eseri yukarıdaki isimle Arapça'ya çevirmiştir. Eser, başlıca 18 bâb ve 350 alt başlığa ayrılmıştır.

Tebvîbu Âyi'l-Kur'ân mine'n- Nâhiyeti'l-Mevdûıyye: Müellif, Ahmed İbrahim Muhannâ. Eser, Mısır'da Dâru'ş-Şa'b tarafından basılmıştır.

Bundan başka, Kur'ân âyetlerini bulmaya yarayan fihristlerden de faydalanılabilir. Konu ile ilgili kelimelerden hareket edilerek üzerinde durulan konu ile ilgili âyetler bulunmaya çalışılır. Bu yol, kesin bir netice vermese de başlangıçta faydalı olabilir. Bu hususta şu eserlerden istifade edilebilir:

– Muhammed Fuâd Abdulbâkî'nin, "**Mu'cemu'l-Mufehrasu li elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerim**" adlı eseri faydalı ve pratik bir kitaptır.

– er-Râgıb el-İsfahânî, **el-Müfredât**.

– ed-Dâmigânî'nin "**Kitâbu İslâhi'l-Vücûh ve'n- Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerim**".

– **Mu'cemu Elfâzi'l-Kur'ân**. Mecmau'l-Lügati'l-Arabiyye.

Türkçemizde de bu hususta bazı eserler vardır:

Mevzûlarına Göre Âyet-i Kerîmeler ve Meâlleri: Eser, yukarıda adı geçen, Tafsîlu Âyâti'l-Kur'âni'l-Hakîm adlı eserin Arapçadan Türkçeye Duran Kömürcü tarafından yapılmış tercümesidir.

Konularına Göre Kur'ân-ı Kerim Fihristi: Eser, dilimizde yapılmış değerli bir te'lif çalışmasıdır. Sahasında önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Eserin müellifi Nevzat Yüksel'dir.

Kur'ân-ı Kerim Fihristi: Abdulvehhâb Öztürk.

Kur'ân-ı Kerim Fihristi: Ömer Özsoy, İlhami Güler, Fecr yay., Ankara 1996.

ulaşabilmek için Kur'ân'ın baştan sona ve titizlikle gözden geçirilmesi gerekir. Bu itibarla, işlenmek istenen konuyla ilgili âyetleri, Kur'ânî bütünlüğü göz önüne alarak tespit ettikten sonra, öncelikle bu âyetlerde kullanılan kelimelerin anlamlarını siyak-sibak ve Kur'ân'ın bütünü çerçevesinde kavramak zorunludur. Zira araştırılan konunun anlatıldığı pasajdaki kelimeler, konuyla muhteva itibariyle ilgili olmayan başka kullanım veya ifadelerde pekâlâ değişik boyutlar kazanabilmektedir... Dolayısıyla daha işin başında konu ile ilgili ana kavramların Kur'ân'ın bütünlüğü içinde kullanılışı belirlenmelidir."[382]

3. Âyetleri Nüzûl Sırasına Koymak veya Hiç Olmazsa Mekkî-Medenî Olanları Tespit Etmek

Aynı konudaki âyetleri topladıktan sonra yapılacak iş bu âyetleri, imkân nispetinde nüzûl sırasına koymak olacaktır.[383] Teşri' tarihini incelemek bakımından âyetlerin iniş sırasını bilmek önem arzeder. Zîrâ içki, zinâ ve cihad gibi bazı konularda nâzil olan âyetler tarihî sıra içinde tedrîcî bir değişme göstermişlerdir. Binâenaleyh, nâsihi mensuhtan ayırt edebilmek için böyle bir çalışma yapmak lüzumludur. Âyetleri nüzûl sırasına koymak çok zor olduğundan dolayı hiç olmazsa Mekkî-Medenî olanlar tespit edilmelidir.[384] Çünkü Mekkî sûre ve âyetlerin özellikleri ile Medenî sûre ve âyetlerin özellikleri farklıdır.[385]

Fakat Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) Kur'ân'ı bu sıraya göre yazdırmadığı ve bu sıralamayı ümmetine bir görev olarak vermediği için, kesinlik ifade edecek tarzda sıralama âdeti yerleşmemiştir. Bundan dolayı İslam âlimleri de, umumiyetle Kur'ân vahyini bir bütün olarak telakkî etmişler ve âyetleri nüzûl seyrine göre sıralama işine çok büyük bir önem

---

382 Halis Albayrak, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine*, İstanbul 1992, s. 51-54.

383 Hicazî, *el-Vahdetu'l-Mevdûiyye fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, s. 31; Seyyid Mursî, *Dirâsât*, s. 43-44; Abdulcelîl Abdurrahîm, *age.*, s. 60; Feramâvî, *age.*, s. 62; el-Ömerî, *age.*, s. 72; Celal Kırca, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'ân'a Yönelişler*, s. 291.

384 Seyyid Mursî, *Dirâsât*, s. 43-44; Ahmed Cemal el-Ömerî, *Dirâsât fi't-Tefsiri'l-Mevdûî li'l-Kasasi'l-Kur'ânî*, s. 74.

385 Mekkî ve Medenî sûrelerin özellikleri ve aralarındaki farklar için Ulûmu'l-Kur'ân ve Tefsir Usûlu kitaplarının ilgili bölümlerine bakılabilir.

vermemişlerdir. Daha genel ve kolay bir tasnif ile âyetlerin iniş zamanını (hicretten önce ve sonrasını belirlemek üzere) Mekkî ve Medenî şeklinde ayırt etmişlerdir.[386]

Konulu Tefsir araştırmalarında âyetlerin nüzûl seyrine göre sıralanması gerektiği, daha çok ahkâmla ilgili âyetlerde söz konusudur. Bunun dışındaki konularda ise –bazı araştırmacılara göre– bu sadece nazarî bir şart olarak kalmış ve genellikle tatbîk edilmemiştir.[387]

4. Toplanan Âyetlerin Tefsirlerini Araştırmak

Konulu Tefsir çalışması yapan kimse, tefsir kültüründen gâfil olmamalı ve bütün tefsir çeşitlerini çok iyi derecede bilmelidir. Çünkü Konulu Tefsire göre araştırma yapan kişinin üzerine kurmaya çalıştığı tefsir binasının yapı taşları diğer tefsir çeşitleridir.[388] Dolayısıyla araştırmacı, daha önce yazılmış olan değişik tefsirlere bakıp onlardan da istifade etmelidir.[389] Konuya ilişkin âyetler, Tahlîlî Tefsir kitaplarına başvurularak, varsa sebeb-i nüzûlü, lafızların anlamları ve kullanımları, âyetteki lafızlar ve cümleler arası ve bütün grubun âyetleri arasındaki bağlantıları incelemek[390] sûretiyle tam ve yeterli bir şekilde araştırılmalıdır.[391]

Araştırmacı, incelemesinde Allah'ın bu âyetlerle emrettiği veya yasakladığı şeylerin hikmetlerini ve yüce gayelerini anlamaya gayret etmelidir.[392] Bütün yorum, açıklama ve tartışmalarını Kur'ân'ın rehberliğinde yapmalıdır. Araştırma konusunu ele almak üzere toplanılan bu âyetler arasında ilk bakışta birbirine zıt gibi görünen hususları inceleyerek bu ihtilâfları gidermeye çalışmalıdır. Çünkü Kur'ân âyetleri arasında bir zıtlık veya ihtilâf olamaz, mutlaka bir yanlış anlama söz konusudur.[393]

---

386 Suat Yıldırım, Âyetlerin Kronolojik Sıralaması, *Yeni Ümit*, İzmir 1996, sayı 32 (Nisan-Haziran), s. 5.

387 ed-Değâmîn, *Menheciyyetü'l-Bahs fi't-Tefsiri'l-Mevdûî li'l-Kur'âni'l-Kerim*, s. 36.

388 Mustafa Müslim, *Mebâhis fi't-Tefsiri'l-Mevdûî*, s. 54.

389 Abdulcelîl Abdurrahîm, *et-Tefsiru'l-Mevdûî fî Kefeteyi'l-Mîzân*, s. 60.

390 Hicâzî, *age.*, s. 31; Seyyid Mursî, *Dirâsât*, s. 43-44; Feramâvî, *age.*, s. 62; el-Ömerî, *age.*, s. 72.

391 Abdulcelîl Abdurrahîm, *et-Tefsiru'l-Mevdûî li'l-Kur'ân fî Kefeteyi'l-Mîzân*, s. 60.

392 el-Ömerî, *Dirâsât fi't-Tefsiri'l-Mevdûî li'l-Kasasi'l-Kur'ânî*, s. 74.

393 el-Ömerî, *age.*, s. 73-75.

Araştırmacı âyetleri, aralarında bir insicam olacak şekilde, âmm olanla hâs olanları; mutlak ve mukayyed olanları bir düzene koymalı; nâsihini, mensuhunu belirtip, böylece bu nasların tamamını tam bir araştırma ve incelemeye tâbi tutmalıdır.[394]

Konulu Tefsir metodunu kullanan bir müfessir, sadece Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri metodundan istifâde etmekle kalmayarak, ihtiyaç halinde başta Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) konu ile ilgili hadisleri[395] olmak üzere diğer bütün rivâyet ve dirâyet metotlarından da en geniş bir şekilde istifâde etmelidir. Bilhassa âyetlerin nüzûl sebepleri O'na bu konuda çok faydalı olacaktır.[396] Âyetlerin işaret ettiği hususları, hadislerle delillendirmeli ve tüm bunları da Sahâbe ve tâbiûn'un[397] Kur'ân anlayışıyla desteklemelidir.[398] Ayrıca bu hususta –itimat edilen– tarih ve siyer kitaplarından da istifade etmelidir.[399]

5. Âyetleri Öncelikle Bulundukları Ortam İçerisinde İşlemek[400]

Konuyu genel olarak incelemeye başlamadan önce, konu ile ilgili bütün âyetleri öncelikle sûre içerisinde sevk olundukları yerlerde anlamaya ihtiyaç vardır. Çünkü her ne kadar ayrı ayrı konulara ait âyetler alt alta

---

394 Seyyid Mursî, *Dirâsât*, s. 43-44.

395 Seyyid Mursî, *Dirâsât*, s. 43-44; Ahmed Cemal el-Ömerî, *age*., s. 72.

396 el-Kûmî, et-Tesiru'l-Mevdûî, s. 22-24; el-Beyûmî, *Menâhicü't-Tefsir*, s. 27-29; el-Feramâvî, *age*., s. 61-63.

397 Ahmed Cemal el-Ömerî, *age*., s. 74.

398 Sünnet'in Konulu Tefsirdeki rolü ise açıklama ve delillendirme şeklindedir. Hadislerde geçen konular, araştırmanın bölüm başlığı ve alt başlıkları yapılmamalıdır. Çünkü araştırmanın bölüm başlıkları ve alt başlıkları Kur'ânî disiplinlerden ve Kur'ân'ın belirgin unsurlarından oluşturulmalıdır. Bunun nedeni, konunun Kur'ânîliğini korumaktır. Çünkü çalışma, Kur'ân'da belli bir konunun veya Kur'ân'a göre belli bir konunun ortaya konulmasıdır. Meselâ, "Kur'ân'da İlim" gibi. Eğer konumuz, "Kur'ân ve Sünnet'te İlim", "İslam'da İlim" vs. olursa, o zaman hadisler, konunun bölüm ve alt başlıkları olabilir. Aynı şekilde sahabe sözleri, tâbiûn'un ve sonraki dil bilginlerinin görüşlerinin tümü, açıklama, belirginleştirme ve tercih kabilindendir. Bunlar konunun temel öğelerini teşkil etmezler. Çünkü bunların görüşü gaye değil, arazdır. Gaye ise Kur'ân'ın konu hakkındaki görüşünü ortaya koymaktır. bkz. Mustafa Müslim, *age*., s. 39; Abdussettar Fethullah Said, *age*., s. 68-70.

399 Ahmed Cemal el-Ömerî, *Dirâsât fi't-Tefsiri'l-Mevdûî*, s. 72.

400 Şahin Güven, *age*., s. 161-163.

ve belirli bir sûrede dizilmiş olsalar da bu âyetlerin bulundukları ortamlar dikkate alındığında onların siyak ve sibaklarıyla sıkı bir münâsebet içerisinde oldukları görülecektir. Âyet ya da âyetleri sevk olundukları ortamdan müstakil olarak tek başına ele alıp anlamaya çalışmak, çoğu zaman müfessiri yanlış sonuçlar çıkarmaya götürebilir. Bu sebeple âyeti, öncelikle bulunmuş olduğu çerçevesi içerisinde kendisinden önceki ve sonraki âyetlerden de faydalanarak anlamaya çalışmak, araştırmacıyı daha sağlıklı bir yaklaşıma ulaştırabilir.

Âyetleri sevk olundukları ortam içerisinde incelerken Bağlam Bilgisi (İlm-i Münâsebet, âyetler arası münâsebet ilmi)'nden yeterince istifâde edilmelidir. Çünkü Bağlam Bilgisi ile Konulu Tefsir arasında –özellikle de bir sûrenin Konulu Tefsiriyle– sıkı bir ilişkisi vardır. Bu itibarla, öncelikli olarak, âyetler arası ve sûreler arası bağlantıları ele alan Bağlam Bilgisi hakkında iyi bir bilgiye sahip olmak Konulu Tefsir çalışmalarında önemli bir yere sahiptir.

Bağlam (münâsebet), iki şey arasını bir şekilde ilişkilendirmek demektir. Kur'ân söz konusu olduğunda, sûrenin öncesi ile sonrası arasında ilgi kurmak, âyetler söz konusu olduğunda da her âyetin öncesi ve sonrası ile bağlantı kurmak demektir.[401]

6. Herhangi Bir Hükme Varmadan veya Herhangi Bir Kâide Vaz'etmeden Önce Ciddî Araştırma Yapmak

Araştırma konusu için toplanılan bu âyetler çok ciddî bir araştırma yapılmadan bir hükme varılmamalı ve herhangi bir kâide vazedilmemelidir. Zira böyle yapıldığında yanlışlıklara, hata ve karışıklıklara sebep olunur. Eskiden beri âlimler bu hususa dikkat çektikleri halde, bazı araştırmacılar gerekli araştırmayı yapmadan ve aceleci davranarak hata yapmaktadırlar.[402]

7. İlmî Araştırma Metotlarına Riâyet Etmek

Konulu Tefsir çalışmalarında güvenilir ilmî bir metoda bağlı olmak

---

[401] Zerkeşî, *el-Bürhân*, I, 35-38; Mustafa Müslim, *Mebâhis*, s. 58.
[402] Abdussettar Fethullah Said, *el-Medhal İle't-Tefsiri'l-Mevdûî*, s. 74.

ve diğer ilmî çalışmalarda da olduğu gibi konunun geçici bir plânını yapmak gerekir. Her ne kadar konuyu işlerken plânda değişiklik yapılsa bile baştan plânın yapılması, Konulu Tefsir çalışmasında araştırmacıyı başarılı kılacak sebeplerden birisidir.[403] Çünkü araştırma faaliyetinde plânın büyük bir yeri ve önemi vardır. Harcanan büyük emek ve masraflara karşın iyi tasarlanmadığı için birçok araştırma projesinin sonuçsuz kaldığı bilinen bir gerçektir.[404]

Araştırmacı, konunun araştırma taslağını belirlerken bilimsel inceleme metoduna bağlı kalmalıdır.[405] Öte yandan konunun tabiatı da incelemenin yöntem ve plânını belirleyebilir. Eğer araştırma konusu geniş inceleme alanlarını ihtiva ediyorsa, araştırmacı bir giriş koymalı ve orada konunun ele alınış metodunu açıklamalıdır. Sonra araştırmacı konuyu, birbirine uygun bir takım bölümlere ayırıp, her bölüm altına bir takım alt başlıklar, bunların altına da bir takım konuları koymalıdır.[406]

Eğer konunun boyutları, alanları ve özellikleri belirli ise ve öğeleri az ise, bu durumda araştırmanın; önsöz, konunun ortaya konması ve sonuçtan oluşan bilimsel bir makâle şeklinde olmasında sakınca yoktur. Araştırmacı, her bölümde ortaya atılan konuyu delîl ve örneklerle destekli, ciddî ve bilimsel bir yöntemle ele alıp, ulaştığı sonucu, sonuç bölümünde özet bir şekilde yazmalıdır.[407]

Konuyu doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren tüm eserler imkân nispetinde değerlendirilmelidir.

Kur'ânî konuyu ortaya koyarken zayıf rivayetleri, İsrâliyyâtı ve sahih olmayan tarihsel kıssaları terketmelidir.

8. Kelime Ve Kavramların Tefsirini Yapmak

Kur'ân'ın i'câz yönlerinden birisi de, nazmındaki belâgattan doğan lisânî i'câzındadır. Onun için Kur'ân'da kullanılan her kelimenin önem-

[403] Abdulcelîl Abdurrahîm, *age.*, s. 60; Tevfik el-Âmir, *age.*, s. 134.
[404] Seyidoğlu, *age.*, s. 25.
[405] Abdulcelîl Abdurrahîm, *age.*, s. 60; Ahmed Cemal el-Ömerî, *age.*, s. 74.
[406] Feramâvî, *age.*, s. 62.
[407] el-Ömerî, *age.*, s. 74; el-Feramâvî, *age.*, s. 62; ed-Degâmîn, *age.*, s. 42.

li bir mânâsı ve değeri vardır. Kur'ân-ı Kerim'de geçen bazı kelimeler, birden fazla mânâya gelebilirler. Dolayısıyla âyetleri doğru anlamak ve yorumlamak için, âyetlerde geçen lafızların mânâlarının neler olduğunu ve nerede hangi mânâyı ifade ettiklerini araştırıp doğru bir şekilde tespit etmek, büyük bir önem arzetmektedir. Ayrıca kelimelerin mârife-nekre, müfret-cemî oluşları, zikir-hazf vs. konular çok önemlidir. Konulu Tefsire göre Kur'ân'da bir konuyu araştıran bir kimse, bütün bu konulara dikkat etmelidir. Bu konularda derinleşme değil, sadece âyetleri tefsir ederken bu konuları göz önünde bulundurmalı ve bunlardan gerektiği şekilde istifâde etmelidir.[408]

Konulu Tefsir çalışmalarında araştırıcının en çok dikkat etmesi gereken konulardan birisi de ıstılahların tercümesidir. Zira Kur'ân'da kullanılan kelimeler birden çok mânâlara gelebilmektedir. Ayrıca Kur'ân'ın indiği dönemde kelimenin/ıstılahın hangi mânâya geldiği, tarihî gelişim içinde kelimenin kazandığı yeni mânâlar ve bugün hangi mânâlara mukâbil geldiği önemle araştırılması gereken konulardır. Aynı zamanda bir dil mucizesi olan ve kıyâmete kadar gelecek bütün insanlara hitâb eden Kur'ân'ın kullandığı kelimelerin karşılıklarının tam tercüme edilmesi, zorluğu kadar önemli bir meseledir.[409] Çünkü Konulu Tefsirde önemli olan hususların başında, hangi kavram araştırılıyorsa, onun muhtevası, uzak ve yakından ilgisi bulunan kavramlarla ilişkisinin iyi tespit edilmesinin yanında, kavramların boyutunun da iyi tespit edilmesi gerekir.

Kavram tahlîli yapılırken, Kur'ân'ın bütünlüğü içerisinde hareket edilmelidir. Zira bu tür çalışmaların temelini oluşturan hususların başında lügat ve semantik alan çalışmasının geldiği herkesin malumudur. Kavram tahlîl ederken buna gerek vardır. Çünkü Kur'ânî kavramlar, gerçekten tahlîli en zor olanlardır.

Lügat çalışmalarında, aslında, bir kelimenin câhiliye döneminde ne anlam ifade ettiği, sonra, bu kelimenin Kur'ân'da hangi anlamlarda kullanıldığı, ne gibi mânâlar kazandığı, mümkünse, Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) okuduğunda sahâbenin bu kelimelerden neler anladığı, bu

---

[408] Abdussettar Fethullah Said, *el-Medhal İle't-Tefsiri'l-Mevdûî*, s. 80.
[409] Tevfik el-Âmir, *Medhal ilâ İlmi't-Tefsir*, s. 137 vd.

kelimeye daha sonra müfessirler tarafından her devirde nasıl yorum ve anlamlar verildiğinin bilinmesi gerekir. Bunun için de elbette bazı temel lügat kitaplarına başvurulması önem arzetmektedir.[410]

Ayrıca, Konulu Tefsir metoduyla araştırma yapacak birinin Kur'ânî kelime ve kavramların sözlük anlamlarının ötesini ve arka plânını görmesini sağlayacak bir yeteneğinin olması gerekir. Bu yetenek, araştırmada belirli metot dâhilinde kullanılırsa, Kur'ân'ın bitmez tükenmez orijinalliklerine ulaşılabilir.[411]

Kelimelerin tahlillerinin yanında terkiplerin de tahlîl edilmesi gerekir. Nitekim bazı kavramlar tek başına bir anlam ifade ederken başka, terkip halinde ise daha başka bir anlam arz edebilmektedirler.

Kelime ve terkiplerin tahlîli yapılırken, mutlaka bu kavramların zıtları ile birlikte ele alınması gereklidir. Böylece bu kavram daha net ortaya konulabilir.

Araştırılan kavram, konuyu doğrudan ve dolaylı olarak ilgilendiren diğer kavramlarla irtibatlandırılmalıdır. Böylece konu, Kur'ân'ın bütünlüğü içerisinde ele alınma imkânına kavuşmuş olur.[412]

Ayetleri tefsir sadedinde kelimelere mânâ verirken kelimenin asıl mânâsı ne ise onu öncelikle tercih etmelidir. Kur'ân, apaçık bir Arapça ile nazil olmuştur. Onun için mânâsı da açıktır. Öyleyse kelimelere mânâ verirken açık mânâyı bırakıp, çok az kullanılan ve ancak câhiliye şiirlerinden bir şâhidi bulunan bir mânâyı tercih etmemelidir.[413]

9. Uyulması Gereken Diğer Kurallar

Araştırmacı konuyu ortaya koyarken garip bir kelimeyi açıklamak veya bir kıraati yorumlamak veya belâgî bir nükteyi ortaya çıkarmak ihtiyacı hissettiğinde, bunu, dipnottaki bir açıklama şeklinde yapmalıdır. Çünkü

---

[410] Lügat ve semantik alan çalışmaları ile ilgili geniş bilgi için bkz. Toshihiko İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, (trcm. Süleyman Ateş) Ankara ts. ve *Kur'ân'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, (trcm. Selâhattin Ayaz), İstanbul ts.

[411] Mustafa Müslim, *Mebâhis fi't-Tefsiri'l-Mevdûî*, s. 49.

[412] Ömer Dumlu, *agt.*, s. 166-172.

[413] Ahmed Cemal el-Ömerî, *Dirâsât fi't-Tefsiri'l-Mevdûî*, s. 74.

bu açıklamaları metin içinde vermek, düşüncelerin tabiî akışını, birbirine mantıkî bağlılığını, ifadenin düzgünlüğünü ve parlaklığını zedeler.[414]

Araştırmacı, önyargılardan uzak durmalı, araştırmayı hedefinden saptıracak ve okuyucusunun dikkatini başka tarafa çekecek ayrıntılara dalmamalıdır. Şayet bu tür ayrıntılar, araştırmanın hedefine destek sağlayacaksa dipnotlarda bu ayrıntılara yer verebilir. Zira tahlilî tefsir metodunda bazı müfessirler, âyetin tefsirinde çok değişik konulara değindikleri ve arada âyet ve tefsirini unuttukları için ayıplanmışlardır. Nitekim er-Razî ve Tantâvî'nin tefsirleri için şöyle denilmiştir: "Bunlarda tefsirden başka her şey var!".[415]

Yine bu metoda göre, Kur'ân'la ilgili bir konuyu ilmî bir şekilde ortaya koymaya çalışan müfessir, yaptığı bu çalışmanın doyurucu, eksiksiz ve mükemmel olabilmesi için ele aldığı konunun mütehassısları ile de işbirliği yapmalıdır. Çünkü bir mütehassıs olarak onların konu ile ilgili âyetleri değerlendirmeleri daha verimli olacaktır. Bu işbirliğinin bizzat mütehassıslarla görüşülerek yapılması en iyisidir. Bunun mümkün olmadığı durumlarda, en azından saha ile ilgili ilim adamlarının eserlerine başvurulmalıdır.

İşte bu sebeple meselâ, insanın ana rahmindeki gelişmelerinden söz eden âyetler inceleniyorsa, tıpta bu sahanın uzmanına, eğer astronomi ile ilgili âyetler ele alınmışsa, yine bir astronomi âlimine, Kur'ân'ın iktisadî nizâmı ortaya konulmaya çalışılıyorsa bir ekonomi mütehassısına başvurmak gerekir.[416]

Toplu olarak âyetlerin anlamlarını kavradıktan sonra araştırmacı, Kur'ânî yaklaşımlar vasıtasıyla konunun temel unsurlarını belirlemeye çalışmalıdır. Araştırmacı, incelemenin tabiatının öyle gerektirdiğinden veya düşüncelerin mantıksal akışından hareketle bazı temel unsurları öne alıp bazılarını geriye alabilir. Bütün şartları yerine getirilmiş, parçaları tamamlanmış, uygun bir şekil, münasip bir çerçeve ve ahenkli bir bütün olacak şekilde konunun oluşturulması gerekir.[417]

---

[414] Mustafa Müslim, *agc.*, s. 39.
[415] Abdussettar Fethullah Said, *el-Medhal İle't-Tefsiri'l-Mevdûî*, s. 73.
[416] Mevlüt Güngör, *Kur'ân Araştırmaları*, s. 20-24.
[417] Seyyid Mursî, *Dirâsât*, s. 43-44.

Bütün bu imkânların ilmî ve sistemli bir şekilde değerlendirilmesi sonucunda, Kur'ân'ın ele alınan konu ile ilgili içyapısı, prensip ve tâlimatları, o sahanın mütehassıslarını bile tatmin edip iknâ edecek, hattâ onlara yeni ufuklar açacak bir şekilde ve pratiğe yönelik tavsiye ve önerilerle birlikte, bütün yönleri ve berraklığı içinde ortaya konulacak, böylece, bütün insanlığa ve öncelikle İslâm toplumuna ve ferdine yararlı bir çalışma sunulmuş olacaktır.[418]

Araştırmacı bütün bunları yaparken konunun, insanların yaşadığı realite ve problemlerle bağlantısını kurup, onları Kur'ân'ın ışığı altında çözmeye çalışmalıdır. Araştırmacının gayesi, tespit ettiği meseleye Kur'ân-ı Kerim'in nasıl baktığını ortaya çıkarmak ve âyetlerden ilham alarak çıkarabileceği düşünce ve yaklaşımı tespit etmektir. Yani bu metotta Kur'ân, gerçeklerle ve yaşanan hayatla iç içedir. Çünkü Konulu Tefsir metodunda müfessir, vâkıadan başlayan hareketinin sonunda Kur'ân'a varmaktadır.[419]

Araştırmacı, tefsir çalışmasında belli bir siyaset takip etmelidir. O da; araştırdığı konu hakkında Kur'ân'ın ne dediğini, Kur'ân'ın güzelliklerini, Kur'ân'ın emir ve yasaklarında fert ve cemiyeti gözettiğini vb. gibi konuları hedef almalıdır. Bunun için de kafasındaki eski görüşlerini bir kenara bırakmalıdır. Yani mezhebî kanaat veya önceden benimsemiş olduğu görüşleri bir tarafa bırakıp, tespit ettiği konuda Kur'ân'ın ne dediğini ortaya çıkarmalıdır. O, Kur'ân'ın görüşüne tâbi olmalıdır, yoksa Kur'ân'ı kendi mezhebinin görüşlerine, hevâ ve kanaatlerine uydurmamalı ve ona göre yönlendirmemelidir.[420] Bununla araştırmacının hedefi şunlar olmalıdır:

Kur'ânî gerçekleri ortaya çıkarmak ve onları, dikkati çekecek bir şekilde sunmak, ayrıca İslâmî teşrîin esprisini, estetikliğini, insanların ihtiyaçlarını karşılamaya yeterli olduğunu, sağduyuya uygunluğunu ve insandaki olumlu ve aktif potansiyelleri ortaya çıkarıp geliştirdiğini dile getirmelidir.

---

[418] Mevlüt Güngör, *Kur'ân Araştırmaları*, s. 20-24.
[419] ed-Değâmîn, *agc.*, s. 43; Muhammed Bâkır es-Sadr, *el-Medresetü'l-Kur'âniyye*, s. 19 vd.
[420] el-Ömerî, *agc.*, s. 74; ed-Değâmîn, *agc.*, s. 44.

Sözü edilen gerçekler birbirine bağlı bir zincir şeklinde, kopukluk olmadan, okuyucunun belleğini açıcı ve düşüncesini geliştirici ve olası sorularına doyurucu cevap veren bir şekil ve tatlı bir üslûpla ortaya konmalıdır. Böyle bir üslûp ise çağdaş insanların anladığı açıklama üslûbu ile olur. Bunun için terkedilmiş garip kelimelerden ve zorlama üslûplarından kaçınmak gerekir.

Târihî hâdiseler ele alınırken hâdisenin geçtiği zaman dilimi çok iyi tespit edilmelidir. Meselâ, bir peygamberin hayatı araştırılıyorsa, O'nun yaşadığı devrin özellikleri çok iyi tespit edilmelidir. Zira Hz. Âdem ile Hz. Nûh'un veya Hz. Mûsâ'nın yaşadığı dönemin özellikleri bir değildir. Dolayısıyla Konulu Tefsir çalışması yapan araştırmacı –bir bakıma Mekkî-Medenî sûre ve âyetlerde olduğu gibi– özellikle târihî hadiseleri ele aldığında araştırdığı dönemin özelliklerini çok iyi bilmelidir.[421]

Konuyu işlerken Kur'ân'da zikredilen kıssa, târihî hâdise ve darb-ı mesellerden istifade edilmelidir. İmkân nispetinde işlenen konuya uygun misâller bulunmaya çalışılmalı ve istişhad için öncelikle Kur'ân'dan istifade edilmelidir. Meselâ; Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük konusu işleniyorsa; Sebe' halkı, Kârûn, Kehf Sûresi'nde anlatılan bahçe sahibi vs. misal olarak verilebilir. İdareyle ilgili konulardan şûrâ/istişârenin önemi işleniyorsa; Belkîs ve Firavun'un yanındaki kimselerle istişâresi zikredilebilir. İçtimaî hastalıklardan bahsederken; İsrailoğulları'nın durumu anlatılabilir.[422]

Konulu Tefsir çalışması yapan bir kimse: "Benim yaptığım bir gayretten ibarettir. Yani Kur'ân'ın bu konuya bakış açısını imkânım ve ilmî gücüm nispetinde ortaya koymaya çalıştım." demelidir. Yoksa Kur'ân bu konuda kesin kes böyle diyor demek doğru değildir.

Bu tür çalışmaları, belli bir ilmî seviyeye gelmiş kimseler yapmalıdır. Yoksa yanlış kanaate varıp, başkalarını da yanıltma söz konusu olur.

Bu çeşit çalışma yapanlar: "Şimdiye kadar yapılan çalışmalara iltifat etmiyorum, çünkü onlara başka görüşler karışmış olabilir, onun için ben

---

421 ed-Değâmîn, *age*., s. 41.

422 Tevfîk el-Âmir, *Medhal ilâ İlmi't-Tefsir*, Beyrut 1993, s. 146-147.

sadece Kur'ân'dan istifade ediyorum." şeklinde bir iddia taşımamalıdırlar. Çünkü o, başkasını tenkit ettiği gibi, arkadan gelenler de kendisini tenkit ederler.

G. BİR SÛREYİ KONULU TEFSİRE GÖRE ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Konulu Tefsire göre bir sûreyi tefsir etmek; –sûrede her ne kadar değişik konular bulunsa ve nüzûl sebepleri farklı da olsa– sûreyi bir bütün olarak ele alıp onun şümûllü mânâsını ortaya koymak demektir.[423] Çünkü Kur'ân sûrelerinden her bir sûrenin ele aldığı müstakil bir veya birden fazla konusu vardır. Konulu Tefsirin bu çeşit tefsirle alakası ise, sûreye hâkim olan konu veya konuları açık bir şekilde ortaya koymaktır.[424]

Bu çeşit tefsir –daha önce de söylediğimiz gibi– bazı araştırmacılara göre kendi arasında ikiye ayrılır. Birisi, belli bir sûreye hâkim olan ana konu veya konuları tespit edip, aralarında varsa münâsebetleri tespit etmek ve konuyu bütün detaylarıyla ortaya koymaktır. İkincisi ise; belli bir sûredeki sadece belli bir konuyu ele alıp onu araştırmaktır.[425]

Geçmişte ve günümüzde bir tek sûre hakkında gerek bu sûrenin önemi, gerekse sûrenin değindiği bir konunun önemine dair müstakil eserler verilmiştir.

Konulu Tefsire göre bir sûreyi tefsir etmek, çalışmanın meyvelerini toplamak ve meyvelerinin harcanan emeğe denk olması açısından bir takım metodik aşamalara uymayı gerektirmektedir. Aslında bir önceki bölümde belirttiğimiz Konulu Tefsir araştırma yöntemine ait bazı bilgiler, genel itibariyle sûre çerçeveli çalışmalarda da geçerlidir. Tabii bu arada ilâve bazı kurallar ve uyulması gereken bazı ilmî metotlar da vardır.

Şimdi bunları görelim:

---

423 Ahmed Cemal el-Ömerî, *age.*, s. 70.

424 el-Kûmî, *et-Tefsiru'l-Mevdûî*, s. 22; el-Beyûmî, *age.*, s. 30; ed-Değâmîn, *age.*, s. 95.

425 Seyyid Mursî İbrahim el-Beyûmî, *Menâhicü't-Tefsir*, s. 29 vd.

1. Önce Sûreye Bir Giriş Yapmak

Bir sûrenin tefsirine başlamadan önce, “sûreye ait bir kaç bilgi” başlığı altında sûrenin ilk elde incelenmesi gereken bir kaç noktası ele alınmalıdır: Bu girişte sebeb-i nüzûl, sûrenin indiği aşama (erken dönem, orta dönem ve geç dönem Mekkî, erken dönem ve geç dönem Medenî gibi.), sûrenin isimlerini, özelliklerini, âyet sayısını ve faziletlerini belirleyen sahih hadisler gibi sûreye ilişkin hususları belirtmek.[426]

2. Sûrenin Temel Hedefini ve Çevresinde Döndüğü Ekseni Belirlemeye Çalışmak.

Zor olan bu iş, mümârese ile ve ciddî bir gayretle tespit edilebilir.[427] Bu, sûrenin isminin anlamından veya sûrede işlenen konulardan veya nâzil olduğu aşamadan hareketle de belirlenebilir.[428]

Sûreyi -özellikle uzun olanının-, temel hedef, ya da eksenlerden birini ele alan bir takım âyet gruplarına ve pasajlarına bölmek ve birbirleri arasındaki bağlantıları kurarak onlardan Kur’ânî yaklaşımlar istinbat etmek.[429]

Bu âyet gruplarının ve onlardan istinbat edilen yaklaşımların her birinin, sûrenin temel hedefiyle bağlantısını kurmak. Bundan maksat, temel hedefin nehir, o grupların da, nehrin ana yatağına ulaşan küçük dereler gibi olduğunu veya temel hedefin büyük, dallı bir ağaç, o grupların da, o ağacın gövdesini saran ince lifler gibi olduğunu ortaya çıkarmaktır.[430]

Yukarıda söylenenlerin tam olarak yapılabilmesi için sûreyi baştan sona dikkatli bir şekilde tekrar tekrar okumak gerekir.[431] Yoksa sûrenin başından biraz, sonundan biraz veya ortasından bir miktar okumakla sûreye hâkim olan konu veya konular tespit edilemez. Meselâ; “Nur Sûresi’nin konusu İfk hadisesidir” demek yanlış olur.[432]

---

[426] Mustafa Müslim, *age.*, s. 40; ed-Değâmîn, *Menheciyyetü’l-Bahs*, s. 136.
[427] Tevfik el-Âmir, *Medhal ilâ İlmi’t-Tefsir*, s. 153.
[428] Ahmed es-Seyyid el-Kûmî, *et-Tesiru’l-Mevdûî*, s. 22; Mustafa Müslim, *age.*, s. 40.
[429] Mustafa Müslim, *Mebâhis fi’t-Tefsiri’l-Mevdûî*, s. 40.
[430] Seyyid Mursî İbrahim el-Beyûmî, *Menâhicü’t-Tefsir*, 29-34; Mustafa Müslim, *age.*, s. 40.
[431] ed-Değâmîn, *Menheciyyetü’l-Bahs fi’t-Tefsiri’l-Mevdûî li’l-Kur’âni’l-Kerim*, s. 121.
[432] ed-Değâmîn, *age.*, s. 134.

Araştırmacı, sûrenin ana konusunu veya konularını belirlerken değişik ilim ve vesîlelerden, özellikle tefsir mirasından da istifade etmelidir. Bu konuda en çok istifade edeceği tefsir metodu tahlilî tefsirdir. Diğer tefsir metotları, Konulu Tefsir çalışması yapanlara yardımcı oldukları gibi, Tahlilî Tefsir metodu da araştırıcıya bu hususta yardımcı olacak tefsir metotlarının başında gelir.[433]

Bu çeşit Konulu Tefsirde mühim olan, sadece sûreye hâkim olan konuyu tespit etmek değildir. Aynı zamanda okuyucu, sûrenin bütün âyetlerinin, kelimelerinin hatta harf ve işâretlerinin de bu ana konu etrafında döndüğünü ve onu destekler mahiyette olduğunu rahatlıkla görebilmelidir. Bu iş yapılırken de, tefsir usûlü kâide ve prensiplerine tekellüfe kaçılmadan uyulmalı, akla ve nakle zıt görüşlerden de uzak durulmalıdır.[434]

Bir Sûrenin Temel Hedefini ya da Eksenini Öğrenmek Şu Şekilde Olabilir

a. Vahiy yoluyla veya Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den gelen bir nass-ı şerifle sabit olan isim veya isimlerin anlamını öğrenmekle temel hedef belirlenebilir.

b. Bir sûrenin hedefi veya eksenini öğrenmek, sûrenin ele aldığı temel konular veya belirgin olaylar kanalıyla olabilir.

Sûredeki belirgin hâdiseler iyice incelendiğinde görülür ki, onlar arasında sıkı bir bağ vardır. Bu bağ kolay kolay anlaşılmayabilir.[435] Bunun için sûreyi derinlemesine incelemek, onun atmosferinde yaşamak ve gölgesinde gölgelenmek gerekir. Bunun için de sûrenin indiği manevî atmosferi çok iyi bilmek gerekir. Bu da Kur'ân'ın nâzil olduğu dönemde Müslüman cemaatin içinde bulunduğu durum ve karşı karşıya kaldıkları meseleleri mümkün mertebe tespit edip bilmeye bağlıdır. Bu sayede sûrenin âyetleri arasındaki münâsebet daha kolay tespit edilebilir.[436]

c. Keza bir sûrenin hedefini ya da hedeflerini öğrenmek, sûrenin

433 ed-Değâmîn, *age*., s. 137.
434 Abdulcelîl Abdurrahîm, et-*Tefsiru'l-Mevdûî*, s. 31.
435 Mustafa Müslim, *Mebâhis fi't-Tefsiri'l-Mevdûî*, s. 41 vd.
436 ed-Değâmîn, *age*., s. 134.

indiği periyot kanalıyla da olabilir. Mesela, Mekkî sûreler dört husus üzerine yoğunlaşmıştır: Allah'a inanmak, öldükten sonra dirilmeye inanmak, Semâvî Risâletlere inanmak ve temel ahlakî ilkelere çağırmak. İncelenen sûre Mekkî bir sûre ise, temel hedeflerinin bütünü veya bir kaçının bu dört husus ve bu hususlardan bir veya bir kaçı olması kaçınılmazdır.

Medenî sûreler sözü geçen hususlara ek olarak iman, itâat ve hayata ilişkin tafsîlatlı hukûkî kâideler gibi temeller üzerine kurulu bir İslam toplumu kurmayı hedeflemesiyle birlikte, Yahudi ve münafıklar gibi yeryüzünde anarşi ve bozgunculuk için çırpınan kindar kimselerin komplo plânlarını ortaya çıkararak, İslam toplumunu iç ve dış tehlikelerden korumayı hedeflemiştir. Bundan dolayı Medenî sûrelerin yapılanma, korunma ve koruma gibi meselelere değinmemesi düşünülemez.

Bunun için temel hedefi belirlemek, sûrede ortaya konan meseleler ve İslam toplumunun gelişim periyodu yoluyla da olabilir.

Şu da göz ardı edilmemelidir ki, bazı sûrelerin, çatışmaksızın bir kaç ekseni olabilir. Bu eksenlerden her biri, onu gözlemleme açısından hareketle belirlenebilir. Bu belirleme de kişiden kişiye değişebilir, yani içtihadîdir. Bir sûrenin birden fazla ekseninin olması, aslında Kur'ân'ın zenginliğindendir.[437]

Âyetleri ve sûrenin pasajlarını gözlemleme açısını belirlerken –bakış açısı doğru olduğu ve sûrenin ortaya koyduğu genel hadiseler ve sebeb-i nüzûlü net olarak bilindiği sürece– her sûrenin müstakil kimliği, hedeflediği belirli bir hedef ya da hedefleri; kendine özgü üslûbu, hâdiseleri ve kıssaları özet veya derin bir şekilde ortaya koymada belli bir metodu olduğu görülebilir. Bütün bunlar sûrenin ele aldığı temel hâdiseleri veya hedefi belirginleştirmek, sûrenin kimliğini ve içinde bulunduğu atmosferi olgunlaştırmak içindir.

d. Sûrenin pasajları arasındaki ilişkiler ve bunun sûrenin hedefi veya eksenini öğrenmedeki rolü:

Sûreyi, incelenecek konunun öğelerinden herhangi biriyle ilişkili âyetlerden dolayı bir takım pasaj ve paragraflara bölerken, âyetlerin tef-

---

[437] Rifat Fevzî Abdulmuttalib, *el-Vahdetu'l-Mevdûiyye li's-Sûreti'l-Kur'âniyye*, Beyrut 1986, s. 43.

sirine ilişkin hadîs, sahâbe sözü ve tâbiîn görüşlerinden, sahih rivâyetleri öğrenmek için güvenilir tefsir kitaplarına ve bir sûre içindeki âyetler arası ilişkileri ele alan kitaplara başvurulabilir. Çünkü kimi kez âyetler arası münâsebetler açıkken kimi kez de kapalıdır. Bundan dolayı ilk bakışta farkedilmez.[438] Kezâ, bazen pasajlar arası ilişkiler ile sûrenin ekseni arasındaki bağlantı belirgin iken bazen de kapalıdır. Çoğu kez pasajlar arası ilişkilerin açığa çıkarılması bir sûrenin temel hedefi veya eksenini belirlemede geçerli bir metottur. Sûrenin girişi ile bitişini incelemek ve ikisi arasındaki ortak konuları ortaya çıkarmak sûrenin temel hedefine götürücü olabilir.[439]

Sûrenin bölümleri ve pasajları arasındaki ilişkilerin, sûrenin hedefini öğrenmedeki etkisi çok büyüktür. Öte yandan sûrenin hedefinin ortaya çıkması da sûrenin pasajları arasındaki ilişkilerin ortaya çıkarılması açısından büyük öneme hâizdir. Her iki durum da, araştırmacının incelemesinde köklü ve sâbit adımlarla ilerlemesine yardımcı olur. Bundan dolayı, sûrelerin Konulu Tefsirinin bu boyutu ihmal edilemez, edilmemelidir.[440]

Genellikle kısa sûre tek konuyu ele aldığı için tek hedefi veya döndüğü tek ekseni olur. Hedefleri birden çok olan kısa sûreler de olmasına rağmen bu hedefler, iki ya da üçü geçmez.[441]

Sûreye hâkim olan esas konuyu bulmada, Kur'ân âyetlerinin birbirine benzer, ikişerli bir Kitap halinde indirilme özelliği de yardımcı olabilir. "Allah, sözün en güzelini (Kur'ân'ın âyetlerini) birbirine benzer, ikişerli

---

[438] Burhâneddin el-Bikâî tefsirinin mukaddimesinde bu konuda şöyle demektedir: "...Kitabımı inceleyen ey okuyucu! Tefsirimde gördüğün bu âyetler arası münasebetler zannetme ki daha önceden hazırdı ve ben onları oradan aldım ve buraya koydum. Bazen öyle âyetler oluyordu ki, aralarındaki münâsebeti bulabilmek için üzerinde bir ay düşündüğüm olmuştur...". bkz. *Nazmu'd- Dürer*, I, 14-15.

[439] Dr. M. Abdullah Draz şöyle diyor: " Sûrelerde bir giriş, bir gelişme ve bir de sonuçtan oluşan belirli ve gerçek bir plan vardır. Sûrenin başında bulunan çok az sayıdaki âyette, sûrede incelenmek istenen konunun ana hatları ortaya konmakta ve arkasından gelişme bölümü öyle düzenli bir şekilde gelmektedir ki, hiçbir kısım üst üste gelmediği gibi tüm parçalar da bütün içindeki yerini en uygun şekilde almaktadır. Nihayet girişte söz konusu edilen konular sonuç bölümünde eksiksiz olarak cevabını bulmaktadır". *Kitabu Medhal ile'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kâhire 1994, s. 119.

[440] Mustafa Müslim, *Mebâhis fi't-Tefsiri'l-Mevdûî*, s. 41 vd.

[441] Mustafa Müslim, *age.*, s. 47.

bir Kitap halinde indirdi." (Zümer, 39/23)[442] Çünkü Kur'ân'ın bir yerinde tebşîrden/müjdelemeden bahsedilince, genellikle peşinden hemen inzâr/korkutmadan bahsedilir... Cennet ve ehlinden bahsedilince, cehennem ve yâranından bahsedilir... İyi insanlardan ve varacakları yerden bahsedilince, karşısında hemen kötülerden ve onların varacakları yerden bahsedilir... Bu kâideden hareketle sûreye hâkim olan konuyu tespitte kolaylık sağlanır.[443]

3. Sûreye Bütün Olarak Bakmak

Araştırmacı, belli başlı cüzlerini ve maksatlarını tespit ederek sûre hakkında genel bir fikir sahibi olmadan cüzler arasındaki bağları yani âyetlerin başlarında, sonlarında veya aralarında bulunan mevdûî bağları bulmaya çalışmalıdır. Sûrede meseleler müteaddit olsa da, sonu başı ile, başı sonu ile irtibatlıdır. Aynı meseleye dair olan cümleler birbiriyle irtibatlı olduğu gibi bütün halinde de sûre, aynı maksada yönelir. Binâenaleyh sûrenin nazmını anlamak isteyen kimse ona bütün olarak bakmak zorundadır. Keza o meselenin cüzlerini anlamak isteyen kimse de bundan müstağnî kalamaz.[444]

Genellikle sûrenin başında, sûrede işlenen konuya çok kısa bir giriş yapılır. Daha sonra bu konu, yardımcı diğer konularla birlikte geniş bir şekilde işlenir. Sûrenin sonunda ya bir netice olarak, ya da bir hüküm veya bir özet olarak sûre bitirilir.[445]

Sûreye hâkim olan esas konuyu beslemek için zikredilen diğer konulara çok dikkatli bir şekilde bakıldığında, ana konuya hâkim olan havanın onlarda da olduğu görülebilir.[446]

---

[442] "Bu âyette geçen "mesânî" kelimesi, ikişerli demektir. Buna birçok mânâ verilmiştir. Bir mânâsı da; bu kelime ile Kur'ân'ın her yönden ikili bir sistem takip ettiği belirtilmektedir. Gerçekten Kur'ân'ın ifade üslûbu, karşılıklı zıtlığa dayanır. Dâima iyi huylar karşısında kötü huylar; mü'minler karşısında kâfirler; cennet karşısında cehennem anlatılır. Böylece iyi ile kötü, karşılıklı mukâyese sûretiyle daha iyi kavratılmış olur... İşte "mesânî", yani karşılıklı olarak ikişerli sözü bu anlamı ifade etmektedir". Süleyman Ateş, *Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Meâli*, Ankara ts, ilgili âyetin meâlinin hâmişi.

[443] Rifat Fevzî Abdulmuttalib, *el-Vahdetu'l-Mevdûiyye*, s. 43.

[444] Muhammed Draz, *En Mühim Mesaj Kur'ân*, Ankara 1985, (trem. Suat Yıldırım) s. 234-235.

[445] Rifat Fevzî Abdulmuttalib, *el-Vahdetu'l-Mevdûiyye*, s. 42.

[446] Rifat Fevzî Abdulmuttalib, *age*., s. 42.

4. Sûrenin ya da Âyet Pasajlarının Sebeb-i Nüzûlünü Ortaya Koymak

Belki sûre tüm olarak bir kerede nâzil olmuştur ve bir sebeb-i nüzûlü olur veya değişik münâsebetler dolayısıyla parça parça inmiş olabilir. Biraz derinleşildiğinde görülecektir ki, bir sûrenin genel esasları veya sûrenin döndüğü eksen, sûredeki diğer âyet grupları veya pasajlarını birbirine belirli bir sistemle bağlamaktadır. Bunun için sebeb-i nüzûlü bilmek, sûrenin döndüğü ekseni belirleyen sistemi tanımak açısından oldukça önemlidir.

5. Dikkat Edilmesi Gereken Diğer Hususlar

Bir sûrenin ekseni belirli bir konunun ispatı çerçevesinde dönüyorsa, konuyu ele alırken ona ilişkin diğer sûrelerin ortaya koyduğu ayrıntılara değinmekte bir sakınca yoktur. Fakat bir konuya sadece sûrenin temel hedefini delillendirmek için dolaylı olarak değinilmişse, konunun diğer sûrelerdeki ayrıntılarının incelenen sûrede dile getirilmesi uygun değildir.[447]

Her sûrenin, konuları ortaya koymada ve ele almada kendine özgü kişiliği ve biçimi vardır. Bundan dolayı târihî ve belâgî bir takım ayrıntıları yığarak, bu biçim ve kişiliği silmemek gerekir. Bu yanlış tutum sûrelerin temel hedeflerini de göz ardı ettirmektedir.[448]

Araştırmacı, çalışmasının başında sûrelerin mevzûlarından bahseden kitaplara bakmamalıdır. Çünkü sûreye hakim olan konuyu tespit etmek, daha çok araştırmacının bilgi, gayret ve maharetine göre değişir. Dolayısıyla araştırmacı, araştırmasının başında böyle bir çalışmaya bakarsa onun tesirinde kalabilir. O'nun için kendisi bizzat araştırma yaptıktan sonra bakması O'nun şartlanmasını önleyecektir.[449]

Araştırmacı, incelenen konuyu genişletmek için, aynı konunun diğer sûrelerde geçtiği yerlerden de bahsederek hepsini bu konu başlığı altında

---

[447] Mustafa Müslim, *Mebâhis fi't-Tefsiri'l-Mevdûî*, s. 50.
[448] Mustafa Müslim, *age.*, s. 51.
[449] ed-Değâmîn, *Menheciyyetü'l-Bahs*, s. 135.

bir araya mı toplamalı, yoksa konuya genel olarak dikkati çekip derinlemesine incelememeli mi? İkinci tavra gerekçe olarak kişi, kendisinin Kur'ân'da bir konuyu değil de, belirli bir sûreyi incelediğini gösterebilir. Bu gibi durumlarda, bu tip konulara ilişkin incelemenin yapı ve tabiatını belirleyecek olan, sûrenin ekseni veya temel hedefidir.[450]

H. KONULU TEFSİRİN ÖNEMİ VE ONA OLAN İHTİYAÇ

Konulu Tefsir çalışmalarına günümüzde daha çok önem verildiğini –Zamanımızda Konulu Tefsirin Önem Kazanması ve Sebepleri– bölümünde belirtmiştik. Şimdi de bunlara ilâve olarak Konulu Tefsirin önemi ve bu çeşit çalışmalara olan ihtiyaçtan –kısa bazı tekrarlarla– bahsetmek istiyoruz.

1. Kur'ân'da bahsi geçen bir konu hakkında, kesin ve isâbetli bir söz söyleyebilmek için o konu ile ilgili bütün âyetleri göz önünde bulundurmak gerekir. İşte Konulu Tefsir metodu, Kur'ân'la ilgili konuların daha detaylı ve geniş bir şekilde incelenmesine imkân verecek ve Kur'ân'a bir bütün olarak ve kapsamlı bir bakış açısı kazandıracaktır.[451] Çünkü genel bir tefsirde, müfessir bir konu etrafında ne kadar derinleşirse derinleşsin, müstakil bir çalışmada olduğu kadar fazla teferruata inemeyecek; inse bile, bu sefer de âyetler arasındaki mesâfe açılacağından, sözü fazla uzatmakla suçlanacaktır. Ayrıca o, böyle bir şeyi yapmaya kalkışsa, ne zaman yapacaktır? Çünkü Kur'ân'da aynı konu, çoğu kere, müteaddit defalar karşısına çıkacaktır.[452]

Kur'ân'daki bir konuyu tüm yönleriyle birlikte kapsamlı olarak araştırmak için, bu yöntemin takip edilmesi ihtiyaçtan da öte bir zorunluluk halini almaktadır. Bu konuda Şeltut şöyle demektedir: "Konulu Tefsir Metodu tefsir alanında en ideal bir yoldur. Çünkü bu yolla insanları, Kur'ân'ın ihtiva ettiği hidâyet yollarına ulaştırabilir ve Kur'ânî konuların

---

[450] Mustafa Müslim, *Mebâhis fi't-Tefsiri'l-Mevdûî*, s. 50.

[451] Feramâvî, *age.*, s. 69; Fûde, *age.* s. 12; Kırca, *age.*, s. 290; Güngör, *Kur'ân Araştırmaları*, s. 18-19.

[452] Abdulcelîl Abdurrahîm, *age.*, s. 39-41; Mevlüt Güngör, *Kur'ân Araştırmaları*, s. 19.

sırf teorik konulardan ibaret olmadığını gösterebilirsiniz. Zira Kur'ân'ın ihtiva ettiği hükümler sırf teorik konularla ilgili olmayıp fert ve toplumları ilgilendiren meseleleri ve onların günlük hayatlarıyla ilgili olaylar hakkında pratik hükümleri de ihtiva etmektedir".[453]

2. Bu tefsir metodunun bir avantajı da, müellife, ele aldığı konu ile ilgili mütehassıslara veya en azından onların eserlerine başvurma imkânı vermesidir. Zaten bu, Konulu Tefsir Metodu'nun başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için yerine getirilmesi gereken bir husustur. Genel bir tefsir yazan bir müfessirin ise bunu bütün Kur'ân konuları için yapması teknik olarak pek mümkün değildir.[454]

3. Yine Konulu Tefsir vasıtasıyla, dünyanın siyâsî, iktisâdî, hukûkî, itikâdî, ahlâkî ve sosyal bunalımlar içinde çalkalandığı bir zamanda, bütün insanlık için Yüce Allah tarafından gönderilmiş olan Kur'ân'ın, her sahada hayatlarına yön verecek en üstün prensipleri, yeniden ve derli toplu bir şekilde tekrar gündeme gelecek ve yapılan bu çalışmalarla, insanların Kur'ân'ın ölmez prensiplerini kolayca anlamaları, benimsemeleri ve hayata tatbik etmeleri sağlanmış olacaktır. Aynı şekilde asrın ve medeniyetin fitneleri karşısında şaşkınlığa düşmüş ve doğru yolu kaybetmiş Müslümanlara tekrar doğru yolu bulduracak, hayatlarına düzen verecek, dünya ve âhiret saadeti kazandıracaktır.[455]

4. Konulu Tefsir çalışmaları sonunda, ümmî bir Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) gönderilen ve tek cilt tutan bir Kitapta, insanlığın muhtaç olduğu değerli esasların ve bilgilerin nasıl özlü bir şekilde ifâde edildiği, yüzlerce, belki binlerce konunun nasıl sığdırıldığı ve verilen bu bilgiler ve değerli prensiplerin nasıl, her zaman için geçerli ve üstün prensipler ve bilgiler olduğu bir defa daha anlaşılacak ve böylece Kur'ân'ın mu'cizeliği bir kere daha gözler önüne serilmiş olacaktır.[456]

3. Konulu Tefsire göre bir sûreyi tefsir etmek, insanlar için sûreyi âyet âyet tefsir etmeden daha faydalıdır. Çünkü âyet âyet tefsir, sûrenin

---

[453] Seyyid Mürsi, *Dirâsât fi't-Tefsiri'l-Mevdûî*, s. 41.
[454] Mevlüt Güngör, *Kur'ân Araştırmaları*, s. 19.
[455] Abdussettar Fethullah Said, *agc.*, s. 42; Mevlüt Güngör, *Kur'ân Araştırmaları*, s. 19.
[456] Abdussettar Fethullah Said, *agc.*, s. 40; Mevlüt Güngör, *Kur'ân Araştırmaları*, s. 19-20.

önemini, büyüklüğünü, âyetler arası bağı ve birliği genellikle tam olarak gösteremez.[457]

6. Zamanımızda Kur'ân'la meşgul olan ilim adamlarımızın bu tür çalışmalara yönelmeleri daha faydalı olacaktır. Zira Kur'ân'ı mevcut tertibine göre, sûre sûre ve âyet âyet ele alan eserler çoktur. O halde, bu mevcut tefsirlerden de faydalanılarak günümüz insanını meşgul eden konularda, ona, vahyin ışığında çözümler sunan, ciddî, tatmin edici, tafsîlatlı ve ilmî araştırmalar yapılmalıdır.[458]

7. Kur'ân'ı baştan sona kadar açıklayan rivâyet, dirâyet ve işârî türdeki tefsirlerin, çoğu zaman okuyucuyu, hangi âyetin tefsir edildiğini unutturacak derecede uzatıldığı herkesin malumudur. Aslında İslam âlimlerinin bu tür gayretlerinin onların yüce Kur'ân'a bir toz kondurmama gibi güzel bir duygudan ileri geldiğini söylemeden geçmek haksızlık olur. Elbette bazı açıklamalar gereklidir ve bunlar yapılmalıdır. Ama bazı müfessirler, daha ziyade teferruatla meşgul olmakta ve hatta çoğu zaman da esası unutturmaktadır. Hâlbuki Kur'ân'ın asıl gayesi bu teferruatlarla meşgul olmak değildir. İnsanları hidâyete erdirmek ve onlara doğruyu göstermektir. Ama uzun uzadıya yazılmış olan tefsirlerin bunu gerçekleştiremeyeceği de ortadadır.[459]

8. Toplumların yenilenen ihtiyaçları, insanla ilgili alanlarda yeni düşüncelerin ortaya çıkması ve modern bilimsel teori alanlarının gittikçe genişlemesi karşısında sağlıklı bakışlar ve çözümler önerebilmek, ancak Kur'ân'ın Konulu Tefsirine başvurmakla mümkündür.[460] Böylece Müslümanların, Yüce Allah tarafından gönderilmiş olan Kur'ân'ın, sadece ibadetle ilgili değil, her türlü müşkili çözecek ve her sahada hayatlarına yön verecek en üstün prensipleri ihtivâ ettiğini anlamaları ve Kur'ân'ı hayatlarına tatbik etmeleri sağlanmış olacaktır.

9. Günümüzde Müslüman aydınların, batılıların yöntemlerini belirledikleri pedagoji, psikoloji, sosyoloji, ekonomi gibi birçok bilim dalla-

---

[457] Seyyid Mursî İbrahim el-Beyûmî, *Menâhicü't-Tefsir*, s. 32.
[458] Mevlüt Güngör, *Kur'ân Araştırmaları*, s. 29.
[459] Abdulcelîl Abdurrahîm, *age.*, s. 41; Ömer Dumlu, *agt.*, s. 166-173.
[460] Mustafa Müslim, *Mebâhis fi't-Tefsiri'l-Mevdûî*, s. 30-33.

rının etkisinde oldukları bir vâkıadır. Konulu Tefsir ile ilgili çalışmalar, Müslüman aydınları bu durumdan kurtaracak ve bu ilim dallarına dair kendilerine yöntemler sunacaktır. [461]

10. Konulu Tefsir çalışmaları, klasik tefsirlerden daha faydalı olabilir. Çünkü hacmi daha küçük, onun için okunması daha kolay ve konuları da dağınık değildir. Bu sebeple Konulu Tefsir çalışmalarının artması, Kur'ân'ın daha iyi anlaşılması ve hidâyetinin daha geniş kitlelere ulaşmasına yardımcı olacaktır.[462]

11. Kur'ân –bilindiği gibi– mevzûlara ve meselelere göre tertîp edilmemiştir. Dolayısıyla, onda, şu konuda veya şu meselede varit olan hükümleri toplayan bâblar ve fasıllar da ayrılmamıştır. O, içinde, akâid esaslarını ihtivâ etmekle birlikte, akâid kitaplarının tertîbi üzerine olmadığı gibi, hukûkî esasları içine almış olmakla birlikte, fıkıh kitaplarının tertîbi üzerine de değildir. Aynı şekilde O, ahlâk, târih, kasas... vb. kitapların tertîbi üzerine de değildir. Hattâ, O'nun tertîbi, diğer mevcut bazı mukaddes kitapların tertîbine de benzemez. Meselâ, onlarda her olay için bir bâb ayrılmış ve her bâb için bir başlık konmuştur. Yine bir kimsenin hayatı, tarihî seyri içinde verilirken her safha için ayrı bir bölüm ayrılmıştır. Bundan başka Kur'ân, âyetlerinin ortaya çıkış tarihlerini esas alan bir sıra üzerine de tertîp edilmemiştir.

Hülâsa, O'nda bütün bunlardan tamâmen farklı bir tertîp takip edilmiştir. Bu sebeple O'nda pek çok konuya temas edilmiş; fakat genellikle bunlar bir yerde toplu olarak verilmemiştir. Dolayısıyla, bir olay genellikle başından sonuna kadar verilmediği için, bir konu, muayyen bir yerde tam olarak bulunamaz... Zira konular dağınık bir şekilde ve parça parça olarak verilmiştir. Nitekim bir şer'î hüküm birçok yerde geçmektedir, bir itikâdî esasa birçok defa temas edilmekte ve bir kıssanın çeşitli sahneleri birçok yere dağıtılmış bulunmaktadır.

İşte bu şekilde, tek bir sûrede muhtelif konulara ait âyetler peş peşe gelir; bu arada, çeşitli maksatlara müteveccih ifâdelere rastlanır. Benzer konulara âit âyetler başka sûrelerde de görülür. Fakat aynı konu ile ilgili

---

[461] Mustafa Müslim, *age.*, s. 30-33.
[462] Celal Kırca, *Kur'ân'a Yönelişler*, s. 295.

olanlar bir araya getirildiği takdirde bunlar bir bütün oluşturur ve konu hakkındaki ana fikir, bu muhtelif yerlerin bulunup incelenmesi ile tamamlanmış olur.[463]

12. Kur'ân'ın sûre sûre, cüz cüz yapılan tefsirinin O'nun mânâlarının ve maksatlarının anlaşılması hususunda, derinlemesine ve isâbetli bir anlayışa pek imkân vermediği ortadadır. Ancak, müfessir bir konuya gelince, o konu üzerinde özel olarak durur, konu ile ilgili Kur'ân'daki diğer âyetleri de tarayıp ortaya koyar; böylece, konuyu tamamlayarak, meselenin başı ile sonunu bir araya getirir ve dolayısıyla, konuyu bir bütün olarak anlamaya çalışırsa durum tabii değişir.[464] Fakat bu durum, âyet âyet yapılan tefsirlerde pek mümkün olmamaktadır. Ancak Konulu Tefsir çalışmaları ile mümkündür.

13. Konulu Tefsirde; âyetler konu konu taranarak, ciddî bir şekilde gözden geçirilip aynı mevzuda olanlar bir araya getirilerek, iniş sıraları, birbirleri ile olan münâsebetleri, karşılıklı ilişkileri tespit edilecektir. Sonra da, bütün bunlar toplu olarak tekrar gözden geçirilerek, âyetlerin anlaşılmasına ve tefsirine girişilecektir. İşte bu şekilde yapılan bir tefsir, esas mânâya varmak için daha doğru bir yol ve onun tespiti için de daha sağlam bir usûldür...

14. Kur'ân'ın mevcut tertîbi içinde, sûre sûre tefsiri ise, tek bir sûrenin ihtivâ ettiği muhtelif mevzulara parça parça değinmekten başka bir şey değildir. Sonra müfessir tabiatıyla, başka bir sûrede aynı konulara tekrar dönecektir. Bu konular hakkında, sadece mevzunun geçtiği ilk sûrenin tefsirini yaparken konu hakkında toplu bir bilgi vermeye çalışsa, bu takdirde o konuların tefsirine girişmiş olacaktır. Fakat her konuda birbirinden ayrı ayrı olan bu uzun duruşları ile, sûrenin tefsirini terketmiş ve dolayısıyla eserini ihlâl etmiş olacaktır. Tek bir konuya, çeşitli sûrelerde, geçtiği her yerde, tekrar tekrar değindiği takdirde ise, kesintisiz, toplu ve derinlemesine bir inceleme yapamayacağından konunun birliğini bozmuş olma durumuna düşecektir.

Bu durumda –öyle anlaşılıyor ki– en doğru yol, Kur'ân'ın konu konu

---

[463] Emîn el-Hûlî, *Kur'ân Tefsirinde Yeni Bir Metot*, s. 71.
[464] Emîn el-Hûlî, *age.*, , s. 72.

tefsir edilmesidir. Mushaf-ı Şerif'deki tertîbine göre, sûre sûre, yâhut, bölüm bölüm tefsir edilmesi değil... Sonra, müfessirin, sûrelerdeki mânâ bütünlüğü, âyetler arasındaki münâsebet ve devamlılık hakkında bir takım fikirleri varsa, bunların da ancak, Kur'ân'daki bu muhtelif konuların tefsiri tam olarak yerine getirildikten sonra ele alınması uygun olur.[465]

15. Konulu Tefsir metodunda, Kur'ân âyetlerinde Allah'ın murâdını, Kur'ân'ın hidâyetini, belâgat ve fesâhatını anlamada hatadan daha uzak, doğruya ise daha yakın olunur.[466] Çünkü Konulu Tefsir metodu, müfessire çalışma yaptığı konu hakkında tam bir fikir verir. Böylece müfessir hataya düşmekten ve taassuptan kurtulmuş olur. Konu birliği olan bütün âyetleri bir araya getirip tarihî bağlamlarına göre topluca bir değerlendirmeye tabi tutmak, konuyu tam ve kapsamlı olarak ihâta etme olanağı sağlar.[467]

16. Konulu Tefsir çalışmaları, araştırmacılara ve diğer Müslümanlara, Kur'ân'dan merak ettiği ve Tahlilî Tefsirlerde arayıp zorlukla buldukları meseleleri çok kısa zamanda, kolay ve detaylı bir şekilde bulmalarına yardımcı olur.[468] Aynı zamanda, Kur'ân'da ele alınan ve tefsirlerde uzun uzun anlatılan geniş konuları kolay ve detaylı bir şekilde elde etme imkânı olur.[469]

17. Daha önce de dediğimiz gibi Konulu Tefsir çalışmalarına bu asırda daha çok ihtiyaç vardır. Çünkü Müslümanlar, Kur'ân üzerinde araştırma yapanlardan, bizzat kendilerine, ailelerine, içinde yaşadıkları sosyal hayata ve Yaratıcılarına karşı vazifelerinin ne olduğu hususunda Kur'ân kaynaklı ilmî araştırmalar beklemektedirler. Konunun bütün yönleri ve Kur'ân'ın bu husustaki gayesi açık bir şekilde ortaya konulabilmeli ki, Müslümanlar da hayatlarını kolay bir şekilde O'na göre ayarlayabilsinler.[470]

18. Kur'ân-ı Kerîm'in tertip ve düzeni, âhenk ve insicâmı, O'nun mu'cizevî buutlarından birini teşkil ettiği gibi, ifâde tarzı ve anlatım keyfi-

---

465 el-Hûlî, *age.*, s. 74-75.
466 Feramâvî, *el-Bidâye*, s. 69.
467 Feramavî, *age.*, s. 69; Fûda, *age.*, s. 12.
468 Feramâvî, *el-Bidâye*, s. 69-70.
469 Mesmu' Ahmed Ebu Tâlib, *el-Menhecü'l-Mevdûî fi't-Tefsir*, *Ezher Ün.*, *Usûlu'd- Dîn Fakülte Dergisi*, Kâhire, 1994, sayı 11, s. 119.
470 Ahmed Cemal el-Ömerî, *Dirâsât fi't-Tefsiri'l-Mevdûî*, s. 69.

yeti de beşer karihasını aşan, insan kudretini âciz bırakan bir başka mu'cizevî buudunu teşkil eder. Kur'ân-ı Kerim, 23 sene zarfında, değişik olaylar, durumlar, muhataplar karşısında, parça parça olarak peyderpey inmesine rağmen O'nun sûreleri, âyetleri ve hatta kelimeleri arasında birbirine zıt düşen, birbirinin ahengini bozan tek bir ifâde, tek bir cümle bulmak mümkün değildir. O'nun bütünü, âdetâ bir solukta söylenmiş bir şiir gibidir. Bu ise ancak, 23 seneyi bir "an" gibi gören... geçmişi bu günle, bugünü de yarınla bir arada görüp bilen... hâsılı zamandan ve mekândan münezzeh olan bir Zat'ın kelâmı olmakla açıklanabilir. Hâlbuki Kur'ân vahyinin, devamlı sûrette değişen sebep ve hadiselere göre ceste ceste gönderilmesi, bir yandan konuların mahiyetindeki değişiklik, diğer yandan parçalar arasındaki zaman farkı tabiî olarak, onlardan bahsederken irtibatsızlığa sebep olmalıydı. Bunları bir sûre başlığı altında toplamak, normalde, dağınıklığa yol açmalıydı. Hâlbuki ne içinde bulunduğu sûrede, ne de aynı konudaki âyetler bir araya getirildiğinde aralarında bir tenâkuzun, tutarsızlığın olmadığı görülüyor. İşte Konulu Tefsir çalışmaları, hem aynı sûredeki –ayrı ayrı zamanlarda inmiş bile olsa– âyetlerin arasında, hem de aynı konuda değişik sûrelerdeki âyetleri bir araya toplayıp bir hükme vardığımızda bir bütünlüğün olduğunu göstermesiyle Kur'ân'ın mu'cizeliğini ispât etmiş olur.[471]

19. Çağımız, ihtisaslaşmanın en çok yaygınlık kazandığı bir çağdır. Gittikçe de ilim dallarının alt başlıkları oluşmakta ve bu alt başlıklar zamanla geniş bir ilim dalı haline gelmektedir. Tefsirin de buna paralel olarak konulara ayrılması, Kur'ân'ın ihtiva ettiği konuların müstakil olarak incelenmeleri ve konu incelemesine dair yöntemlerin geliştirilmesi faydadan hâlî değildir.[472]

20. Sûreye hâkim ana konu veya konuları tespit etmek, sûreyi Tahlilî Tefsir edenlere de büyük faydalar sağlar. Çünkü sûrenin cüzleri, hep bu ana konunun etrafında döner ve onu beslerler. Sûreye hâkim esas mevzu tayin edilirse, diğer cüzler de ona göre daha kolay ve doğru bir şekilde tefsir edilir.[473]

---

[471] Mesmu' Ahmed Ebu Tâlib, *el-Menhecü'l-Mevdûî*, s. 120; Abdussettar Fethullah Said, *el-Medhal*, s. 40.

[472] Said Şimşek, *age.*, s. 119.

[473] Rifat Fevzî Abdulmuttalib, *el-Vahdetu'l-Mevdûiyye*, s. 11.

I. KONULU TEFSİR İLE MEVZİÎ / TECZİÎ TEFSİR METODU ARASINDAKİ FARKLAR

Tefsirciler, öteden beri tefsir çeşitlerini genellikle "rivâyet tefsiri" ve "dirâyet tefsiri" olmak üzere iki ana bölümde ele almışlardır.[474] Biz, şimdiye kadar genellikle tercih edilen bu taksimden biraz farklı bir taksim yapmak istiyoruz:

Tefsir; 1. Mevdûî/Konulu Tefsir ve 2. Mevziî/teczîi/âyet âyet tefsir olmak üzere ikiye ayırılır.

Mevziî/Teczîi/Âyet Âyet Tefsir çeşidi de kendi arasında üç bölüme ayrılır:

a. Tahlîlî Tefsir, b. İcmâlî Tefsir, c. Mukâren/Karşılaştırmalı Tefsir.

Tahlîlî Tefsir de kendi arasında bölümlere ayrılır:

a. Rivâyet Tefsiri, b. Dirâyet Tefsiri.

Dirâyet Tefsiri de kendi arasında iki kısma ayrılır:

a. Mutlak Dirâyet Tefsiri. Yani hiçbir görüş ile kayıtlanmamış tefsir, b. Mukayyed Dirâyet Tefsiri. Belli bir görüşün hâkim olduğu tefsir.

Mukayyed Dirâyet Tefsiri de kendi arasında bir takım kısımlara ayrılır:

a. Tasavvufî/Sûfî Tefsir; b. Felsefî Tefsir; c. Fıkhî Tefsir; d. Fennî Tefsir; e. Edebî-İçtimaî Tefsir; f. Lügavî Tefsir; g. Târihî Tefsir; h. Fırka Tefsirleri; ı. İlhâdî Tefsir.[475]

Tefsiri, Mevdûî/Konulu Tefsir ve Mevziî/ Teczîi/Âyet Âyet Tefsir olmak üzere ikiye ayırdıktan sonra şimdi de bu **iki Tefsir Metodu arasındaki farkları** zikredelim:

a. Mevziî/Teczîi tefsirde müfessir, Mushafın tertibine göre sûre sûre ve âyet âyet tefsir yaparken tabiatıyla karşısına çok değişik konular çıkar ve

[474] Kâfiyecî, Muhyiddin Ebû Abdillah Muhammed b. Süleymân, *Kitâbu't-Teysîr fî Kavâid-i İlmi't-Tefsir*, (trcm ve nşr. İ.Cerrahoğlu), s. 54; Ö.N.Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, I, 107; M.Sofuoğlu, *Tefsire Giriş*, s. 263; Cerrahoğlu, T.Usûlü, s. 228 vd.

[475] Aslında bu bilgiler, II. Bölümde ayrıntılı bir şekilde geçmişti. Fakat biz, II. Bölüme bakmadan direkt olarak bu bölüme bakacak okuyucularımız için, özet olarak, tekrar vermeyi uygun gördük.

bunlara değinir. Konulu/Mevdûî tefsirde ise, Kur'ân'daki sadece belli bir konuyu ele aldığı için o konunun dışına çıkmaz.[476]

b. Mevziî/Tecziî tefsirde müfessir, âyetin kelimelerini, cümlelerini birer birer açıklar. Ayrıca varsa sebeb-i nüzûl, nâsih-mensûh, kıraât, sarf-nahiv, belâgat, münâsebet vs. konulara girer, hadîs-i şerif, sahâbe ve tâbiûn kavli varsa onları zikreder. Konulu/Mevdûî tefsirde ise, genellikle bunların çoğuna girmez, nâdiren ihtiyaç olduğunda zikreder.[477]

c. Konulu Tefsir metodunu uygulayanlar, Mevziî/Tecziî metodu uygulayan tefsircilerin yaptığı gibi, Kur'ân'ın tamamını Fâtiha Sûresi'nden başlayıp Nâs Sûresi'ne kadar âyet âyet tefsir etmeye çalışmaz. Aksine inançla, toplumla, evrenle yahut hayatla ilgili konulardan birini ele alarak, Kur'ân'daki bu konu ile ilgili âyetleri toplar ve Kur'ân'ı bu açıdan etüde tabi tutar, araştırır; etütlerini, açıklamalarını bu yönde yapar.[478]

d. Tecziî/Mevziî metotla tefsir yapan müfessirin fonksiyonu çoğunlukla pasiftir. Yani o ilkin Kur'ân'ın, bir âyeti yahut Kur'ân'ın bir bölümünü ele alır. Daha önce onun aklında yer eden bir düşünce yahut zihinsel bir hazırlık dönemi yoktur. Buna göre o, Kur'ân'ın lafızlarından, ıstılahlarından harekete geçerek doğrudan ve dolaylı olarak ilişkisi bulunan karîneleri de kullanarak Kur'ân'ın ne demek istediğini belirlemeye çalışır. Bu çalışma metodu genel hatlarıyla ve umumî olarak herhangi belli bir nassı tefsir etme ameliyesinden öteye geçemez. Sanki burada nassın fonksiyonu konuşmak, müfessirin görevi de kulak verip anlamaya çalışmaktan ibarettir. İşte "pasif fonksiyon" dediğimiz de budur. Burada müfessirin tüm işi; dinlemek, yalnız dipdiri bir zihinle, tertemiz bir düşünceyle, filolojik ve edebî bilgilerle donanmış bir ruhla dinlemek... Bu hâlet-i rûhiye içinde, bu zihinsel hazırlık ve bu düşünce yapısıyla Kur'ân'ın önünde oturur... O'nu dinlemek için... Yani O, bu olayda pasif durumdadır. Kur'ân ise aktif durumda. İşte bu ameliye sırasında Kur'ân, müfessire lafzî yönden bazı şeyler verir. O da anladığı ölçüde onu tefsirine kaydeder.

---

[476] Feramâvî, *age*., s. 65.

[477] Muhammed Ahmed Yusuf el-Kâsım, *et-Tefsiru'l-Mevdûî li'l-Kur'âni'l-Kerim*, s 13; el-Feramâvî, *el-Bidâye*, s. 65.

[478] Seyyid Mursî, *age*., s. 24 vd.; Yusuf el-Kâsım, *age*., s. 12-13.

Öte yandan konulu/mevzûî/tevhîdî metotla tefsir yapan müfessir ise, ameliyesine Kur'ân nassından başlamaz. O meselesini yaşanan hayattan alır. Evrensel, akîdevî veya içtimaî hayatla ilgili konulardan birinde bakışlarını yoğunlaştırır. Konuyla ilgili beşerî düşünce deneyimlerinin ne gibi problemlerle karşılaştığını ve insan düşüncesinin bunlara ne gibi çözümler önerdiklerini, tarihî uygulamaların ortaya koyduğu soruları ve buna rağmen ne gibi boşlukların, açıklıkların kaldığını en kapsamlı biçimde ele alarak inceler. Ancak bütün bu eylemlerden sonra Kur'ân nassına yönelir. O'na kulak verip O'nda yer alan şeyleri olduğu gibi kayda geçirmek için değil, tam tersine Kur'ân nassının önüne pek çok beşerî düşünce ve uygulamalarla donatılmış, işlenmiş bir konuyu sergilemek için... Kur'ân nassıyla o konuda sohbet etmek, soru-cevap şeklinde meseleyi irdelemek için... Müfessir sorar, Kur'ân da cevap verir. Müfessir burada boş değildir. Elinde eksik tarafları olmasına rağmen beşerî deneyimlerin tamamı, düşünürlerin ortaya attığı, savunduğu doğru da, yanlış da olma ihtimali bulunan çalışmaların hepsi hazır beklemektedir. Pek tabiî olarak bu konuyla alâkası bulunan bir düşüncesinin oluşması da gerekmektedir. Sonra bu düşüncesini bir kenara koyar. Bütün malzemesini Kur'ân-ı Kerim'in huzuruna getirdikten sonra O'nun önünde oturur. Bu oturuş yalnız dinlemek için suskun halde bir oturma değildir. O muhâvere için oturmuştur. Meseleyi sormak, anlamak ve düşünmek için oturmuştur. O'ndan sonra bu konuyla ilgili olarak Kur'ân'ın nassı ile muhâvereye başlar. Gayesi Kur'ân-ı Kerim'in bu meseleye nasıl baktığını ortaya çıkarmak ve nastan ilham alarak çıkarabileceği düşünce ve yaklaşımı tespit etmektir. Bunun yolu da, araştırmacının o ana kadar elde ettiği, konuyla ilgili düşünce ve yaklaşımların söz konusu nass ile karşılaştırılıp değerlendirilmesidir...

Bunun içindir ki, Mevdûî/Konulu Tefsirin elde ettiği sonuçlar sürekli olarak beşerî deneyimlerle doğrudan alâkalı şeyler olmuştur. Zira bu metotla elde edilen sonuçlar, İslâm Düşüncesinin hayatla ilgili meselelerinden herhangi biri hakkındaki bakış açısını belirlemek için elde edilen Kur'ânî öğretiler ve yönelişlerdir.

Bu açıdan da Konulu Tefsir ameliyesi Kur'ân-ı Kerim'le bir muhâvere ve Kur'ân'ı konuşturmadır. Yalnız pasif bir cevap alma eylemi değildir.

Aksine, faal bir cevap alma isteği ve belli bir gayesi olan bilinçli bir görevlendirmedir. Hayatın büyük hakîkatlerinden birini ortaya çıkarmayı hedef alan Kur'ân nassına bir yöneliştir.

Demek ki, Tecziî/Mevziî tefsir metodu ile Konulu Tefsir metodu arasında en önemli ve başta gelen fark: Tecziî/Mevziî tefsir metodunda müfessirin sadece dinlemek ve ondan öğrendiğini kaydetmekle yetinerek pasif bir rolü yüklenmesinin yanında, Konulu Tefsirin hiç de böyle olmaması, bu anlama gelmemesi ve buna benzer bir yapı arzetmemesidir. Konulu Tefsir metodunda müfessirin görevi her merhale ve her asırda yaşanan beşerî kültürün tamamından sürekli haberdar olmak, çağının düşünceleriyle yüklü olmak ve bununla beraber, beşerî deneyimlerden elde ettiği verilerle beraber gelip; onları önünden ve ardından hiç bir batılın yol bulamadığı Kur'ân'ın önüne koymaktır. Müfessir bu eyleminde elde ettiği onca malzemeyi âyet-i kerimelerin mecmuu ışığında anlayacak, dile getirecek ve açıklayacaktır.

Yani bu metotta Kur'ân, gerçeklerle, yaşanan hayatla iç içedir. Çünkü tefsir, vâkıadan başlayan hareketinin sonunda Kur'ân'a varmaktadır. Kur'ân'la sınırlı değildir ki, yaşanan hayatın uzağında kalsın, beşerî deneyimlerden kopuk olsun. Aksine bu ameliye vâkıâdan başlamakta, yaşanan olayların rabbanî yönelişlerin ışığında değerlendirildiği kaynakta, Kur'ân'da sona ermektedir.

Kur'ân-ı Kerim'in bitmez tükenmez bağışı, Kur'ân'ın nâmütenahî anlamlarıdır ki, bunu bizzat Kur'ân kendisi açıklar. İşte bu bitmez tükenmezlik durumu ancak Konulu Tefsir metodunda varlığını muhafaza edebilmektedir. Bu metotta araştırmacı, Kur'ân'ı konuşturmak istiyor. Çünkü Kur'ân'da, olup biten şeylerin ilmi var olduğu gibi gelecek şeylerin de ilmi ve hastalıkların ilacı vardır. İşte bu nedenle Konulu Tefsir, gelişmeye, ilerlemeye, daha kapsamlı hale gelmeye fırsat bulmuştur.

e. Mevziî/Tecziî Tefsir çalışmaları, gerçekten uzun ve yorucu çabalar gerektirmektedir. Zira bu tefsirde çalışmaya Fâtiha Sûresi'nden başlanır ve Nâs Sûresi'yle sonuçlandırılır. Bu uzun boylu çaba ve gayretin tamamlanması gerçekten uzun bir zamânâ ihtiyaç duyacaktır. Bu nedenledir ki, büyük İslam âlimlerinden pek azı ancak bu büyük şerefe nâil olmuşlardır.

Kur'ân-ı Kerim'i baştan sonuna kadar inceleyip tetkik etme ve bu süreç boyunca O'nunla beraber olma şerefine... Bu nedenle sınırlı hayatta bilinçli hareket ederek bunca uzun zaman ve mesai isteyen bir çalışmaya yanaşmamak gerekir. Onun için daha kısa zaman zarfında sonuç verecek çalışmalara yönelmek daha doğru ve yararlı olacaktır. Ta ki böylelikle Kur'ân-ı Kerim'in atmosferinde bu türden birkaç çalışmayı tamamlayabilme saadetine erilsin ve Kur'ân'ın anlaşılması için gerekli taramalar yapılabilsin.[479]

f. Konulu Tefsir metodunda âyetler, genel tefsir metodundan farklı olarak, –mümkün olduğu kadarıyla– nüzûl sırasına göre incelenir. Çünkü Yüce Allah'ın bir konudaki nihâî murâdını tespit etmek için, bu sıranın takip edilmesi lüzumludur. Nitekim içki yasağında[480] bunu açık bir şekilde görmekteyiz.

İ. KONULU TEFSİRİN DİĞER TEFSİR ÇEŞİTLERİYLE İLİŞKİSİ

Bütün tefsir çeşitleri birbiriyle içicedir ve birbirini desteklemektedir. Onun için tefsir yapan bir kimse hiç birini göz ardı edemez. Özellikle Konulu Tefsire göre araştırma yapan birisi, bütün tefsir çeşitlerini çok iyi bilmelidir. Çünkü Konulu Tefsire göre araştırma yapan kişinin üzerine kurmaya çalıştığı tefsir binasının yapı taşları diğer tefsir çeşitleridir.

Meselâ, Tahlilî Tefsirden, ne İcmalî Tefsirle uğraşan, ne Konulu Tefsirle uğraşan, ne de Karşılaştırmalı Tefsirle uğraşan müstağnî kalamaz. Çünkü Tahlilî Tefsir; kelimelerin sözlük ve şer'î anlamları üzerine eğilir, cümledeki kelimeler, âyetteki cümleler ve sûredeki âyetler arasındaki bağları inceler. Keza değişik kıraatler ve onların âyetin anlamı üzerindeki etkilerini, i'râp şekillerini, onların ifade şekillerindeki ve Kur'ân'ın i'câzındaki rollerini ve bunların dışında anlamı açmaya ve belirginleştirmeye yardımcı olan yönleri ele alır.

---

[479] Sadr, *age.*, s. 41.

[480] Bilindiği gibi içki konusunda ayrı zamanlarda dört âyet nâzil olmuş ve içki, ancak bunlardan sonuncusunda kesin olarak haram kılınmıştır. Bu âyetler sırasıyla; Nahl 16/67; Bakara 2/219; Nisâ 4/43; Mâide 5/90-91.

Öte yandan âyetleri icmâlî olarak tefsir etmek isteyen birisinin de kendine özgü üslûbuyla âyetlerdeki konuları dile getirmesi için Tahlilî Tefsirin ortaya koyduğu ayrıntıları bilmesi gerekir ki, daha sonra onu okuyucuların kültürüne uygun bir kalıba dökebilsin.

Keza âyetleri Karşılaştırmalı Tefsirin metoduyla yorumlayan kimse için de durum aynıdır. Bir şey hakkında hüküm vermek, o şeyin tasavvurunun bir parçasıdır. Bunun için bu tip tefsir metoduyla uğraşan birinin, müfessirlerin sözlerini iyice bilmesi ve kavraması gerekir ki; nassın ruhundan ve âyetlerin temel hedefinden uzaklaşmamış müfessir ile, âyetleri yanlış yorumlayıp kastedilmeyen anlamları ona yükleyen veya Kur'ânî kelimenin lügavî anlamını anlamayıp yanlış te'vîle başvuran ve sakıncalı durumlara düşen müfessir arasını ayırdedebilsin. Bir müfessirin metodik hatası veya doğrusu, tefsirdeki orijinalliği veya sürçmeleri hakkında hüküm vermek için, âyet-i kerimelerin anlamlarını yeterli derecede bilmek ve Tahlilî Tefsire başvurmak gerekir.

Konulu Tefsirde çalışma yapan birisi ise mutlak şekilde bütün tefsir çeşitlerinden istifade etmelidir. Hiç bir tür tefsiri göz ardı etmemelidir. Çünkü Konulu Tefsir, bütün tefsir çeşitlerinin bir ürünüdür ve tefsir çeşitlerinin aşamalarına göre geç dönem uzmanlaşma aşaması sayılır.[481]

Mevziî/Tecziî tefsir, tam ve mükemmel bir Konulu Tefsir için ayrı ayrı olan malzemeleri bir araya toplama ve hazırlama demektir. Mevziî Tefsir metodundan istifade etmeksizin Konulu Tefsir yapan bir kimsenin hataya düşme ihtimali büyüktür. Onun için Konulu Tefsir için Mevziî Tefsir şarttır. Çünkü Mevziî Tefsir, Konulu Tefsir için bir hazırlıktır ve onsuz olmaz. İkisi birbirini takip eden ve tamamlayan iki merhaledir. Bundan dolayı birinci adımı atmadan ikinciyi atmak doğru olmaz. Konulu Tefsir yapmak isteyen bir kimse, üzerinde durduğu konu ile ilgili âyetlerin tefsirini Tahlîlî Tefsirlerden güzelce okuyup anladıktan sonra Konulu Tefsire başlayabilir. Mesela; Taberî, Zemahşerî, Râzî, İbn Kesîr, Seyyid Kutup gibi müfessirlerin tefsirleri. Bu yolu takip eden araştırmacı, âyetleri daha doğru anlar.

---

[481] Mustafa Müslim, *Mebâhîs*, s. 52-54.

J. KONULU TEFSİR SAHASINDA YAZILAN ESERLER

Günümüzde Konulu Tefsir anlayışı gelişmiş ve çağın problemleri doğrultusunda yeni açılımlar kazanmıştır. Bu metot üzere Kur'ân'daki pek çok konuya dair eserlerin yanı sıra, bu metodu tanıtıcı ve metodunu belirleyici metodik eserler de günden güne çoğalmaktadır. Mevlüt Güngör, "Tefsir'de Konulu Tefsir Metodu" adıyla yazdığı bir makâlede, bu metodun ortaya koyduğu eserlerin adlarını zikrederek uzun bir liste sunmaktadır.[482] Bu listede yer alan eserlere ilâvede bulunarak, gerek İslâm âleminde ve gerekse yurdumuzda yapılmış olan bazı Konulu Tefsir çalışmalarını burada örnek olarak zikretmek istiyoruz. Fakat bu çalışmaların tamamı, bizim zikrettiğimiz mânâda tam olarak Konulu Tefsir çalışması değildir. Çünkü –daha önce de söylediğimiz gibi– Konulu Tefsir hâlâ oluşum sürecindedir. Kesin olarak kâide ve kuralları şunlardır, çeşitleri şunlardır denilememiştir. Dolayısıyla aşağıda ismini vereceğimiz çalışmalar, bizim yukarıda zikretmeye çalıştığımız Konulu Tefsir kâide ve kurallarına tamamen uymayabilir ve söylediğimiz çeşitleri içine girmeyebilir. Ancak birçok yönleriyle Konulu Tefsir çalışmalarına yakın ve benzer çalışmalardır.

el-Akîde mine'l-Kur'âni'l-Kerim, Muhammet Ebu Zehra, Beyrut 1968.

ed-Dâllûn Kemâ Savvarahum el-Kur'ânu'l-Kerim, Abdulmüteâl Muhammed el-Cebrî, Kahire 1984.

Min Mufredâti'l-Kur'ân el-Munâfikûn, Muhammed Cemîl Gâzi Cidde 1972.

Teemmülât fi Âlemi'l-Cinni ve Esrârihî min Vahyi'l-Kur'âni'l-Kerim, Mahmud es-Seyyid Hasen, İskenderiyye 1983.

Menâhicu'l-Cedel fi'l-Kur'âni'l-Kerim, Zâhir Avâd el-Elmaî, Riyad 1404.

ed-Düâü fi'l-Kur'ân, Mahmud b. eş-Şerif, Beyrut.

Sirâtü'r-Rasûl mine'l-Kur'ân, Muhammed İzzet Derveze, Kahire.

Maa'l-Enbiyâ fi'l-Kur'âni'l-Kerim, Afîf Abdulfettah Tabâra, Beyrut 1985.

---

[482] Mevlüt Güngör, *Kur'ân Araştırmaları*, s. 25-28.

en-Nübüvvetü ve'l-Enbiyâ fi dav'il-Kur'ân, Ebu'l-Hasen en-Nedevî, Mısır.

el-Kur'ânü'l-Kerim ve Nizâmu'l-Üsra, Abdulbâkî Ahmed Selâme, Riyad 1981.

el-Mer'etü fi'l-Kur'ân, Abbâs Mahmûd el-Akkâd, Beyrut 1969.

el-Umûmetü fi'l-Kur'âni'l-Kerim ve's-Sünneti'n-Nebeviyye, Muhammed es-Seyyid Muhammed ez-Züablâvî, Beyrut 1984.

Min Hasâisi'n-Nefsi'l-Bereşiyyeti fi'l-Kur'âni'l-Kerim, Muhammed Abdurrahîm Ades, Ürdün 1985.

Lâ Rikka fi'l-Kur'ân, İbrahim Haşim Felâvî.

el-Yehûdü fi'l-Kur'ân, Afif Abdulfettah Tabâra, Beyrut.

el-Yehûdü fi'l-Kur'ân, Muhammed İzzet Derveze.

el-Kur'ânü ve'l-Felsefe, Muhammed Yusuf Musa, Mısır 1966.

el-Ulûmu't-Tabîiyyetu fi'l-Kur'ân, Yusuf Merve, Beyrut.

Tefsiru'l-Âyâti'l-Kevniyye, Abdullah Şahâte, Kahire 1980.

Maa't-Tıbbı fi'l-Kur'âni'l-Kerim, Abdulhamîd Diyâb ve Ahmed Karkûz, Dımaşk 1982.

ez-Zavâhiru'l-Coğrafiyyetu beyne'l-İlmi ve'l-Kur'ân, Abdulalîm Abdurrahman Hıdr.

Hendesetü'n-Nizâmi'l-Kevniyyi fi'l-Kur'âni'l-Kerim, Abdulalîm Abdurrahman Hıdr, Cidde 1984.

Rakâizu'd-Da'veti fi'l-Kur'ân, Muhammed İbrahim Şakra, Ürdün 1406.

el-Edviyetu ve'l-Kur'ânü'l-Kerim, Muhammed Muhammed Haşim, Cidde 1985.

el-İnsanu'l-Kur'âniyyu, Vahîduddîn Hân, (trcm. Semîr Abdulhamîd İbrahim), Kahire 1985.

el-İnsan fi'l-Kur'ân, Abbas Akkâd.

el-İnsan fi'l-Kur'ân, İbrahim el-Mühennâ.

Mukavvimâtu'l-İnsaniyye fi'l-Kur'âni'l-Kerim, İbrahim el-Mühennâ.

el-Kur'ânu ve's-Sultân, Fehmî Huveydî, Beyrut 1981.

Devletü'l-Kur'ân, Taha Abdulbaki Surûr, Mısır.

el-İbtilâ fi'l-Kur'âni'l-Kerim, Muhammed Yusuf Dûfeş.

el-Emnü'l-İçtimâî min Manzûri'l-Kur'âni'l-Kerim, Memdûh Ebu Zeyd, Basılmamış Yüksek Lisans tezi.

Şimdi de yurdumuzda yapılmış olan bazı Konulu Tefsir çalışmalarının bir listesini verelim:

Kur'ân'da Ulûhuyyet, Suat Yıldırım, İstanbul 1987.

Kur'ân'da İnsanın Değeri, Şerâfeddin Gölcük, İstanbul 1983.

Kur'ân-ı Kerim Allah'ı Nasıl Anlatıyor, Veli Ulutürk, İzmir.

Kur'ân-ı Kerim'de Davet Metodu, Şevki Saka, İst.

Kur'ân-ı Kerim'e Göre Takvâ, Lütfullah Cebeci, İst. 1985.

Kur'ân'da Şer Problemi, Lütfullah Cebeci, Ank. 1985.

Kur'ân'a Göre Nifâk, Sadık Kılıç, İst. 1982.

Kur'ân'a Göre Günah Kavramı, Sadık Kılıç, Konya 1984.

Kur'ân-ı Kerim'e Göre Âdabı Muâşeret Kuralları, Zeki Duman, İst.1986.

Kur'ân-ı Kerim'de Besinler ve Şifa, Davut Aydüz, İstanbul, 1997.

Kur'ân-ı Kerim'de Fen Bilimleri, Celâl Kırca, İst. 1984.

Kur'ân'da Zulüm Kavramı, Ahmed Şişman, İst. 1983.

Kur'ân-ı Kerim'de Yaratma Kavramı, Veli Ulutürk, İst. 1987.

Kur'ân-ı Kerim ve Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı ve Tüp Bebek Hadisesi, Zeki Duman, İzmir 1991.

Kur'ân'da Dua, Şadi Eren, İzmir 1994.

Kur'ân'da Mü'minlerin Özellikleri, Beşir İslamoğlu, İst. 1987.

Kur'ân-ı Kerim ve Hadislerde Tıp, Mahmud Denizkuşları, İst.1982.

Kur'ân Kıssaları, Bahâeddin Sağlam, İst. 1985.

Kur'ân ve Hadis'e Göre Şirk ve Müşrik Toplum, Nadim Macit, Konya 1992.

Kur'ân'da İnsan ve Gayb İlişkisi, Hâlis Albayrak, İst. 1993.

Kur'ân-ı Kerim'de Hidâyet ve Dalâlet, Ramazan Altıntaş, İst. 1995.

Kur'ân Kıssaları Üzerine, İdris Şengül, İzmir 1994.

Şimdi de Konulu Tefsir Metodunu tanıtıcı ve yöntemini belirleyici bazı eserlerin isimlerini verelim:

el-Vahdetü'l-Mevdûıyye fi'l-Kur'âni'l-Kerim, Mahmud Hıcâzî, Kâhire 1970.

el-Medhal ile't-Tefsiri'l-Mevdûî, Fethullah Saîd Abdussettar, Kâhire 1986.

et-Tefsiru'l-Mevdûiyy, el-Kasım Muhammed, Kahire 1401.

Dirâsât fi't-Tefsiri'l-Mevdûî li'l-Kur'âni'l-Kerim, el-Elme'ıyy, Zâhir b. Avâd, Riyâd 1405.

et-Tefsiru'l-Mevdûî li'l-Kur'ân fi Kefeteyi'l-Mîzân, Abdulcelîl Abdurrahman, Ammân 1992.

el-Medresetü'l-Kur'âniyye, Muhammed Bakır Sadr, Beyrut ts.

et-Tefsiru'l-Mevdûî, Mahmud Besyûnî Fûde, Şubrâ 1987,

et-Tefsiru'l-Mevdûî, Ahmed es-Seyyid el-Kûmî ve M. Ahmed Yusuf el-Kâsım, Kahire 1982,

el-Bidâye fi't-Tefsiri'l-Mevdûî, Abdulhay el-Feramâvî, Kahire 1977

Dirâsât fi't-Tefsiri'l-Mevdûî li'l-Kasasi'l-Kur'ânî, Ahmed Cemal el-Ömerî, Kahire 1986.

Menâhicu't-Tefsir Beyne'l-Kadîm ve'l-Hadîs, Seyyid Mursî İbrahim el-Beyûmî, Kahire ts.

el-Mebâdii'l-Âmme Li Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerim, Muhammed Huseyn Ali es-Sagîr, Beyrut 1983.

et-Tefsiru'l-Mevdûî li'l-Kur'âni'l-Kerim, Muhammed Ahmed Yusuf el-Kâsım, Kahire 1981.

Et-Tefsiru'l-Mevdûî Beyne'n-Nazariyyeti ve't-Tatbîk, Salah Abdülfettah el-Hâlidî, Darû'n-Nefâis, Ürdün 1997.

Nahve'l-Kur'ân, Muhammed Behiy, Kahire 1986.

Mebâhis Fi't-Tefsiri'l-Mevdûî, Mustafa Müslim, Dımeşk 1989.

Menheciyyetü'l-Bahs fi't-Tefsiri'l-Mevdûî li'l-Kur'âni'l-Kerim, Ziyâd Halil Muhammed ed-Değâmîn, Ummân 1995.

Kur'ân Tefsirinde Yeni Bir Metod, Emin el-Hûlî, (terc. Mevlüt Güngör), İstanbul 1995.

Muhâdarat fi Tefsiri'l-Mevdûî, Fevzî, es-Seyyid Osman.

el-Fütûhâtu'r-Rabbhaniyye fi't-Tefsiri'l-Mevdûî, el-Hüseynî, Ebu Ferha, Kahire 1987.

el-Vahdetü'l-Mevdûıyye li's-sûreti'l-Kur'âniyye, Rifat Fevzî Abdulmuttalib, Beyrut 1986.

Medhal ilâ İlmi't-Tefsir, Tevfîk el-Âmir, Beyrut 1993.

Et-Tefsiru'l-Mevdûî Beyne'l-Firkati ve't-Tatbîk, Abdulgaffâr Abdurrahîm Muhammed Yûsuf, Mecelletü'l-Hikmet, Londra, 1417, 9/145-196.

Günümüz Tefsir Problemleri, M.Said Şimşek, Konya 1995, (119-135 sayfalar arası).

İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'ân'a Yönelişler, Celal Kırca, İstanbul 1993, (289-295 sayfalar arası).

NETİCE

Kur'ân-ı Kerim'i indiği günden beri, anlamak için ciddî gayretler olmuştur. Bu gayretler neticesinde de Kur'ân'ı anlama ve yorumlamada farklı tefsir ekolleri ortaya çıkmıştır. Elbette ki bunlar içinde iyi ve faydalı olanlar olduğu gibi, eksik ve zararlı olanları da vardır. Çalışmamızda, bu tefsir ekolleri hakkında bilgi vermeye gayret ettik.

Çalışmamızın üçüncü bölümünü oluşturan Konulu Tefsir metodu ise, İslâm dünyasında olduğu gibi, Türkiye'de de üzerinde yeni yeni çalışılan bir metottur. Bu metodun faydalarından bahsederken de söylediğimiz gibi, bu asrın şartları böyle çalışmaların daha faydalı ve gerekli olduğunu göstermiştir. Fakat yeni bir metot olduğundan, kâidelerinin tam olarak istikrara kavuştuğu söylenemez. Buna rağmen, hem İslâm âleminde hem de Türkiye'de bu sahada faydalı çalışmalar yapılmıştır ve yapılmaya devam edilmektedir. Biz bu çalışmamızla, başta Tefsir sahasında çalışan bütün ilim erbâbına ve İlâhiyat Fakülteleri'nde, Yüksek Lisans ve Doktora tezi çalışması yapacak araştırmacılara yardımcı olmak istedik. Onun için Konulu Tefsir Metodu hakkında ulaşabildiğimiz bütün bilgileri toplayıp değerlendirmeye ve istifade edilecek şekle koymaya gayret ettik.

İstifâdeye medar olmasını Cenâb-ı Hak'tan niyazla, hata ve eksiklerimizle beraber tavsiyelerin tarafımıza yazılmasının, bizi memnun edeceğini bildiririm.

BİBLİYOGRAFYA

Abdulcebbâr b. Ahmed, *Tenzîhu'l-Kur'ân ani'l-Matâin*, Mısır 1329.

Abdulmuttalib, Rifat Fevzî, *el-Vahdetu'l-Mevdûiyye li's-Sûreti'l-Kur'âniyye*, Beyrut 1986.

Abdurrahîm, Abdulcelîl, *et-Tefsiru'l-Mevdûî li'l-Kur'ân fî Kefeteyi'l-Mîzân*, Ummân 1992.

Abdussettâr Fethullah Saîd, *el-Medhal İle't-Tefsiri'l-Mevdûî*, Kahire 1991.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Beyrut 1985.

Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, el-Kâhire 1965.

—, *Duha'l-İslâm*, Mısır 1938

Ahmed Ömer Ebu Hacer, *et-Tefsiru'l-lmî li'l-Kur'ân fi'l-Mîzân*, Doktora tezi, Beyrut 1991.

Akdemir, Salih, (A. Draz, '*Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru*' adlı eserinin Girişi olarak hazırladığı yazı) Mim yay., 1983.

Akk, Hâlid Abdurrahman, *Usûlü't-tefsir ve kavâiduhu*, Beyrut 1986.

Albayrak, Halis, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine*, İstanbul 1992.

—, *Tefsir Usûlü*, İstanbul 1998.

Ali Muttakî, *Kenzu'l-Ummâl*, Beyrut 1985.

el-Âmir, Tevfik, *Medhal ilâ İlmi't-Tefsir*, Beyrut 1993.

Ateş, Süleyman, *Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Meâli*, Ankara ts.

—, *İşarî Tefsir Okulu*, Ankara 1974,

Âsım Efendi, *Kamus Tercemesi*, İstanbul 1304-1305.

Aslantürk, Zeki, *Sosyal Bilimciler için Araştırma Metot ve Teknikleri*, İstanbul 1995.

Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrâîliyyât*, Ankara 1979

Aydüz, Davut, *Fennî Tefsir*, *Yeni Ümit*, *İzmir*, 1998, sayı. 40, s.33.

Behiy, Muhammed, *Nahve'l-Kur'ân*, Kahire 1986.

Bikâî, Burhaneddîn, *Nazmu'd- Dürer*, Kâhire 1969.

el-Beyûmî, Seyyid Mursî İbrahim, *Menâhicu't-Tefsir Beyne'l-Kadîm ve'l-Hadîs*, Kahire ts.

Bilmen, Ö.N, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1973.

Buhari, Ebû Abdillah Muhammed ibn İsmail, *Sahîhu Buhârî*, İstanbul ts.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tesir Usûlü*, Ankara 1991.

—–, *Tefsir Tarihi*, Ankara 1988.

—–, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller*, Ankara 1968.

—–, *Tefsir ve Hadis Kitâbetine Karşı Peygamber ve Sahâbenin Durumu*, *AÜİFD*, Ankara 1962, IX,

Cevdet Bey, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, (Hazırlayan: Mustafa Özel), İstanbul 2002.

Cürcânî, S.Şerif, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, Beyrut 1988.

Çapan, Ergün, *Kur'ân-ı Kerîm'de Sahâbe*, Işık yay., İzmir 2002.

Çetin, Mustafa, *Kur'ân' Kerim'i Anlama Usûlü*, İzmir 1980.

Çiçek, Yakup, *Tefsir Usûlü*, Sofya, 1995.

ed-Değâmîn, Ziyâd Halîl Muhammed, *Menheciyyetü'l-Bahs fî't-Tefsiri'l-Mevdûî li'l-Kur'âni'l-Kerim*, Ummân 1995.

Demirci, Muhsin, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, İstanbul 1998.

—–, *Tefsir Tarihi*, İstanbul 2008.

Draz, Muhammed, *En Mühim Mesaj Kur'ân*, Ankara 1985, (trcm. Suat Yıldırım).

—–, *Kitâbu Medhalin ile'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kâhire 1994.

Duman, M. Zeki, *Uygulamalı Tefsir Usûlü ve Tefsir Tarihi*, Erciyes Ün. Yay., Kayseri, 1992.

Dumlu, Ömer.22-23 Ekim 1992, Samsun'da yapılan "*Tefsirin Dünü ve Bugünü Sempozyumu*"nda sunmuş olduğu Konulu Tefsir ve Düşündürdükleri, isimli tebliğ, (Bu sempozyumda sunulan tebliğler 'Samsun İlim Yayma ve Eğitim Vakfı' tarafından bastırılmıştır).

Ebû Dâvûd, Süleyman İbnu'l-Eş'as es-Sicistanî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, İstanbul ts.

Ebû Huzeyfe İbrahim b. Muhammed, *Mukaddime fi Usûli't-Tefsir*" adlı kitaba yazdığı arz Tanta 1988.

Ebu Tâlib, Mesmu' Ahmed, *el-Menhecü'l-Mevdûî fi't-Tefsir, Ezher Ün., Usûlu'd- Dîn Fakülte Dergisi*, Kâhire, yıl 1994.

Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul 1979.

Eren, Cüneyt, *Konulu Tefsir Metodu*, Nil yay., İstanbul 2000.

Farâbi, Ebû Nasr Muhammed, *Kitâbu'l-Fusûs*, Haydarabat, 1345.

Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, (trcm. Alpaslan Açıkgenç) Ankara 1993.

el-Feramâvî, Abdulhay, *el-Bidâye fi't-Tefsiri'l-Mevdûî*, Kahire 1977.

Fîruzâbâdî, *Besâir*, Beyrut ts.

Fûde, Mahmud Besyûnî, *et-Tefsiru'l-Mevdûiyy*, Şubrâ 1987.

Gülen, M.F, *Asrın Getirdiği Tereddütler* I, İzmir 1984.

Gümüş, Sadreddin, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları*, İstanbul 1990.

Güngör, Mevlüt, *Kur'ân Araştırmaları*, İstanbul 1995.

—, *Kur'ân Tefsirinde Fıkhî Tefsir Hareketi ve İlk Fıkhî Tefsir*, İstanbul, 1996.

Güven, Şahin, *Çağdaş Tefsir Araştırmalarında Konulu Tefsir Metodu*, Şura yay., İstanbul 2001.

Hâkim, *el-Müstedrek*, Beyrut ts.

el-Hâlidî, Salah Abdülfettâh, *et-Tefsiru'l-Mevdûî beyne'n- Nazariyyeti ve't-Tatbîk*, 1997, Darû'n-Nefâis, Ürdün1997.

el-Hammâdî, Muhammed b. Mâlik, *Keşfu Esrâri'l-Bâtıniye ve Ahbâru'l-Karâmita*, Mısır 1938.

Hasan Yûnus Hasan Ubeydu, *Dirâsât ve Mebâhis fî Târîhi't-Tefsir ve Menâhici't-Tefsir*, Kâhire ts.

el-Haskânî, el-Hakîm Ubeydullah b. Abdillah, *Şevâhidu't-Tenzîl, li Kavâidi't-Tafdîl*, Beyrut 1974.

Hatîb Bağdadî, *Târih-i Bağdâd*, Beyrut, ts.

Hıcâzî, Muhammed Mahmûd, *el-Vahdetu'l-Mevdûiyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire 1970.

el-Hûlî, Emin, *et-Tefsîr ma'âlimu hayâtihi ve menhecuhu'l-yevm*, Mısır 1944.

—, *Kur'ân Tefsirinde Yeni Bir Metot*, (trcm. Mevlüt Güngör), İstanbul 1995.

el-Humeydî, Abdulazîz b. Abdillah, *Tefsiru İbn Abbâs ve Merviyyâtuhu fi't-Tefsir min Kutubi's- Sünne*, Mekke ty.

Işıcık, Yusuf, *Kur'ân'ı Anlamada Temel Bir Problem Te'vîl*, Esra yay., Konya 1997.

İbn Abdi'l-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, Medîne 1388.

İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, Beyrut 1328.

—, *Fethu'l-Bâri'*, Beyrut 1996.

İbn Haldûn, *Mukaddime*, Mısır ts.

İbnu'l-Kayyım el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakki'în*, Dihli1313.

İbn Mâce, *Sünen*, Beyrut ts.

İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut 1374.

İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İmâdüddin İsmâîl, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Kahire 1980.

İbn Teymiyye, *Mukaddime fî Usûli't-Tefsir*, Tanta 1988.

el-İsbehânî, Ebu Nuaym Ahmed b. Abdullah, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Esfiyâ*, Beyrut 1967.

İsfehânî, Râgıb, *Müfredât*, Beyrut trs.

İzutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, (trcm. Süleyman Ateş) Ankara ts.

—, *Kur'ân'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, (trcm. Selâhattin Ayaz), İstanbul ts.

Jeffery, A., (tarafından neşredilen) *Mukaddemetân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire 1375/1955.

Kâfiyecî, Muhyiddin Ebû Abdillah Muhammed b. Süleymân, *Kitâbu't-Teysîr fî Kavâidi İlmi't-Tefsir*, (Trcm ve Nşr. İ.Cerrahoğlu).

Karaçam, İsmail, *Sonsuz Mu'cize*, İstanbul 2007.

Karlığa, Bekir, Bedrettin Çetiner, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri İbn Kesîr*, İstanbul, 1988.

el-Kâsım, Muhammed Ahmed Yusuf, *et-Tefsiru'l-Mevdûî li'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire 1981.

Kâtip Çelebî Mustafa b. Abdullah, *Keşfu'z- zunûn an âsâmi'l-kutubi ve'l-funûn*, İstanbul 1971-1972.

Kayhan, Veli, *Kur'ân İlimlerinin Doğuşu ve Gelişmesi*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1991.

Kırca, Celal, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'ân'a Yönelişler*, İstanbul 1993.

—, *Kur'ân-ı Kerim ve Modern İlimler, Kur'ân-ı Kerim'de Fen Bilimleri*, İstanbul, ts

Koç, Mehmet Akif, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, Ankara 2003.

Kuleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Yakûb b. İshâk er-Râzî, *el-Usûl mine'l-Kâfî*, Tahrân 1382.

el-Kûmî, Ahmed es-Seyyid ve M. Ahmed Yusuf el-Kâsım, *et-Tefsiru'l-Mevdûî*, Kahire 1982.

Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1985.

Kutluay, Yaşar, *Tarihte ve Günümüzde İslâm Mezhepleri*, Ankara 1968.

Laura Veccia Vagleri, *Raşid Halifeler ve Emevî Halifeleri*, (trcm. İlhan Kutluer), İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti (The Cambridge History of Islam), İstanbul 1988

Mahmud Besyûnî Fûde, *et-Tefsiru'l-Mevdûiyy*, Şubrâ 1987.

Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, İstanbul 2005.

Mesmu' Ahmed Ebû Tâlib, *el-Menhecü'l-Mevdûî fi't-Tefsir*, Ezher Ün., Usûlu'd-Dîn Fakülte Dergisi, Kâhire, yıl 1994.

Mollaibrahimoğlu, Süleyman, *3 Makale*, İstanbul 2000.

Muhammed Behiy, *Nahve'l-Kur'ân*, Kahire 1986.

Muhammed İbrahim Şerif, *İtticâhâtu't-Tecdîd fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire 1982.

Muhammed Ahmed Yusuf el-Kâsım, *et-Tefsiru'l-Mevdûî li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire 1981.

Mursî, Seyyid, *Menâhicu't-Tefsir Beyne'l-Kadim ve'l-Hadîs*, Kahire ts.

Müslim, Mustafa, *Mebâhîs fi't-Tefsiri'l-Mevdûî*, Dımeşk 1989.

Okiç, M.Tayyib, *Tefsir ve Hadis Usülünün Bazı Meseleleri*, İst.1995.

el-Ömerî, Ahmed Cemal, *Dirâsât fi't-Tefsiri'l-Mevdûî li'l-Kasasi'l-Kur'ânî*, Kahire 1986.

er-Râzî, Fahruddin, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Beyrut ts.

Rifat Fevzî Abdulmuttalib, *el-Vahdetu'l-Mevdûiyye li's-Sûreti'l-Kur'âniyye*, Beyrut 1986.

es-Sagîr, Muhammed Hüseyin Ali, *el-Mebâdii'l-Âmme li Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut 1983.

Sadr, Muhammed Bakır, *el-Medresetü'l-Kur'âniyye*, Beyrut ts.

es-Selkînî, Abdullah Muhammed, *Abdullah b. Abbâs ve Medresetuhu fi't-Tefsir*, Kâhire 1986,

Seyidoğlu, Halil, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, İstanbul 1992.

Sofuoğlu, Mehmet, *Tefsire Giriş*, İstanbul 1981.
Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, İstanbul, ts.
es-Suyutî, Celâluddin, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1987.
—, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Mısır 1314.
Süfyan Sevrî, *Tefsir*, Beyrut 1983.
eş-Şâfiî, *er-Risâle*, (thk. M. Seyyid Gaylânî), Kâhire 1969.
Şahinoğlu, M. Nazif, "Te'vîl", *İslâm Ansiklopedisi.*
eş-Şarkavî, İffet, *Kadâyâ İnsâniyye fî A'mâli'l-Müfessirîn*, Beyrut 1980.
eş-Şâtıbî, Ebu İshak, *el-Muvâfakât fi Usûli'ş- Şerîa*, Mısır ts.
Şahhâte, Abdullah Muhammed, *Ehdâfu Külli Sûre ve Makâsıdihâ fi'l-Kur'âni'l-Kerim.*
Şeltut, Mahmut, *Kur'ân'a Doğru*, (trcm. M.Beşir Eryaysoy), Bir yay, İstanbul 1987.
Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, Mısır 1964.
Şimşek, M.Said, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Konya 1997.
et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Beyrut 1988.
Tehânevî, *Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn*, İstanbul (Ofset), 1984.
Tevfik el-Âmir, *Medhal ilâ İlmi't-Tefsir*, Beyrut 1993.
Tirmizî, Ebû Îsâ, *Sünen*, Mısır 1978.
Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi*, İstanbul 1981.
Turgut, Ali, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, İstanbul 1991.
et-Tüsterî, Sehl b. Abdullah, *Tefsiru't-Tüsterî*, Mısır 1329.
Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992
Yeni Ümit, İzmir 1996, sayı 32(Nisan-Haziran).
Yıldırım, Suat, *Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsiri*, İstanbul 2006.
—, *Kur'ân-ı Kerim ve Fennî Keşifler*, Ankara 1990.
—, *Âyetlerin Kronolojik Sıralaması*, *Yeni Ümit*, İzmir, 1996, sayı. 32.
Yiğit, Yılmaz, Mehmet Ergene, *Çağdaşlık mı, İnhiraf mı?*, İzmir 1994.
Zarzur, Adnan Muhammed, *Ulûmu'l-Kur'ân*, Beyrut 1984.
Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, Beyrut 1994.
ez-Zürkanî, M. Abdulazîm, *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1988.
ez-Zehebî, Muhammed Huseyn, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, Beyrut 1976.
Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *Keşşâf*, Kâhire 1953.
ez-Zerkeşî, Bedruddîn, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1972.

ÂYET İNDEKSİ